

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

4

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

4

ERDÉLYI ÉS PARTIUMI FARSANGOK

Szerkesztette:
Barabás László
Pozsony Ferenc
Zakariás Erzsébet

A könyv megjelenését
a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatta

Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjában
Felelős vezető: Tonk István
Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos
Korrektúra: Mező Piroska
Számítógépes tördelés: Venczel Géza

Tartalom

Az olvasóhoz	5
Tonk Sándor: Régi erdélyi farsangok.....	7
Markel, Hanni: Tézis az erdélyi szászok farsangi szokásairól.....	29
Șeuleanu, Ion: Az esztendő néprajzából.....	38
Barabás László: A farsangi dramatikus játékok és szokások marosszéki változatai	44
Pozsony Ferenc: Farsangi szokások Háromszéken	96
András Ignác: Farsangi bikautés Csíkkászonban.....	137
Kardalus János: Farsangbúcsúztatás Csíkmenaságon	144
Szabó Kálmán: Farsangi multságok és farsangtemetés Csíkcicsőban.....	152
Kardalus János: Adalékok a ditrói farsangtemetés ismeretéhez.....	157
Balázs Lajos: Farsang-jellegű alakoskodások a Csíkszentdomokoson	159
Barabás László: Farsang a Sóvidéken.....	168
Borbély Bartis Éva: Farsangolás Beresztelkén.....	190
Szabó Judit: A húshagyókeddi palacsintasütés Körtvélyfáján.....	199
Asztalos Enikő: Székelykakasdi farsang.....	205
László János: A fonó és a farsangi népszokások Gegesben.....	209
Csergő Bálint: A farsang Küküllőkeményfalván	213
Kun Kriza Ilona: Farsangtemetés Torockón.....	217
Keszeg Vilmos: Emlékek az aranyosszéki farsangról.....	234
Gazdáné Olosz Ella: Farsangolók sajátos öltözmódja Széken.....	238
Balla Tamás: Magyardecsei farsang.....	241
Mitruly Miklós: Farsangi alakoskodó játékok Krasznán.....	244
Major Miklós: Farsangi szokások Szilágynagyfaluban.....	257
Bokor Irén: Farsangi szokások Szilágypírban	260
Csobán Endre Attila: „Fársangosok” Érköbölkúton és Érsemlyénben	263
Dukrét Géza: Farsangi szokások Hegyköztóteleken	268
Bagosi József: 1947-es farsangi betyáros Berettyószéplakon	272
Tóth Erika: A farsang emlékei az avasi magyar falvakban.....	275

Az olvasóhoz

A Kriza János Néprajzi Társaság negyedik Évkönyvében az erdélyi és a partiumi farsangi szokásokat mutatjuk be. Kötetünk törzsanyagát azok a dolgozatok alkotják, amelyek Szovátaán 1991. február 23–24-én szervezett farsangi hagyományokkal kapcsolatos vándorgyűlésünkön hangzottak el. Az ott felolvasott szövegeket szerzőik tovább csiszolták, bővítették. A szovátaai konferencián szerzett tapasztalatok segítségével több munkatársunkat újabb gyűjtésekre buzdítottuk. Elsősorban olyan falvakban és vidékeken kutattak, ahol eddig kevésbé vizsgálták a népelet élő farsangi hagyományait vagy az emlékezetben megőrzött formáit és nyomait.

Évkönyvünket Tonk Sándor tanulmánya nyitja, melyben az erdélyi farsangi szokások történeti adatait, fejlődését mutatja be. A szerkesztők kérésére elkészített írása különböző korok és társadalmi rétegek folyamatosan változó farsangi ünnepeit tárja elénk bőséges korabeli szövegismelérvény segítségével.

Hanni Markel az erdélyi szász farsangi tradíciók sokszínű rendszerét vázolta fel. Előadásának közlését fontosnak tartottuk, mivel a szászok meghatározták és folyamatosan gyarapították az erdélyi magyar farsangi hagyományokat. Magvas dolgozata felvázolja az erdélyi szászok város- és falun élte farsangi szokásait, ezáltal a szász–magyar összehasonlító szakáskutatók számára nyújt eddig ismeretlen adatokat.

A román nép hagyományaiban a magyar vagy a szász farsangi alakoskodáshoz hasonló tradíciók a téli napfordulóhoz, karácsonyhoz vagy újesztendőhöz fűződve élnek. Ion Şeuleanu írásában azokat az erdélyi román hiedelmeket és szokásokat mutatja be, amelyek a vízkereszt és húshagyókedd közötti időszakban élnek.

A farsangi hagyományok egyik legszínesebb és leggazdagabb rétegét a színjátékszerű szokások alkotják. Barabás László írásában a farsang idején élő erdélyi magyar dramatikus játékok és szokások rendszerét marosszéki változatok segítségével mutatja be.

Kötetünkben rendre megismerkedhetnek a székelyföldi, a mezőszéki, aranyosszéki, torockói, szilágysági és partiumi szokások helyi variánsaival. Az 1980-as évek közepén egy-egy rendszeres monográfia jelent meg a kalotaszegi és a barcasági magyar szokásokról, ezért az érdeklődők azokban a kiadványokban olvasható leírások és elemzések segítségével tovább árnyalhatják és bővíthetik az erdélyi farsangról szóló ismereteiket és képüket. (Salamon Anikó – Vasas Samu: Kalota-

szegi ünnepek. Budapest 1986. és Seres András – Keszeg Vilmos: Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Bukarest 1984.)

Az 1989-es változások után nagyon sok erdélyi faluban felélesztették és újra megszervezték a maszkos farsangi felvonulásokat, alakoskodó játékokat. Éppen ezért több helységben olyan működő szokásokról lehetett fényképet és filmet készíteni, amelyekről korábban csak az idősebbek meséltek. Kötetünkben felhasználtuk Bálint Zsigmond, Barabás Zsolt, Erdélyi Péter Zoltán, Ilaragos Zoltán, Jakab Tibor, Molnár Zoltán, Páll Antal és Pozsony Ferenc fényképeit.

Az itt közölt fehér-fekete fotók és adatokban gazdag leírások segítségével az olvasók sokkal „színesebb” képet alkothatnak az élő farsangi szokásokról és azokról az erdélyi emberekről, akik még kedvelik a közös játékot, mókát és tréfát, „akiket még fog a figura”.

Pozsony Ferenc

Tonk Sándor

RÉGI ERDÉLYI FARSANGOK

Hogyan éltek elődeink? Miként teltek munka- és ünnepnapjaik? Hogyan laktak, táplálkoztak, ruházkodtak, milyen volt társasági, társadalmi életük, miként gondolkodtak, hogyan látták maguk és környezetük életét? Olyan kérdések ezek, melyek a múlt kutatóját, a letűnt korok, az elődök élete iránt érdeklődő figyelmét egyaránt megragadják. Jogos ez az érdeklődés, hiszen az igazi történetírás, az igazi történettudomány az elmúlt idők emberének, társadalmának életét a maga teljességében kell hogy bemutassa. S jogos az erdélyi magyar történetírás elmarasztalása amiatt, hogy okkal, ok nélkül hosszú időn át mellőzte ezeket a kérdéseket, és mellőzte ezen kérdések sajátos, az erdélyi magyarság múltjának teljesebb megismerésére tekintő felvetését és kutatását. Így állt elő az a különleges helyzet, hogy a hagyományos világ, a letűnt korokban élt erdélyi magyar népesség életformájáról, hétköznapijairól, ünnepeinek megtartásáról, rítusairól, mentalitásáról a néprajzkutatás többet mondott el az elmúlt időszakban, mint a historikusok. Igaz, hogy néprajzkutatóink, a néphagyományok feltárási abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy térségünk lassúbb fejlődése következtében még ma is sok olyan jelenséget rögzíthetnek élőben, amely Európa más tájain már csak az emlékezeten keresztül vagy történeti források segítségével ragadható meg.

Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy mit köszönhet a történelemtudomány a néprajzi kutatásoknak. De hol az az érintkezési pont, hol az a lehetőség, ahol a népi hagyományok kutatója segítségül hívhatja a historikust? A történésznek azon túl, hogy a néprajz eredményeit felhasználja, biztos forrásismeretre, forrástanulmányokra támaszkodó alapot kell teremtenie népi hagyományaink gyökereinek feltárásához, miközben a maga sajátos célkitűzéseit követve a múlt megismerését is teljesebbé teszi.

Az erdélyi magyarok farsangi szokásairól szólva tehát a historikus feladata az, hogy számba véve a régi magyarok erdélyi farsangolásairól szóló történelmi forrásokat, támpontokat kínáljon a néprajzi kutatások számára. Anélkül, hogy igényt tartanánk forrásaink néprajzi, néphagyományi vonatkozásainak kiértékelésére, hangsúlyozni szeretnénk, hogy igencsak óvatosan kell eljárunk, amikor eredetinek tekintett helyi népi szokások, rítusok, hagyományok gyökereit keressük. Hiszen – és ezzel már a történelem, a múlt sűrűjébe is érkezünk – elég, ha a kereszténység által megszelídített ókori hagyományokra, a Nyugat és

Dél felől, a keresztény Európából érkező középkori hatásokra gondolunk. Tisztában voltak ezzel eleink is, miként az Érdy-kódex 16. sz. eleji karthauzi névtelen fordítója-szerzője, aki *Farssangh wasarnapnak Epistolaya* című igemagyarázatában ekként fakadt ki: „*Ez vylaghy ewroemnek veeget syralom foglallya Myeert zerelmes atyamffay sohol az zent yrasban, Sem yo fundamentomaat sem ygaz zoerzeseet, sem tyztoeletes hagyomasaat, awagy istennek parancholattyaat nem olwassok ez vylaghy zertelen vygaságnak tancznak yateeknak ewroemnek hogy bynnel kyl lehetne ees lenne. Azert twdny valo dolog hogy twlaydon reeghy pogansagbol gonoz zokasbol es erdeghy zoerzeseboel aloytatyk lenny.*”¹ Hasonlóan vélekedett farsangi hagyományaink eredetéről a 18. századi Erdély tudós református lelképásztora is, Bod Péter, amikor a *Szent Heortokrates, avagy a keresztények között előforduló innepeknek és a rendes kalendariumokban feljegyeztetett szenteknek rövid históriájok* című, Pozsonyban 1786-ban kinyomtatott munkájának *Fársang, vagy hús-hagyó kedd Napja* fejezetében német eredetű szokásnak tartja a farsangolást a magyarok között, de valójában az ókori Lupercaliára, Bacchanáliára vezeti vissza eredetét. Am akkor honnan s mi okból vették át a keresztények? – teszi föl a kérdést, majd meg is válaszolja: „*De annak alkalmatossága a volt: mint hogy a keresztények a következő negyven napokon szorossan szoktak böjtölni, meg engedtetett nekik, hogy a böjtöt megelőző három napokon vígan legyenek és szabadon tselekedjenek, a mitt tettik. Idővel ez a szabadság nevededett, úgy-hogy minden külső renden lévők azokon a napokon szabadon vendégeskednének, tombolnának, és illetlenül cselekedni illetlennek nem tartanák. Úgy is viselték magokat sokszor, nem mint Keresztények, hanem mint megtestesült Ördögök.*”²

Általános, a keresztény Európa-szerte ismert szokással, szokásokkal ismerkedett meg a magyarság azt követően, hogy megtelepedett a Kárpát-medencében és felvette a kereszténységet. Dömötör Teklát idézzük: „*A magyarság is a keresztény vallással együtt vette át azokat az év forgásához fűződő ünnepi szokásokat is, melyek eredetükre nézve semmivel sem voltak kevésbé »pogányok«, mint saját ünnepi szokásai, de az akkori európai keresztény világ kultúrájának szerves, elengedhetetlen részét alkották.*”³

Az erdélyi magyarok farsangjára vonatkozó források alapján a farsangi szokások történelmében két nagy korszakot különböztethetünk meg. Az első a középkor korai szakaszában kezdődik, amikor a kereszténységgel együtt megjelent a farsangolás, az azzal kapcsolatos szoká-

ténységgel együtt megjelent a farsangolás, az azzal kapcsolatos szokások kialakultak, és miközben tartalmilag új és újabb elemekkel gazdagodtak, lényegében megőrizték a népi jellegű játékok, multságok, mulatozások formáit. Ebben a korban nincs még nagy különbség a társadalom különböző rétegeinek a farsangi szokásaiban. Ez a hagyományos társadalom kora, melyben – egy francia szociológus szerint – az ember élete „*az előző ünnepre való visszaemlékezésből, illetve a következőre való várakozásból áll*”⁴. A második korszak a 18. század derekától keltezhető, és ez a farsangi szokások polgárosult formáinak megjelenését, a bálozásokat, újfajta téli szórakozások elterjedését hozta el Erdélybe.

Mai ismereteink szerint a farsangra, pontosabban a farsangzáró – idegen eredetű szokásként jelentkező – húshagyókeddre vonatkozó első említés a Szent László király idejében tartott 1092-es szabolcsi zsinat határozataiban olvasható. A határozat elítélte a magyarországi vallonokat, „*kik a magyarság törvényes szokását követni nem akarják, tudniillik, hogy ők, amikor a magyarok már elhagyták a húsnak ételét, még azután hétfőn és kedden is húst esznek, ha azt mondják, hogy a mi jobb szokásunk nekik nem kellemetes: menjenek, ahová akarnak*”⁵.

A farsangra, a farsangi mulatozásokra vonatkozó legrégebbi adataink tehát a középkor századaiból származnak. Egy olyan korból, melyben az ember élete, az emberi tevékenység, a megélhetés, a gazdagság és a szegénység mind-mind a mezőgazdasági munkákkal, a földműveléssel, a természohozammal kapcsolatos. Természetes tehát, hogy az élet ritmusát, az emberek életmenetét a mezőgazdasági munkák ritmusa határozta meg. Miként egy 13. századi francia szerző írja, a január a családi ünnepek és a pihenés, a február Itáliában a szőlőmetszés kezdete, március a szőlőnyitás és gyümölcsoltás hónapja, majd folytatja minden hónap sajátos tennivalóival, míg végül december a karácsonyi készülődés és a disznóölés havaként szerepel. Jól látszik ebből, miként a hazai csízióink is elmondják, hogy december és január az az időszak, amely a parasztember, a földből élő ember számára a legtöbb pihenést és ennek megfelelően a legtöbb szórakozást, ünneplési lehetőséget tartogatott.⁶ Így volt ez minálunk is. Egy 16. századi példa nyomán egybeszerkesztett *Szántó embernek vetésben való regulája* szerint „*Nagy Karácson csinál kolbászt / Balás Bárány címert süttet*”. Az 1641-es kolozsvári kalendárium januári jó tanácsa pedig így hangzik: „*Büntől távozzál, az sok bor italban ne bizzál, / Istened fellyed s-ugy léssen Eghbe helyed*”, februárra viszont azt ajánlotta olvasóinak, hogy „*Am bár füttözzél, de*

*azért Lelkedbe se hüly meg, / Fársángolni nem meny, raytad az emberi szeny”.*⁷

A középkor a mezőgazdaság, a földművelés világa. De a félelem kora is.⁸ Kiszolgáltatott volt az ember élete: a természet erői, szeszélyei, egy-egy aszályos vagy túl csapadékos esztendő az amúgy is általában alacsony terméshozam csökkenését, avagy teljes pusztulását is eredményezhette. Minek nyomában járt az emberi szervezet leromlása, ellenállóképességének csökkenése, s végül felütötték fejüket a különböző, halált hozó járványos betegségek. De a közbiztonság hiánya, a háborúskodások sem erősítették az emberek biztonságérzetét. Azon emberek életérzéséről van szó, akiknek gondolkodására amúgy is rányomta bélyegét a félelem a holnaptól. Nos, a félelemnek, a létbizonytalanságnak ebben a légkörében ünnepek alkalmával elemi erővel tört fel az életöröm. Ekkor abba lehetett hagyni a munkát, az emberek ettek-ittak, mulatoztak, felélték tartalékaiknak a javát. Szinte általános jelenségnek is tekinthető az, amit a 18. század derekán egy olasz pap jegyzett fel rosszállóan dalmáciai útja során: „*A morlakoknak, a környék pásztornépének nem sok érzéke van a családi gazdálkodáshoz. Ilyen szempontból a hottentottákra emlékeztetnek. Egy hét alatt felélik, aminek hónapokig kellene tartania, csak azért, mert éppen alkalom adódik a mulatozásra.*”⁹

Ezt a hangulatot ábrázolják, tükrözik azok a magyar források, amelyek először szólnak elmarasztalóan a farsangi ünneplésről, mivel szerzőik a kor értelmiségiei, tehát klerikusok, akik a valláserköles letéményesei voltak.

1489-ben készült Temesvári Pelbárt (1435 körül–1504. január 22.) Ferenc-rendi szerzetes hatalmas beszédgyűjteményének, a Pomeriumnak téli beszédsorozata (pars hyemalis), amelynek 46. beszéde ötvened vásárnapjára szól, és *a Krisztus szenvedésének megsértése a bűnök és hiú örömök által, és az ilyenek büntetése* címet viseli. Az ötvened vasárnapon (Quinquagesima vagy Esto mihi), azaz a húsvét előtti hetedik vasárnapon mondott beszéd tehát a farsang teljében hangzott el, ami megmagyarázza, hogy a kora bűneit ostorozó szerzetes prédikátor léptenyomon figyelmezteti hallgatóit arra, hogy a farsangi mulatozások milyen förtelmes bünt jelentenek, és üdvösségüket kockáztatják. Így szól az idézett szentbeszéd: „*Az Úr Krisztus kinszenvedése előtt megjövendölte tanítványainak, hogy Jeruzsálemben szenvedni fog, önként megy oda, s vállalja a szenvedést, hogy megmutassa, szeretetből akar értünk mindent elviselni. De sajnós a világi emberek nem hálásak ezért a nagy jótéteményért, s főleg ebben a böjt előtti időben szoktak Krisztus ellen*

sok gyalázatos vétet elkövetni a torkoskodás, a paráználkodás, a dorbézolás és sok farsangi hiábavalóság által [...] Kigúnyolják Krisztust és az ő szenvedését [...] az illetlen táncos felvonulások, álarcos bálók és kartáncok által, melyeket főleg ezekben a napokban űznek az emberek [...] most farsang idején az emberek ki vannak téve a vétkek pestisének és éjszakájának, sokkal inkább, mint egész esztendőben [...] Ágoston mondja: Minden táncban megtett ugrás ugrás a pokol fenekére. Minden pajkos mozdulat ugyanis ugrás a szennycsatorna mélyére. Ez Ágoston véleménye. Aranyhajó János pedig Máté evangéliumának tizennegyedik fejezetében ezt fűzi hozzá: *Ahol tánc, ott az ördög, s nem azért adta Isten a lábat, hogy táncoljunk. A Szent Atyák életében olvassuk: Egyvalaki, aki ifjúságától a sivatagi remeteségben nevelkedett, egy alkalommal előljárója parancsára bement a városba. Akkor látta először életében, hogyan táncolnak és játszanak férfiak és nők.*¹⁰ A prédikáció elmarasztaló szavai élethűen tárják elénk azt, hogy mit jelentett a farsangolás a 15. század végi magyar társadalomban: ének, tánc, körtánc, álarcosbál, maskara, álruha, eszem-iszom, udvarlás, szerencsejáték, csupa a hívő keresztény embert botránkoztató, kerülendő időtöltés, szórakozás.

Temesvári Pelbárt dörgedelmei bizonyára nem csak a köznépek szóltak. Néhány évtizeddel később Szerémi György (1490–1559) (cseri barát ő is) krónikájában – miközben igyekszik magát bennfentesként, minden titkok tudójaként feltüntetni, és el is ragadtatja magát nemegyszer az igazság rovására – II. Lajos király (1516–1526) szájába adja a következő szavakat: *„Azonfelől engem bolonddá tettek minden évben húshagyókor, fejemre Lucifer-fejeket helyeztettek, ökörszarvakat tettek rá, lábamra ökörlábakat, s orrom mindig olyan volt, mint a gólyáé, s kígyófarkam volt, ami Isten ellen volt, és az összes szentek ellen.”* Kevéssel odébb, a mohácsi csatában életét veszített uralkodóra emlékezve, írja: *„Gyermekkortól kezdve rosszra nevelték, minden évben húshagyókedd napján a gonosz szellemek fejedelmévé tették, pajzánságba húzták be őt az udvarhölgyek [...] s táncolásra tanították, nem országa védelmére.”*¹¹

Az eddigi bemutatott források nem Erdélyben keletkeztek, íróik sem innen származtak el. De nincs okunk kétségbe vonni, hogy a középkorban még egységben fejlődő magyar társadalom szokásaiban is sok hasonlóságot mutatott Erdélytől a Dunántúlig, a Felvidéktől Szlavóniáig. Olyan rítusokat, farsangi szokásokat írnak le szerzőink, amelyek különben Európa-szerte ismertek voltak s melyek értelmezése már megtörtént.

A reformáció korának prédikátorai, énekköltői minden bizonnyal éppen a katolikus egyház tiltásai, valamint a bőjt és a bőjttel kapcsolatos szertartások elvetésével egy időben több megértést tanúsítottak – legalábbis eleinte – a farsang és az ahhoz hasonló ünnepek, népszokások iránt. Az 1562-es híres egervölgyi debreceni hitvallás a játékról, táncokról, látványos multságokról szólva a következőképpen rendelkezik: „*Mert a kik színpadi álcákat öltenek, szemtelen viseletben s taglejtésekkel mutogatják magokat, meggyűjtják a bujaság fáklyáját [...] Azonban nem tagadjuk meg a tisztességes és nem szemtelen játékokat és a szemérmes lépést vagy táncot, melyben hiányzanak a szemtelen és féktelen mozdulatok és érintések.*”¹² A források tanúsága szerint azonban a 16. századi protestáns hitvalló prédikátorok türelme, megértése nem volt elégséges ahhoz, hogy megfékezze a farsangolások körüli elfajzásokat, túlkapásokat.

Bizonyítják ezt a Kolozsvárt ez idő tájt történtek és a farsangi szokásokra vonatkozó különböző állásfoglalások, tanácsi határozatok, bíróági eljárások.

Heltai Gáspár (~1520–1575) 1552-ben megjelent munkájában az ördög művének, az ördög idejének tartja a farsangot: „*mindjárt a mi urunk Jézus Krisztus születésének napja után következik az ördögnek nagy innepe: a regélő hét, ottan a farsang, etc. Akkor isznak az emberek, tobzódznak, lakoznak és külemb-külembféle heávaló költséget művelnek.*”¹³ Két évtizeddel utóbb Dávid Ferenc (megh. 1579), a város hitvalló és hitkereső plébánosa, 1573 januárjában kérte a városi tanácstól, hogy vessenek véget a már Heltai által is kifogásolt farsangi szokásoknak. Hogy mi állt ennek a háttérében? Hadd idézzük korunk történetésének a város akkori közhangulatára vonatkozó szavait: „*A XVI. század közepe táján Kolozsvár belső életében főként két tényező érezteti hatását: a vallásújítás és a török terjeszkedés. Az előbbi a régi vallás számos előírását érvénytelenítette, a török hódítások elől pedig új, a város régi rendjébe és szokásaiba nehezebben beilleszkedő népesség keresett menedéket Kolozsvárt. Mozgalmas, erjedő élet jellemzi a XVI. század második felében a várost. A korabeli városi határozatok és perek tanúsága szerint a szenvedélyes belső harcok, túlfűtött hitek és érzelmek kora ez, boszorkányperekkel és máglyára hurcolt asszonyokkal, paráznának nyilvánított fehérnépek kipellengérezésével, majd a városból való kiseprűzésével, kocsmai hitbéli vitákkal és halálos kimenetelű kötekedésekkel. Így a kolozsvári plébános intése nyilvánvalóan erkölcsi vonatkozású volt, de nem zárhatjuk ki annak lehetőségét sem, hogy egyúttal a régi vallás*

böjthöz kötött szokásainak is gátat akart vetni.”¹⁴ Hasonló volt a helyzet a többi erdélyi városban is. Vég nélkül idézhetnénk a 16–17. századi krónikás, jegyzőkönyvi följegyzéseket, amelyek mind arról tanúskodnak, hogy a lelki válság, amely a reformáció nyomán bontakozott ki, mennyire átformálta, alakította az emberek gondolkodását, magatartását, tette szenvedélyesebbé a hétköznapi és ünnepek életét.

Végül a kolozsvári tanács 1573-ban úgy határozott, hogy „*Biro vram Megh kyaltassa hogy senky Seh Eysel sem Nappal farsangos Rwhaba es Alorchaba Ne Jaarianak Ne Mwlassanak Mert eo kegelmek Ereossen megh Bwntety azokat*”.¹⁵ Nem sok eredménye volt, mert 1579-ben egy halálos ágyán vallomástevő elmondta, hogy „*Egy farsangban farsangos Rwhaba Eolteztenek volt [...] Es a kyral vchaban Mykor eleget farsangoltak volna haza Mennek*”.¹⁶ Következtek tehát az újabb tiltó rendelkezések: 1589-ben azért tiltják az este nyolc óra utáni és éjjeli farsangolást, szánkázást s különösképpen az álarchban járkálást, mert abból „*sok Isten ellen valo dolgok keowetkeznek*”¹⁷. De ez a tilalom is pusztába kiáltott szónak bizonyult. Kolozsvár jámbor polgárai változatlanul farsangoltak. Hogy miként, azt egy 1582-ben zajlott per tanúvallomásai mondják el. Főszereplője ennek a pernek a tanácsi tiltásokra fittyet hányó Rengő Anna. A tanúk vallomásaiból kitűnik, hogy a farsangolás színhelye a Közép utca közelében levő Király utca volt, ahol a húshagyó vasárnapot egy héttel megelőző regélő vasárnapon négy asszony, köztük Rengő Anna, farsangosan ment végig, s a vádlott palástja alatt vitte a farsangi bábót¹⁸.

A tilalmak ellenére folyt a farsangolás később is és nemcsak Kolozsvárott, hanem falvakon-városokon egyaránt. 1648-ban az enyedi református traktus, egyházmegye jegyzőkönyvében megörökítették, hogy „*Polljanban Pap Mihály Aszszony Ember ruhában farsángolt, azért excommunicaltatott s a Fársángolás meg tiltatott*”¹⁹.

A 16. s részben még a következő század is Erdélyben a hitújítások, a hitviták kora volt. Ekkor formálódott, politikai kényszerűségből, az önálló fejedelemség belső egyensúlyát biztosító, sokat emlegetett (de nemegyszer félreértett és félremagyarázott) híres erdélyi vallási türelem, a törvény által is szentesített felekezeti tolerancia. A meghirdetett felekezeti béke mellett azonban változatlanul folytak a hitviták, jelen volt a felekezeteken belül és felekezetek között egyaránt megnyilvánuló ellentét, intolerancia is. Ami azonban a farsangolás valláserkölcsei megítélését illeti, általában hasonlóképpen vélekedtek a különböző vallásfelekezetek. Főnnebb láttuk, mi volt a katolikus szerzetes, a lutheránus, majd

kálvini reformációt követő és végül unitáriussá lett Dávid Ferenc véleménye. Mindezt csak kiegészíti az a 17. században lejegyzett erdélyi szombatos költemény, melynek névtelen szerzője a Gergely-féle naptárreformról elmélkedve felrója a pápának: „*Kalendarjomot, a kjt te zörzeottel, / Uilagnak regönte niakara ueteottel [...] / Meegh zamlalhatatlan hamis innepeokkal, / Mindenfele hamis, sok jeöuendeolessel / Es Bacchusnak ualo rut farsangolással, / Innepidre ualo sok fertelmességgel.*”²⁰ S mint ahogyan a farsangolás valláserkölcsei megítélésében egységes volt a különböző egyházak álláspontja, úgy híveik ragaszkodása a farsangi szokásokhoz, a farsangoláshoz is egyöntetű volt. Hermányi Dienes József, mikor a székelyudvarhelyi Botos utcai mészáros szomorú sorsát (ti. azt, hogy farsangkor hótra itta magát) elmeséli, így summázza mondanivalóját: „*Erének pedig egyik esztendőben Húshagyó keddet, a midőn ott Református mind Pápista hatalmasan eszik és iszik vala.*”²¹

A farsangi ünnepkör, a hozzá kapcsolódó alakoskodás, álarcos felvonulás, játékoság sokféle a diákszínjátszás serkentője volt. A források Erdélyben legelőször a szászvidéki evangélikus iskolák diákjainak farsangi játékaikról emlékeznek meg. Brassóból 1542-től kezdve folyamatosan rendelkezünk a farsang idején tartott diákszínjátszásra vonatkozó adatokkal. (Ebben az esztendőben a városi számadások között található a következő tétel: „*Carnisprivium studiosi egerunt unam comoediam, quibus dedi ez commissione dominorum fl. 2.*”²²

A farsang a diákéletnek később is fontos eseménye maradt. Feltehetően ugyancsak korábbi időkből örökölték az enyedi diákok is azt a szokást, amelyre a 19. században író egykori enyedi diák így emlékezik: „*Húshagyókedden és hamvazószerdán régi szokás szerint, bár nem kálvinista ünnep, két-három napi vakációnk volt. Húshagyókedden ritka kivétellel minden diák kapott pakkot hazulról. Aki nem kapott, szomorodott lelkét mások pakkjából vigasztalta, de ez ritka eset volt. Estére mindenki lakomára készült. A sok jó otthoni holmi, a füstölt kolbász, oldalas, tészták, palacsinta, pánkó, otthoni, édesanya által süített jóízű kenyér s más izletes csemegék mind kikerültek a publikára, és testvériesen osztottak a gazdagabbak a szegényekkel, ilyenkor elmaradhatatlan kelléke volt a mulatságnak a bor vagy legalábbis a jól megcukrozott, megrumozott tea, mit bármilyen használt diákfazékban megfőztek – a diák nem válogatós. Húshagyókedd mulatságának gyakran volt részegség a vége, de e napon nagyot mulatni valami olyan sajátos, régi hagyományon alapuló szokás volt, hogy a professzorok is elnézők voltak*

ilyenkor.”²³ Igaz, hogy ez a beszámoló már az újabb korból származik, de a benne leírtak korábbi korok, századok diákszokásaira utalnak vissza.

Francia népesedéstörténeti kutatások eredményei szerint a fogamzások évszakonkénti megoszlásában a 18. században a május–júniusi csúcs mellett volt egy februári, tehát farsangtáji.²⁴ Erdélyben is hasonló volt a helyzet: a házasságkötésekre általában az év végén és a farsang időszakában került sor.²⁵ A múltban a farsang a lakodalmak, a nősülés, a férjhezmenetel kedvelt időszaka volt. De egyszersmind jelentette mindenkoron a pártában maradt leányok számára az esztendőről esztendőre megújuló reményt: csak sikerül végre férjet találniuk. Egy 17. századi csüföladó cantióban így eseng a vénleány: „*Ámbár nékem arra engednének, / hogy fársángban legént kéretnének, / bizony, hármat mindjárt megkéretnék, / Negyediket szeretőül vennék.*”²⁶

Erdély múltjában volt egy farsang, amit „*véres farsang*”-ként emlegetnek a krónikák. Semmiképpen sem a vidám, mulatozó időket idéző jelzőt írtak tehát a farsang elé. 1596-ban történt, hogy a székely előkelők véresen torolták meg a szabad székelyek utolsó kísérletét arra, hogy elvesztett, veszendőfélben levő szabadságukat visszanyerjék.²⁷ A források ugyan nem hozzák közvetlen összefüggésbe az eseményeket a farsanggal, de mégis érdemesnek ítéljük felhívni a figyelmet erre az eseményre, hiszen amint azt Burke idézett munkájában több példára hivatkozva elmondja: általános jelenség Európa-szerte, hogy a féktelen jókedv, tobzódás átesap durvaságba, kegyetlenségbe, vérengzésbe. A tél végén, a bőjt idején különben is gyakran tört felszínre a társadalmi elégedetlenség. A farsang alatt felélt amúgy is kicsiny élelmiszertartalék fogytán az éhség elviselhetetlenné tette az életet: következtek a lázongások, az elégedetlenség elemi erővel robbant ki. A farsang utáni bőjt a hagyományos világban a népi elégedetlenség, a parasztfelkelések ideje volt.

Külön és figyelemreméltó terület a farsangi szokások terjedésének kutatásában az, ahogyan a külföldet járó erdélyiek, elsősorban a bujdosó, peregrináló diákok számolnak be a különböző európai népek farsangi szokásairól. A rendkívüli látványosságok hatása alatt általában részletesen írták le a látottakat, tapasztaltakat. Érdemes ezekre a leírásokra – nemcsak a kuriózum kedvéért – odafigyelni, mert forrásaink bizonyossága szerint az egyes korokban idegen országokban a külföldet járt erdélyiek által megismert farsangi szokások némelyikével hamarosan idehaza is találkozunk. Figyeljük csak a beszámolókat.

Szepsi Csombor Márton (1595–1622) Braunsbergben jártában feljegyzésre érdemesnek tartotta, hogy *„Farsangban a több városbeliek bajnokokat küldenek e városba, kik az itt való piacon az bazilika autoritásáért, ki régen nem volt, bajt vívni kívánnak, erősségét és privilégiumát hogy elvehetnék, de még ez ideig, csuda dolog, mindenkor az braunsbergai kiküldött személy triumfált”*.²⁸

Bethlen Miklós (1642–1716) 1665 januárjában érkezett Velencébe, és a sok látnivaló között megemlékezik a farsangi multságokról, de természetesen a komorabb kedélyű, puritán szemléletű erdélyi főúr rosszszallásával: *„Látván, hogy sereggel gyűlt körülöttem a báméskodó nép a magyar köntös miatt, francia köntösbe öltözém és a farsangot ott töltém, mely bizony elég bolondság volt, bárcsak Páduát jártam volna meg [...] Az ő farsangi sok ezer maszkarájok, bolondságok; mely álorcák alatt mind országos, titkos jó és gonosz dolgok, mind privátus embereknek, úr, pap, barát és község szörnyű paráznaságai mennek végbe, noha ennek egyéb üdöben is szemérem nélkül való szabadsága van az avval kereskedni szabadítottatott kurvákkal.”*²⁹

1668. február 23-án Árvaváraljáról kelt levelében Radics András Bécsből érkezett hírek felől tudósította Teleki Mihály kancellárt. Egyebek között arról is írt, hogy *„Már az idegen nemzet ruhánkat is csuff gyanánt tartja, farsángol benne, az mint hogy utolsó farsángban Lobkovitz herceg magyar ruhát csináltatván magának, zöld bársony dolmánt és szűrös mentét s úgy bolondoskodott. Többen voltak lárvásan másfél száznál mindazáltal utriusque sexus homines. Most jött Olaszországból egy udvari játék, de nem mi országunkba való, melyet exerceáltak: úgy hogy annyi asszonnak és leánnak köllött lenni, mennyi férfit és mindenik férfit magának nőstén társat köllött keresni; azután eloltván a gyertyát, ki-ki társát köllött a sötétben megkeresni; amely férfit meg nem találta, poenája volt; aki pedig megtalálta, a nőstén személy kezében megvikant, annak is nagy poenája volt, és ilyen játék nem Erdélbe, hanem Bécsbe való.”*³⁰

Halmágyi István (1719–1785) az 1753. év farsangját Göttingában élte meg, az ottani univerzitás diákjaként. Január havában jegyezte fel, hogy *„Ezen napokban szánút lévén sok multságot csináltak ezek a csináltak diákok. Békítették egy szánba egy prorektor forma embert fekete köntösben, lárváson, ki is fején két szarvat viselt, hátul ült más deák pompás asszony köntösben, ki a lovat hajtotta és férje szarvat mutatta. Ezek a prorektor szállása előtt szánkázván el, a több ex composit odagyűlt deákok kiáltották felszóval: mint vagy Weber, hát szarvat vi-*

selsz te? A prorektor kinézvén, elijedt maga képétől s késő volt, míg a fejét bevonta. Egyéb büntetést nem tudtak adni, hanem megtiltották, hogy többé maszkarába ne szánkázzanak, melyet mindazonáltal meg nem állottanak.”³¹

Teleki József (1738–1796) 1759–60-ban több hónapot időzött Bázelen, és ott érte meg a farsangot. Elmondja, hogy „törvény vagyon, mely a városban való táncot megtiltja egyébkor, hanem amikor hó esik és szánkózni lehet”. A farsangbúcsúztatás pedig amolyan emlékünnepe, mely alkalommal a szabadságát kivívó Svájcot ünneplik: „Február 29a. Valamint tegnap, úgy ma is az egész bazileai gyermekek az itt való szokás szerint puskáson az utcákon seregenként széjjel járnak, lévén vélek egynéhány régi schweitzerek módjára öltözött nagy emberek is. Vannak ezek mellett külömb-külobb állatoknak formájára öltözött emberek is a céheknak, vagyis társaságoknak, amint nevezik (mert ezek különböznek a céhektől, s nincsenek is annyian, mint a céhek), címerek szerint, kik között hármat obszerváltam, sőt négyet nevezetesen, úgy mint az orosz lányt, a griffet, a vadembert és a medvét, s talán több nincsen is. Ezek közül ki-ki a maga seregivel járván, minden utcáit eljárák a városnak; vagynak némelyikénél páncélba öltözöttek is, akik nagy majesztással járnak a gyermekek előtt. Minden gyermek granatíros süvegben katonafarmán öltözik, s nagy bajszot csinál magának, amely embert elől talál, annak fojtással lönek előtte, amelyért osztán valamit kell nekik vetni. És ezen ceremóniás járkálást minden esztendőben etájt szokták elévenni, a régi schweitzer apjaiknak, akik által szabadságra verték magokat, emlékezetére. Evégre is vagyon ugyanezen farsángos processziójokban egy kis gyermek almával és egy nagy ember utána nyállal, mely az ő históriájok szerint Tel nevű régi embert reprezentál, aki az akkor főújsztviselő parancsolatjára kéntelenítetett a maga gyermekinek a fejéről nyállal az almát lelőni. Sok volna ezeknek minden ekkori szokásokat hosszason leírni.” Teleki a következő, 1761. esztendőben Párizsban farsangolt, ott az állatviadalt tekintette meg, mert „az efféle mulatságot csak nagy innepnapokon adják, mint ma is volt a Purifikáció Innepe”.³²

Ezek a tudósítások arra intenek, hogy Európa távolabbi tájai és Erdély között a kommunikációs lehetőségek már az elmúlt századokban is megvoltak, éltek, diákjaink, a bujdosók hozták a híreket, ismerkedtek az idegen országokbeli szokásokkal, majd idehaza meg is honosíthattak egyet s mást közülük.

A 17. század vége, az önálló fejedelemség bukása, a Habsburg-uralom berendezkedése időhatár Erdély magyar társadalmának az életében. A nagy átalakulás, a metamorphosis korszaka kezdődik. Ami előtte volt, az a hagyományos világ. Az a világ, amelynek farsangi szokásait így látta az átalakulás miatt aggódó, az új szokások miatt zsörtölődő Apor Péter (1676–1752): *„Farsangban pedig, kivált a székelységen, az atyafiak valamelyik atyafihoz gyűltenek, onnét rendszerént ilyen cursust bocsátottak: most az emberség megindult és az embertelenséget felkeresi, s a hol feltalálja, emberségre tanítja. És mivel minden időben vagyon rossz ember, ha rossz emberre tanáltak valahol, avval nem gondoltak, vagy akart, vagy nem, jól kellett főzteni, másként az övéből az atyafiak bizony jól főzettek, vagy akart, vagy sem, de az gazdának csak jó kedvűnek kellett lenni. Ezen kívül tizen, tizenketten az atyafiak és nemesek egy számba beültenek, zekébe, harisnyába öltöztenek, a szán előtt hat ökör volt, közöttük két-három cseber bor, s úgy ittak, s úgy jártak egymáshoz, csuklyát vontak a nyakokba, botot az kezekben, feles cigány hegedűsök, dudások az számban, kiáltásokkal, muzsika szóval, úgy jártak az tartományt.”*³³ Apor szavait hitelesíti Cserei Mihálynak (1667–1756) az elmondottakhoz fűzött későbbi, helyhez kötött, személyeket megelevenítő leírása: *„Azt tudom és láttam, mikor szegény atyámhoz általajött Bölönből Kálnoki Farkas, Ürmösről Maurer Mihály, itt ittanak, estve zekében, harisnyában öltöztenek, csuklyát a nyakokban, botot a kezekben, számban tizenkét ökröt befogtanak, bele ültek a cigány hegedűsökkel edgyütt, a szán közepén egy öreg cseber bor volt edényekkel együtt, megindultak, itt Nagy-Ajtán muzsikaszóval, kiáltozással s ivással egyben jártak a falut, által mentek Ürmösrre, ott is úgy kalandoztak a falun szerteszélyel viradtig, onnan Bölönbe, ott similitér cselekedtenek. Cselekedné csak most valaki, nem olyan fő emberek, csak valami alávaló egy-házi nemesek, mindgyárt excommunicálnák az emberséges emberek consortiumából.”*³⁴ Valóban, amikor Cserei feljegyzései íródtak, az erdélyi magyar és nem magyar előkelőbb körökben már új szokások formálódtak, amelyek utóbb átalakították a társadalom alsóbb rétegeinek, a köznemességnek, polgárságnak, a tisztviselőknek, értelmiségieknek farsangolását is, míg végül népisültek. *„Az ünnepi kultúra általános jellemvonása: mindig a jobb módú, felső rétegek veszik át az új divatot, amelyet azután az alsóbb osztályok lelkesen utánoznak.”*³⁵

A 18. században terjedt el – a fennebb az erdélyi diákok által is leirt külföldi, a polgárosultabb országokban kialakult szokások hatására – a

bálozás és a vele járó egyéb téli-farsangi mulatozás. Pontosabban mondva ez időtől fogva polgárosulóban van a farsangolás, mely szertartása korábban a népi hagyományokra, szokásokra épült. De még ekkor is sok volt benne a nyersség, a féktelenség, a dorbézolás. Rettegi György (1718–1786), a század kismemes krónikása megbotránkozva írja le a Kolozsvárt többnyire a téli időszakban lakozó arisztokraták által meghonosított szokást: „*bál nevű vendégséget (melyben éppen annyi istenes dolog megyen végbe, mint régen a Baal isten tiszteletben) celebráltak. Ezek álorcában, parasztember köntösbe a férfiak, az asszonyok parasztasszony köntösbe öltözvén, egyiktől a másikra jártanak seregestől, ettek-ittak, táncoltak (egyéb gonoszságokat hogy nem cselekedtenek, ki gondolhatná, – de én azt elhallgatom), bujálkodtak pedig csak az ételekben is, mivel parasztember módra puliszkát, sóstejet, korpacibrét fakalánnokkal ettek...*” S hogy még miféle szörnyűségek történhettek, legalábbis az egyszerű kálvinista kismemes szerint, azt még elképzelni sem tudjuk, de bizonyára csupa istenkísértésről lehetett szó, amelyet Rettegi még az utókor előtt is szégyellnivalónak tartott, és a maga kezével tépte ki emlékiratának lapjai közül a következő oldalt, amely feltehetően éppen ezt örökítette meg. Mindenesetre néhány lappal odább elégtétellel számol be az 1778 farsangjára Kolozsvárt építtetett „nagy Baal-ház” sorsáról: „*Nagy palota lévén, kétfelől rejtekhelyek voltak, az hol egy ágy s egy asztalka elfért, elől pedig be volt vonva supellátal, az hova, ha ki bément valami olyan személlyel, amit akart, azt cselekedte... Quid quid sit minekutána egészen elkészült volna, egy olasz (kik között legjobb bordélymesterek vannak) 300 német forinttal megárendálta erre a fárságra. A muzsikásokat is megpróbálták benne, miképpen esik a hang, s kihirdették a városon, hogy im aznap estve, akiknek tetszik, 20 krajcárért a főhelyre, tízért a középre, hatért pedig a legfelsőre, amely alábbvaló szokott lenni. elmehetnek, és minden valamit kíván, akár ételt, akár italt adnak pénzért. De nem tetszett az Úristennek ez a becstelen vendégeskedésnek neme, mert azon éjszaka egybeontá az egész épületet az Istennek haragja... és igen sok fajtalanságban eláradott ifjúnak nem telék kedve Baal tiszteletére való menetelben.*”³⁶

De mindhiába méltatlankodott Apor Péter nemzedéke, zsörtölődött Rettegi és mindazok, akik a régi erkölcsök, hagyományok feladásáért ostorozták Erdély magyarjait, a világljárás, a világlátás, a bécsi udvarral, az osztrák arisztokráciával, a nyugati polgárosultabb országok világával, életmódjával való ismerkedés nyomán minálunk is terjedt a bálozással egybekötött farsangolás. Miközben a falu világa őrizte még a hagyomá-

nyokat, saját izlése szerint formálva azokat, a társadalom rangosabbjai, majd a középréteg tagjai is behódoltak az új divatnak.

1744. február 8-án Háromszék országgyűlési követei, Árkosi Raphael és Imreh József arról tudósítják Apor Pétert Szebenből, hogy „*olyan Bál nevezeti alatt folyó solemnis pompák mennek végben éjjeli solennis illustratioval condecoralt szánkázásokkal edgyütt, az melynek az olyan színű legények, mint mű vagyunk, még eddig hírít sem hallottuk*”.³⁷ Az 1767-es év szebeni farsangjáról pedig a következőket írja a kortárs szemtanú: „*Ezen farsang nem igen vig vala; egy szakács tartott hetenként három bált, melybe fizetésért mentek. Generális Hadik [ti. Hadik András, Erdély katonai főparancsnoka és a főkormányzék elnöke 1764–68 között] tartott vagy kettőt, más senki sem [...] egyikbe én is elérkeztem; sok masquerák voltak. Maga a generálisné török asszonynak, gr. Teleki Sámuel pedig töröknek öltöztek, gazdagon schmukkal készítvén ki fejüket, valósággal illett mindenkinek*”.³⁸ A farsangoló Teleki Sámuel (1739–1822) a könyvtáralapító, tudós udvari kancellár volt, akit bajosan lehetne a könnyelműség, az erkölcstelenség vádjával illetni, életútját, szigorú erkölcsiségét ismerve. Jelenléte az „*álorcás bálban*” azt jelzi, hogy a főúri társadalom megszokott multságáról volt szó már ebben az időben.

Közel már a felvilágosodást követő biedermeier kor, amelynek mintegy életelemévé vált a bálozás. A 19. század első felének hírlapjait, szépirodalmi alkotásait lapozva a nemzeti küzdelmek, a polgárosodás megannyi megvalósítása, történései mellett igen sok szó esik a bálokról, a farsangi multságokról, melyek a korszellemnek megfelelően a politikai küzdelmeknek is helyszínei voltak, ahol a nemzeti érzéseket ébren tartani illendő volt, amelyekből nem hiányozhatott a jótékonykodás, a nemzetet szolgáló intézmények javára rendezett gyűjtés, az áldozatvállalás. Ennek a kornak erdélyi polgára, nemese, arisztokratája valóban arra törekedett, hogy a kellemes időtöltést a közösség hasznára fordítva farsangoljon.

Maga a vigalom szó is ekkor keletkezett (1838), a budapesti Redout (Kolozsvárt is ezen a néven nevezték a kaszinót) 1865-ben a vigarda nevet viselte, és ez a név csinosodott később vigadóra.³⁹ Erről a korszakról, farsangi báljairól értekezve írta igen érzékletesen Trócsányi Zoltán: „*A magyar nyelv ekkor termeli legszebb szavait. A rózsafátylakat, tündérkárpitokat, lángéreményeket, ezüsttüneményeket, varázskézeket, varázskarokat, márványkebleket, lángösztönöket, angyalbájokat, bájkör, bájvidék, bájlánc, bájhon, lángsóhajtás, habdagály, örömkéj, csillagfá-*

tyol szavakat [...] Ezek az érdekes szavak kétségkívül kitűnően illettek a tarka frakkok, sárga nadrágok, magas cilinderek, női ruhák színekkel tobzódásához, a finom lenge csipkefátyolokhoz, a ruhák apró kis cicomáihoz.”⁴⁰

Különösen sok adattal rendelkezünk Erdély akkori fővárosának, Kolozsvárnak a farsangi multságairól. Hirlapi beszámolók, emlékiratok, levelek szólnak részletesen arról, miként farsangolt a téli hónapokra a főváros házaiba, palotáiba beköltözött arisztokrácia, a nemesi társadalom, a polgárság és a közrendű, a földművelő népesség.

Jósika Miklós (1794–1865) diákkorára emlékezve elmondja, hogy „farsang idején ki nem fogyott a multság. Valami elevenebbet s kedvesebbet az akkori táncszivigalmaknál alig lehetett gondolni. A legszebb házat a kormányzó csinálta, miként mondani szokás, kinek erre a szép és tágas Bánffy palotában legtöbb helye is volt. Bánffy György [1746–1822] nem feledve az arányokat, fejedelmi módon élt [...] Az élet is Kolozsvárt ez időben nem sokat változott, éppen oly vidám, kedélyes és kicsinségéhez mérve zajos volt [...] Hogy egy kis képét adjam az akkori tréfáknak, előrántok néhányat ezek közül emlékezetemből: ezeknek csak mint életrajzoknak van egy kis összehasonlítási érdekük, de ez megvan. Télben a szokott, többnyire kivilágos kivirradtig tartó táncmultságokat, ebédeket, estélyeket, napirenden levő kártyázásokat, különösen a fárót csak említve, a kolozsvári tehetős uraknak két kedvenc multságok volt: télben a nagy és cifra szánkázások s az álcás menetek táncszivigalmakor. Egy ily szánkázás igen szép szemlét nyújtott, s én még most is látom atyámat, ki az ily szánkázások alkalmával a vezérszánban ült valami szép hölgygel. Elöl atyámnak veres egyenruhás, lovas cigányzenekara haladott. Ezek után két igen cifra huszára lovagolt setétkék mentékben, veres nadrág és csákóval, tele csillogó aranypaszamánttal, a szánba legtöbbnyire négy ló volt fogva, s atyám mindenképp kitett magáért, híres volt e részben egész Erdélyben [...] Az ily szánkázásokat aztán tánc vagy vacsora kísérte, s főleg a fiatalok pompásan mulattak.”⁴¹

A polgárság azonban nem lelkesedett egyértelműen az ilyen multságokért. A farsangi mulatozás számos nézeteltérésre adott okot az arisztokrácia, a nemesség és a város lakói között. 1816-ban történt meg, hogy február 12-én, amikor a polgárság az uralkodó születésnapja tiszteletére rendezett kivilágításban gyönyörködött, gr. Kendeffi Ádám (megh. 1834) és gr. Bethlen Lajos (1782–1867) egy szánban ülve a sokaság közé hajtott, ahol ott volt a város főbírája leányával együtt. A főbíró megszólította őket, mire Bethlen Lajos a szánt megállította, a

főbírótól rútol szidalmazta, pofonütéssel fenyegette, mely sérelmet a polgárság magáévá tette s elégtételt kívánt. Végül a gróf írásban kért bocsánatot. De amint a város krónikája bizonyítja, hasonló események is előfordultak.⁴²

Valóban nagy, emlékezetes esemény volt minden esztendőben a kolozsvári farsang, melyről az akkori újságírók rendszeresen tudósították olvasóikat, miközben kipellengézték a túlkapásokat, elsősorban a hivalkodó pompát, a nemzeti érzésre hivatkozva ajánlották a kevesebb költséggel járó mulatozást, s szólították fel a bálozókat, hogy az idegen táncok, táncrend mellett a régi, magyaros táncokról se feledkezzenek meg. (Egy 1845-ös hírlapi tudósításban olvassuk egy kolozsvári bárlól szóló beszámolóban, hogy „szép s csak azért is említendő tánczvigalom volt, mert azokban a »csárdást« is vagy a régi úgy nevezett »sűrű magyart« is jó ízűn eljárták. Hogy ezelőtt az úri salonokban a »csárdás« bé nem bocsátott s főrangú lábak a pusztá ezen nemes vigalma utánzásáért mozgásba nem jöttek, az eléggé tudva van: de nagy is ám a különbség a régi alvó s a mostani haladó idő között.”⁴³ De szóltak arról is, hogy ki, mikor, hol rendezett farsangi mulatságot, valamint hogy a mulatság bevételét vagy a bál alkalmával begyűlt adományokat milyen nemes célra fogják fordítani. Érdemes talán egyetlen esztendő, az 1846-os év kolozsvári farsangi eseményeinek hírlapi emlékeit áttekinteni. Forrásunk a *Múlt és Jelen* című, Kolozsvárt ebben az időben szerkesztett konzervatív hírlap. Az első farsangi hír január 20-án jelent meg. A tudósítás első mondata már sejteti, hogy az újságíró a fényűzést veszi célba: „Városunk tánczol és fényt űz: fársáng tehát és luxus azon két varázsszó – mi körül nálunk most minden gondolatok, óhajások és aggodalmak forognak.” Elmondja, hogy a Biasini gyorskocsi teljes 24 órás késéssel érkezett a minap Bécsből amiatt, hogy túlterhelték a farsangra rendelt divatcikkkel. Majd hozzáteszi: ha már kell a luxus, akkor az egymást a „piperében hajhászó némberek” miért nem elégszenek meg a hazai ipar termékeivel? Mindent összegezve úgy vélte a cikk névtelen írója, hogy „ha a fényűzés kissé apadna nálunk, abban valósággal kár nem lenne, mert ha szinte tudjuk, hogy ez másutt is éppen így van, s Pesten, Bécsben à la grosso, Tordán és Déézszen à la minuta űzik a fényt”.⁴⁴ A lap következő farsangi beszámolója már a politikum világába vezeti az olvasót: „Városunk a jelenben és jövőben él; világosabban szólva: fársángol és politizál. Azon okosok és boldogok, kik tehetik, az esztendő vig részét használják – és tánczolnak, azon okosok, de nem boldogok, kik politikával bajlódnak, várják és óhajtják az országgyűlést:

az erdélyi congressustól remélnék minden jót, szépet és ébren is e haza jövődjéről haladásáról, felvirágzásáról álmodnak. Szükségtelen emlétenünk, hogy a jelent használó a jövődjéről ábrándozónál előbb áll, s így – ne botránkozzanak meg olvasóink – tisztán kimondjuk: mi a táncosokkal tartunk, a politizálókat pedig sajnáljuk. A nyargalva haladó politikát kissé nyaktörőnek hisszük: a fontolva és okosan haladót vagy conservativismus ügyét – Erdélybe t. i. oly pénznek ismerjük, mely nincs forgásban, s így legfeljebb régiségi beccsel bír. Azért ki tánczol, okosan teszi, s kivált ha táncosnéja szép volt, örömmel emlékezik vissza az átkarolva elugrált éjjelre; midőn a politizáló [...] csomó bosszúságot nyel.” Ezen bevezető után rátér a tánc és a politika összehasonlítására, s ilyen párhuzamokra talál: mind a kettő ugrás, ami azonban a helyes középúton túl bukást eredményez, a tánc szédelgést okoz, s aki szédeleg, az olyan, mint a nyargalva haladó, ábrándozó politikus, a táncos és a politikus is álorcát viselnek, a táncolók is előre és hátra lépnek, „így az erdős országbeli politikusok is haladnak, sőt olykor rohannak, de ha a hasznót és nyereséget tekintjük, éppen ott vannak, honnan nagy zajjal és mozgással kiindultak”.⁴⁵

A reformkor bizakodó légkörében, ebben a forradalom előtti esztendőben igen vidám volt a kolozsvári farsang. Sokat báloztak, mulatoztak a fő- és közrendűek, nemesek és polgárok egyaránt. Megkíséreltük az idézett hírlap tudósításai segítségével számba venni: hol, mikor és milyen nemes cél érdekében báloztak Kolozsvárt. Így állt össze a következő – bizonyára nem teljes – nyilvántartás: január 26-án, február 2-án és 9-én a Szentegyház utcai Kendeffi házban tartották az ún. Pataki bálakat a külvárosban (ti. a Magyar utcában) építendő református templom számára. Ugyancsak február 9-én volt a csizmadiabál az Apolló szalában, ugyanott 16-án a létesítendő Sétatér céljára rendeztek gyűjtést a bálozók. Ugyancsak február 8-án a hídelvei népiskolát, 19-én az iparműkiállítás megrendezését, majd a Diana közfürdő létesítését támogatták az adakozó kedvű farsangolók. De rendeztek február 12-én kettős kivilágítással narancsbált (amikor is a csillárokon narancsok fűgtek). Február 24-én, Jégtörő Mátyás napján végződött abban az évben a farsang. De az utolsó két nap is bővelkedett szórakozási lehetőségekben. Február 23-án a városi táncteremben a Külmonostor utcai szegényekházának a felsegítése volt a bál célja. 24-én, húshagyókedden „tartatott a már nálunk is szokásban lévő Carnevalone: de a minnek az első nagy utszai része, felöltöztetett és utzákon szekerező maszkarák mutatványa ez úttal kissé silány volt” – állapította meg a

tudósító. Ugyanazon napnak a délutánján gyermekbál is volt, amit este a farsangbefejező úri bál követett gr. Bethlen Domokos házában.⁴⁶

A tudósításokból az is kiderül, hogy a bálozás mellett a farsangolás hagyományos népi szokásai is éltek még s tették még változatosabbá, színesebbé a farsangot Kolozsvárt. Egy már a bőjti időben, március 3-án közölt hír arról szól, hogy „*Húshagyó kedden láttunk az utzákon több paraszt lakodalmat, muzsikával és lármás kísérettel. Szokás ilyenkor, hogy a menyasszony, a mint a paptól jönnek, elszaladjon, vagy elszökjön, kit a vőfély visszahozni köteles, különben egy veder bort tartozik fizetni. Ilyen cziczefutásokat is láttunk a farsang utolsó napján.*”⁴⁷

A farsangtartás, a farsangi bálók szervezése a 19. században már üzleti vállalkozást is jelentett. Persze nem mindenkinek sikerült. Kezdetben az arisztokrácia vállalkozó kedvű tagjai rendezték a farsangi bálókat, azonban miként a kortársak tanúsítják, kevés haszonnal. Így a század derekától fogva már általában kül- vagy belöldi polgárok, táncmesterek bérelték ki a város arra alkalmas termeit, és gondoskodtak a bálók szervezéséről, a termék díszítéséről, enni- és innivalókról. Bethlen Lajos írja le emlékezéseiben, hogy „*benn telelék egész családommal Kolozsvárt, a Kendeffi Adám házában lakva. Én a városi Redut termet és egész városi fogadó udvart haszonbérbe vettem, három évekre három-ezer fl.-ért – évenként fizetve. Akkor oda költöztünk. A Bogdánfi ház termet is tartottam, piqueniket tartva benne minden hétfőn, számos úri részvételű estét is. Elrendezéseimben gyönyörködve, mind a reduti új modorba adott tánczvigalmaimmal erőssen megelégyelve, általam Kolozsvárt a legelső fiáker hintó alakulva: ha a publicumnak kedvezence lettem, nem csudálni való volt. Nagy maszkarák elrendezése, önmagam maszkarái is sok pénzbe kerülve, a publicumnak sok időtöltést okozott; úgy hogy epochalis időnek tartatik most is az az időszak, melybe én Kolozsvárt működtem a közönségért. De ezen haszonbérlet is hétezer fl. károsításomba került, mert haj sok csalóka akadatt az emberekbe való bizakodásom, Bétsbe, Pesten és Erdélybe. Fel is kelle a második évbe mondanom az árendáról. M. Horváth Dániel úr, azután gr. Teleki János [1792–1860] urak jobb sükert remélve nállomnál, mind hasonlólág megbuktak több ezerekig. Későn tanulók meg, hogy nem úri embernek való az illetén intézkedés, csak olyannak való, ki önmaga kezeli az egész manipulatiót.*”⁴⁸

Az újkorban meghonosodott, az arisztokrácia, majd a polgárság körében is elterjedt farsangi szokások meglehetősen azonos képet mutatnak a kolozsvári példán keresztül bemutatottal. Marosvásárhelyt, Vajda-

hunyadon, Déván s a többi erdélyi városban hasonlóan zajlott a farsang megünneplése. Bizonyosságul két rövid tudósítást idéznék. 1846 farsangjáról a következő beszámoló olvasható Vajdahunyadról s Déváról: „a város meg nem szűnt, sőt as normam itt is oly élénkség uralg, mint más fényesebb városokban, noha ezt nem kissé nehezítik a szinte járhatatlan sáros utszák s a piacon kedve szerint keresztülömlő Cserna. Bálaink nagyon korszerűek és népesek valának, csak az a szerény észrevételem volna R. K. bálbérelőhöz, miszerint ouncesos és mandulatejes poharai igen parányik [...] De nem csak itt helyben, hanem a közelebb eső mulatságokban szeretjük mi részt venni. Így történék ez most febr. 3-n, midőn Déván a híres Agnes-bálra többen jelenének meg, melynek élvezhetését köszönhetjük az uradalmi igazgató úrnak.”⁴⁹ Vagy olvassuk az 1857-ből fennmaradt marosvásárhelyi tudósítást: „M. Vásárhely, hamvazó-szerda 1857. Nem hagyhatjuk még érintetlenül azt a koldusbotra juttató, vétkes fényűzést is, mely mint ragályos nyavalja a különben is csak ipara után s így is alig tengődhető polgári osztály rétegeibe is beharapódzott. Telvék a hírlapok koldus szegénységünk nyilvánításaival, s valóban is érezzük helyzetünk nyomasztó s már-már alig bírható súlyát, nem vagyunk képesek közintézeteink fennállhatását biztosítani, s mégis hitvány rongydarabokért iszonyú pénzt engedünk kidobálni a különben is végtelenül szegény hazából. Az istenért, mit cselekszünk! nem figyelünk-e utódink szomorú sorsára, kiknek, ha tovább ez úton haladunk, sem tudományos nevelés, mert tanintézeteinket csak jólét, vagyonosság közepett gyámolíthatjuk kellően [...] E tekintetben óhajtandó volna, hogy részint lelkészek igyekezzenek e részben is felvilágosítani a lelki felvigyázatuk alatti népet, részint azok, kik a társadalmi téren mint irányadók szerepelnek, s a néppel közvetlen érintkezésben állanak, tekintsék hazafiúi kötelességöknek, részint jó példaadással, részint erélyes utasítások, tanácsadások által megóvni a romlásnak indult családokat az anyagi és erkölcsi végsüllyedéstől, honnan nincs többé menekülés.”⁵⁰

Azonos szokások, a társasági életnek azonos megnyilvánulásai, azonos következményei a fényűzésnek, a tékozlásnak és azonos megítélése ez mindannak, amely a 18. századtól jelen van forrásainkban. Alapjában véve az erdélyi magyar polgárok, a lateiner réteg tagjai, az arisztokrácia ezeket a hagyományokat tartotta fenn századunk első évtizedeiben is. Jellemző, hogy 1926-ban az erdélyi református egyház egyik vezető képviselője, a két háború között erdélyi magyar kisebbségi társadalom életének gondoljait jól ismerő gondolkodója, szükségesnek tartotta fölemelni szavát a farsang táján elharapódzó bálozások, mulatozások

ellen.⁵¹ Szenvedélyes, Geleji Katona István erkölcsiségére emlékeztető írása vitát kavart. Számunkra azonban az a fontos, hogy a farsang ünnepelésének a 18. században kialakult, bálozással egybekötött formái tovább éltek. Eközben a falu világa, ha át is vett ezekből az újításokból valamennyit, megmaradt a maga hagyományai mellett. Ennek a tanulmányozása már a néprajztudomány feladata.

A farsangozásokról szóló régi leírásokban gyakran idézik az egykori török követ mondását, miszerint „*van olyan idő, midőn a magyarok esze elmegyén, mely idő alatt az illető muzulmán a fársángot értette*”. Az elmondottak nyomán úgy látszik, hogy igaza lehetett az egyszeri követnek: a farsangolás társadalmi szerepét, társadalmi következményeit nézve az erdélyi ember ünnep utáni állapota, a mindennapok gondjaitól való szabadulás vágya, igen gyakran vált az erkölcsromboló, önpusztító gesztussá.

Az erdélyi magyarság régi farsangi szokásait illető anyaggyűjtésünk nem történt a teljesség igényével. A gazdag emlékirattirodalom, a leveles anyag, helyhatóságok, városok, megyék, székek törvénykezési jegyzőkönyvei, határozatai, rendelkezései, a falutörvények bizonyára még igen sok begyűjtésre érdemes adatot tartalmaznak. Írásunk inkább csak a figyelmet kívánja felhívni azokra a történeti forrásokra, amelyeknek a tanulmányozása a néprajzi kutatásoknak is új alapot szolgáltatathatna.

Jegyzetek

1. *Régi magyar codexek*. Érdy codex. I. fele. Közzéteszi Votk György. Budapest, 1876. 154. old. (Nyelvemléktár IV.)
2. Bod Péter: *Szent Heortokrates, avagy a keresztyének között elő forduló innepeknek és a rendes kalendáriumokban feljegyzett szenteknek rövid históriájok*. Pozsony. 52–54. old.
3. Domötör Tekla: *Naptári ünnepek – népi színjátás*. Budapest. 1979. 19. old.
4. Idézi Burke, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*, Budapest, 1991, 214. old.
5. „Latini, qui ungarorum consuetudini legitimae consentire noluerint, scilicet postquam ungarum carnes dimiserint, ipsi iterum in secundo et tertia feria comederint, si se nostrae consuetudini meliori non consentire dixerint: quocunque voluit, eo vadant.” (*Magyar törvénytár 1000–1526. évi Törvénycikkek*. Ford. és jegyzetekkel ellátta Nagy Gyula, Dr. Kolosvári Sándor, Dr. Óvári Kelemen, Dr. Márkus Dezső. Budapest., 1899, 58–60. old.) . Idézi Újvári Zoltán *Farsangi népszokások*. Debrecen, 1991. 24. old.
6. Szabó István: *A középkori magyar falu*. Budapest, 1969, 228. old.
7. *Régi Magyar Költők Tára*. XVII. század. 9. A két Rákóczi György korának költészete (1630–1660). Sajtó alá rendezte Varga Imre. Budapest. 1977, 555–556. old.
8. Delumeau, Jean: *Frica in occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediata*. I–II. București, 1986.
9. A. Fortis: *Vilaggio in Dalmazia*. Venezia, 1774, I. köt. 57. old. – idézi Burke, Peter: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest, 1991. 213. old

10. Temesvári Pelbárt válogatott írásai. Válogatta, a kísérő tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította V. Kovács Sándor. Budapest, 1982.

11. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. A bevezetést és jegyzeteket írta Székely György. Budapest, 1961, 89, 113. old.

12. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest, 1881, 173. old.

13. Heltai Gáspár: *A részszegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való dialógus*. In: „Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei”. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Nemeskürty István munkája. Budapest, 1980, 10. old. (A kronológiai teljesség kedvéért említeném meg, hogy az EMSZtT szerint először 1562-ben Borsos Sebestyén feljegyzéseiben fordul elő Erdélyben a farsáng szavunk: „Fzen a télen vivé el a város malmát az árvíz farsángban” – Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. III. Bukarest, 1982, 711. old.)

14. Kiss András: *Farsangolás Kolozsvárt 1582-ben*. In: Utunk Évkönyv 1975, 62. old. (Újra megjelent a tanulmány alapjául szolgáló szövegek teljes közlésével a szerző Források és értelmezések, Bukarest, 1994 c. tanulmánykötetében, 103. skk. old.)

15. EMSZtT III., 713. old.

16. EMSZtT III., 711. old.

17. EMSZtT III., 712. old.

18. Kiss András: *i. m.*, 63. old.

19. *Hermányi Dienes József szépprózai munkái*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta S. Sárdi Margit. Budapest, 1992 (Régi Magyar Prózai Emlékek. 9. kötet)

20. Régi Magyar Költők Tára. XVII. század. 5. kötet. Szombatos énekek. Sajtó alá rendezte Varjas Béla. Budapest, 1970, 216. old.

21. Hermányi: *i. m.*, 221. old.

22. Varga Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma*. Budapest, 1988, 83. skk. old.

23. Ikefalvi Diénes Jenő: *Nagyenyedi diákélet a XIX. század végén*. A Bethlen Kollégium évkönyve. Válogatta és összeállította Gyórfi Dénes. Nagyenyed – Kolozsvár – Budapest, 1995, 22. old.

24. Burke: *i. m.*, 222. old.

25. *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986, 1207. old.

26. *Hatvanhat csúfos gajd*. XVI–XVIII. századi magyar csúfolok és gúnyversek. Válogatta, sajtó alá rendezte, az elő- és utószót írta, a jegyzeteket készítette Hargittai Emil. Budapest, 1983, 57. old.

27. *Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz Memóriáléja*. Szerkeszti és kiadja Gróf Mikó Imre. Kolozsvárt, 1855, 46–47. old. (Erdélyi Történelmi Adatok. I.) – Székely felkelés 1595–1596. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vckov Károly. Bukarest, 1979.

28. Szepesi Csombor Márton: *Europica varietas*. Budapest, 1979. 146. old.

29. Bethlen Miklós: *Önéletrása*. I. Az előszót írta Tolnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Budapest, 1955, 209. old.

30. Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század), II. Budapest, 1981, 355–356. old. (Magyar Hírmondó)

31. *Halmágyi István naplói 1752–69 és iratai 1669–1785*. Közl. Szádeczky Lajos. Budapest, 1906, 555. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. Írók. 38. kötet.)

32. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában* (Teleki József utazásai 1759–1761). Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta Tolnai Gábor. Budapest, 1987, 93, 194. old. (Régi Magyar Próza Emlékek 7. kötet)
33. *Altörjai Apor Péter munkái*. Közli Kazinczy Gábor. Pest, 1863, 358. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály. Írók XI.)
34. Uo.
35. Voigt Vilmos: *Karneválunk kérdései. Hiedelmek, szokások az Alföldön*. Szerk. Novák László. II. kötet. Nagykőrös, 1992, 552. old. (Acta Musei de János Arany nominati. VII. Az Arany János Múzeum Közleményei)
36. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970, 162, 383–384. old.
37. *Br. Apor Péter verses művei és levelei 1676–1752*. Szerk. Dr. Szádeczky Lajos. II. Budapest, 1903, 289. old. (Monumenta Hungariae Historica. Második osztály: Írók, 32. kötet)
38. Halmágyi: *i. m.*, 294–295. old.
39. Zolnai Béla: *A magyar biedermeier*. Budapest, é. n. 35. old.
40. Trócsányi Zoltán: *Kirándulás a magyar múltba*. Budapest, 1937, 118. old.
41. Jósika Miklós: *Emlékirat*. Budapest. 1977.
42. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Budapest, 1888, 915. old.
43. *Múlt és Jelen*, 1845, 6. sz. (jan. 21.), 31. old.
44. *Múlt és Jelen*, 1846, 6. sz. (jan. 20.), 31. old.
45. *Múlt és Jelen*, 1846, 14. sz. (febr. 17.), 63. old.
46. Lásd a *Múlt és Jelen*, 1845 fennebb idézett, valamint a 15. (febr. 20.), 17. sz. (febr. 27.) és 18. (márc. 3.) számaiban olvasható tudósításokat.
47. *Múlt és Jelen*, 1846, 17. sz. (febr. 27.), 95. old.
48. *Gróf Bethlen Lajos Önéletírása: Két ország ölelkezése 1791–1867*. Bevezette Bisztray Gyula, Budapest, é. n., 19–20. old. (Erdély öröksége, X.)
49. *Múlt és Jelen*, 1846, 18. sz. (márc. 3.), 103. old.
50. Kolozsvári Közlöny, 1857, 46. sz.
51. Tavasz Sándor: *Bálozó magyarok és bálozó egyházak*. Református Híradó, 1926, 12. sz. 1–2. old.

Hanni Markel

TÉZIS AZ ERDÉLYI SZÁSZOK FARSANGI SZOKÁSAIRÓL

Bár az erdélyi szász népi kultúra sokszor archaikusabb, régiesebb elemeket őriz, mint a régió többi etnikumának kultúrája, fennmaradása sajnó, távlat nélküli.

Az egyházi és a politikai vezetés évszázadokon át tiltó rendeletekkel korlátozta a paraszti hagyományokat, mégis ami napjainkig fennmaradt, az jelentős, mondhatni hatalmas anyag. Tézisemnek voltaképpen az a célja, hogy azokat a tényezőket mutassam be rendre, amelyek a folklórelemek fennmaradását elősegítették.

Dolgozatom sok apró írásra, szakirodalmi munkára épül, de ezek közül nagyon kevés az igazi tudományos munka, értekezés. A szokások elemzésekor legtöbbször csak hírlapi közleményekre szorítkozhatunk. Mivel az előtanulmányok hiányoznak, ezért egy átfogó, alapos bemutatást nem tudunk nyújtani a szász farsangi szokásokról. Ezért a témának csak egy szűkebb elemzését valósíthatjuk meg, amire a címben megadott tézis szó is utal.

A farsang megnevezést dolgozatunkban csak a magyar nyelvben való előfordulása miatt használjuk. Az erdélyi szász nyelvhasználatban a bajor-osztrák-Rajna menti *farsang*, vagyis *Fasching* csak a városi polgári közösségekben élő karneválra utal. Az erdélyi falusi szász közösségekben inkább a *Fasnacht* vagy *Fastnacht* szavakat használjuk.

Annak nyelvjárási tipikus formái a *Foosnicht* és a *Fuesendich*.

Az ünnepkör más elnevezései a rész-egész elv alapján keletkeztek. Vagyis a helyi szokásokból kiemelnek egy-egy kisebb elemet, és azzal nevezik meg az egész szokást, ünnepet. Például: szomszédság ládájának átvivése, ítélező nap, szomszédságon belüli ítékezés, libanyakszakítás, libasütés, rongyosok járása, a lumpolók gyűjtögetése, bohócok járása, lovak tánca, kitömöttek stb.

A farsang idején élő szokásokban nagyon sok olyan maszkot találunk, melyek megnevezése sajátos, s értelmezésük még további kutatásokat igényel. Például: Kappennarro vagy *Urzele*, mely a *machen* 'tenni' szóval együtt egy sajátos jelentést nyert. Így alakításra, álarcot öltésre, álcázásra utal. Van olyan kifejezés is, melynek etimológiája egyértelműbb, mégis további kutatásokat igényel jelentéseinek megvilágítása. Például a *Burdehoasse* Kercen egy jellegzetes farsangi szalmamaszkot jelent, Szászivánfalván egy zöld, szőlőmaszkban megjelenő lányra utal, a Küküllő menti románságnál pedig Szent György napján zöld lombokkal felöltöztetett legényt jelöl.

Az erdélyi szászoknál általánosan elterjedt *Fasnacht* szó a *hamvazószerda* előtti est neve. A szónak egy tágabb jelentése él a népcsoportnál, mivel a bűjtöt megelőző egész időtartamra vonatkozik. Tehát egészen vízkeresztől hamvazószerdáig, esetleg az utána következő szombatig terjedő időszakot nevezik meg segítségével. Az ünnepkör kezdetét Beszterce környéki falvakban eskütevő hétfőnek (Geschworenmontag) nevezik. A *Fasnacht* jelenthet esetenként egy meghatározott hétvégét is. Például Szentágotán mindig január utolsó szombatját, de más helységeken több egymást követő hétvéget jelöl, amikor ugyanazoknak a zenészeknek a muzsikájára és ugyanabban a teremben szórakozott a fiatalság. Megjegyezzük, hogy régebben a farsangvégi mulatságokat hamvazószerdán tartották, hasonlóan az esküvők, lakodalmak időpontjához.

Az erdélyi szászoknál jellegzetes vonás az, hogy nem minden évben rendeznek maszkos felvonulást, mulatságot. Nagyon sok helységben szorosan kapcsolódott a belső falusi intézmények (pl. szomszédság, legényegylet stb.) tisztújításához, ünnepségéhez. Azoknak vezetőségét rendszerint négy évre választották, s így a négyévenként sorra kerülő tisztújításhoz kapcsolódott a farsangi felvonulás, maszkos alakoskodás.

A farsangi szokások megszervezése a hagyományos falusi intézmények (pl. szomszédság, legényszervezet, leányegylet, asszonyegylet stb.) működésétől függött, és jól meghatározott szabályok szerint történt. Meg kell jegyeznünk, hogy ez már nagyrészt a történelmi múlté. Az 1989-et követő változások hatására a szászok tömegesen emigráltak Németországba, az Erdélyben maradtak száma pedig nagyon kicsi. Éppen azok utaztak el elsősorban, akik addig a szokásnak éltetői, szervezői vagy éppen befogadói, nézői voltak. Most, 1991 februárjában például Szentágotán annyi szász lakos maradt, amennyien néhány évvel ezelőtt még felvonultak a hagyományos Urzeln ünnepségek keretében. Más falvakban napjainkban áthidaló megoldásokkal találkozunk. Például a Brassó melletti Keresztényszigeten a legények szerepét is a lányok vették át, s ők húzták a hagyományos farsangi kereket.

Amint a bevezetőben jeleztük, az erdélyi szászok farsangi hagyományai két jellegzetes csoportba különíthetők. Az elsőbe lehet sorolni a városi farsangot (Stadtfasching), a másodikba pedig a falusi formáját (Dorffasnacht). Ha a szokás szervezői, kivitelezői alapján osztályozzuk az erdélyi szász farsangi szokásokat, akkor az említett két csoport mellett még figyelembe kell vennünk egy harmadik, átmeneti formát is. Ez kapcsolatban áll mindkét variánssal. Városokon, vásárhelyeken a polgár-

ság, a városi kézművesség által megszervezett szokások éltek. A jelenkori városi formák valójában az egykori patriciusi karneválokban gyökereznek, azoknak visszafogottabb, szegényesebb variánsai. Jellegzetes tény az, hogy városokban is mindig megrendezték ezeket a polgári multságokat farsang idején. A városi karneválokhoz való ragaszkodást jelzi az a tény is, hogy a belső német nyelvterületen egy tanárnak sem jutna eszébe, hogy az iskolában zárt körű farsangi karnevált rendezzen. Erdélyben a szász városokban jól meghatározott helye volt a karneváloknak, időpontja is pontosan előírt.

Ezekben a multságokban a megjelenő maszkok nem kötődtek egyetlen csoporthoz sem. Éppen ellenkezőleg, nagy szerepet kapott az újítás, az újszerűség, a résztvevők meglepetésszerű fellépése. Tehát az innovációnak és az egyedi elképzelésnek volt nagyobb tere ezekben a formákban.

Szentágotán és Nagysinken találjuk meg az egykori polgári, kézműves változat vidékre kiszorult formáját. Ez a két kézműves termékeiről híres és egymással vetélkedő vásárhely olyan farsangi formákat őrzött meg napjainkig, melyek a múlt században jóval elterjedtebbek voltak. Például Szászrégenben is hasonló formákról tudósítanak a korabeli források. Ehhez a vidéki formához soroljuk azokat a falusi, paraszti formákat is, amelyekben napjainkban is megjelennek a sötét vagy színes rongydarabkákból összeállított maszkosok. Például Márpodon a *Lollen*, Vérden a *Zaddergräck*, Szászkezdén a *Kappennarro*. Ebből a sorból a szentágotai változat a jólszervezettségével, strukturáltságával tűnik ki. A rendezők az egykori céhes szokások szellemében rendezték meg a farsangi felvonulást. A különböző maszkok jól kapcsolódnak az egyes mesterségekhez fűződő csoportokhoz. Ez alól csak az *Urzeln* alakoskodó kivétel, mely mindegyik csoportban megtalálható. Ennek hatására ez az alakoskodó vált általánossá, s ugyanakkor modern újítások hordozójává pl. *Urzeln*.

A falusi formákhoz közelebb áll a nagysinkai forma azáltal, hogy az egész közösséget bevonják: Úgy, hogy a *bolondok szekerén* ítéletet mondanak a helységben történtek fölött, s a nézők is részt vesznek a vig kedvű játékokban. A tojásosok (*Eirer*) magas cilindereikben, melyek a régi időket idézik meg, begyűjtik az adományokat. Nagysinken is városi hatásra találjuk meg a *farsangi lapokat*. Itt az *Urzeln*-ruha nem helyi jellegzetességű maszk, mint Szentágotán. Nagysinken és Márpodon az ad helyi szint, hogy több, rongyos ruhába öltözött alakoskodó jelenik meg, mivel kevesebb új, drága farsangi kosztümet varrtak ezekben a

helységekben. Éppen ez is jelzi, hogy nem mindig sikerült a városi hatásra megjelenő formákat összehangolni a helyi gazdasági és társadalmi feltételekkel. Éppen ezért a helyi értékrend, gazdasági, vagyoni helyzet meghatározta, hogy mit képesek asszimilálni a város felől érkező, sokszor nagyon költséges variánsokból, farsangi elemekből.

A barcasági Hóltövényben szinte napjainkig fennmaradt a *bolondok törvénykezése*, de azt a szomszédság farsangi ünnepeinek keretében szervezték meg. Szászorbon, Nagycsűrön és Héturon szintén a szomszédság keretében nagyon költséges felvonulásokat rendeztek. Ezeknek mérete és témája sokszor meghökkentő volt. Így századunkban is készítették elő lovas *Nibelung-játékokat*, *Titanic-II-t*, *Stromboli cirkuszt*, amelyek közül több már a tévé hatására született meg. Ezek az *élőképek* nagyon elterjedtek voltak még az 1960-as években is.

Márpodon a *sötét alakok* hangos ostorpattogatással, fakereplők zajával és csengőszóval úzték el a faluból a telet, hogy elősegíthessék a *szépek* és a *világos alakok* megjelenését, uralmát. Legtöbb helyen, ahol ilyen tavaszváró, tavasz győzelmét jelképező elemek élnek, a mágikus-mitikus rétegek összekapcsolódnak modern elemekkel, melyek napjainkban elsősorban társadalmi és lélektani determináltság hatására jelentkeznek.

Utaltunk már arra, hogy a pompás városi formák faluhelyen alkalmazkodtak a helyi viszonyokhoz, igényekhez és elvárásokhoz. Erre a változásra is elsősorban akkor kerülhetett sor, amikor a helyi paraszti közösségek struktúrája megbomlott, s megengedhetővé tette más kulturális rendszerhez tartozó elemek átvételét. Ebben a folyamatban az egyháznak is jelentős szerepe volt. Arra gondolunk, hogy miközben arra törekedett, hogy szabályozza, kanonizálja, vagyis mederbe szorítsa a szórakozást, a kikapcsolódást, a mulatságot, ezekben az időszakokban megteremtette – ellenhatás eredményeképpen – a játékoság megerősödését, a szigorú előírások felfüggesztését. A falusi farsangi formáktól idegen elemek asszimilálását az is elősegítette, hogy bizonyos sajátos szokásformák vagy szegényesek voltak, vagy éppen teljesen hiányoztak. Ez elsősorban a felnőttek farsangi szokásaira vonatkozott, amelyek általában szegényesebbek voltak a tipikus, játékoságra épülő, finom szerkezetű, jól tagolt megoldásokban. Ezzel ellentétben hangsúlyozottabb szerepet kaptak ezekben a közösségekben bizonyos társadalmi színezetű, rituális elemek. Sokszor valóságos barokk méreteket öltött az elfogyasztott étel meg ital mértéke és mennyisége. A falusi formák is telítettek voltak olyan elemekben, amelyek helyi kiscsopor-

tokhoz (pl. szomszédság) való tartozást voltak hivatottak kifejezni. Ennek, elsősorban az etnikailag többszínű helységeekben, demonstratív jellege volt.

Az egyház szerepére beszédes példa az 1572-ből származó leírás, amely azt örökíti meg, hogy a kisapoldi lelkész hogyan figyelmezteti az újonnan reformált hitre áttért fiatal családapákat. Megemlíti, hogy ennek a farsangi napnak a kedvéért egész hetet töltenek mulatással, s az ivás meg a részegség ördögének szentelik nagy szorgalommal minden idejüket. Aztán megemlékezik azokról a családayákról is, akik ilyenkor eldobják fátylaikat, s prémkucsmákat tesznek fejükre, férfiaknak álcázzák magukat. Így felöltözve az egyik szomszédból a másikba mennek, s azt szimatolják, hogy hol sütöttek fánkot. A lelkész megfeddi a nagy legényeket is, mert ilyenkor bort vesznek, isznak, játszanak, míg a konfirmált nagyleányok táncra várnak. A süldő legények szintén leisszák magukat saját kis csoportjukban, utána pedig felteszik kalappaikat fejükre, majd bebújnak valamilyen füstös, kormos kéménylyukba. Ott bekenik arcukat korommal, s mint valamiféle fiatal luciferek, úgy szaladgálnak az utcákon. Miközben a süldő legények ilyenforma maszkokban rohagáltak a faluban, az asszonyok csak saját közösségeikben, tehát nem az egész falu nyilvánosságá előt cseréltek ruhát.

Tanulságos a kisdisznódi *szomszédság farsangját* is megvizsgálni. Ez a Nagyszebentől nem messze fekvő falu egy fennkölt, stilizált formát éltetett napjainkig. A szomszédsághoz tartozó emberek ilyenkor vasárnap, ünnepi viseletüket öltötték magukra, és a *szomszédságotya* udvarán összegyűltek, ahol egymást felülmúló beszédekben méltatták a régi szomszédságotya. Majd megválasztották és beiktatták tisztségébe az új *szomszédságfőt*. Azután rendben otthonába kísérték a megválasztott tisztségviselőt. Természetesen az új szomszédságfő magához veszi a szomszédság jelképeit és tulajdonságait, mint amilyen a szomszédságzászló, láda, kancsó, behívó tábla stb. Este újból összegyűlnek egy zárt mulatságra a községi teremben. Ott bőséges asztalokat terítenek. Ilyenkor találkoznak a *szomszédság* többi tagjával is, akik szintén ezen a napon választották meg és iktatták be az új vezetőt. Erre a választásra rendszerint 2–3–4-évenként került sor, attól függően, hogy az adott szomszédság előírásai hogyan határozták meg a tisztségviselés időtartamát. A hivataltól való megváltást vagy a szomszédságba való belépést tetemes mennyiségű itallal, borral lehetett megváltani. Így a farsangvégi mulatságban azok a szegeletek is részt vehettek, akiknek abban az évben nem volt tisztújításuk.

A farsangvégi szokásokról nagyon kevés megbízható leírással rendelkezünk. Általában vasárnap történt a tisztújítás, a játékos, archaikusabb formákra pedig hétfőn került sor. Ilyenkor az ünneplő szomszédságok maszkos csoportjai házról házra mentek és adományokat kéregettek. Felajánlották szolgálataikat alantasabb munkák (pl. seprés, nyírás, fésülés stb.) elvégzésére, mivel saját állításaik szerint az ünnep során teljesen elszegényedtek. Az így összegyűjtött pénzből, italból és élelemből aztán megülték farsang utolsó mulatságát.

Damasus Dürr XVI. századi leírásában külön csoportokban – igaz, megnevezésük nélkül – sorolja fel a házas férfiakat, asszonyokat, fiatal legényeket, de nem utal semmiféle tisztújításra, szokásra. Nem említi az ilyen fogalmakat, mint ítélező nap, elszámolás stb. Ilyenkor véget értek a farsang idején megrendezett esküvők is, és az ítélező napokon (Richtag) nem csak az elmúlt év kihágásai felett ítéleztek, hanem terveket szőttek az elkövetkező időszakra, s megszervezték az újonnan házasodottak ünnepi befogadását is a szomszédságba. Tudomásom szerint a farsang végén rendezett ítélező napok mellett csak az Egerbegyén élő forma kivétel, mivel ott novemberben, tehát az adventet megelőző esküvői periódus végén szervezték meg. Az ítélező napok szokásrendje egyrészt a szomszédságok rendjéhez fűződött, másrészt pedig a céhek szabályaiból született meg. Ezeknek sorába tartozik a szomszédság statútuma, szabályzata, ládája, a jól meghatározott köszöntő jellegű beszédek, az ünnepi viselet, a tisztségek struktúrája, a szomszédság jelképes tárgyainak átadása és átvétele, a rituális étkezés, a férfiak beszédei stb.

Mindkét csoportnál, tehát a céheknél és a szomszédságoknál a maszk, az alakoskodás csak része egy nagyobb rendszernek. Tehát a farsangvégi alakoskodás csak egyetlen eleme s nem önmagában való, izolált része az ünnepnek. Ennek ellenére a szomszédságok tisztújításához kapcsolódó maszkos alakoskodások nagyon változatos képet mutatnak. Ezeknek sorában elég ritkának mondható a *farsangtemetés*. Inkább az ünnepélyességen volt mindig a hangsúly. Például Kisselyken mind a 13 szegelet felvonult, fúvószenekarral az élen. Ünnepi beszédek hangzottak el, valamint maszkos látogatások.

Megjegyezzük, hogy faluhelyen a városi mintájú nagyszabású felvonulásokban is az egyes szomszédságok külön entitásként működtek. A Segesvár melletti Héturon az egyes szomszédságok nagy titokban tartották azt, hogy milyen maszkban vonulnak fel, mivel a közös szemlén az

aratott sikert, akinek a legújszerűbb ruházata volt az esti táncmultság idején.

Szintén egy szabályozott struktúrájú táncmultság alakult ki Szászorbón is. Kőhalom melletti falvakban az asszonyok a férfiak kizárásával szerveztek *teaestének* nevezett multságokat. A szegeletek és céhek farsangjában háttérbe szorultak az asszonyok, mivel rájuk hárult a férfiak multságaira szükséges ételneműek elkészítése, a kosztümök megvarrása. Ilyenkor babonás okokból a férfiak ruházatára is rákerült az úgynevezett *asszonyszalag* (Frauenbänder). Az asszonyok egyenjogúságukat rendszerint csak a tréfas ceremóniák befejeződése után nyerték el. Kisdisznódon, Kisselyken jól meghatározott időpontban kivívhatták függetlenségüket. Legtöbb faluban a maszkos felvonulás elsősorban férfidolog volt. Ez alól csak egy Márpodon lejegyzett adat a kivétel, ahol egy asszonyt is visznek a menetben mint az eltemetett farsang jelképét. Ahol a szin pompás felvonulásokon asszonyok is részt vesznek, az már a polgárisodásnak a jele. Pl. ha *Urzeln* maszkba öltöznek, vagy ekét vontatnak. Legtöbbször csak szükségmegoldásként jelentek meg az egész szokás megmentése érdekében.

Az erdélyi szászok farsangi szokásaiban is minden tiltás ellenére nagyon sok termékenységvarázslásra utaló nyomot találunk. Egyes falvakban a szokás „hivatalos” részében meglátogatják a falu tisztségviselőit. Például Barcaságon él a férfiak templomozása. Majd bekerülnek a gazdák udvaraira, ahol a köszöntés nemcsak a gazdának, hanem az asszonynak meg a leánynak is szól. Szentágotán ilyenkor ostor segítségével a ház minden asszony tagját jól megforgatják. Kőhalom környékén lehúzzák az asszonyok cipőjét, mivel ezen a napon hiedelmek szerint azok különleges erők birtokába jutnak. A lábbeliket csak váltságdíj ellenében adják vissza. Szászfehéregyházán a konfirmálatlan fiúk a rokon lányoknak ilyenkor orsót helyeztek a cipőjébe, és azt szintén váltságért adták vissza. Lehet, hogy ezzel a képzetkörrel függ össze az is, hogy Kistoronyban és Keresztényszigeten a lányok egy-egy virágcsokrot varrnak fel a legények kalapjába. Asszonyfalván ennek a szokásnak eltűzött formájával találkozunk, melynek keretében a legények kalapját, pontosan előírt szabályok szerint, egészen beborítják művirágokkal.

A farsangi játékokban mégis a legérdekesebb szerepkörük a legényeknek van. Önszerveződésük az egykori céhszabályok hatására kialakult legényegyletekben valósul meg. A verseny-jellegű szokáselemek, mint például a libanyak leszakítása lóhátról ostor segítségével, vagy a versenylovaglás a Székás-völgyi falvakban, egykori céhes szokások

átvételének kései formáit jelentik. Az *Urzeln*-maszkoknak is vannak falusi formái, mint amilyen a szászkézdi *Kappennarro*. Ez tulajdonképpen a rongyból készült színes ruházatnak egy másik fejlődési útját mutatja.

A falusi legényegyletek struktúrájában is megtaláljuk az egykori városi céhes legények tisztségviselőit: a legények atyját, az öreglegényt, annak helyettesét, a szószólót, a zászlóvivőt stb. Ugyanakkor nem volt alárendelve olyan szabályoknak, mint a szomszédság, mivel a legényszervezetekben a tisztségválasztás rendszerint tavasszal volt, húsvétkor, amikor sor került az újonnan konfirmált fiúk, kislegények ünnepélyes beavatására is. Érdekes tény az is, hogy az „öregebbek” előjogait egyes fiatalabb fiúk megtörhették. Ilyen alkalom volt a Székás-völgyi farsangi libanyakszakítás és versenylovaglás, amelynek győztese vált a nap ünnepeltjévé.

Megjegyezhetjük azt is, hogy ebben a korcsoportban az egyházi tiltások és szabályozások sohasem voltak olyan sikeresek, mint más csoportok esetében. Szászhermányban rendszerint a besorolt regruták szervezték meg a farsangi felvonulást. Ők már decembertől kezdődően lúdtollas prémsapkát hordhattak, és *de Lose*nek nevezték őket. Farsangi szekerük után húzták a hagyományos kereket, melyre Péternek és Katharinának nevezett, szalmával kitömött bábut illesztettek. A szekéren helyet foglaltak mellettük a zenészek és a gazdaktól kapott adományok. A menetben még felvonult négy lovas, két számárháton ülő legény, valamint fiatal párnak beöltözött legények. Az asszonymak beöltözött alakoskodó terhes állapotát inge alá elhelyezett párnával jelezték. Sok esetben gyermekkocsit tolt maga előtt. Az 1983-as felvonulásban ördögalakoskodó és ostoros is felvonult. Számos rongyos is szaladgált az utcákon. Közülük a legfiatalabb három fiú gyűjtötte össze az adományokat.

A Brassó melletti Keresztényfalván a nem konfirmált fiúk nem vehettek részt a farsangi felvonuláson. Az ő ünnepük Balázs napjára (február 3-ra) esett.

Vannak olyan helységek is, ahol a szokáslemek interferálódásával találkozhatunk. Például Pókafalván a libanyakszakítás összekapcsolódott a versenylovaglással, elhúzással a gazdák udvarán át. Ha a gazda borral és pánkóval kiváltja magát, akkor nem szántják fel udvarát. Szintén Pókafalván jelenik meg a hamuzsákos figurája is. A legények az ünnepkör végén egy gúnyos dallal búcsúznak, és eltemetik, majd megsiratják a farsangot. Az ünnep egy hatalmas közös mulatsággal zárul.

Érdekes forma élt egykor Szászkézden is. A szentágotai farsangi felvonuláshoz hasonlóan itt is megtaláljuk a trombitaszóra táncoló csikóalakoskodót, a parádés maszkosokat, legényegyleti zászlóvivőt, a papírzászlócskákból készített, jelképes feldíszített fát, melyről a *Kappennarrók* egyet-egyét a lányoknak átadnak, valamint egy fiatal nőtény őzet, amit meglő nagy beszédek után egy *vadász*. Utána Szászkézden is nagy mulatság zárta az ünnepkört.

Összegezésképpen elmondhatjuk, hogy a legérdekesebb maszkokat a fiatal legények csoportja őrizte meg. Itt említjük meg, hogy Kercen medvealakoskodó is megjelenik. Ott a medvét alakító legényt szalmaköteggel csavarják körül.

Nem minden erdélyi szász faluban volt kimondottan farsangi jellegzetes szokás, habár a böjt kezdetét valamiképpen mindenhol megjelölték.

Rendszerint a legtöbb helységben volt egy-egy domináns csoport, s annak repertoárjával azonosult az egész faluközösség.

Minél inkább bevonták a szokás lebonyolításába a szélesebb rétegeket, a nyilvánosságot, annál erősebb volt a külső beavatkozás. Itt említjük meg, hogy az egyház már 1765-től tiltotta a libanyakütést, de emléket nem tudta teljesen kitörölni, s a második világháború utáni évtizedekben is sok helyen felújították, pl. Székás völgyében.

A hatalom és az egyház viszonyulása is vidékenként meg falvanként eltérő volt. Voltak olyan helységek, ahol szigorúan kiirtották, máshol pedig megtűrték, harmadik helyen pedig szorgalmazták a farsangos játékokat.

A második világháborút követő évtizedekben, főleg az 1960-as évektől az erdélyi szász farsangi szokások felelevenítésében nagy szerepet játszott a német nyelvű sajtó és televízió. A tudatos felelevenítésekben már nagyobb hangsúlyt kapott a fesztivizmus, a versenyszellem, az egymás felülmúlására való törekvés, az új elemek befogadása.

Több helységben (pl. Szászkézden) megmaradt a régi forma, csak éppen 1978-tól, a tömeges kivándorlás hatására már nincs, aki megszervezze.

Az alábbi sorok nem készültek azzal az igénnyel, hogy szabályszerű tudományos előadássá kerekedjenek. Inkább arra hivatottak, hogy áttekintsék a naptári ünnepek néhány jelentős mozzanatát, ahogy azok élnek, pontosabban, ahogy éltek a hagyományos román faluban. Az esztendő néprajzából ezúttal azt a részt ragadjuk ki, mely legtágabb értelemben vízkeresztől a nagyböjt kezdetéig tart, és amelyet a népi szóhasználatban *húsos napok* vagy *farsang* néven ismernek (*cîşlegi*, illetve *cîrnilegi*¹ – attól függően, hogy melyik néprajzi tájegységben nevezik meg).

A vizsgált időszakot számtalan folklórmegnyilvánulás jellemzi. Ne feledjük, hogy ekkor kezdik újra a vasárnapi táncot, úgyszintén a fonókat is, s az évnek ebben az időszakában van, legalábbis a románoknál, a legtöbb lakodalom.

A továbbiakban nem a fenti eseményeknél időzünk, hanem azokat a – mondjuk – tipikus megnyilatkozásokat vesszük számba, melyek kisebb vagy nagyobb mértékben kapcsolatban állnak mindazzal, amit a nép naptári ünnepeinek nevezünk, s többé-kevésbé tiszteletben tartott ünnepi alkalmakat jelentenek. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezek az ünnepek, ha figyelmesen megvizsgáljuk, számos mentalitásbeli elemet (hiedelmet, legendát stb.) tárnak eléink, melyek nyomán rekonstruálható az archaikus gondolkodás néhány lényeges vetülete, azok, melyek a kereszténység előtti korra vezethetők vissza, és amelyek nem egy esetben a román kultúra őstörténetéből hagyományozódtak át.

A vizsgált időszak első kiemelkedő ünnepe *téli Szent Péter* néven ismeretes (Sînpetru de iarnă). Ezen a napon a különböző román néprajzi tájegységeken böjtöt (étkezési tilalmat) tartanak, vagy azért, hogy óvják az embereket a „kísértésektől”, „szagatásoktól” és betegségektől, vagy azért, hogy biztosítsák az újonnan beköszöntött esztendőben a bőséget, példának okáért a méheknél. Könnyen észre lehet venni, hogy egy sor jósló és bajelhárító, illetve védő jellegű ritusról van szó. Moldva, Bukovina, Havasalföld és Erdély néprajzi tájegységeinek legtöbbszörében téli Szent Pétert a farkasok védőszentjének tekintették, következésképpen nagy gonddal tartották tiszteletben ünnepét, hogy a farkasok ne támadják meg a falusiak állatait. Amint a népi legendákból is kiderül, úgy hitték, hogy aki nem tartja meg Szent Péter napját, szarvasmarháját a farkasok fogják megenni.² Mi több, aki a farkasok Szent Péterének napján (január 16.) dolgozik, ellenséget szerez, és fejfájás, nyilallás,

„zsibbadás” fogja gyötörni.³ Van ennek az ünnepnek még egy specifikus jegye, mely minket, szakembereket nyilván leginkább érdekelhet: például a bukovinaiak, a moldvaiak és a bánátiak⁴ gondolatvilágában ez az ünnep úgy rögzült, mint a „tél közepe”, fordulópont, ahonnan átfordul az idő a következő évszak felé. Ezen a napon a Fiastyúk pont „delelőn”, az égbolt közepén áll. (Érdemes felfigyelni arra, hogy a népi gondolkodásmód milyen összefüggő rendszerben működik: minden alkotóeleme finom kapcsolatrendszerben helyezkedik el, ennek keretei közt a részek mindenike egymással is szorosan összefügg, s ugyanakkor alárendelődik annak az egésznek, mely e részekből áll össze.)

Február elsején tartják *Szent Trifon* vagy *Bolond Trifon ünnepét*, melyhez ugyancsak számtalan hiedelem és legenda kapcsolódik. A legendák arról beszélnek, hogy *Szent Trifon* megbolondult, mert el akarta lopni a Szűzanya szent fiát, vagy mert kigúnyolta Szűz Máriát és Jézus Krisztust. Az emberek attól való félelmükben, nehogy megőrüljenek, analógiás alapon megtartják Trifon napját: nem dolgoznak ezen a napon. De azt is hitték, hogy aki *Szent Trifon* napján dolgozik, el fog szegényedni.

Akárcsak a *téli Szent Péter-nap* esetében, itt is találkozunk más, a mágikus gondolkodásban gyökerező mitikus-szimbolikus konnotációkkal. Lényegében tiszteletben tartottak egy sor tabut és tiltást, hogy megóvják az állatokat a farkasoktól, hogy elejét vegyék a kárnak, melyet azok okozhatnának a gazdáknak. A legendák egy része Szent Trifont is (néhány vidéken csak őt) a farkasok patrónusának tartja. Más legendák szerint pedig Szent Trifon nemcsak a farkasok ura, de a hernyók, bogarak, általában a kártevő rovaroké is. Ennek következtében számolnunk kell a gyümölcsösök és vetések védelmét biztosító rítusokkal, melyek a kártevők elszaporodását hivatottak meggátolni. Nyilvánvaló, hogy az archaikus gondolkodásmód szerint mindent megfelelő praktikával és rítussal lehet csak kivédeni. Ez a magyarázata annak, hogy az emberek vizet visznek megszentelésre, a papot pedig arra kérik, hogy locsolja meg vele a fákat, mert ezzel vélik megelőzni a bogarak, hernyók stb. elszaporodását. Bánátban vaj és szenteltvíz keverékével kenik meg a gyümölcsfákat, hogy védve legyenek a kukacoktól és rovaroktól. Szenteltvízzel hintik meg, különösen Munténiában a vetéseket is. Ugyanezen a napon Moldvában *megszentelik* a szőlőket, nyilván azzal a céllal, hogy biztosítsák a jó termést, és hogy ne verje el a jég. Bőségbiztosító céllal locsolják meg szenteltvízzel a jószágot is.

A naptári ünnepek rendjében a február elsejei Bolond Trifon napját *a tél és nyár találkozásának* tekintik⁵ Más hiedelem szerint a tél a nyárral Gyertyaszentelő Boldogasszony napján (február 2.) találkozik, vagyis Urunk bemutatásának napján⁶. Ha lágy idő van ekkor, a nyár *meleg és bőséges* lesz⁷, ellenben ha fagyos az idő, akkor *hideg és terméketlen* nyár következik.⁸ A jövőendő termés tehát ennek a napnak a pecsétjét hordozza. Hasonló a helyzet a méhekkel is: ha február elsején *csepeg az eresz*, rossz sors vár rájuk, elpusztulnak, de ha tiszta az idő, a méhek szaporodni fognak, és sok mézet gyűjtenek. Gyertyaszentelő Boldogasszony napjához fűződik a népi meteorológia előrejelzése is, miszerint ha ezen a napon vízbe gázol Gyertyaszentelő, *hóvihar és fagy* következik, ha viszont a vizek fölött jéghid van, arra utal, hogy meleg lesz.⁹

Más hiedelmek szerint, ha Urunk bemutatásának napján a medve szétrontja barlangi tanyáját, a tavasz – még ha hideg is van – nem késik soká; ha viszont a medve kijön és vissza is megy a barlangjába, még ha meleg van is, azt jelenti, sokáig fog tartani a tél. Egy bánati hiedelem úgy tartja, hogy ha gyertyaszentelő Boldogasszony napján a medve kijön barlangjából, játszik a napon, és meglátja saját árnyékát, akkor visszamegy, s még hat hetet tölt a barlangban, mert a tél még marad¹⁰. Ha viszont nem látja az árnyékát, az azt jelenti, hogy hamarosan vége a télnek. Egyébként épp ez alkalommal ünneplik a medve napját; az Urunk bemutatását megelőző és követő napokat pedig téli farkasúzó ünnepként tartják számon (*téli Martin-napok*, *téli Fülöp-napok* – Martinii de iarnă, Filipii de iarnă), melyeken az emberek és állatok védelmét igyekeznek biztosítani a farkasokkal szemben.

A *téli Martin-napok* (Martinii de iarnă vagy Sî-Martinii) mindig karácsony után hat hétre esnek. A három közül Gyertyaszentelő Boldogasszony napján van nagy Martin, a másik kettőt, mint már utaltunk rá, az előtte és utána lévő napokon ünneplik. Ezeket is úgy tartják számon, mint farkasok ellen ható napokat. Ilyenkor, még ha enyhe is az idő, a bánati juhászok nem hajtják ki legelőre a nyáját, böjtölnek, és különböző hagyományos eljárásokkal igyekeznek a farkasveszélyt elhárítani. Ahogy S. F. Marian megjegyzi, valószínű, hogy a Martin-napok szokásköre a medvék ellen is irányul, azoknak a károknak a kivédésére, melyeket a gazdacembernek a medvék okozhatnának. Lényegében tehát az e napon üzött praktikáknak mind bajelhárító szerepük van.

A *téli Fülöp-napokat*, szám szerint hetet, inkább Munténiában (Prahova környékén) tartják tiszteletben. Ezek az ünnepnapok tulajdonképpen a moldvai Martin-napoknak felelnek meg. Ugyancsak a farkasok

ellen, a háziállatok védelmében tartott ünnepek. Végül meg kell említenünk, mint a húshagyókeddet megelőző időszak jeles momentumát, a *tisztátalan csütörtököt* (Joia nepomenită), melyet a *fehér héten* vagy *tűró héten* vagy ahogy még nevezik, a *bolondok hetén* ülnék meg. A „bolondokénak” nevezik, mert „ezen a héten csak a bolondok indulnak házasodni, csak a falu ostobái és csúfjai igyekeznek házasságot kötni akkor, amikorra az összes többi, aki házasodni akart a farsang idején, már jó ideje megtartotta lakodalmát”.¹⁰ Meg kell jegyeznünk pontosítás végett, hogy a vizsgált források a bolondok hetével kapcsolatban említik a *farsangosok* (fărșanșii, Abrud), illetve a *maszkurások* (mășcurășii, Reteș) szereplését, kik valószínű a magyar folklórhagyományból, illetve egyes vidékeken, mint például a Bánátban, a sváb vagy szász szokásokból származtak át.

Az általunk vizsgált időszakot a húshagyókeddi ünnepek zárják, melyek rendkívül gazdagok néprajzi érdekű megnyilvánulásokban. Ezek között szerepel a *téli halottak napja* (Moșii de iarnă), melyen a család halottjaira emlékeznek. Lényegében étel és ital (víz, de főképp tej) küldéséből állt; a szomszédoknak, rokonoknak, szegény gyermekeknek pománát adtak a *halottak lelkéért*. Ez a halottak napja mindig a húshagyókedd előtti szombatra esik.

Húshagyó az utolsó édes nap a böjt előtt. Ezt a napot mulatsággal, vigalommal ülik meg, de fűződnek hozzá különböző praktikák és szokások is, melyeket többféle névvel emlegetnek, mint: *Refenelele* vagy *Vergelul*, *Alimori* vagy *Priveghiul*, *Postul negru*, *Baterea alvitei*, *Cucii*, *Legarea grinelor*.

A bukovinai fiatalság húshagyókeddi mulatsága az úgynevezett *dínomdánom* (Refenelele). A fiatalok összegyűlnek a falu több házában, mulatnak, táncolnak; a táncot gyakran gúnyos-szatirikus csujogatók kísérik, melyeknek célpontjai azok a lányok és legények (de inkább a leányok), akik nem kötöttek házasságot a farsang idején. A mulatozás éjjel körül tart, s játékos-szórakoztató szerepe mellett moralizáló funkciót is kap azáltal, hogy ismételt elmarasztalja azokat, akiknek nem sikerült *az emberekkel egy sorba lépni* a megfelelő időben. Ugyancsak húshagyókeddi szokás, de csak a bánáti kultúrzónában a *Kikiáltás* (Strigarea peste sat), melyet különbözőképpen neveznek meg: *Hoidătatul*, *Alimori*, *Priveghiul* stb. Nem időzünk, nem is időzhetünk ez alkalommal a szokás leírásánál, konceptuális és szerkezeti összetevőinek felfejtésénél (ezeket jó néhány szakdolgozat elvégezte)¹¹, annyit mondunk el csupán, hogy igen elterjedt szokás volt a Bánátban és Erdélyben.

Benne többféle sajátos funkció sűrűsödött össze: előrejelzés, óvás, elhárítás s nem utolsósorban moralizáló szerep. E funkciók mindenike a közösség védelmét és prosperitását hivatott szolgálni, s különösképpen a hagyományos népi közösség erkölcsi tartását kívánta erősíteni minden tekintetben (vannak szolidaritási és közös táplálkozási rítusok is). A húshagyó körüli szokások sorában végül még megemlítjük a *Fekete böjtöt* vagy *Teljes böjtöt* (Post negru), melyet a pártában maradt lányok tartottak abban a reményben, hogy ha tiszteletben tartják előírásait, hamarosan férjhez mennek. Ezért késő estig semmit nem ettek, akkor összegyűltek egy-egy házhoz, lakmároztak, és különböző panaszdalokat énekeltek, melyekben sorsukat siratták, azt, hogy nem mentek férjhez a farsang idején.

A *Maszkajálás* (Cucii) Dobrudzsában szokásos, valamint a Duna középső szakasza mentén elhelyezkedő falvakban, melyekben bolgár lakosság is él. Úgy tűnik, a szokást ettől a népesoporttól vették át a románok kimondottan mágikus – védő és/vagy megelőző (vagy éppen gyógyító) – funkcióval.¹²

A fenti áttekintés, még ha sajnálatosan vázlatos is, segít abban, hogy viszonylag összefüggő képet alkothassunk a naptári ünnepkör egy jelentős szelvényéről. A román szakirodalom ez ideig keveset foglalkozott vele, s amikor megette, akkor sem tudott túllépni egyfajta leíró megközelítési módon. Éppen ezért kötelességünk újrakezdeni a kutatómunkát terepen, hogy – törekvéseink szerint – reális képet rajzolhassunk a népi alkotásokról. Meggyőződhetünk akkor arról is, hogy a népi kultúrában semmi sem esetleges: összefüggő rendszerként, minden ízében tökéletes gépezetként működik.

Fordította: Olosz Katalin

Jegyzetek

1. Lásd Sim. Fl. Marian: *Sărbătorile la români*. Studiu etnografic. I.: *Cîrnilegile*. Bucureşti, Editiunea Academiei Române, 1898. 1–287. vagy éppen „Cîmelegi”; a szakemberek nem zárják ki annak lehetőségét sem, hogy egyes vidékeken ismert lehetett a karneval fogalma (és megnevezése) is.
2. Uo. 236.
3. Uo.
4. Uo.
5. S. Sevastos: *Sărbătorile poporului*. Gazeta săteanului, VIII. 149.; Sim. Fl. Marian: *i.m.* 246.
6. Uo.

7. Iordănești (Storojineț) faluban feljegyzett hiedelem, melyet T. Tovarnițchi közölt Sim. Fl. Mariannal.

8. Ua.

9. Sim. Fl. Marian: *i. m.* 267.; a hiedelem élt Frătăuțul Veci és Sînt-Ilie nevű bukovinai falvakban.

10. Sim. Fl. Marian: *i. m.* 256. A Nicolae Densușianu *Kérdőívére* adott egyik felelet (Grovu község, Dimbovita) tisztázza: „A bolondok hete a farsang utolsó hete. A legények, kik eddig nem házasodtak meg, most kezdnek a lányok után járni, de csak nőtlének maradnak, mert nincs már idejük.” L. még Sim. Fl. Marian: *i. m.*

11. Jó összefoglalást kapunk Gabriel Manolescu *Despre originea, semnificațiile și tipologia unui obicei străvechi: strigare peste sat* című tanulmányában. In: *Folclor literar I*. Timișoara, 1967. 111–150.

12. Kevésbé vizsgált szokás, néhány cím azonban a kutató rendelkezésére áll; az újabb feljegyzések közül megemlítjük a Horia Barbu Oprisanéit a *Teatrul fără scenă c.* kötetből (București, Ed. Meridiane, 1981. 281–285.) és a *Teatrul popular românesc c.* kötetből (București, Ed. Meridiane, 1987. 273–274.).

A FARSANGI DRAMATIKUS JÁTÉKOK ÉS SZOKÁSOK
MAROSSZÉKI VÁLTOZATAI

Közelítések

1 A farsangi ünnepekör Marosszéken igen gazdag szokáshagyományokban. Az alábbiakban nem a teljes farsangi ünnepekört mint lokális szokásrendszert szándékozom bemutatni, hanem annak csak egyik expresszív és jól strukturált területét: a dramatikus népszokásokat és színjátékokat. Érintem viszont a farsangi hagyományok más területeit is (munka- és szórakozási alkalmak, multságok, hiedelmek és rítuscselekvések, evés-ivás), amennyiben szorosan kapcsolódnak a dramatikus formákhoz.

A farsangi dramatikus szokások és játékok közül is azoknak a bemutatását tűzték ki célul, amelyeknek fő jellemzője a maszkos alakoskodás. A farsangon előadott játékok és megjelenített szokások túlnyomó többsége ilyen. A maszkot, a maszkviselést nem a szűkebb jelentésű álarc szinonimájaként értelmezem, hanem az álruha, álöltözet – sőt jelmez – szélesebb jelentésében. Az elmúlt másfél évtizedben végzett gyűjtés alapján körvonalazni próbálom a maszkos alakoskodó farsangi játékok és szokások marosszéki típusait és változatait és a farsangi népi színjátszás repertoárját. A bemutatás rendjén utalok a játék- és maszk típusok elterjedésére, táji tagolódására, gyakoriságára. Nem hagyható figyelmen kívül a maszkos alakoskodás helye, jelene sem a napjainkbeli kalendáris szokásokban.

Az itt bemutatandó játékrepertoárt egyetlen marosszéki faluban sem vitték teljességében a fonó vagy az utca „színpadára; tájankénti, falvankénti”, nemzedékenkénti változatokban játszottak „életbe” néhány kedvelt játékot és egy-két hagyományos szokást. „Színi évadként” az elmúlt bő fél évszázadot tekinthetjük; a századunk harmincas éveitől napjainkig terjedő időszak élő vagy emlékezetben megőrzött játékaival és szokásaival foglalkozunk elsősorban.

2. Pontositást igényel néprajzi tájunk körülhatárolása is, mert a Marosszékkel jelölt területen nem ugyanazt értik a szakemberek. A köznyelvben pedig eltűnőben levő név, nem úgy, mint Háromszék vagy Udvarhelyszék, amelyek napjainkban is élő, közhasználatú nevek.

Marosszék – mint történeti név és közigazgatási-törvényhatósági terület – a székely székek egyike. A mai lakóhelyükre települő székelyek

a XII. században legelőbb a Maros folyó két oldalát szállták meg. Határvédelmi feladatuk a Maros völgyének őrzése volt. A folyó nevérel elnevezett székely szék földrajzilag beékelődött az Erdély középső részén hosszan, keskeny sávban elnyúló, a székelyek itteni letelepedése előtt megszervezett Torda királyi vármegyébe¹ (Györfly György 1990).

Bár elejétől kezdve Marosszékként emlegetik, a Maros csak rövid, mintegy 20-25 km-es szakaszon folyik az egykori szék területén, Nagyernytől Nyárádtóig. Orbán Balázs a Maroson túli, jobb oldali részét marosszéki vagy székely Mezőségnek nevezte² (Orbán 1868). Ugyancsak szerinte a szék hűséges folyója a Nyárád, mert a területén ered és azon is ömlik a Marosba. Harmadik folyója a Kis-Küküllő, amelynek felső völgye Szovátától Balavásárig (Küküllő vármegye határáig) Marosszékhez tartozott.

E tájak, illetve folyóvölgyek szerint különböztették meg a marosszékieket. Egy 1716-os széki okirat „Mezőségi atyafiakat”, „Nyárád mellyékieket” és „Küküllő mellyékieket” emleget³ (Benkő Károly 1860). Orbán Balázs is e három tájegység, illetve folyóvölgy szerint írta le a szék falvait⁴ (Orbán 1868).

Az 1876. évi megyerendezéskor a székely székeket megszüntették, illetve vármegyévé alakították át. Ennek nyomán Marosszékhez csatolták Torda vármegye keleti sávját egészen a gyergyói medencéig. Így jött létre Maros-Torda vármegye. Ez a törvényhatóság az egykori Marosszéken kívül magába foglalta a Maros és a Görgény völgyének falvait Sáromberkétől Maroshévízig.

A század eleji néprajzi irodalomban – Bartók Béla és Kodály Zoltán gyűjtéseiben is – már ezzel a helymegjelöléssel illetik: Maros-Torda vármegye. A marosszéki székelyek „marostordainak” nevezik magukat, és őket is annak tartják, akár nyárádmentiek, akár küküllőmentiek.

A jelenlegi Maros megye az egykori Maros-Torda vármegyénél is nagyobb, több közigazgatási átszervezés nyomán jött létre. Hozzácsatolták az egykori Kolozs (Marosludas és környéke), Kis-Küküllő (Dicsőszentmárton és Radnót környéke), Nagy-Küküllő (Segesvár vidéke), valamint Udvarhely vármegye (a székely Partium falvai) kisebb-nagyobb részét.

Marosszék néprajzi értelemben nem azonos sem az egykori székekkel, sem a jelenlegi Maros megyével. Az előbbinél jóval nagyobb, az utóbbinál kisebb kiterjedésű. Határait nem lehet pontosan megvonni, csak körvonalazni. Több néprajzi-kulturális tényező (nyelvjárás, építkezés, viselet, tánc, kalendáris szokások, népi tájszemlélet és sajátos „mi”

tudat) figyelembe vételével végezhető el körülhatárolása és belső tagolódásának megállapítása. Ezek alapján Marosszék önálló táj az erdélyi magyar néprajzi tájak sorában a Mezőség, a tulajdonképpeni Küküllőmente (a Kis-Küküllő völgye és vidéke a torkolattól a Székelyföld határáig) és Udvarhelyszék által közrezárt területen. A román szakirodalom *marosi zóna* (zona Mureș) néven tartja számon a Marosszékkel nagyjából megegyező néprajzi tájat⁵ (Valer Butură 1989.27).

Az így értelmezett néprajzi Marosszék sajátos jellege a Mezőség és a Székelyföld, a mezőségi és székelyes kulturális jellemzők találkozásából fakad. Nyugatról keletre haladva a mezőségi nyelvjárás fokozatosan székelyesbe vált át⁶ (Benkő Loránd 1947 és Gálffy Mózes 1980). Hasonló a helyzet a többi kulturális tényező esetében is. Ebből a szempontból Marosszéken jól körvonalazódik egy nyugati-mezősgies és egy keleti-székelyes kultúrájú terület.

A néprajzi Marosszék táji tagolódásában az eddigi szakirodalom⁷ (Orbán 1868, Kósa László–Filep Antal 1983, dr. Kós Károly 1958) és saját vizsgálódásaink alapján öt nagyobb vidéket, tájegységet különböztethetünk meg. Ezek nyugatról keletre haladva a következők:

– Marosszéki Mezőség. Az egykori székely szék Maroson túli kb. 20 mezőségi faluja. Jellegzetes települései: Mezőbánd, Mezőmadaras, Mezőpanit, Mezősámsond, Szabéd.

– Marosmente. Helyi, mezőségi tájszemlélettel és tájszólással: Lapas-Marosmente. Kb. 35 falu a Maros két oldalán. Jellegzetes marosszéki (tánc)kultúrájú falvai Sárpatok, Vajdaszentiván, Péterlaka. Ide soroljuk, bár némiképpen különállóak, a Felső-Marosmente magyar falvait is Szászrégen és Déda között. Ezek közül Magyaró, Marosvécs és Disznajó ismertebbek.

– Nyárádmente. Erdély egyik legsűrűbben lakott vidéke, kb. 50 településből áll. Vásáros helye Nyárádszereda egykori mezőváros. A helyi köztudat megkülönböztet Alsó- és Felső-Nyárádmentét, a határvonalat éppen Nyárádszereda környékére téve. Még tagoltabban: jellegzetes alsó-nyárádmenti falucsoport a zöldségtermesztéséről híres Murokország (Lukafalva–Ilencfalva, Lőrincfalva, Káposztásszentmiklós), Közép-Nyárádmentén az unitárius falvak csoportja (Nyárádszentlászló, Szentgerice, Nyárádgálfalva, Szentmárton), Nyárádszeredától keletre a Bekecsalja kb. 10 faluja (Nyárádmagyarós, Selye, Márkod stb.) és a Nyárád forrásvidékén a Szentföld (kb. 8 katolikus falut neveznek így a

környékeliek: Nyárádremetét, Köszvényest, Mikházát, Jobbágytelkét stb.).

– Küküllőmente. Mintegy 20 falu a Kis-Küküllő felső völgyében és mellékvölgyeiben. Küküllőmentén néprajzilag a teljes Kis-Küküllő mentét értik, Maroszáékhoz viszont csak a felső völgye tartozott, Balavásártól kezdődően. Az ott élők Felső-Küküllő-vidékieknek mondják magukat. A kistáj régi vásáros helye Erdőszentgyörgy és Makfalva, jellegzetes faluja Kibéd és Geges, az egykori maroszáeki piros párizs alma hazája.

– Sóvidék. A Kis-Küküllő forrásvidékének mintegy 10–11 faluja. Nevét értékes altalajkincseről kapta. A Sóvidék mindig is két székely székhez: Maroszáékhoz (Sóvárad, Szováta) és Udvarhelyszékhez (Parajd, Korond, Alsó- és Felsősfalva, Atyha) tartozott, napjainkban is megyehatár választja ketté, de természeti adottságaiban és kultúrájában összetartozó székely kistájat alkot.

A fentiekben körvonalazott néprajzi Maroszáékhoz tehát megközelítően másfélszáz település tartozik. Pontos számot és faluról falura menő beosztást igen aprólékos és sokoldalú vizsgálat eredményezne, mert a néprajzi jelenségek nem követik mereven a nyelvjárási, közigazgatási és egyéb határokat.

A települések nagy száma azt is bizonyítja, hogy Maroszáék – Udvarhelyszékhez hasonlóan – elsősorban aprófalvas településű. A szűkebb értelemben vett székely szék a múlt század közepén 125 faluból, egy mezővárosból (Nyárádszereda) és egy szabad királyi városból (Marosvásárhely) állott⁸ (Benkő 1861 és Orbán 1868).

A farsangi szokások vizsgálatának rendjén emellett az is figyelmet érdemel, hogy néprajzi tájunk magyar (székely) népének zöme református vallású. Katolikus többségű egy-egy falu Nyárádmentén (Szentháromság) vagy Küküllőmentén (Székelyszállás), vegyesen élnek katolikusok reformátusokkal és unitáriusokkal Sóvidéken, a Mikháza környéki Szentföld falvai mind katolikusok. A református és katolikus falvak határvonalán – a Marostól a Kis-Küküllőig – egy többségében unitárius felekezeti falusor húzódik (Székelykál, Vadad, Iszló, Nyárádszentmárton, Gálfalva, Szentlászló, Csokfalva, Rava).

Mezőségi, Maros menti falvakban és szórványosan a Nyárad mentén a románság szomszédságában vagy románokkal együtt élnek a magyarok, Szászrégen környékén és a Küküllő mentén szászok is éltek szomszédságukban. A népszokások világában az interetnikus kapcsolatokkal, kölcsönhatásokkal különösen számolnunk kell.

3. Közismert, hogy a népszokás- és ezzel együtt a népi színjátékkutatás az erdélyi magyar folklór mostohán kezelt területei közé tartozik. Szűkebb témánkra még hatványozottabban érvényes ez. Gyűjtőterületünknel maradván a régebbi és újabb utalásokon és szórványos adatokon kívül egyetlen olyan gyűjteményre hivatkozhatunk, amely téli néphagyományokat s ezen belül farsangi népszokásokat, fonóbeli játékokat közölt marosszéki falvakból: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Hetven néprajzi gyűjtő munkája alapján összeállította Makkai Endre és Nagy Ödön, Kolozsvár, 1939. A két fiatal teológus által szervezett gyűjtés és az eredményeként létrejött kötet kimagasló teljesítménye a két világháború közötti időszaknak. Méltán jelentette meg második, bővített kiadását a Magyar Néprajzi Társaság⁹ (Makkai – Nagy 1993). Farsangi szokás- és játékleírást természetesen több erdélyi magyar folklórkiadványban, gyűjteményben találunk¹⁰ (Horváth István 1971, Seres András 1984, Vasas Samu–Salamon Anikó 1986). Nagy Olga több könyvében és esszéjében foglalkozik farsangi játékokkal is, a játékoság funkciójával és változásaival a népi közösségek életében¹¹ (Nagy O. 1989, 1990, 1994).

A magyar folklórkutatás egészében is csak az elmúlt évtizedekben terelődött a figyelem a farsangi játékokra. A 40-es évek végén Dégh Linda még azt kénytelen megállapítani, hogy „*az eddigi kutatás nem minősítette színjátéknak a legutóbbi [a farsangi szokásokat és játékokat - B. L.], holott alakoskodásban, jelmezben, maszkban és változatos cselekményelemekben a leggazdagabb. Valószínű, hogy a lejegyzés körül való nehézségek miatt nincs kellő számú adatunk*”¹² (Dégh 1947).

Dömötör Tekla összefoglaló munkáiban elemezte a farsangi ünnepekör és a hozzá kapcsolódó színjátszás történeti rétegeit és a népszokások költészetének párbeszédese, dramatikus, színjátékszerű formáit¹³ (Dömötör 1979, 1983). Utolsó összegzését mégis azzal zárja, hogy „*a magyar kutatás mostohagyermekének nevezhetjük a népi színjátékokat, mert még olyan összefoglaló kiadvány sincs, amely az utolsó évszázad fő népi színjátéktípusait tartalmazná*”¹⁴ (Dömötör 1988).

Újváry Zoltán több évtizedes gyűjtő- és kutatómunkája a dramatikus népszokások és ezen belül a farsangi játékok gazdag repertoárját tárja fel, különösen az Alföldről és a vele szomszédos néprajzi területekről¹⁵ (Ferenczi – Újváry 1978, 1983, 1988, 1989, 1990, 1991). Az összegyűjtött korpusz példái jól bizonyítják, hogy a színjátékoknak, alakoskodásoknak szinte minden változata előfordul a farsangi hagyománykörben. Újváry professzor rendszerezése alapjává a játék- és maszk típusokat

állította, a dramatikus szokásokat tematikus csoportokba sorolva vizsgálja, függetlenül attól, hogy milyen alkalommal fordulnak elő.¹⁶ (Újváry 1988).

4. Farsangi szokásokról és játékokról néprajzi gyűjtés szándékával az 1970-es években kezdtem érdeklődni. Közvetlen célom szülőföldem, a Sóvidék egykori és mai népszokásainak megismerése és megismertetése, többünk közös távolabbi terve pedig az volt, hogy összeállítsuk az eléggé ismeretlen néprajzi kistáj monográfiáját.

Parajdi gyermekkori élmények és emlékek után negyedszázaddal a szomszéd falusi alsósófalviak részeltettek farsangtemetési játékok életet sugárzó, a halállal is dacoló jókedvűből, megajándékoztak fonóbeli játékaik bőségével, felejthetetlen hangulatával. A felfedezés örömevel irhattam le, hogy aminek részese voltam, a folklór eddig kevés figyelemre méltatott műfaja: népi színjáték¹⁷ (Barabás 1984).

A témakör irodalmában való tájékozódás és szakemberek – Újváry Zoltán, Faragó József, Kós Károly – ösztönzései nyomán a Sóvidékkel szomszédos tájakon (Küküllőmente, Nyárádmente, marosszéki Mezőség) is érdeklődni kezdtem hasonló szokások és játékok iránt. A sóvidéki-alsósófalvi gyűjtés azzal a továbbiakban is hasznosítható tanulsággal szolgált, hogy az időperiódusokhoz, ünnepekhez, alkalmakhoz fűződő szokásokat magukon az eseményeken, szokásalkalmakon személyes résztevésével, „élőben” lehet, kell hitelesen dokumentálni. Az idős adatközlőkkel, az egykori és jelenlegi résztvevőkkel való beszélgetés, a kikérdezés módszere célravezető, de egészében nem helyettesítheti az élő vagy még megjeleníthető szokás, játék több szempontú megfigyelését és rögzítését. Eredményesnek mutatkozott az, hogy a két módszert egymásra építve, egymást kiegészítve alkalmazzuk a gyűjtésben. Gyűjtési szempontként jelöltük meg azt is, hogy minden szokásalkalomról és játékról hangfelvétel és lehetőleg minél több fénykép és filmes dokumentáció is készüljön. (Ebben Bálint Zsigmond, Haragos Zoltán, Józsa Ferenc, Jakab Tibor fotós, Schnedarek Ervin, Miholesa Gyula, Barabási Győző és Fodor Elek filmes volt segítségemre.)

A fenti módszerekkel a nyolcvanas években a szűkebb Marosszék mindhárom tájegységében gyűjtöttünk élő farsangi játékokat. Alsósófalvára, Kibédre, Mezőfelébe, Szentgericére, Gyulakutára, Nyárádszentlászlóra, Mezősámsondra többször visszatértünk, és folyamatosan követtük a régebbi jelenségek alakulását, újak megjelenését. A kilencvenes évek elején már az a szándék vezetett, hogy a tematikus gyűjtést a teljes, tágabban értelmezett Marosszékra kiterjesszük, és a

gyűjtőpontokat az eddigi területen sűrűbbé tegyük. Így jutottunk el Teremiújfaluba, Mezőpanitba, Szentháromságra, Péterlakára, Sárpatakra, Vajdaszentivánra, Beresztelkére, Magyaróra és Pipére.

Ezzel párhuzamosan – jobb szó híján nevezném így – „közművelődési kísérletbe” kezdtünk a még élő vagy a '89-es változások után felújított farsangi játékokkal. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület kezdeményezésére és támogatásával egy-egy falucsoportban megtartottuk a vidékre jellemző farsangi játékok bemutatóját (Szentgerice, Gyulakuta, Szabéd, Beresztelke). A hagyományápolás körébe utalható farsangi találkozók közművelődési újdonságuk és hasznosságuk mellett azzal a felismeréssel és tanulsággal is jártak, hogy egy-egy falu játékainak és tágabban szokásainak az azokat fenntartó-éltető kicsocportokban, közösségben van elsősorban üzenetük, érvényességük.

A gyűjtőterület teljes játékrepertoárjának megismerése, illetve a játékrepertoár területi feltérképezése érdekében 1992-től diákjaimat is bevontam az adatgyűjtésbe. A tizenhét kérdésből álló kérdőívet a marosvásárhelyi Kántor-Tanítóképző Főiskola hallgatói leginkább szülőfalujukban vagy általuk ismert marosszéki faluban kérdezték ki. Így néhány év alatt szinte mindenik falura sor került, tehát csaknem a teljes tájegység szokásaira rálátásunk lett.

2. A maszkos alakoskodás alkalmi, ideje és tere

A maszkos alakoskodásnak Marosszéken több neve van: a nyugati-mezőségi felében *fársángolás*, a keleti-székelyes felében *maszkurázás*, valamint ezek alakváltozatai (farsángolás, muszkurázás, maszkázás). A Kükküllömente alsó vidékén elterjedt a *batykózás*, néhány faluban pedig (Vécke, Pipe) a *bakuszozás* megnevezés. A maszkos alakoskodó neve ezek szerint: *fársáng*, *maszkura*, *batykó*, *bakusz*. A fársáng és a batykó esetében az alak nevét mint utónevet használják egy-egy maszkos játék megnevezésére: pl. *lovás fársáng*, *bikás fársáng*, *betyáros fársáng*, *lakodalmás batykó*, *halottas batykó*. A maszkura és a bakusz esetében a játékra utaló kéttagú név nem használatos. Mind a maszkurák, mind a fársángok lehetnek *szépek* és *csúfok*, általános a *szép fársáng*, *csúf fársáng* megkülönböztetés a farsángoló vidékeken. Az is gyakori, hogy nemcsak az alakoskodót nevezik fársángnak, hanem magát a játékot is (Mezőkölpény: *szép fársáng*, Mezősámsond: *fehér fársáng*, Kibéd: *fársáng*).

E megnevezésekből is fölsejlik a farsangi ünnepkör mint szokásalkalom és a maszkos alakoskodás szoros kapcsolata. Gyűjtésünkre támaszkodva állítjuk, hogy a maszkos alakoskodás legfontosabb naptári időszaka Marosszéken a farsang. Álarcot, álruhát ölteni, abban valahol megjeleni, netán *komédiázni és figurázni* a recens hagyomány szerint – néhány ritka esettől eltekintve – csak farsang idején illett, szabadott. Más naptári ünnepeken, jeles napokon alig találunk maszkos játékokat. Maszkos alakok egyéb alkalmakkor, más szokások részeként is megjelenhettek, de ezek aránya, jelentősége a farsanghoz képest sokkal kisebb.

Első szembetűnő sajátosságként tehát a marosszéki maszkos játékok farsangi kötöttségét, alkalmosságát említhetjük. Azért szükséges ezt hangsúlyozni, mert a Marosszékkal szomszédos udvarhelyszéki és gyergyói falvakban végzett gyűjtésünk, valamint a szakirodalom (Balázs 1994) alapján a keleti, katolikus székelységben a maszkos alakoskodás nem ennyire farsangi kötöttségű. Más magyar néprajzi tájakon is változatos alkalmakkor gyakorolhatták a maszkos alakoskodást¹⁸ (Újváry 1983, Magyar Néprajzi Atlasz). A magyarság szomszédaira tágitva a kört, ismeretes, hogy pl. a lengyel, ukrán, román maszkos szokások, játékok legfontosabb megjelenési, előadási alkalma a téli napforduló ideje, a karácsonyi-újévi ünnepkör.

A farsangi kötöttségek következménye az, hogy az ünnepkör, az időperiódus, a farsangi idő maszkos játékokban viszont jóval gazdagabb, telítettebb, mint az említett szomszédos székely vidékeken, ahol főleg a farsang utolsó napjai jelentették a maszkos alakoskodás (lásd farsangtemetés) alkalmát¹⁹ (Orbán 1868, Vámszer 1958, Kardalus 1991). Farsangi idő: a teljes időperiódus vízkereszttől hamvazószerdáig. Másik neve: *a hat hét, a hat hétben*. Ebben végig a farsangi élet- és világszemlélet érvényesült, és ez szabályozta a maszkos alakoskodást is.

A farsangi hat hét kiemelkedő szokásszínhelye, játéktere a fonó. A fonók vagy guzsalyosok már az őszi betakarítás után, novemberben megkezdődtek. A leányfonókban leányok és legények sokféle (párválasztó, beugrató, testedző, virtuskodó) játékot játszottak a fonóidény kezdetétől fogva, játékra, táncra kerekedett az asszonyfonók népe is. Maszkos játékoknak – fársángolásnak, maszkurázásnak – viszont csak a *fársangi hat hétben* volt helye, akkor öltözhetett valamelyik fonó népe vagy bárki más fársángnak, maszkurának. Ezekben a hetekben a fonót minden este (szombat és vasárnap kivételével; e két napon nem tartottak fonót) felkereshette egy-két farsángoló társaság. Nagy Olga írja

havadi adatközlőkre hivatkozva: „Fonó és farsang úgyszólván szinonimák²⁰ (Nagy 1990.162). Valóban, a marosszéki falvakban a fonókban élte teljes életét a farsang. Megnyilvánulási formája a bekéreztető típusú népi színjátékok előadása: „a fonószínház”. A fonóhoz hasonló, de kisebb hatósugarú és jelentőségű asszonyi munkaalkalom volt a tollutépő (tollfosztó) kaláka. Ezt is rendszeresen meglátogatták a maszkurák. A két tipikus téli társas összejövetelen kívül házról házra is járhattak utcabeliekhez, rokonokhoz, ismerősökhöz.

A farsangi hat hét másik figyelmet érdemlő szokásalkalma a lakodalom. Számadatokkal bizonyíthatóan Marosszéken is farsangon tartották a legtöbb lakodalmat. Ennek ismeretében meglepő lehet, hogy farsangon tartott lakodalom mint szokásalkalom a maszkos játékok előadásában nem vetekedhet a fonóban. A nyugati-mezőségi falvakban a lakodalmakban egyáltalán nem szokásos maszkos játékok bemutatása. A kelet-szekelyes vidéken (Küküllőmente, Felső-Nyáradmente, Sóvidék) főleg állatalakoskodó játékok szokásosak, de megjelenhettek más figurák is. Előadóik egyaránt kikerülhettek a meghívottak vagy a hivatlanok köréből. A farsangi időszakon kívül lakodalmakban az álmenyasszony bemutatásának szokása mellett szórványos adataink szerint a Szentföld néhány falujában a lakodalmak állandó szereplője volt a maszkos hamubotos.

A farsang vége, a *farsang farka* Marosszéken is megkülönböztetett szokásalkalom. Ez a rövid, néhány napos idő, a farsang utolsó hete – de leginkább húshagyókedd és hamvazószerda – a maszkos alakoskodásnak is telített időszaka. Ebben a sűrített karneváli időben egyrészt továbbélhetett az elmúlt hetek bekéreztető, házról házra járó fonó jellegű színjátászása. Bizonyos vidékeken, falvakban csak ebből állt a farsangi színjátászás. Másrészt ezekben a napokban ennél sokkal nagyobb jelentőségre tett szert az egész közösséget megmozgató „utcaszínház”. Népes menetek, maszkos alakok vonultak az utcán – be-betérhettek a házakhoz, de a fő játékszínhely a nyílt tér, a nyilvános tér –, vagy meg-megállhattak egy-egy jelenet előadására, rögtönzésére. A megvalósuló játék szokásselekménye, szimbolikája, funkciója valamiképpen kapcsolódott a farsang befejezéséhez.

3. A marosszéki farsangi játékok, szokások rendszere és belső tagolódása

A csoportosítás rendezőelvének a fentiek alapján az alkalmosságúság mutatkozik. Ez természetesen csak egyike a néprajzi-folklorisztikai szempontoknak, nem beszélve más megközelítésmódokról. Egyrészt gyakorlati jellegű, megkönnyíti az anyagbemutatót, a változatok közötti eligazodást. Másrészt rávilágít a népi színjátszás alkalmosságúságára, a szokás, a rítus, a mindennapok és a költészet összefüggéseire, e viszonyok változásaira és tendenciáira, a különböző játékformák és funkciók együttélésére egy adott közösségben vagy népcsoport hagyományában. Úgyanakkor összehasonlíthatóvá teszi a marosszéki farsangi játékrepertoárt más vidékek, népek színjátékaival²¹ (pl. cseh és szlovák vonatkozásban lásd erről Bohuslav Benes 1985).

Az alkalmosságúság szerint a marosszéki farsangi játékok és szokások három nagyobb csoportba rendeződnek. Az elsőbe a farsang idején többször előadható, tehát kötetlen, főként a fonókhöz kapcsolódó bekéreztető színjátékokat soroljuk. A vonatkozó szakirodalomban nincsen kialakult, jól rögzült terminológia a szokásokhoz, ünnepekhez kapcsolódó színjátékok megnevezésére²² (Újváry 1988, 1989, Voigt 1992). A félreértések elkerülése végett ezt a csoportot a továbbiakban *farsangi dramatikus játékok* néven emlegetjük.

A második csoportba a színjátékszerű szokásokat vagy szokásszerű színjátékokat soroljuk. Egyebek mellett abban is különböznek az előbbiektől, hogy előadásuk ideje a hagyomány szerint kötelezően a farsang vége. Tehát szorosan rögzítettek a farsang végéhez mint szokásalkalomhoz. A továbbiakban ezeket *farsangi dramatikus szokásoknak* vagy *szokásjátékoknak* nevezzük.

A harmadik csoportba tartozónak azokat a maszkos játékokat véljük, amelyeknek előadása, megjelenítése a marosszéki recens hagyományban nem a farsang, de jellegükben, szerkezetükben, maszk típusukban, funkciójukban farsangiak. *Farsangin* ebben az értelemben a feje tetejére állított világ, a farsangi szabadság megnyilvánulásait értjük. Ezeket farsangi jellegű szokásjátékoknak tekintjük²³ (lásd Burke 1991).

A rendszerezés nehézségeihez hasonlóan nincsen egyértelműen kidolgozott módszer a népi színjátékok belső tagolódásának megállapítására. Kézenfekvő lehetne a hivatásos színjátszás, színházi előadás vagy a szövegnyelvészet szegmentálási eljárásaival élni, de véleményünk szerint kevésbé alkalmazhatók a népi színjátékok szerkezeti egységeinek

körülhatárolására. Leginkább a néptánc tagolásában megállapítható szerkezetegységek (motívumok, motívumsor, szakasz, tétel, tánc és táncciklus) állíthatók párhuzamba a népi színjátszás alkotóelemeivel²⁴ (Martin 1979).

A népi dramatikus játékok és szokások tagoltsága kapcsán két szintről beszélhetünk. Az egyik az ideális vagy modell szint, amely csak a hagyományt ismerők tudatában létezik. Ezen a szinten a dramatikus szokáshagyomány – a filmművészetből ismert műszóval élve – forgatókönyvszerű cselekményvázként őrződik és hagyományozódik²⁵ (Németh Imre 1979). Ezt a modellt, ezt a forgatókönyvet keltik életre az előadás során. A két szint sohasem fedi teljesen egymást: ez a változatképződés alapja.

A népi színjátszásnak mint folklórművészetnek központi kategóriája az előadás. Nevezhetjük tágabb értelemben eseménynek is. (Ennek leírása, mozzanatainak rögzítése szintén forgatókönyvszerű, de ez már a gyűjtő, a kutató vizsgálandó dokumentuma.) Az eseményt három lineáris időbeli szegmentum alkotja, amelyek láncszemekként kapcsolódnak egymásba. Az elsőt és a harmadikat az előadás keretének tarthatjuk. Legtöbb farsangi játék a bekéreztetéssel, engedélykéréssel kezdődik. Ez teremti meg a valóság és a játék világa közötti kapcsolatot. Külön erre specializált szereplői vannak (csattogtatók, bekérők, vőfélyek). A játék befejezése, a valósághoz való visszatérés is jól elkülöníthető: akusztikus és más jelzésekkel, a játékosok bemutatkozásával (az álarc felfedésével), a szereplők megkínálásával (adománygyűjtés) vagy éppen elkergetésével (ha túl durva volt a játék). A kezdő és a záró szakasz a dramatikus szokásokban is megfigyelhető (pl. gyülekezés és fényképsíntaltás az elején, közös mulatság a végén).

A keretben megjelenő játékra (látványra és cselekvéssorra) kompozicionális értelemben a jelenet műszót használjuk. A jelenetet a színházművészet a legkisebb szerkezeti egységnek tartja, a népi színpadon viszont a legnagyobb. A legtöbb népi színjáték végső soron egy-egy kisebb-nagyobb jelenet. Jelenet lehet az egyszerű megjelenés, a jelmez, maszkos megmutatkozás, a némajáték, a pantomim. Állhat viszont több momentumból, játékmozzanatból. A játékmozzanat lehet szöveges vagy nem verbális, állhat táncból, énekből, lehet a játékosok akciója vagy szereplő-néző interakció stb. A játékmozzanatok összefolyó természetűek, és többször ismétlődhet ugyanaz a mozzanat egy előadás során. A menetszerű dramatikus szokások esetében több játékmozzanat folyhat egyidejűleg különböző maszkos alakok előadásában. A jelenet és a já-

tétkozmozzanatok az előadás linearitását, a játékmenet hagyományok szerinti vagy éppen változó állandóságát biztosítják. A legkisebb jelentés szerkezetelemek a játékmozdulatok, mozdulatsoportok. Ezek lehetnek a szó szoros értelmében mozdulatok, de lehetnek bármilyen kinezikus vagy akusztikai jelek. Ezek együtteséből, a jelezésből épül fel az előadás. Ezt a jelező színjátszó magatartást, játékmódot a népi szóhasználat találón *figurázásnak* nevezi.

E néhány észrevétel csupán bepillantást szeretett volna nyújtani a farsangi játékok világába: az előadások felépítése, állandóság és improvizáció, jelek és kódok teremtődése és működése, a színjátszás teljes kommunikációja ennél jóval több kérdést vet fel. A tartalmi-formai szerveződésnél maradván nyilvánvalónak tűnik, hogy a tagoltság első szintjén játéktípusokkal találkozunk, a másodikon, az előadás szintjén változatokkal. A hagyományozódásban a típus marad meg, az előadásban pedig valamely típus változata realizálódik.

I. Farsangi dramatikus játékok

A farsangi dramatikus játékok előadásának említett kötetlensége többek között a következőkben nyilvánul meg:

Kötetlen a dramatikus játékok

- alkalma, ideje (a farsangon szinte bármikor előadhatók)
- gyakorisága (akárhányszor megjeleníthetők)
- helye (belső térben, fonó, lakodalom, házról házra).

Nem kötik szigorú szabályok a szereplők, játékosok

- nemét (férfiak és nők egyaránt lehetnek)
- korcsoportját (házasemberek, menyecskek, legények, leányok, öregek, gyermekek is lehetnek játékosok)
- számát (az egyedüli maszktól öt-tíz maszkos alakig terjedhet a játékosok száma).

Nem különülnek el élesen az előadás résztvevői:

- előadókra és közönségre (a mai fonóbeli játékos holnap a közönség soraiban ül és fordítva; aktív közreműködés nélkül nem is jön létre előadás).

E néhány csoportjellemző felvillantása után tematikus rendben és ezen belül játék- és maszktípusok szerint mutatjuk be a marosszéki repertoárt. A tematikus csoportok kialakításában elsősorban a gyűjtött anyagra támaszkodtunk, de figyelembe vettük az eddigi rendszerezést is²⁶ (főleg Ferenczi-Újváry 1962, Újváry 1988).

A tematikus csoportok az alábbiak:

1. Állatmaszkos játékok
2. Szalmabábu, szalmaember, hamubotos
3. Halál, ördög
4. Életfordulók játéka
5. Cigányos játékok
6. Betyáros játékok
7. Más hagyományos játékok, maszkos alakok
8. Az aktualitás játéka, modern maszkok

Ezek a csoportok többségükben egy-egy típusfajtát, típusalapot alkotnak. Fenti sorrendjük a játékok világszerűségét követi a teriomorf és mitikus maszkoktól, a szimbolikus ábrázolástól, a „mi” és az „ők” megjelenítésén át az életképszerű jelenetekig.

1. Állatmaszkos játékok

Állatmaszkos játékot legtöbb maroszéki faluban ismertek, de a református falvak repertoárjában hangsúlyozottabb a jelenlétük. Állatalaknak házas férfiak és legények öltöztek. Népszerűségi sorrendben minden bizonnyal a kecskés játék (*kecskés fársáng*) vezet.

A kecskét úgy alakították, hogy a játékos előrehajolt, pokróccal vagy lepedővel leterítették. Fából faragott kecskefejet tartott maga előtt. A kecskefej alsó állkapcsát spárgával mozgathatta; a kecske *kapsogtatott*. A jelenetet rendszerint ketten adták elő: a gazda és a kecske. Bekérézés után a kecske a fonóban *ugrándozott*, *kapsogtatott* és *helytelenkedett*, ijesztette, szarvával döfködte a fonóbelieket. Másik mozzanat a kecsketánc: a fonóbeliek énekére ritmusosan ugráندozik és kapsogtat. Péterlakán a játék része a kecske agyonütése, siratása és testrészeinek kiosztása.

A kecskés játékhoz hasonló a berbécs alakítása. A játékos juhbőr bundával takarták be, kezében botra szerelt berbécsfejet tartott és kapsogtatott. A marosmenti és mezősegi falvakban a kecskemaszkot *turkának*, *turkásnak* is nevezték.

Az egész gyűjtőterületen igen elterjedt volt a ló-, lovasalakítás (*lovas fársáng*, *falovas*). Kétféleképpen alakították, de mindig együtt a lovat és a lovast. A falovas változatok a keleti-székelyes vidéken ismertek. A fából faragott lófejet a játékos a melléhez, farát a hátához erősítette. Felvehető faváza a lónak újabban káva, régebben teknő is volt. A lovat elől-hátul leterítették, a lovas saját lábán állt, gyeplőt fogott a kezében, úgy nézett ki, mintha lovon ülne. A fafejes ló, a falovas a fonóban

„szépen” viselkedett, kevésbé ijesztett, mint a kecske; körbejárt, ugrándozott, a fonóbeliek énekére táncolt (Harasztkerék). Csatlakozhatott a betyárokhoz is (Szentháromság). A fafejes ló és lovas a farsangvégi dramatikus szokásokban és a farsangon kívüli szokásjátékokban is gyakran felbukkan.

A nyugati-mezőségi falvakban a fazékfejes lóalakítás ismeretes. Ezt a lovat pokróccal letakart, derékből meghajolt két játékos alakította. Az első egy botra húzott cserépfazakat tartott a feje fölött. A lovas, a gazda „lóra” ült, és így mentek be a fonóba. Együtt járt velük néhány kupec, akik szerették volna a lovat megvásárolni. A komikus, fordított vásári jelenet során a gazda agyonüti az állatot. (Botjával széttöri a fazakat.) A ló meghal, elterül, majd kis idő múlva a játékosok kiszaladnak a szobából (Panit, Teremiújfalú). A kétféle lóalakításhoz tehát teljesen más jellegű jelenet kapcsolódik.

Szamáralakításról csak szórványos adataink vannak (Péterlaka, Sóvidék). Egy nagy szokmányba (téli posztókabátba) ketten belebújtak, a két kabátujj volt a szamár füle. A *szamár* a fonóban az állatot utánozta: iázott, ordított, rugott, ment neki az asszonyoknak.

A bikás játék (*bikás farsáng*) a lóvásárhoz hasonlóan vásári jelenet – szereplői a bika gazdája és egy-két kereskedő –, és a bika agyonütésével végződik (Mezőfele, Bodos, Alsóbölkény). Régebb eljátszották a megnyűzását is.

A medvealakítás általános módja a *szalmamedve*. A játékost a lábától a fejéig szalmával tekerték be. Arcát medveálarc fedte. Állva, ritkábban négykézlábra ereszkedve ment be a fonóba, gazdája láncon vagy kötéllel vezette. Medvét nem szívesen engedtek a fonóba, mert félték tőle. Ijlesztett vagy felforgatta a házat. Esetlenül topogott, ugrándozott, vagy a gazdája énekére táncolt. A ház előtt vagy az úton a bátrabb legények megpróbálták meggyújtani.

Figyelemre méltóak azok a változatok, amelyekben két medvét – egy nőstényt és egy bakot – alakítanak, és azok a fonóban összeölelkeznek, párzási jelenetet utánoznak (Nyárádszentlászló, Székelyszállás). Beresztelkén valódi medvebőrbe bújt a játékos. Itt örültek a *medvefarsángnak*, az asszonyok bújtak a medve alá. Azt tartották: „Ha bejön a medve a fonóba, meglesz a szaporulat a faluban.” Az egész jelenetből kiviláglik, hogy az adott közösség tudatában a medve termékenység szimbólum.

Talán ezzel hozható összefüggésbe, hogy a medve és a kecske a keleti-székelyes vidékeken a lakodalmakban is felbukkanó maszkos alakoskodó.

A medvealakítás mellett szórványos adatokat sikerült gyűjtenünk farkas- és vaddisznó-alakoskodásról is.

Gyűjtőterületünkön a recens hagyományban elég ritka a gólyamaszk. Sóvidéken, Alsósófalván mind a fonók, mind a farsangtemetés állandó szereplője. A játékos fehér lepedőt vett magára, a gólya fából készült fejét, hosszú csőrét pálcára erősítve tartotta. A csőr alsó lapját spárgával mozgatni tudta, ezáltal a *gólya kelepelt*. Régebb hosszú falábat is húzott a játékos. A gólya a fonóban köszöngetett (csőrével bólogatott), csipkedte a leányokat.

A gólyánál gyakoribb előfordulású ornitomorf maszk volt a pulyka. Ugyanezt a maszkos alakot nevezték még *gulyatyúknak* és *guji embernek* is. Egy kisebb termetű legény (ritkábban leány vagy gyermek) kétrét görnyedt, és egy szokmányba bújt úgy, hogy a nagykabát egyik ujján dugta ki a kezét, a másikon a lábát. A szokmány aljából farkat képeztek ki. A pulykát kosárba tették, és úgy vitték a fonóba. Ott kiborították, és „hengergették neki egy-egy fehérszéknek” (Mezőfele), vagy minden asszonyt meg kellett ütögetnie a farkával (Kibéd). A játékmozzanatban a termékenységre utaló szimbolikus cselekvés nyilvánvaló.

2. Szalmabábu, szalmaember, hamubotos

Látszólag igen távoli szimbolikus alakok kerültek ebbe a tematikus csoportba. Egymás mellé sorolásuk jelezni kívánja az esetleges genetikai összetartozásukat vagy tipológiai rokonságukat. Annál is inkább megérdemlik a figyelmet, mert valamelyikük a legtöbb maroszekei falucsoport szokáshagyományában előfordul.

A szalmabábu többfelé a farsangvégi menetek (Alsósófalva, Beresztelke) vagy halottas játékok (Szabéd, Teremiújfalu, Mezőfele) kellékének számít, de a szalmabábu a farsangi fonók játékaiként is tartozhat. Ágyba való szalmazsákot, *duszát* töltöttek meg szalmával, és alakították ember formájúvá, vagy inget-gatyát varrtak össze, és szalmával tömtek tele. Az így elkészített bábu ambivalens viselkedésű. Ijesztettek vele, bedobták a fonóba (Vajdaszentiván), lökték a leányokra (Mezőbánd), vagy kéregettek a számára (Geges). Alsósófalván estéről estére vitték az asszonyok a fonóba; a hozzá fűzött történetek szerint elősegíthette az asszonyi termékenységet, de árthatott is.

A *szalmaembert* vagy *duszást* élő személy alakította. Egy legényt vagy házasembert szalmával tekertek be (Panit, Nyomát), de gyakoribb volt az, hogy ruhája fölé bőgatyát és inget vett magára, és a kettő között megtöltötték szalmával (Harasztkerék, Szentháromság, Mezőfele). Arcára házilag készített gyolcs álarcot tett. A szalmaember a visszaemlékezések szerint komikus és egyben félelemkeltő alak volt. Igen nehézkesen, alig tudott járni. A fonóban féltek tőle vagy kacagták. A következő mozzanatokra emlékeznek: topog, hull le róla a szalma, ellökik, elesik, de úgy, hogy az asszonyok, leányok ölében kössön ki, táncolnak vele a fonóbeliek, a rivális csapat tagjai meggyújtják a szalmát stb.

A nyugati-mezőségies fálvakban ez a szalmaembertípus dominál. Keletre haladva mind vékonyabb lesz rajta a szalmaréteg, kezébe botot fog, amelynek végén egy kicsi, hamuval telt zacskó csüng. A szerepköre és a neve is megváltozik: a neve *hamubotos*, és a szerepe a többi maszkura védelme, a túlságosan közel merészkedők elkergetése. A Felső-Nyárádmentén és környékén minden maszkurázó csapatot egy vagy két hamubotos kísért (Márkod, Köszvényes, Hodos, Abod). Jobbágytelkén meglátogatta külön is a céheket (fonókat, szalmakalapfonó kalákákat), és megbüntette azokat, akik nem énekeltek.

A Nyárádmente középső részén a hamubotossal a húsvéti öntözőmenet élén találkozunk. Szerepköre egyszerre rendcsináló, gyermekijesztő és komikus. A küküllőmenti Szentistvánon az aprószenetek napi gircsózásban *duszás* néven szintén a hamubotos szerepkörét gyakorolja.

3. Halál, ördög

A középkori keresztény mitológiai hagyomány két szimbolikus alakját gyakran megjelenítették a farsangi játékokban. Gyakoribb a halál-, ritkább az ördögalkalokodó. Az is előfordult, hogy együtt jelentek meg a fonóban. Mindkettő ijesztő, félelemet keltő alak, a csúf fársángok közé tartozik. Bekéreztetés nélkül, váratlanul rontottak be a fonóba.

Mezősámsondon a *halálfársáng* arcát belisztezte, szájába krumplifogakat tett, fehér lepedőt terített magára. Szentháromságon kartonból készült az álarca, Szentgericén fehér gyolcsból. Jellegzetes attribútuma a (fából készült) kasza vagy sarló, amellyel kaszáló, illetve arató mozdulatokat tett a fonóbeliek irányába. Elváltoztatott hangon meg is szólalt: „*Jöttem, hogy vigyelek el!*” Teremiújfaluban fából készült, és festett

maszkkal jelenítették meg. Egy legény fehér lepedőt terített magára, és a halálfejet maga előtt tartva ment be a fonóba.

Gegesben az ördögalakoskodót *tollas ördögnek* nevezték. A játékos bekente magát mézzel, majd tolluba feküdt. Kezébe vasvillát vett. Abodban arcát bekormozta, és rongyos fekete ruhába öltözött, szarvat tett. Az ördögálarc kelléke a hosszú, piros, lógó nyelv és csörszerű orr is. Az ördögöt néhány „mutatvány” után rendszerint ütlegelni kezdték a guzsalyakkal, és kikergették a fonóból.

Néhány faluban szöveges jelenetet adtak elő, amelyben a halál eljön az öregasszonyokért, az ördög(ök) pedig a pokolba viszik őket (Szentgerice, Póka, Péterlaka).

4. Életfordulók játécai

A marossszéki farsangi dramatikus játékok egyik legkedveltebb csoportja az, amelyben az emberélet fordulóinak szokásait jelenítik meg, legtöbbször parodisztikus formában. Ezeket a játékokat széles körben ismerték a magyar folklórterületen. A kutatók két fő játéktípust különböztettek meg: a lakodalmas játékot és a halottas játékot²⁷ (Dömötör Tekla 1980, Újváry Zoltán 1978). Marossszéken is ez a két játéktípus a legelterjedtebb.

Lakodalmas játékok. Több mint száz falut felölelő gyűjtésünk alapján állíthatjuk, hogy a lakodalmas játék (névváltozatai: *új pár, násznépe, esküvő, lakodalmas batykók*) minden gyűjtőpontunk farsangi hagyományában előfordult. Népszerűségben egyetlen alak sem vetekedhet a menyasszonnyal és vőlegénnyel. Ezekben a játékokban tág tere nyílott a farsangi fordított világ érvényesülésének: a nem, a ruha- és szerepesében, a közösséget irányító erkölcsi normák ideiglenes felfüggesztése, illetve parodisztikus formában való megerősítése, a szabadszájúság, szokimondás, a fennkölt és ünnepélyesen komoly életmózzanatok fonákjának megmutatása.

A lakodalmas játékok egyszerűbb változataiban a menyasszony (rendszerint férfi) és a vőlegény (rendszerint nő) *néma*, nem beszélnek. Néma szerelmi együttlétet adnak elő vagy csak körbesétálnak a fonóban. A házbeliek énekére táncolnak, majd megtáncoltatják őket is. Ezekben a játékokban az a tét, hogy felismerik-e a maszkurákat. Különben minden maszkos játéknak ez az egyik belső mozgató ereje: úgy mozogni, cselekedni, táncolni vagy elváltoztatott hangon beszélni, hogy a beavatottakon kívüliek ne ismerjék meg. Azok pedig minden módon éppen ezt szeretnék.

A „beszélő” változatok egy részében csak a közönség beszélhet. A lakodalmi költészet egyik sajátos műfaját, a *rikoltozást, verselést* ülteti át a farsangi lakodalmas játékbá (Gyulakuta, Szentgerice). A lakodalmas játékok teljesebb változatainak középpontjában a parodisztikus esketés áll (Mezőpanit, Szentháromság, Mezőfele). Az esketéssparódiá jellegzetesen farsangi folklórműfaj. Találó népi kifejezéssel *ferdemondókákból* áll. A ferdítés jellegzetes eljárása az, hogy a komoly esketés szövegét egy-két szóval, félmondattal megváltoztatják vagy kibővítik. Például: „*Őt sem betegségében, sem francos, sem brantos állapotjában el nem hagyom... Véle tűnök, véle szenvedek és mással kefélek.*” Ezek az esketéssparódiák nem a papot és nem az egyházi esküt teszik nevetségessé. A nevetők önmagukon nevetnek, önmagukat szemlélik parodisztikusan. A paródiá szelleme sokkal mélyebb rétegekből fakad. Mihail Bahtyin szerint ez a népi nevetéskultúra egyik jellegzetessége²⁸ (Bahtyin 1976). A farsangi lakodalmas játékok marosszéki változatairól két közlemény is megjelent az elmúlt években, éppen azért a részletező ismertetéstől eltekintek²⁹ (Barabás 1992, 1994).

Halottas játékok. Jól strukturált, megszilárdult szerkezetű változatokban gazdag játéktípus ez is.

A nyugati-mezőségi falvak hagyományában az álhalott lehet szalmabábu (Szabéd, Mezőfele, Teremiújfaló) vagy élő személy (Mezőpanit, Szentháromság). Halottat alakítani csak férfi vállalkozott. Létrára fektették, arcát eltakarták, pokróccal leterítették, és úgy vitték be négyen az előadás színhelyére. A Küküllőmentén (Gyulakuta, Kelementelke, Székelyszállás) két álló férfi alakította a halottat a ravatalon. Egymás mögé állva két karót vettek a vállukra, s azokba elől egy pár csizmát húztak; ez a halott lába. A hátsó, magas növésű játékos a fejét hátrahajtotta. Mindkettőjüket letakarták lepedőkkel, hogy csak a csizmák és a halott arca látszott. Arcát belisztezték, állát felkötötték. Ez a *halottas batykó* a saját lábán ment be a fonóba. Sokszor be sem engedték, mert először ijedséget, rémületet keltett. Ezt a hatást fokozta az, hogy a kísérek a lámpát vagy a villanyt eloltották, és egy edényben szesz gyújtottak meg, ami kékes lánggal égett.

A megszemlélés után következett a halott siratása. Álhalott egyszerű utánzó jajgatásból is, de legtöbb faluban kétértelmű siratóparódiák alkotják a jelenet szövegekönnyvét. Ezek is a farsangi fordított világ jegyeit viselik. Motívumaik: megszabadulás a halottól, ki fűtyül be ezután, ki dugja be a csepegő lyukakat stb. Megszólaltatásuk férfiak szerepköre volt. Ez a hagyomány Mezőfelen megmaradt, legtöbb faluban viszont

nők vették át a siratóasszonyok szerepét. A nyugati-mezőségi vidéken a halottas játékok szereplője az álpap is, aki elpredikálja, elbúcsúztatja a halottat. Ennek nem alakult ki a siratóparódiákéhoz hasonló, rögzült szöveggöngyve. Mezőfelében a pap és a siratóasszony párbeszédére épül a jelenet. Íme egy részlete: „*P: – Most már ki kell kísérnünk őt a temetőkertbe. S: – Vigyék, vigyék, csak ne a kertek alatt vigyék, mert megakad a karja a karóba, s visszajön a nyakamba. P: – Ez az ember sánta volt. S: – Jaj, lelkem uram tetőfedő vót. Icegett-bicegett, mindig bedugta, ahol csepegett. Ki dugja be ezután énnekem? P: – Ne búsulj, mert én bedugom.*”

Gyermekáldásparódiák. Farsangi játékok témája a gyermekáldás is. Ezeknek a szereplője a gyermeket váró - *viselő, terhes – nagyhasú asszony* vagy anya gyermekével: a *kicsi bubás asszony*. Mindkettőt ezelőtt férfiak alakították, erősen bohócati stílusban. Nem beszéltek, csak mutogatniuk volt szabad. Napjainkban nők vették át a szerepkört, és ezzel némileg tompult vaskos komikumuk.

Néhány faluban a fonó színpadára vitték magát a szülést, ennek szereplői férfiak voltak (Gyulakuta, Péterlaka). Újszülöttként egy-egy rongybabát vagy kisebb állatot (macskát) kapott elő megfelelő pillanatban a „bábasszony”.

Székelytompában és Nyáradgálfalván *keresztelővel jártak* házról házra. Szereplői a pap, a keresztszülők, szülők. A pap a szobában körbeállította a népet, a keresztanya karján tartott játékbabát megkeresztelte. A keresztelői szöveg – akárcsak az eddigi játékok szövege – a kétértelműségre és a csattanóra épült. Például: „*A te neved legyen Amáli! Mikor megnősz, neked muszáj megállni.*”

Beavató játékok. A marossszéki Mezőség és a Nyárad–Küküllő közötti falvakban (pl. Mezőfele, Panit, Geges, Abod) az ötvenes években még néhány merészebb legény vagy házasember *csurdé fárságnak* „öltözött”. Testét bezsírozta vagy beszilvaízeste, majd tollat szórt rá, így felismerhetetlenné vált. Lepedőt terített magára, és egyik társa bekísérte a fonóba. Adott pillanatban ledobta magáról a lepedőt. A fonóbeli asszonyok sikoltottak, kiabáltak, menekültek a csurdé fárságtól, de azért oda-odapillantottak. Guzsalyakkal kiverték a szobából. Volt rá eset, hogy valamelyik fonóbeli asszony férjére ismert a *csurdé fárságban*.

Beavató játékként értelmezzük azokat az eseteket is, amikor egy-egy idősebb farsangoló asszony megmutatta a fonóbeli fiataloknak, hogy *mije van* (Tancs, Alsósófalva). Ezt is csak felismerhetetlenül szabadott megtenni.

5. Betyáros játékok

A betyárok az európai népek folklórájának jellegzetes alakjai, több műfajban felbukkannak, népi színjátékok hősei is. A magyar népi színjátékok sorában sajátos típust képviselnek a betyármaszkos alakoskodók³⁰ (Újváry 1988, 1991). A gyűjtések eddig jobbra az alföldről és a vele szomszédos vidékekről jeleztek betyárjátékokat. Ebben az összefüggésben figyelemre tarthat számot, hogy Maroszáék a betyárjátékok legkeletibb előfordulási területének mutatkozik. A nyugati-mezőségies részen több változatban is éltek ugyanazon falu farsangi hagyományai-ban (pl. Mezőfele), kelet felé haladva fokozatosan ritkulnak, a Sóvidék-pedig már hiába keressük.

A betyárok a szép farsángok, szép maszkurák közé tartoznak. Ezt elsősorban öltözetüknek, külsejüknek köszönhetik. Megjelenítésükre különös gonddal készültek mindenütt. Öltözetük: fekete csizma, bőgatya (ezt ágylepedőből varrták össze), bő ujjú ing, árvalányhajás fekete kalap, vállukon átkötött díszes kendő vagy szalagok. Fonóbeli viselkedésük is szép: táncolnak-táncoltatnak és énekelnek. A faluban-fonóban mindig izgalommal várták a betyárok öltöztetését és megjelenését. A betyárok rendszerint legények, az öltöztetők a fonóbeli leányok voltak.

A nyárádmenti változatok énekből-táncból állottak. Négy-hat betyár a fonó közepén táncolt, majd megtáncoltatták a fonóbelieket. Csipkeálarcukat feldobták, bemutakoztak. Más változatokban már egyéníteni is próbálnak: megjelenik Rózsa Sándor. Ezekben a falvakban a játékot *Rózsa Sándor és bandájának* nevezik (Alsó-Nyárádmente). Életképszerű jelenetekben idézhetik fel a betyárélet elképzelt mozzanatait; elveszi a *pénzesaló zsidótól* a pénzt (Szentistván), csárdában mulat, elmenekül a csendőrök elől (Sárpatak).

Többszereplős, többjelenetes, énekes-szöveges daljátékszerű formában a maroszáeki Mezőség falvaiban élt. Konkrét népszínmű előképet eddig nem sikerült kinyomozni. Mezőfelében és Szabédon felújított változatát napjainkban is játsszák. A játék határhelyzetet mutat be: a betyárok utolsó csárdai mulatását és elfogásukat. Szereplői: hat-tíz betyár, kocsmárosné, zsandárok. Próza szövege minimális, minden mozzanatát betyárénekekkel, balladarészletekkel „beszélük el”.

6. Cigányos játékok

A maroszáeki farsangi játékok egyik leggyakoribb maszkos alakoskodója a cigány. Ezeknek az egyszerű rögtönzéseknek nincsen kialakult szerkezetük, fő jellemzőjük a spontaneitás.

A cigánynak öltözött alakoskodók lehetnek szép és csúf fársángok is. A maszkurázó vidékeken csak maszkurák. A csúfok rongyos ruhába öltöztek, arcukat bekormozták, beszilvaízesték. Ezek általában „csúnyán” is viselkedtek, ijesztettek vagy fogdosták, bekormozták az asszonyokat és leányokat. Nem beszéltek, jelenetük gyakran csak mutogatásból állt. A szép cigányok színes ruhába öltöztek, és a fonóban cigánytáncot táncoltak. Cigányoknak mind férfiak, mind nők öltözhetnek. A cigány alakoskodókat általában kettesével-hármasával kéreztették be a fonóba. Tipikus alakok a cigány mesteremberek: az *üstfoldozó*, az *edényjavító* (Gyulakuta, Siklód, Szentháromság). Szerszámaikkal edényjavítást utánoztak, s közben felfordították az egész helyiséget. Legtöbbször utánozták a cigányok beszédmódját is. Ha a jelenet szöveges, nem hiányozhatnak a farsangi, kétértelmű motívumok, mint a lyukbedugás, edényfoldozás. A másik tipikus cigányfigura a *vándor árus*: bőrkötet, tollat vásárol és mindenféle ritka holmit árul.

A cigányasszonyoknak két jelenete rögzült több falu hagyományában: az egyik a *kéregető cigányasszony*, a másik a *kártyavető*. A kéregető legtöbbször néma. Kosárral a karján vagy „gyermekkel” az ölében csontot, krumplit kéreget. A kártyavető annál beszédesebb. Minden fonóbeli leánynak megmondhatta, ki lesz a jövődöbelije, az asszonyoknak, hogy a férjük melyik kománéval *tart össze* stb.

Ezek mellett egész cigánycsaládokat megjeleníthettek életképszerűen: öregeket, fiatalokat, purdékat. Napjainkban a táncoló-éneklő *szép cigányok* kezdik kiszorítani a régebbi megjelenítési formákat (Magyaró, Szentgerice, Szentlászló, Sárpaták).

7. Más hagyományos maszkos alakok, játékok

Ebben a csoportban azokat a maszkos alakokat, játékokat soroljuk fel, amelyeknek az elterjedtsége nem vetekedhetett a betyáros, illetve a cigányos játékokéval, de egy-egy falucsoport vagy falu hagyományában jól körvonalazhatók.

Ezek a hagyományos farsangi alakok jobbára olyan embertípusokat jelenítettek meg, akik nem tartoztak szorosan az illető közösségbe, de kapcsolatban álltak velük. Megjelenésük, beszédmódjuk, viselkedésük eltért az illető közösségtől. Valamiben mások, különbözőek voltak. Ez a különbözőség az alapja az utánzásnak, a komikus megjelenítésnek. A másság lehetett foglalkozásbeli (kovács, borbély, cipész, doktor, kondász, kéményseprő stb. alakoskodó), társadalmi (uraság, úrfi és kisasszony, koldus, zarándok stb.), táj-nemzeti (szász leányok, román

fáták, román medvetáncoltató, székely pár, erdőszentgyörgyiek, balavásáriak, siklódiak stb.), erkölcsi-értékrendbeli (vénleány, kurva, részeges ember).

A maszkos alakok az embertípus spontán megjelenítésére törekedtek, legtöbb játékban ninesen rögzült, állandó cselekvéssor. A játékok állandó játékmotívumai változataiban a maszkos alakokhoz egy-egy játékmozzanat kapcsolódik. A *kovácsok* jelenetében a kovács és inasa megpatkolták a fonóbeli leányok és asszonyok csizmáját (Vajdaszentiván, Póka). Sárpatakon a *kondászok* (disznópásztorok) kiválasztották és megvásárolták a levágandó állatokat, (ti.) a fonóbeli leányokat. Péterlakán a *kéményseprő* minden fonóbeli asszonynak kiséperte a „kéményét”, Mezőfelében a *borbély* egy faborotvával borotvált, Szovátán az *orvos* harapófogóval fogat húzott, másutt a *tollas zsidó* tollut és bőroket szedett össze, a *drótosót* edényeket drótozott (Mezősámsond).

Érdemes megjegyezni, hogy a magyarsággal kapcsolatba kerülő vagy velük együtt élő népeket, nemzeteket elsősorban nem nemzeti mivoltukban jelenítik meg, hanem társadalmiságukban, mint a fenti példákban is látható. A betyárjátékokban a *zsidó* a „pénzesalók” jelképe. A *szász leányok* (Körtvényfája, Péterlaka) és a *román fáták* (Gyulakuta) a szép farsángok közé tartoztak, népviseletbe öltöztek. A mezőszéki falvakban a medvetáncoltató román nyelvű versikével biztatta táncra a medve alakoskodót.

A nyárádmonti falvak fonóit a farsang vége felé *vénleánynak* öltöztött alakoskodók keresték fel. Vagy némán ültek ott egy ideig, s ekkor a fonóbeliéik sajnálkoztak rajtuk, vagy énekkel (Szentgerice) vagy veszedései jelenetben (Szentlászló) elpanaszolták, hogy nem viszik férjhez őket a farsangon. Mind a vénleányokat, mind a *kurvát* (Nyárádgálfalva, Szentlászló, Gyulakuta) legények alakították.

10. Modern maszkok, az aktualitás játékei

Elvileg ez a csoport lehetne a leglátogatottabb, mert az utóbbi fél évszázad minden maszkja és játéka belefér. Keretét úgy szűkítjük, hogy egyrészt csak az említett időperiódusban megjelenő maszkokról írunk, másrészt az alakoskodás napjainkbeli tendenciáit jelezzük.

Az ötvenes évektől kezdve szinte minden évtizedet egy-egy maszkos alakokkal lehetne jellemezni. Megjelenítették a *menekülést*, az *oroszt*, a *katonát*, az *adószedőt*, a *kollektív gazdaság fogatosát*, *brigádosát*. A nyolcvanas években nyomon követhető a mezőszéki játékok szereplőinek alakulását. Mindenki másnál gyakoribb szereplővé vált a *rendőr*. A

hagyományos jelenetekben is felbukkant, parancsolt, pl. a bikavásárban követelte a marhacédulát stb. Az alsósófalvi játékokban 1990 farsangján újdonság volt a *suszer* (a kivégzett diktátor öltözetét utánozva, cipészszerszámokkal a kezében), 1991-ben a mezőfeleiek a *bányászok* bukaresti *rendcsinálását* vitték a farsang színpadára. A következő években több jelenet mellékszereplőként megjelentek a fotóriporterek, filmesek, és disznóperzselő szerkezettel filmeztek.

A fentiek jobbára legények, suhancok játékaik, és mára elszakadtak régi színhelyüktől, a fonótól. A fonó is megszűnt legtöbb faluban, de a társas együttlét, a közös munka és szórakozás valamilyen formája még sokfelé él. Egymás szórakoztatására ezeket még felkeresik a farsángok, maszkurák. A farsangi játékok alakoskodói napjainkban leginkább az asszonyok és gyermekek. Asszonyok öltöznek: *kisasszonynak* és *gavallérjának*, *öregembernek-öregasszonynak*, *pesti nagyságának* vagy *párizsi hölgynek*, *székely párnak* stb. A skála szinte végtelen. Az egyéni fantázia mellett a tömegtájékoztató eszközök hatásával kell számolnunk. És az iskolázottsággal, az irodaloméval; irodalmi művek (János vitéz, Rózsa Sándor a lovát ugratja), népballadák részletei válhatnak farsangi előadásá (Magyaró, Sárpaták). A gyermekek farsangolásának szervezett alkalma az iskolai álarcosbál, karnevál, de néhány faluban létezik a gyermekek spontán, házról házra járó farsangolása is (Gyulakuta, Teremiújfalu, Somosd).

II. Farsangi dramatikus szokások

A farsangi dramatikus szokások – mint szokásjátékok – a farsang végének dramatikus kifejezői. Az alkalmoszerűség legtöbb vonásukban megnyilvánul.

Alkalomhoz kötött e szokásjátékok megjelenítésének

– ideje, időpontja (eredetileg csak húshagyókedden vagy hamvazószerdán adták elő, a fonójátékok estéliségével szemben ezek inkább nappali események),

– gyakorisága (egyszeriek, megismételhetetlenek az év során).

Különböznek a farsangon végig előadható játékoktól a helyszín, a játék módja és a résztvevők száma tekintetében is. A szokásjátékok esetén

– a játék színhelye, játéktere: az utca, a külső, nyilvános tér, ritkábban előfordul házról házra járás is,

– a játék módja: helyváltoztató, felvonulásszerű menetben valósul meg, ezt meg-megszakítják az álló helyzetű jelenetek,

– a résztvevők száma: sokkal több, mint a belső, szobai játékokban, húszan–harmincan is részt vehetnek a menetben.

A résztvevők nemét és koresoportját szintén jobban meghatározták az iratlan szabályok; eredetileg csak férfiak – legények és házasemberek – vehettek részt. Ezek a szabályok egy-két helyen máig megmaradtak, de többnyire feloldódtak. Asszonyok, leányok is résztvevők lehetnek, sőt átvették-átveszik a hagyományos férfi szerepkörök egy részét.

Ezek a szokásjátékok és maszkjaik nem egyértelműen szépek vagy csúnyák, komikusak vagy parodisztikusak, hanem legtöbbjük összetett, inkább felidézően szimbolikus jellegűek. Bővelkednek viszont a humoros, komikus, csúfolódó mozzanatokban. Legtöbbjükben érezhető a szokásalkalomnak kijáró ünnepélyesség, szertartásosság és mindennek a fordítottja, a mágikusból-rituálisból játékba váltó háttér, kitapintható e szokásjátékokat éltető-fenntartó közösségi erkölcs- és normarendszer is. Napjainkban a még gyakorolt vagy felújított szokásjátékokban mindezek mellett és mindezek felett dominánssá vált a látványban-együttlétben megteremthető szórakozás és szórakoztatás.

A marosszéki falvak farsangvégi szokásjátékainak tematikus csoportjaiban a magyar és európai farsangi szokások jellegzetes témái, motívumai szinte mind sorra kerülnek. De legtöbbször csak a téma, a motívum azonos. Mindaz, ami erre épül, vidékenként, falucsoportonként, sőt egy falun belül is változó lehet, összességében pedig oly sokszínű.

A farsangvégi szokásjátékok tematikus csoportjai:

1. Szimbolikus nász (lakodalom)
2. Vénleány- és vénlegénycsúfolás (csutakhúzás)
3. A farsang temetése
4. Kanc király és Cibere vajda verekedése
5. Összetett menetek

1. Szimbolikus nász (lakodalom)

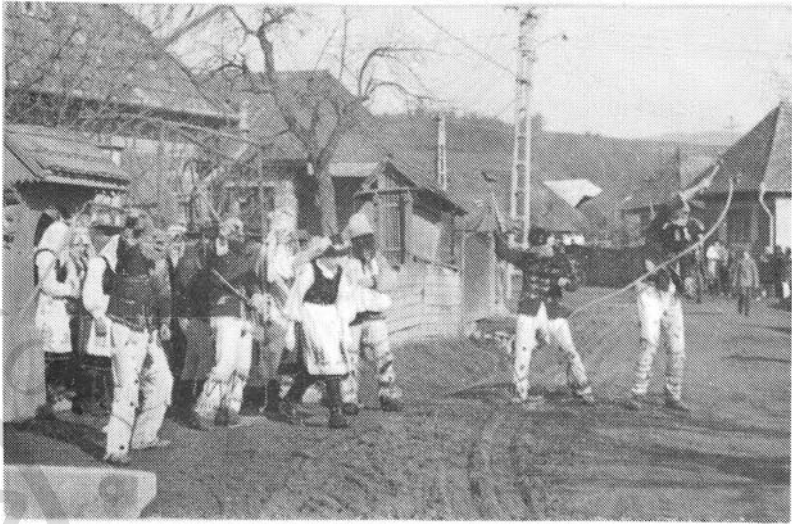
A termékenység gondolata a farsangi szokások alaprétégehez tartozik, és a dramatikus szokások többségében is valamiképpen kifejezésre jut. Éppen ezért nehéz különválasztani azokat a szokásjátékokat, amelyeket a lakodalom témakörébe sorolunk, azoktól a többféle szereplőjű, összetett alakoskodó szokásoktól, amelyekben a menyasszony és vőlegény is megjelenik. A különbség abban mutatkozik, hogy – mint

Utcai felvonulás. Kibéd 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

A „szépek” tánca. Kibéd 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

Az „ostorosok” pattogtatnak. Kibéd 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

Lovas maszkosok. Kibéd 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

A „halál”. Mezőfele 1989.
Fotó: Józsa Ferenc

A halottsíratás. Mezőfele 1990.
Fotó: Bálint Zsigmond

Temetési paródia. Teremiújfalú 1990. Fotó: Haragos Zoltán

A fönóházban, Mezőpanit 1993. Fotó: Bálint Zsigmond

Fonóházi játék. Mezőpanit 1993. Fotó: Bálint Zsigmond

Szilvaizes és tollas maszk.
Mezőpanit 1993.

A kecske. Mezőpanit 1993.
Fotó: Bálint Zsigmond

Bikás fársáng. Mezőfele 1992. Fotó: Jakab Tibor

A kecske. Mezőfele 1992.

Fotó: Józsa Ferenc

A medve. Szabéd 1992.

Fotó: Jakab Tibor

Kecskejáték. Teremtiújfalu 1990. Fotó: Józsa Ferenc

A boszorkányok seprűnyélen. Mezőfele 1989. Fotó: Józsa Ferenc

Farsangi esketés. Nyárádszentlászló 1992. Fotó: Jakab Tibor

Farsangi lakodalmos játék. Gyulakuta 1989. Fotó: Bálint Zsigmond

Esküvői paródia. Nyárádszentlászló 1992. Fotó: Bálint Zsigmond

Csutkóhúzás. Szentgerice 1992. Fotó: Jakab Tibor

Vénleány a csutkón. Szentgerice 1992. Fotó: Jakab Tibor

Szép farsángosok. Mezőkölpény 1991. Fotó: Bálint Zsigmond

Betyárjátékok. Mezőfele 1989. Fotó: Józsa Ferenc

A betyárok. Szentgerice 1990. Fotó: Bálint Zsigmond

A fehér fársángosok. Mezősámsond 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

látni fogjuk – a szimbolikus nász tematikus csoport szokásjátékai „szép lakodalmak”, szereplői a szépek kategóriájába tartoznak. A részt vevő házasság előtti fiatalok szimbolikus eljátsszák, mintegy előre vetítik a lakodalmat. E szimbolikus lakodalomra a verbális kommunikáció hiánya jellemző, helyette az öltözetnek, az álarcnak, az éneknek és a táncnak van megkülönböztetett kommunikációs funkciója.

A marosszéki lakodalmas szokásjátékok mezőségi változataiban *vendégséges alapon* megy minden, vagyis a szokás egészében lakodalmoszerű. Mezősámsondon és Szabédon a neve *fehér fársáng*, Mezőkölpényben *szép fársáng*. Szereplői Sámsondon a *násznagy (bojér)*, két *vőfély, menyasszony, vőlegény* és a *vendégséges párok* (6–8 fiú-leány pár); Kölpényben a *csatogtató (ostoros), vőlegény (első huszár), násznagy (második huszár), vőfély* és *koszorúleány* (több pár), *lakodalmi gazda* és *szakácsné*. Kölpényben régebb csak a legények öltöztek szép fársángnak, Sámsondon legények-leányok vegyesen. A játékra hetekkel azelőtt készülödni kezdtek, beszerezték a ruhákat. A legényeket szeretőjük öltöztette, a leányokat az édesanyjuk. A farsang utolsó hetében – régebb hagyományos módon húshagyókedden – egyik társuknál felöltöztek, délután és este házról házra menve végigjárták az egész falut. A játék abból állt, hogy bevonultak, és énekelve körbetáncoltak a szobában. Kétszeri körbetáncolás után bemutatkoztak, felhajtották csipke álarcukat. A háziaktól adományokat kaptak, régebb természetbenieket, napjainkban pénzt. A falufeljárás után visszatértek az elindulási helyre és együtt mulattak.

A multság az elmúlt évtizedekben áttevődött a művelődési otthonba, a szokásjáték pedig bálba való hívogatássá alakult (Sámsond). Sámsondon három bált tartanak a farsangon: egyet a magyarok, egyet a románok és egyet a cigányok. Ennek megfelelően a bál napján a magyar, román vagy cigány fiatalok öltöznek fehér fársángnak, és a bálban is bemutatják a táncot. (E két változatról l. Barabás 1992.)

A küllőmenti kibédi változatban a szimbolikus nász megtestesítői szintén a *szépek*, a *szép párok*. Itt a szokásjáték neve egyszerűen: fársáng. A szépeket négy pár alkotja: a *fehér bővér (vőlegény) a menyasszonnyal*, a *piros bővér (násznagy) a székely leánnyal*, a *huszár a leánnyal* és az *úrfi a kisasszonnyal*. A szépekhez tartozik két díszesen öltöztetett *falovas* is. Itt is nagy gonddal öltöztetik a szépeket, mindenik alaknak megvan a sajátos öltözete. (Az öltözet és a játékmenet leírását lásd Barabás 1994.) A szépek az utcán vonulnak, és minden felkeresett ház udvarán, tornácán egyet táncolnak (szöktetőst), majd a vőlegény

meztáncoltatja a házileányt. A háziaktól adományokat gyűjtenek (kolbászt, szalonnát, tojást), ezeket a bőrálarcos *kudusok* szedik össze.

A szépeket Kibéden a szintén bőrálarcos *ostorosok* kísérik, védik. Ők vannak a legtöbben, napjainkban tizenketten. Ostorokkal nagyokat csatintanak, elkergetik a gyermekeket, ölelgetik az utcán a leányokat, pénzt kunyerálnak, megállítják a forgalmat stb. A rituális rendtelenség jegyében – ezt a helybeliek úgy fogalmazzák meg, hogy *nincs törvényük* – bármit elkövethetnek; jobbára komikus jeleneteket rögtönöznek a falovasokkal. A kibédi szokásjáték tehát egy ünnepélyes, szimbolikus felköszöntésből és egy utcai, bohózáti jellegű jelenetsorból áll. Ugyanakkor legénypróba jellege is van, mert szervezői a besorozott legények, és – felújított volta ellenére – napjainkban is a legénysereg belső hierarchiája szabja meg a játékban való részvételt és a szerepköröket is. A szokásjáték egész napos, reggel kezdődik és estefelég tart a falufeljárás, este a farsangok közös mulatságával folytatódik, majd a reggelig tartó farsangi bállal zárul.

2. Vénleány- és vénlegénycsúfolás (csutakhúzás, tőkehúzás)

A vénleány- és vénlegénycsúfolás legfontosabb szokásalkalma Marosszéken a farsang vége volt. Ennek konkrét szokásformája a magyar folklórterület más vidékeiről is ismert tuskóhúzás (csutakhúzás, tőkehúzás). Magyarozatát a kutatók összefüggésbe hozták azzal, hogy a farsang az új párok egybekelésének hagyományos, sőt kötelező időszaka volt. A néphit mágikus kapcsolatot érzett az új pár jövője és az ébredő természet, a nappalok meghosszabbodása és enyhülése között. Akik nem mentek férjhez, nem házasodtak meg a legalkalmasabb időben, azokat a közösség elítélően számon tartotta, sőt büntette (Bálint 1976). Más vélemény szerint a tuskóhúzás az agrármágiát (a rituális ekehúzás szokását) őrizte meg (Újváry 1990). Bármelyik is az alapja, a recens hagyományban ez már elhalványult.

A tuskóhúzás abból állt, hogy a falu fiatalabb legényei idősebb tarsiakat húshagyókedden egy tuskó (csutak, tőke) elé kötötték, és végighúzták az utcákon. A menet felkereste a vénlegényeket és vénleányokat. Egyrészt csúfolták őket, hogy nem mentek férjhez, nem házasodtak meg a farsangon, másrészt biztatták, hogy ezt a jövő farsangon megtegyék. Az elutasító csúfolás ritka, inkább félig komoly, félig tréfálkozó a hangneme vagy együttérző a biztatás. A szokásmodell árnyalatai jelzik élő vagy fokozatosan kiüresedő funkcióját, játékká válását.

A marosmenti és a mezőségi falvakban tréfásan és csak utalásszerűen (szóban, verbálisan) figyelmeztették a vénleányokat és vénlegényeket a házasodásra vagy arra, hogy vénlegényekül csutakot kellene-illene húzniuk. A Nyárádmentén viszont szinte mindenik faluban élt a szokás színjátékszerű, alakoskodó formája. Az alsó-nyárádmenti változatokban (Káposztásszentmiklós, Karácsonyfalva) hiányzik a csutak. A legények közül ketten vénleánynak öltöztek, kenderkócból hosszú hajat fontak maguknak. A többi legény rongyos ruhába öltözött, hogy ne ismerjék meg, ők voltak a hamubotosok. A menet nagy siratással, jajveszékéléssel vonult végig az utcán. Ha elkapták a vénlegényeket, a hamubotosok eldöngötték. Verték a vénleányok kapuját is. A menetbeli „vénleányok” sirattak: „*Nem mentünk férjhez, te is itt maradtál, én is.*” A másik sirató a vénleány nevében válaszolhatott: „*Férjhez mentem volna, de nem vett el senki*” stb. A Közép-Nyárádmente falvaiban (Szentgerice, Nyomát, Gálfalva, Harasztkerek) a fiatal házasemberek és katonaviselt legények vénlegény társaikat (a 25–26 évet meghaladottakat) húshagyókedd délutánján csutak elé kötötték, és ostorral hajtották végig a falu utcáin. A menet betért minden vénlegény és vénleány udvarába. Ha zárt kaput találtak, bemásztak a kerítésen, és mindent szétdobáltak az udvaron. A vénlegényeket csúfondáros énekkel *biztatták* (*Házasodj meg, vén kapun. / vedd el ezt a mosdatlant*), a vénleányokat siratták (*Húshagyó, húshagyó. / engemet úthagyó*). Szentgericén a szokás része volt az is, hogy az egyik vénleányt a csutakra ültették, és úgy húzták végig az utcán. Ebből is nyilvánvalóvá válik, hogy az adott közösségben a tuskó termékenységi szimbólum. A Felső-Nyárádmente református és katolikus falvaiban is a fenti szokásforma valamelyikét gyakorolták, elmaradhatatlan viszont a csutak, a tőke. A református falvakban nem mentek be a kapun, csak megdöngötték a kerítést. A szentföldi katolikus falvakban hamvazószerdán reggel, a bál után került sor a tőkehúzásra szelídebb, inkább felköszöntő jellegű formában, bár itt is csutak elé fogták a vénlegényeket. Közösen még egyet mulattak, és azzal vége lett a farsangnak.

3. A farsang temetése

A farsang végéhez kapcsolódó szokásjáték, a parodisztikus temetés gyakori az európai néphagyományban. A temetés valamilyen formája ismeretes volt a magyarság körében is, különösen nagy népszerűségnek örvendett a farsangtemetési játék az erdélyi magyarok kalendáris szokásrendjében³¹ (Újváry 1978, továbbá Orbán 1873, Szabó 1906, Makkai-Nagy 1939, Vámszer 1958, 1959, Seres 1980, Kardalus 1991).

A szokásjáték abból állt, hogy a farsang végén – leggyakrabban hamvazószerdán – a farsangot élő személy vagy bábu (esetleg állat) alakjában tréfásan eltemették (vagy elégették). A szokáscselekmény egykori funkcióját szintén mágikus-rituális gyökerűnek tartják; kapcsolatba hozzák a meghaló és feltámadó vegetáció szellemével, a tél–tavasz szimbolikus küzdelmével, egykori áldozatokkal stb³² (Újváry 1988). Erdélyben ezt a játéktípust a székelységben gyakorolták változatos formákban, néhány helységben (Gyergyóditró, Menaság, Csíkcsicsó, Torockó) felújítva napjainkban is előadják.

Marosszék nyugati-mezőségi részében a farsangvégi utcai temetési játékot nem ismerték. Itt a fonóbeli halottas játékokat adták elő, végig a farsangon. A belső székelységgel és százsággal érintkező vagy kapcsolatot tartó falvak (pl. Görgényüvegcsúr, Nyáradgálfalva, Szentdemeter) szokáshagyományai között már felbukkan a farsang tréfas eltemetése. A legkeletibb, székelyes jellegű kistájon, a Sóvidéken a *fársangtemetés* az egész farsangi periódus legnagyobb eseménye. Itt a temetési szokásjáték magához vonzotta a vénleány- és vénlegénycsúfolás és Konc király távozásának motívumait, valamint a fonóbeli halottas játékok siratóparódiáit.

Sóvidéken három szomszédos faluban – Parajdon, Felsősófalván és Alsósófalván – temették a farsangot. Az első két helységben megszűnt, Alsósófalván felújították, és napjainkban is játsszák. Parajdon a két világháború közötti időben a húshagyókeddi bál után a legények egyik társukat ládába vagy létrára fektették, és végighordozták a faluban. Ketten-hárman siratták: „*Jaj, miből fogytunk ki, jaj, mi tött el! Jaj, eltött a fársáng.*” A siratásba beleszótték Konc király nevét, mintha őt temették volna. Felsősófalván hamvazószerdán reggel a legények és a fiatal házasemberek szalmabábut vittek végig a falun. Két legény asszonynak öltözött és siratott. A menet a vénleányok és vénlegények kapuja előtt állt meg, és a két asszony a vénleányok anyjaként siratott: „*Jaj, jaj, nyakamra maradtál! Jaj, jaj, nem vitt el a fársáng.*” A szalmabábut a játék végén a falu szélén elégették.

A farsangtemetés alsósófalvi változatában is szalmabábut vittek a falu utcáin, Ilyést, akinek falloszt is készítettek sárgarépából. A szokásjáték szereplői a *halottvivők*, a *siratók*, a *maszkurák* és a *búcsúztató* (újabbban pap). A temetési menetet utánzó, zajos, éneklő, a bőjt jelképeit hordozó „bolondozó” menetben régebb csak házasemberek és legények vehettek részt, napjainkra asszonyok vették át a siratók szerepét. A farsang temetése ebben a változatban egy falusfél komikus-parodisztikus

síratásává és búcsúztatásává vált. Helyváltoztató, utcai felvonulós játék, de álló helyzetű jelenetek sorából áll. Ezek a jelenetek a haláleset bejelentésével kezdődnek, utána a halott hozzátartozói: felesége, komája, fia, szomszédasszonya stb. sorra elsíratják. A párbeszédre épülő, felelgető szöveggönyv különböző eredetű folklórműfajokból (síratóparódia, vígballada, sírfeliratparódia, ivással-részeskedéssel kapcsolatos énekek) áll, amelyeket az azonos funkció, a paródia rendezőelve helyezett egymás mellé. Előadásukra az ötvenes évekig *derék, komédiás* emberek vállalkoztak, *akiket fogott a figura*, napjainkban pedig *ezek a kutya fehérnépek*, a harminc negyven éves asszonyok, akik – megfigyelésem szerint – asszonyi önkifejezésként játsszák életbe évről évre. (A sóvidéki farsangtemetés változatairól bővebben I. Barabás 1984, 1992.)

4. Konc király és Cibere vajda verekedése

A magyar népszokásokban a farsang és a böjt vetélkedése Konc király és Cibere vajda megszemélyesített küzdelmeként maradt fenn. A középkori eredetű – irodalmi forrásokból a folklórbá került – jelképes küzdelem emléke főként az erdélyi és dél-magyarországi területeken őrződött meg³³ (Újváry 1990, továbbá Orbán 1873, Makkai-Nagy 1939, Vámszer 1959, Tarisznyás 1982). Marosszéken ezt a vetélkedést egyrészt bábukkal jelenítették meg, másrészt szájhagyományban maradt fenn az emléke. Gyermekek megajándékozásának szokásaként napjainkban is él.

Harmath Lujza múlt század végi leírása szerint Nyárádméntén év elején két, papirkoronával ékesített szalmabábut készítettek: Csont királyt és Cibere vajdát. A két bábut mind farsang kezdetekor, mind a végén összeverekedteték. Vízkeresztkor Csont király győzött, húshagyókor Cibere vajda³⁴ (Harmath 1899). A bábukkal vívott küzdelem szélesebb elterjedésű lehetett, emlékét több faluban megőrizték (Márkod, Székelyszállás). A sóvidéki Parajdon – mint fennebb szó volt róla – húshagyókedden Konc királyt kergették, illetve temették.

A nyárádremeteihez hasonló múlt század végi híradás szerint Udvarhelyszéken úgy tudták, hogy Cibere vajda és Konc király két nagy fejedelem. Vízkeresztkor és húshagyókor élethalálharcot szoktak vívni egymással. Vízkeresztkor a verekedésben Konc király, húshagyókor Cibere vajda győz, attól kezdve nem szabad húsos ételt enni, csak ecetes, túrós, fokhagymás ciberét³⁵ (Balásy 1898). A farsang és a böjt küzdelmének ez a szájhagyományos, megjelenítés nélküli formája a

marosszéki katolikus falvakban a böjti étkezésre vonatkozó tiltásként maradt fenn. Nyárádszentháromságon az öregek úgy tartották, hogy Konc király és Cibere vajda a közeli Tüzes hegyen verekedett össze. Mivel Cibere vajda győzött, el kell tenni a kürtöskalácsot, a húslevest és mindenféle húsos ételt...

A Kis-Küküllő mentének és mellékvölgyeinek református falvaiban (Nagykend, Székelyszentistván, Kibéd, Geges, Abod, Rigmány) a két szimbolikus alak verekedésének maradványai, nyomai köré szerveződött színjátékszerű szokás. Hamvazószerdán reggel kürtöskalácsot, pánkót, süteményt aggatnak a gyermekes szülők az ajtó előtti fák ágaira vagy más, jól látható helyre. Az ébredő gyermekeknek előadták Sódar Mihály és Cibere Domokos (Kibéd) verekedését, és azt, hogy a nagy küzdelemből csak Sódar vajda csonka kardja maradt meg, elhullatta, éppen itt van, az udvaron. Gegesben a komaasszonyok, rokonok is hoznak csonka kardot a gyermekeknek. Itt az ajándékozó szokás neve *sódorvajda járás* vagy *csanakakard*. (Lásd erről bővebben László János leírását.)

5. Összetett farsangvégi menetek

Ezen a gyűjtőnéven azokat a szokásjátékokat soroljuk fel, amelyek az előző, viszonylag egynemű csoportoknál összetettebbek, több motívum és játéktípus jelentkezhet bennük, többféle maszkos alak lehet a résztvevőjük egyazon időben és helyen. A változatokat egy-egy közös maszk típus vagy játékmozzanat, szokáscselekvés szerint mutatjuk be.

Mezőbádon húshagyókedden legények csapata járta be a falut, és adományokat (élelmet és pénzt) gyűjtött. Néhányan *betyárnak*, *csikós-nak* öltöztek, ostorral csattogtattak, a többiek „civilben” voltak. Az egész csapatot *Hamu Jutka* kísérte: rongyos ruhába öltözött, gyolcsálarcos legény, botra kötve hamuval telt zacskót vitt, és megveregetett minden járókelőt. Az adományokból este közös mulatságot csaptak. Mezőmadarason hasonlóan bejárták a falut húshagyókedden. Itt a betyáron kívül *vőlegény*, *menyasszony* és néha egy-egy *turkás* (turka állatalkoskodó) is részt vett a menetben.

Az alsó-nyárárdmenti Káposztásszentmiklóson szintén adományokat gyűjtöttek, de itt szabad volt „szerezniük” is. Felfordíthatták az udvart, elvihették a kapukat, ha nem vittek a háziak a kapuba kürtöskalácsot. A menetben elől vonultak a betyárok, utánuk az álarc nélküli legények, leghátul a falábas, fehér lepedős *halál* és a bekormozott arcú *ördög*. A farsangokat itt is *hamubotos* védte, mindenkit megcsaphatott, ijesztette a

gyermeket. Harasztkeréken az alföldi *betyárok*on, *huszárok*on kívül *cigányok*, *vőlegény*, *menyasszony* és *násznép* vett részt a húshagyókedd délutáni menetben. Adományokat gyűjtöttek, és minden alakoskodó valamit *figurázott* vagy *rendetlenkedett*.

Ezeket a változatokat a közös maszkos alakoskodó és szokáscselekvések nyomán hamubotozó szokásjátékoknak nevezhetjük. Elterjedési területük a maroszáeki Mezőség és az Alsó-Nyárádmente.

Gyűjtőterületünk északi és déli szélein (azokon a vidékeken, ahol a magyarság a szászokkal érintkezett) a farsangvégi menetekben a fenti változatokhoz viszonyítva még több maszkos alakoskodó vett részt. Véckén és Pipén a *lovas huszárok*, *cigányok*, *terhes asszony*, *menyasszony*, *vőlegény*, *násznagy*, *szakácsnék* állandó szerepörök voltak, és ezekhez társultak az alkalmi maszkos alakok. Felültek három-négy szekerre, és nagy zajjal, énekszóval bejárták a falut. Az egyik szekéren ült a menyasszony, a másikon a násznép, a harmadikra tüzelő kályhát tettek, és szakácsnének öltözött legények sütötték a palacsintát. A félig sült, kormos palacsintákat a *népek* közé dobálták. A maszkurák leleszállhattak a szekerekről, bekormozták, megölelgették az utcabelieket, táncoltak vagy másképpen „figuráltak”. Hívogattak bálba, mert az utcai játékot este bál követte. A Szászrégen melletti Beresztelkén szintén *lovasok* (*huszárok*) vezették a húshagyókedd délutáni menetet, utánuk nyolc-tíz szekér következett tele maszkurával. Elmaradhatatlan a *menyasszony-vőlegény*, a *násznép*, a *cigányzenészek* szekere és a *palacsintasütő szakácsok* szekere. Ezen a fent leírt módon sütötték a hígpalacsintát, és a nézőknek dobálták. A menethez tartoztak a *falovasok*, a *kutyapécérek*, a *köszörűsök*, a csutakot húzó *vénleányok*, *mészárosok* stb. Egyik szekéren szalmaembert: *meghótt embert* vittek. A lovasok az esti bálba hívogattak, a falu ugyanolyan rikoltozással fogadta, kísérte a menetet, mint a fonóbeli lakodalmas játékokban. Beresztelkén szinte megszakítatlanul élt ez a szokásforma, és aktuális maszkos alakokkal, jelenetekkel kibővítve napjainkban is előadják. (A körtvélyfajai hasonló szokásról lásd Szabó Judit írását jelen kötetben.)

Ezeket a változatokat – figyelembe véve a beresztelki megnevezését: *palacsintasütés* – a közös szokáscselekvésről, játékmozzanatról palacsintasütéses szokásjátékoknak tartjuk.

Az összetett menetek harmadik variánsaként a *bábuk a keréken* motívumú vagy *bolondkerékes* szokásjátékokat említjük még meg. Gyűjtőterületünkön többféle szokásban volt, hogy ló vontatta rúdra (szerkezetre) szekerkeréket erősítettek, és azon menet közben két bábu – egy

leány és egy legény – forgott. Ez a *maszkrakeréknek* vagy *bolondkeréknek* nevezett látványos-szimbolikus elem a farsangvégi menet egyik, de nem egyedüli összetevője. A beresztelki szokásjátékban gyakori volt ez a *bubás kerék*, s az 1995-ös felújított változatban két keréken forgott négy bábu. Bözödújfaluban a *duszásokkal* és a *falovassal* együtt járt a *szürke lovas*. Ez húzatta a jobbra-balra dülöngélő, kerékre rögzített, ölelkező leány- és legényalakot³⁶ (Makkai–Nagy 1939). A marosmenti Magyarón az első világháború előtt a farsangon tartott lakodalmak harmadik napján indították a menyasszonyi háztól a vőlegényes házhoz a *komédiás menetet*, amelyben szekérkeréken forgó rongybabákat sirattak (Palkó Attila gyűjtése). Siklódon szintén a farsangi lakodalmak szokás-eleme a *maszkuraszékér* vagy *szán*, amelyhez a maszkrakereket vagy bolondkereket kötötték a forgó szalmabábu figurákkal. Székelyszálláson és Teremiújfaluban viszont (Beresztelkéhez és Bözödújfaluhoz hasonlóan) a farsangvégi utcai menet egyik összetevője a forgó bábus kerék. E játékváriáns elterjedési területe (Szászrégen, illetve Segesvár hatósugara) arra vall, hogy összefüggésbe hozható a magyar–szász kölcsönhatásokkal, illetve interetnikus kapcsolatokkal. További farsangvégi bolondkerék párhuzamok Háromszékről³⁷ (Pozsony 1992) és a szászokkal együtt vagy azok közelségében élő magyarok köréből idézhetők (pl. Apáca).

III. Farsangi jellegű maszkos alakoskodás egyéb alkalmakkor

Többször szó esett arról, hogy Marosszéken a maszkos alakoskodó játékok és szokások gyakorlásának fő időperiódusa, szokásalkalma a farsang. Ezzel egyáltalán nem azt állítjuk, hogy más naptári ünnepeken és egyéb alkalmakkor ne lett volna farsangi jellegű maszkos alakoskodás. Farsangi jellegűn elsősorban a farsangról ismert maszkos alakok, szokás- és játékmozzanatok megjelenését értjük, de tágabb értelemben mindazt, ami a farsangra utal (férfi-női ruhacsere; a nemi szerepek cseréje, megfordítása; rejtett, megváltoztatott „én” öltözet, hanggal, mozgással; szabados, „rendetlen” viselkedés, erotikus megnyilvánulások; szimbolikus alakok; legényavató szokások; a szertartásosan komoly és a paródia, a csúfolódás és a felköszöntés egybefonódása; ijesztés és bohóckodás, büntetés és játékosság; karneváli nevetés; utcai felvonulás és házról házra járás stb.). Találónak érezzük Peter Burke figyelmeztetését – igaz, hogy a népi kultúra korábbi, kora újkori szakaszáról írja –:

„bizonyos értelemben minden ünnep miniatűr farsangnak számítot”³⁸ (Burke 1991).

Megállapítása a XX. századi népi ünnepekre és gyűjtőterületünkre is érvényes, bár nem tágíthatjuk „parttalan farsangig” a vizsgálódási körünket. Itt csak arra szorítkozunk, hogy számba vegyünk néhány olyan téli-tavaszi szokásjátékot, amelyek a fenti értelemben farsangi jellegűek. Nem lehet célunk a jelenség kimerítő magyarázata sem (például az, hogy mikor és milyen folyamatok révén rögzülhettek egy-egy ünnephez ezek a szokásjátékok, vagy mikor és hogyan „szóródtak szét” a téli-tavaszi periódusban), ezt nagyobb összehasonlító szokásanyag alapján lehet elvégezni. Annyi viszont jelezhető, hogy ezzel a csoportosítási eljárással különböző eredetű, funkciójú, de meglepően hasonló maszktipusok és játékmozzanatok kerülnek egymás mellé.

A maroszáeki farsangi jellegű maszkos alakoskodás változatait szokásalkalmak szerint mutatjuk be. (Ahol van a szokásnak ismert, elfogadott neve, azzal jelöljük.)

1. Az aranycsitkó – újév reggelén
2. A didergés – húsvétkor
3. A hamubotos és egyéb maszkos alakok – húsvétkor
4. A giresózás – aprószentek napján

1. Az aranycsitkó

Mint a neve is mutatja (csitkó – csikó) lóalakoskodásról, állatalakoskodó szokásjátékról van szó. Az eddigi gyűjtések a Maros és alsó Kis-Küküllő mentéről jelezték előfordulását³⁹ (Makkai–Nagy 1939, Horváth 1971), jobbra a Maroszáékkal érintkező néprajzi területeken. A Szászrégen melletti Alsóbölkényben is gyakorolták, napjainkig tartó intenzitással viszont Dicsőszentmárton környékén él.

Magyarkirályfalván újév reggelén járt az aranycsitkó. Keresztszülők, rokonok, szomszédok öltöztek aranycsitkónak, és újév reggelén ajándékot vittek a gyermekeknek. A csikót úgy alakították, hogy egy fejsze élét rongyba tekerték, ez volt a feje, fülnek két tollseprút tettek, nyakára csengőt kötöttek. A fejsze nyelét fogva a csikófejet maguk előtt tartották, hátukra lepedőt vagy pokrócot terítettek. A fejet és a pokrócot, a csikó bőrét összevarrták. A felkeresett ház udvarán a játékos magára vette a csikót, az ajtó előtt csengetett, dobogtatott, nyerített, majd az ajtót hirtelen kinyitva a szoba földjére szórta az ajándékokat: almát, diót, mogyorót. Ezután gyorsan el kellett szaladnia. A házigazda kötelessége volt, hogy utánafusson, megfogja és – ha kell, erőszakkal – visz-

szavezesse. A játékos kint letette a csitkót, bent étellel-itallal kínálták. A gyermekekkel együtt örültek az aranycsitkó látogatásának.

Napjainkban névátvitellel az ajándékokat is aranycsitkónak nevezik. Egy-egy kiterjedt rokonságban egy gyermek öt-hat aranycsitkót is kap újév reggelén. Ezeket a csomagokat (tartalmuk csokoládé, sokféle édes-ség, zsebkendő, pénz) azonban már nem felöltözött aranycsitkó hozza a királyfalvi gyermekek többségének, hanem az ajándék az aranycsitkó, amit a rokonok, keresztszülők visznek a „jó” gyermekeknek. Legutóbbi, 1994-es megfigyelésünk szerint az alakoskodó játék visszaszorulóban, eltűnőfélben van.

2. A didergés

A didergés charivari (macskazene) típusú büntető-csúfolódó szokásjáték, sokban hasonlít a farsangvégi vénleány- és vénlegénycsúfolás-ra. Talán nem véletlen, hogy ugyanabból a nyáradmenti faluból ismerjük, Szentgericéről, amelyben legtovább élt a csutakhúzás szokása is.

A didergés már a múlt században felkeltette történészek, néprajzi gyűjtők figyelmét, többen leírták⁴⁰ (Jakab 1854, Varga 1900). A napjainkban még megszólaltatható férfinemzedék gyakorolta utoljára a második világháború körüli években. A szokás abból állt, hogy húsvét első vagy harmadnapján este tizenöt-húsz házas férfi és legény rongyos ruhákba, *sátoros cigánybandának* öltözött és végigjárta a falut. Minden olyan házhoz, családhoz elmentek, ahol valami kibeszélnivalót találtak. Megérkezve az ajtót csendesen bekötötték, hogy a bentiek ne tudjanak kijönni. Utána az ablak alatt vagy az ajtó előtt nagy zajjal, reszketve dideregni kezdtek: bu-bu-bu-bu-bu-bu. Hangjukat elváltoztatva, cigányosan beszélve, egymással szinte versenyezve kikiabálták az illető család tagjaival történet eseteket. A kikiabálás rögtönzött megnyilatkozásokból vagy a bentiekkel folytatott szópárbajból, ún. vagdalkozásból állott. Ez a csúfolódó felköszöntés kijárt mindenkinek, akinek a magartatása, viselt dolgai nem egyeztek a közösség normáival. Múlt századi leírások szerint a didergők „ajándékokat” is vittek: tolvajnak börtönt, rossz jegyzőnek segédet, hanyag papnak kereszteni való gyermeket, eladósodott embernek váltót, lúdtolvajnak libát. Századunkban inkább a házi-családi dolgokat dideregték ki, enyhébb formában. A csúfolódás skálája a *minden bűnjüt ott a másíknak elmondták* szigorától az *egy vicc vót az egész játékoságáig* terjedhetett. Ennek megfelelően változatos a fogadtatása is. A kicsúfoltak mindenféle vízzel, még ágy alatti edény tartalmával is leönthették a didergőket, elkergethették őket. Gyakoribb

volt az, sőt szabály, hogy behívták és megkínálták őket, kilétüket azonban nem mindig fedték fel.

3. A hamubotos és egyéb maszkos alakok – húsvétkor

A Közép-Nyárádmente falvaiban (Szentlászló, Szentháromság, Bede, Gálfalva, Nyárádszereda, Jobbágyfalva, Csíkfalva) a legények, férfiak házról házra járó húsvéti öntöző menetét egy-két maszkos alakoskodó vezeti vagy kíséri. Ezek a farsangi szokásokból ismert hamubotosok. (Névváltozataik: *hamubucskás, hamubutykás, kardos, kokós.*) A Nyárád és Kis-Küküllő közötti falvakban *húsvéti bolondnak* nevezik (Vadasd, Rigmány), itt a *hajnalozás, kantálás* néven emlegetett húsvéti köszöntő-öntöző menet állandó szereplői.

Szentháromságon öltözete fehér ing, fehér gatyva, fején papundekli álarc és süveg, lelógó papírszalagokkal. Derékszóján kolompok és csengők lógnak. Jobb kezében pirosra festett fakard, bal kezében hamubot. Gálfalván és Andrásfalván ezelőtt a felszereléséhez tartozott a lába közé kötött kukoricacsusza fallosz is. Az öltözet napjainkban legtöbb helyen jelzésszerűvé egyszerűsödött, az álarc is elmaradhat, de a legfontosabb attribútum, a hamubot mindenütt megmaradt. (Igaz, a zacskóban már nem hamu van, hanem fűrészpor vagy gumilabda.)

Szerepkörük szerint a hamubotosok vezetik a hajnalozó-öntöző menetet, legelől haladnak, kinyitják a kapukat; vigyáznak a rendre. Jobbágyfalván, Csíkfalván csak az ő engedélyükkel lehet a menetbe állni vagy abból kiállni. A lemaradókat visszarendelik a sorba, a rendetlenkedőket megbüntetik, *meghamubotozzák*. Teret biztosítanak a menetnek, elkergetik a báméskodódat, ijesztgetik a gyermekeket, utánuk szaladnak stb. De nemesak ijesztő, védő figurák, hanem csúfolható bohócok is. Elakaszthatják, leönthetik őket vízzel, megdobhatják tojással, a gyermekek csúfolhatják. (Pl.: „*Hamubucskás! Kell-e kotlós tojás?*” „*Esti! A farodat vesd ki!*” „*Cige, cige, cige, cáp! Az én seggem a te szád!*” stb.) Megfigyeléseim szerint az utóbbi évtizedben a hamubotosok szerepköre szegényedik, dekoratív figurákká, a felköszöntő szokás élő kellékeivé válnak. (A nyárádmenti húsvéti szokásokról lásd bővebben Barabás 1980.)

Nyárádszeredában és környékén más farsangi alakok is megjelennek a húsvéti öntözőmenetben. Andrásfalván a hamubotos mellett állandó szereplő a *lovas*. Alakítása, felszerelése ugyanolyan, mint a farsangi fafejes típusú lovasé, de itt kardja, hamubotja is volt. Szerepköre is megegyezik a hamubotoséval: ő is hamubotozhatott, őt is megbüntethet-

ték. A két maszkos alakoskodót együttesen *gucujoknak* nevezték, és az öntözőmenetet vezető választott *király parancsa alá* tartoztak. Nyárádszentlászlón a hamubotoson kívül egy nőnek öltözött férfi, a *bubás* vagy *kurva* járt a menettel. Egyik karján játékbabát vitt, a másikon kosarat, és gyermekének adományokat kéregetett. Nyárádszerezében is felbukkan a nőnek öltözött alakoskodó, itt *cigánynének* nevezték. A hamubotosokon és a cigánynén kívül Szeredában – és eddigi gyűjtésünk szerint csak itt – *turkásnak*, *turkácsnak*, *gólyának* nevezték a férfi alakoskodó is jár a menettel: magára terített fehér lepedőből kiálló, hosszú facsőrével kelepel, ugrándozik, oda-odakap a járókelőkhöz; a gyermekeket ijeszti vagy mókázik velük.

Míg a házaknál, a szobákban a felköszöntés, öntözés tart, a maszkos alakok a ház előtt, az udvaron, az utcán komikus jeleneteket rögtönöznek. Faluról falura, sőt ugyanabban a faluban évről évre változhat, hogy az utcai színjátékban, hamubotozásban meddig lehet „elmenni”. Megfigyelésünk szerint a színjátékszerű mozzanatok visszaszorulóban vannak.

4. A gircsózás

Dramatikus szokásjáték a Küküllőmente néhány falujában, Székelyszentistvánon, Csokfalván és Atosfalván. Spontán módon a hatvanas évekig gyakorolták, utána ki-kimaradt, majd néhányszor felújították. Egyetlen rövid közlemény alapján⁴¹ (Szilárdy 1930) rangos helyet vívott ki a néprajzi irodalomban⁴² (A magyarság néprajza 1937, Magyar néprajzi lexikon 1979). Napjainkra gyakorlatilag kihaltnak tekinthető, bár még szóra bírhattuk azt a nemzedéket, amely utoljára gyakorolta.

A szokásjáték maszkos alakoskodói a gircsók. Kik ők? Korábbi ismerőseink: egy *falovas*, három-négy *hamubotos* és egy *kurva*. Más megnevezések a falovasra: *huszár*, *katona*, *parancsnok*; a hamubotosra: *duszás*; a kurvára: *bába*. Minden szereplőt férfiak alakítottak, szerényebb rendű *komédiás emberek*. A kurva hosszú női ruhát vett magára, fejére kendőt kötött, álarca fekete fátyol vagy korom. Kezében nyírágseprűt tartott, azzal spriccolt a játék során. A lovas a már ismertett fafejes típusú lóalakítás. A játékos kivágott középi dagasztóteknőbe bújt, ehhez illesztették a ló fejét és farkát, két oldalát pokróccal takarták le. A lovas a saját lábán ment, és a derekán vitte a lovat. Kezében fákardot hordott. A hamubotosok hétköznapi ruhájuk fölé bő fehér gatyát és inget vettek magukra, s a kettő között szalmával kitömték. Így szinte duszává, szalmazsákká váltak (vö. *szalmaember*, *duszás*). Dereukon és térdükön szíjukra kötött csengők, lantok lógtak. Rongyból vagy

csipkéből készült álarcot viseltek, fejükre kifordított báranybőr kucsmát tettek. Legfontosabb attribútumuk a botra kötött, vizes hamuval teli zacskó, a hamubot.

A gircsók a legények aprószentek-napi felköszöntő menetét kísérték. A felköszöntést minden évben a besorozott katonalegények szervezték. Maguk közül kettőt *vőfélynék* választottak. A gircsók felett viszont a házasemberek rendelkeztek, ők fogadták meg, tőlük vették át fizetség (legtöbbször bor) ellenében a legények a karácsony-harmadnapi bálón. Másnap reggel a legényekből és házasemberekből álló csapat zenészekkel végigjárta a leányos házakat. Bent a vőfélyek köszöntőt mondtak, megtáncoltatták a házi nőszemélyeket, adományokat gyűjtöttek. Utána este közös mulatságot tartottak. A szokásjáték reggeltől késő délutánig az egész falu szórakozása.

A gircsók *némák*, vagy csak elváltoztatott hangon beszélhettek. Szerpük viszont jól körülírható cselekvéssort engedélyezett számukra. A falovas mint parancsnok vezette a menetet, a hamubotosok vigyáztak a rendre, a legényeket visszarendelték a sorba, minden rendetlenkedőt (és egyáltalán mindenkit) megcsaphattak a hamubottal. A kurva a seprűvel hadonászott, havat vagy sárt szórt a járóelőkre. Míg bent a felköszöntés tartott, az utcán, az udvaron ez a farsang típusú játék folyt. Ennek főszereplői egyrészt a házasemberek – ők sem mentek be a leányokat köszönteni –, másrészt a gircsók. A házasemberek ellophatták a falovast, a kurvát, sőt a hamubotosokat is. Ekkor a legények, a vőfélyek borért visszaváltották őket vagy megpróbálták kiszabadítani. Ez az elfogás, ellopás és visszaváltás a leginkább rögzült játékmozzanat. Hasonló ehhez a patkópénz szedése. A gircsók minden arra járótól – főleg a szomszéd falusi, makfalvi vásárba igyekvőktől – patkópénzt követeltek, mert a lónak *elvásott a patkója*. A botozás sem maradt el. Több visszaemlékező szerint az a játékmenet is gyakori volt, hogy a végére a legények vették át a „hatalmat” a gircsók felett, ők botoztatták meg a házasembereket.

A szokásgyakorlók és a helyi szokásmagyarázat szerint a gircsózást a betlehemi gyermekvilkosság emlékére tartották, ezért volt aprószentek napján. Egyik magyarázat szerint a gircsók Heródes katonái (lásd parancsnok, katona, bába megnevezések). A másik magyarázat és a házbeli köszöntés szövege szerint is „orvosok”, akik Heródes katonái után mentek és orvosságot vittek⁴³ (Makkai-Nagy 1993). Ezeket utólagos szokásmagyarázatoknak tarthatjuk. A hétfalusiak borica tánca és a kukák játéka újabb időkben szintén aprószentek napi szokássá vált, de

régebb egész farsangon járták⁴⁴ (Seres 1984, Domokos 1990). Hasonló típusú szokásjátékok a környéken – Kibéd, Bözödújfalú – szintén a farsangi hagyománykörből ismertek. Figyelemre méltó az is, hogy Domokos Pál Péter a gireszózást a moreszkához (európai elterjedésű, kultikus eredetű, gonoszúzó és termékenységvarázsló tánc) kapcsolódó drámai hagyományként tárgyalja⁴⁵ (Domokos 1990).

Jegyzetek

1. Györffy György 1990.
2. Orbán Balázs 1868.
3. Benkő Károly 1860.
4. Orbán Balázs 1868.
5. Valer Butură 1989. 27.
6. Benkő Loránd 1947; Gálffy Mózes 1980.
7. Orbán Balázs 1868; Kósa László – Filep Antal 1983; dr. Kós Károly 1958.
8. Benkő 1861; Orbán Balázs 1868.
9. Makkai Endre – Nagy Ödön 1993.
10. Horváth István 1971; Seres András 1984; Vasas Samu – Salamon Anikó 1986.
11. Nagy Olga 1989, 1990, 1994.
12. Dégh Linda 1947.
13. Dömötör Tekla 1979, 1983.
14. Dömötör Tekla, 1988.
15. Ferenczi – Újváry 1964; Újváry Zoltán 1978, 1983, 1988, 1989, 1990, 1991.
16. Újváry Zoltán 1988.
17. Barabás László 1984.
18. Újváry Zoltán 1983; Magyar Néprajzi Atlasz.
19. Orbán Balázs 1868; Vámszer Géza 1958; Kardalus János 1991.
20. Nagy Olga 1990. 162.
21. Benes, Bohuslav 1985.
22. Újváry Zoltán 1988, 1989; Voigt Vilmos 1992.
23. Lásd Burke, P. 1991.
24. Martin György 1979.
25. Németh Imre 1979.
26. Ferenczi–Újváry 1962; Újváry Zoltán 1988.
27. Dömötör Tekla 1980; Újváry Zoltán 1978
28. Mihail Bahtyin 1976.
29. Barabás László 1992.
30. Újváry Zoltán 1988, 1991.
31. Újváry Zoltán 1978; Orbán Balázs 1873; Szabó Imre 1906; Makkai Endre – Nagy Ödön 1939; Vámszer Géza 1958, 1959; Seres András 1980; Kardalus János 1991.
32. Újváry Zoltán 1988.
33. Újváry Zoltán 1990, továbbá Orbán Balázs 1873, Makkai–Nagy 1939; Vámszer Géza 1959; Tarisznyás Márton 1982.
34. Harmath Lujza 1899.
35. Balásy Dénes 1898.
36. Makkai–Nagy 1939.

37. Pozsony Ferenc 1992.
38. Burke, P. 1991
39. Makkai–Nagy 1939; Horváth István 1971.
40. Jakab Elek 1854, Varga Lajos 1900.
41. Szilárdy Zoltán 1930.
42. A magyarság néprajza 1937; Magyar Néprajzi Lexikon 1979.
43. Makkai–Nagy 1993.
44. Seres András 1984; Domokos Pál Péter 1990.
45. Domokos Pál Péter 1990.

Irodalom

- Bahtyin, Mihail
1976 A szó esztétikája. Válogatott tanulmányok. Budapest.
- Balásy Dénes
1898 Udvarhely megyei népmondák. Ethnographia. IX.
- Balázs Lajos
1994 Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalmom Csikszentdomokoson. Bukarest
- Bálint Sándor
1976 Karácsony, húsvét, pünkösöd. Budapest
- Barabás László
1980 Tavasz határkerülés a Nyárádmentén és a Kis-Küküllő felső völgyében. In: Népismereti Dolgozatok. Bukarest
- 1984 Farsangtemetés – alsósófalvi népi színjáték. In: Bölesőringató. Az Igaz Szó Évkönyve. Marosvásárhely
- 1992a Farsangi lakodalmos játékok Marosszéken. Művelődés, XLIV/2.
- 1992b Farsangtemetés a Sóvidéken. Egy székely népi dramatikus játék a XX. században. In: Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1. Kolozsvár
- 1994 Farsangi lakodalmos szokásjátékok Marosszéken. Művelődés XLVII/2. szám
- 1995 A kibédi farsang 1988-ban. Művelődés XLVIII/2. szám
- Benkő Károly
1868 Marosszék ismertetése. Kolozsvár
- Benkő Loránd
1947 A Nyárádmente földrajzi nevei. Budapest
- Benkő Samu
1972 Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen. Bukarest
- Bohuslav, Benes
1986 A népi színjátszás elmélete P. Bogatirjov értelmezésében és a kutatás mai helyzete. In: Folcloristica 8. Budapest.
- Burke, Peter
1991 Népi kultúra a kora újkori Európában. Budapest
- Butură, Valer
1989 Zonele etnografice din Transilvania. In: Transilvania. Studiu etnografic. București
- Dégh Linda
1947 A magyar népi színjáték kutatása. Budapest

- Dömötör Tekla
 1979 Naptári ünnepek, népi színjátszás. Második kiadás. Budapest.
 1980 Néprajzi Lexikon III. Lakodalmas játék címszó
 1983 Népszokások költészete. Budapest
 1988 Népi színjátékok. In: Magyar néprajz. V. Népköltészet. Budapest
- Domokos Pál Péter
 1990 A moreszka Európában és a magyar nép hagyományában. In: Múltbanéző. Budapest
- Ferenczi Imre – Újváry Zoltán
 1962 Farsangi dramatikus játékok Szatmárban. Műveltség és Hagyomány, IV.
- Gálffy Mózes
 1980 Tájszótípusok a marosmagyarói nyelvjárásban. In: Nyelvészeti tanulmányok. Bukarest
- Györfly György
 1990 A magyarság keleti elemei. Budapest
- Harmath Lujza
 1899 Nyárádmenti székely népszokások. Ethnographia, X.
- Horváth István
 1971 Magyarózdí toronyaljja. Kolozsvár
- Jakab Elek
 1854 Húsvéti határkerülés a Székelyföldön. Hetilap. Újraközzölve in: A megindult falu. Bukarest, 1970
- Kardalus János
 1991 Farsangi népszokások Csikban és Gyergyóban. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvi Bertalan tiszteletére. Budapest
- dr. Kós Károly
 1957 Magyar néprajzi tájak hazánk területén. Művelődés, 2.
- Kösa László – Filep Antal
 1983 A magyar nép táji-történeti tagolódása. Negyedik, változatlan kiadás. Budapest
- Makkai Endre – Nagy Ödön
 1939 Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Erdélyi Tudományos Füzetek. Kolozsvár
 1993 Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Második bővített kiadás. Budapest
- Martin György
 1979 Tánc. In: A magyar folklór. Egyetemi tankönyv. Budapest
 1990 Magyar táncdialektusok. In: Magyar néprajz. VI. Budapest
- Nagy Olga
 1989 A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásformák. Budapest
 1990 Világá futó szavak. Havadi beszélgetések. Budapest
 1994 Népi változatok szerelemre és házasságra. Székelyudvarhely
- Németh Imre
 1965 Szokás, forgatókönyv, szerep. Valóság
 1971 Néprajzi és szociológiai módszerek a szokáskutatásban. In: Népi Kultúra – Népi Társadalom. Budapest
- Orbán Balázs
 1870 A Székelyföld leírása... IV. Pest

- Pozsony Ferenc
1992 Erdélyi farsangok. Korunk, III/2. Kolozsvár
- Róheim Géza
1925 Magyar néphit és népszokások. Budapest. Reprint kiadása 1990. Szeged
- Seres András
1980 Farsangkergetés. Művelődés, XXXII/ 8, 9, 10
1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Bukarest
- Szabó Imre
1906 Farsang és húsvét a dévai csángótelepen. Néprajzi Értesítő, VII.
- Szilády Zoltán
1930 A gircsózás. Ethnographia, XLI/3–4.
- Tarisznyás Márton
1982 Gyergyó történeti néprajza. Bukarest
- Újváry Zoltán
1978 A temetés paródiája. Debrecen
1983 Játék és maszk. I–III. Debrecen
1988 Játék és maszk. IV. Debrecen
1989 Állatmaszkok. Debrecen
1990 Farsang. Néprajz egyetemi hallgatóknak 5. Debrecen
1991 Farsangi népszokások. Debrecen
- Vámszer Géza
1959 Adatok a csiki farsangi szokásokhoz. Ethnographia, LXX.
- Vasas Samu – Salamon Anikó
1986 Kalotaszegi ünnepek. Budapest
- Varga Lajos
1900 Húsvéti dülökerülés, didergés és hajnalozás. Ethnographia, XI.
- Voigt Vilmos
1992 Karneválunk kérdései. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön. Nagykőrös

FARSANGI SZOKÁSOK HÁROMSZÉKEN

A háromszéki szokásrendszer legelőbb rétegét napjainkban is a farsang végén gyakorolt szokásváltozatok alkotják. Azok között három fontosabb csoportot lehet elkülöníteni: a) fonóházi, b) utcai felvonuló jellegű és c) karneváli típusú szokásokat.

a) A fonóházi szokások

A legtöbb háromszéki faluban egészen a második világháború végéig, más helységekben pedig a mezőgazdaság 1962-es kollektivizálásáig fennmaradt a fonó. A férjhez készülő leányos házaknál farsang idején fonó, tollfosztó és paplanvarró kalákákat szerveztek.¹

A farsangi időszak utolsó hetében az egy fonóházba járók mulatságot rendeztek. Vaskosabb játékokat játszottak, héjalt kukoricát, süteményeket és mézes pálinkát fogyasztottak. A leányok és az asszonyok fonóházaiban a *maszkosok* különösen a farsangi víg hetek végén jelentek meg. A tréfásabb asszonyok beöltöztek férfiaknak, a leányok legényeknek, a férfiak pedig asszonyoknak. A legtöbb faluban kéregető cigánynénak, huszárnak, ördögnek, halálnak, várandós asszonynak, bohócnak, vőlegénynek és menyasszonynak, városi úrfiknak és kisasszonyoknak öltöztek be. A *maszkurások* csoportját rendszerint egy *bekérező* kísérte. Ha az alakoskodókat beinvitálták, akkor bent a házban táncoltak, énekeltek, provokálták (pl. bekormozták vagy befestették) a jelenlévőket. A háziak süteménnyel és itallal kínálták meg a játékosokat, kosarukba almát, diót, körtét, tojást, füstölt kolbászt helyeztek. Az alakoskodók arra törekedtek, hogy kilétüket fel ne fedjék, álarccukat le ne tépjék.

Magyarhermányban még 1992 telén is jártak házról házra legénynek, várandós leánynak beöltözöttek. Szárazajtán *batyukáknak* nevezték a farsangi maszkosokat. Általában akkor öltöztek be *menyasszonynak*, *vőlegénynek* és *bekérezetűnek*, amikor a fonóházhoz tartozó asszonyok vagy leányok közül valaki nem érkezett meg. Ilyenkor a legények összebeszéltek, gyorsan felöltöztek az említett maskarákba, elővettek egy szánt, amit gazdagon feldíszítettek csengőkkel. Nagy zajkeltéssel bementek a fonóból elmaradt társuk házába, s még az ágyból is kiráncigálták, s ott helyben megtáncoltatták. A háziak itallal kínálták meg a *batyukákat*, akik az igazolatlanul távol maradó asszonyt hangos énekszóval szánon húzták el a fonóházba.

Erdővidéki falvakban (pl. Vargyason, Felsőrákoson, Székelyszáldoboson, Olaszteleken, Bardócon, Kisbaconban és Magyarhermányban) a fonóházakban *kecskemaszkosok* is megjelentek. A kecsketáncoltató

csoportban rendszerint csak férfiak, katonaviselt legények vagy fiatalabb házasemberek vettek részt.

A maszkos csoportot egy *bekéreztető* vezette, aki általában ünneplő székely ruhába öltözött, kezében pedig virágokkal és színes szalagokkal feldíszített botot tartott.

A kecskealakoskodó egy négy lábon álló állat testtartását utánozta. Előrehajolt, a kezében lévő botra támaszkodott, melynek felső felére ráerősítették a fából kifaragott és bőrrrel bevont kecskefejet. Annak alsó állja egy zsinag segítségével mozgatható volt, és csattogó hangot adott. Szarvaira kisebb csengőket és díszesen kivarrtott zsebkendőket varrtak. Szemeit színes üvegyöngyökből, szakállát pedig lófarokból vagy kenderből készítették. A legtöbb erdővidéki faluban arra törekedtek, hogy a kecske minél díszesebben legyen felöltöztetve. Hátára földig érő szőttest vagy varrottas pokrócot, csipketerítőket és színes szalagokat helyeztek. Vagyason a gyapjútakaró alá még csipkés szélű fehér lepedőt is tettek.

A *fejőpásztor*, *gazda* vagy *csobán* kifordított báránybőr sapkát és bundás kabátot, székely harisnyát, régebben pedig bocskort viselt. Kezében pásztorbotot tartott, övére pedig nagyobb kolompot kötöttek. Arcát nem fődte álarc.

A *monyatort* vagy *pásztorfiút* egy kisebb fiú alakította. Ő is kifordított báránybőr sapkát, bundát viselt, kezében szintén botot tartott.

A kecskejárató csoportot egy *zenész* is elkísérte. Századunk elején furulyával, a második világháború után pedig hegedűvel, akordeonnal vagy ritkábban szájharmonikával szolgáltatta a zenét.

A vargyasi csoportban egy *néma* szereplő is részt vesz. Bő fehér inget és gatyát visel, amit szalmával tömnek ki. Arcát selyemharisnyából készített álarc fődí. Derékára egy övet kötnék, arra elől murkot, oldalt pedig dohányt tartalmazó tököket erősítenek. Szájában pipát, kezében ostort tart, s azzal tartja távol a báméskodó gyermekeket.

A csoport élén haladó bekéreztető kopog a ház ajtaján és elmeséli látogatásuk célját, míg a többiek kinn várakoznak. Bardócon ilyen szöveggel kérezkedtek be: „*Kecskemétről hoztunk egy szép magyar kecskét, s ha a házigazda megengedné, akkor bévezetnénk. El fogja mondani a házigazda, a gazdasszony és a nagyleány minden titkát.*” Magyarhermányban így kérezkedtek be: „*Jó estét adjon az Isten mindenkinek! Volna egy vad kecskénk, amit ha béengednek ide, megtáncoltatnánk ügyibe.*” A száldobosi csoport így kérezt be: „*Messzi fődről jötünk, nagyon elfáradtunk, egy igazmondó táltos kecskét hoztunk.*”

Béengedik-e, hogy megfejlessük, met odakünn nagy hideg van és nem akar az istenért se megállni.” Olaszteleken verses rigmussal kérezték be:

*Tisztesség a ház gazdájának,
Béke, boldogság, szeretet szálljon erre a házra!
Hogy mi járatban vagyok, azt én elmondanám,
Hogy ha önök az én szavamat meg es hallgatnák,
Nagybardócról hoztunk egy szép táltos kecskét,
Szíves engedelmmükkel mű bé es eresztenők.*

A legtöbb háznál beinvitálták a csoportot. A kecske furulyaszóra, táncolva lépett be a hajlékba. A zene dallamára fel-felszökdösött, rúgott és megijesztette a háziakat, különösen a félésebb gyermekeket. Olaszteleken egy kanászdallamra táncolt:

*Kecskepásztor vót apám,
Pásztor vagyok én is,
Csak a botját hagyta rám,
Boldog vagyok mégis,
Kis ollócskám mellém fekszik,
Együtt szundikálunk estig,
Jóccakát kívánunk.*

Vargyason, Száldoboson, Olaszteleken és Bardócon a kecske legtöbbször az elvesztett kecskéit sirató pásztor énekére táncolt:

*Elvesztettem a kecskémet,
Megver anyám érte,
Amott látok feketéket,
Vajon nem azok-e?
Hej, azok nem azok,
Azok szenes csutakok,
Többet nem aluszom.*

A kecske tánca pattogó, alacsony ugrásokból állt, s mindig erős dobantásokkal történt, miközben állával ritmikusan csattogtatott. A kecskét alakító legény ezzel az éles, pattogó ugrással haladt előre, hátra, balra vagy jobbra. Tánc közben felsőteste vízszintesen mindig elő volt hajolva, s dőfést utánozva ijesztgette a háziakat, miközben szájával ritmikusan csattogtatott, s a kezében tartott bottal a padlózatán dobogtatott.

A fejőpásztor megállította a zenét és a táncot, s bemutatta a kecske tudományát. Megsimogatta, majd kérdéseket intézett hozzá:

- No, mondd meg, édes kecském, hogy a háziasszony dolgos-e?
- A házigazda csalta-e meg a feleségét?

- Fösvény-e a háziasszony?
- A nagyleány férjhez megy-e a farsangon?
- Jó termést ad-e az Isten a házigazdának?

A kecske rendszerint fejének bölintésével vagy állának csattogtatásával válaszolt a feltett kérdésekre. Jutalomként szájába pénzt, gazdájának pedig italt adományoztak.

A kecskejáték központi jelenetét a fejés alkotta. A pásztor odaszólt a monyatornak, hogy fejje meg a kecskét. „*No, te fiam, három nyarat és három telet szolgáltál nálam, mutasd meg, mit tanultál tőlem!*” A kisebbik pásztor nagyot ütött az állatra, utána leült egy kicsi székre, kezébe vett egy kisebb csuprot és benyúlva a kecske lábai közé, fejést utánozott. A nézők öröme a kecske rendszerint felrúgta őt.

A nagyobbik pásztor előbb szidalmazta tanítványát, majd kucsmáját ráakasztotta a kecske szarvára, megsimogatta, becézgette állatát: „*Cege, cege, baluzsa...*” Egy zsebében lévő tejesüvegből észrevétlenül tejet töltött a csuporba, s azzal megkínálta a háziakat. A játék obszcén elemekben volt gazdag, hiszen a kecskét alakító legény lába között nagyon sok esetben megfogták annak „titkos tagját”, mire a kecske rúgni, döfni és ugrani kezdett.

A kecsketáncolatokat étellel, itallal és pénzzel kínálták meg. A bekérező megköszönte az ajándékokat, jó egészséget, jó termést kívánt az új esztendőre.

Az erdővidéki kecsketáncolatok kivételes tudományukat nemcsak a saját falujukban mutatták be, hanem a szomszédos helységekben is. Valószínű, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy már századunk első felében szélesebb körben elterjedt Erdővidéken a Bardóc környéki falvakban.

b) Az utcai felvonuló szokások

Háromszéken a leglátványosabb szokásváltozatok a farsangi ünnepkör végén éltek. A legjellegzetesebb sajátosságuk az, hogy leggyakrabban a szabadban, az utcán játszódtak le. Tematikai szempontból ezek a felvonuló jellegű helyváltoztató variánsok *esküvőt, temetést* és *szüreti mulatságot* utánoztak.

1. A lakodalmas menetet utánzó játékművek

Több háromszéki faluban (pl. Csernátonban, Bölönben, Ozsdolán és Gelencén) a húshagyókeddi felvonulók voltaképpen lakodalmas menetet utánoztak.

Csernátokban régebben húshagyókedden, újabban farsang utolsó vasárnapján szervezték meg a lovas felvonulást, melyben csak férfiak (legények és házas emberek) vehettek részt.²

A lakodalmi menetre emlékeztető csoportot egy *bekérező* és egy szószóló vezette. Utánuk az ifjú párt (pl. *menyasszonyt* és *vőlegényt*) alakítók következtek. A menetben felvonult két *koszorúslánynak* és két *koszorúslegénynek* beöltözött alakoskodó, egy *énekvezér*, egy *kürtös*, egy *orvos*, egy *cigányasszony* és *férje* és a zenészek csoportja. A felvonulók (a zenészek kivételével) szalagokkal, csengőkkel feldíszített lovakon ültek. A *bekérező*, a szószóló, a vőlegény, a koszorúslegény, a kürtös és az énekvezér székely harisnyába vagy fekete pricces nadrágba, fekete prémes gallérú kabátba, piros szalagokkal feldíszített fekete báránybőr sapkába öltözött. Lábukon kifényesített fekete csizmát viseltek, arcukat régebben rongyból készített álarc fődte, újabban pedig színesre festették ki. A *menyasszonyt*, a *cigányt* és a *koszorúslányokat* szintén legények alakították. A *menyasszony* rendszerint egy használt fehér színű menyasszonyi ruhát kölcsönzött, kezére fehér kesztyűt húztak, fejére pedig szintén fehér fátyolkendőt borítottak. A *vőlegény* mellére egy virágcsokrot tűztek. A *koszorúslányok* székely ruhába öltöztek, az *orvos* fehér köpenyt és sapkát viselt, nyakára hallgatót akasztott, kezében pedig egy hosszú tüvel ellátott nagyméretű fecskendőt tartott.

A *bekérező* és a *szószóló* szövegeit füzetekből másolták és tanulták meg, de terjedésükben szerepet játszott a szájhagyományozódás is. A falubeliek rendszerint jól ismerték a szokásrendszer szöveg- és dalanyagát, forgatókönyvét. A felvonulók sorrendje meghatározott: elől ment a *bekérező*, a *szószóló*, az *új pár*, a *koszorúspárok*, *cigányok*, *orvos*, *kürtös* és a *zenészek*.

A házigazdák csak akkor nyitották ki kapuikat, ha fogadták a csoportot. A bekérező engedélyt kért a házigazdától, hogy beléphessenek az udvarra:

*Szép jó estét, falusiak,
Jó testvérek, alsóiak,
Ma bejárnak a falut,
Ki nem hagyunk egy kaput,
Ruhácskánkkal, az ékessel,
Virágos szép köszöntéssel.*

A gazda igenlő válaszára megszólalt a szószóló is:
*Szerencsés jó napot szívemből kívánok,
Minden kedves vendégnek, akit itten látok,*

Eme híres maszkacsapatnak szószólója vagyok,
 Éppen ezért ajánlom magamat,
 S arra kérem, hallgassák szavamat.
 A tisztelt házigazdától bocsánatot kérek,
 Hogy saját hajlékában ily hátran beszélek.
 Az én kompániám a hosszú úton nagyon megfárada,
 Egy kis pihenőre bébocsájtást várna.

A lovas csapat énekszóval bevágatott a ház elejéig, ahol félkörbe álltak és egy-két vidám katonadallal köszöntötték a háziakat. Újból megszólal a szószóló:

Hé, legények, jó legények,
 Álljunk meg egy percre, kérlek!
 Farsang napja ma vagyon,
 Eldöcögünk idáig a fagyon,
 Adjatok vagy hat garast,
 Kolbászt mellé hat araszt,
 Egy kis bort a belünkbe,
 Kalácsot a kezünkbe,
 Fársángolók érkeztek,
 Szabad-e énekelni?

Egy rövidebb nóta után újból a szószóló következett:

Kévánok most minden jót,
 Jobb időt, mint tavaly vót,
 Jó őszt, telet, nyarat,
 Ugyanolyan tavaszt,
 Jó vásárt a farsangon!

Kévánok most minden jót,
 Bő esőt és jó disznót,
 Jó aratást, szüretet,
 Vig farsangi heteket,
 Nagy taliga kenyeret,
 Bort és búzát eleget,
 Szekerünknek kereket,
 Poharunknak feneket,
 Hogy mulassunk eleget!

Kévánok most minden jót,
 Drága jó bort, olcsó sót,

*Jó kenyeret, szalonnát,
Melléje meg pogácsát.*

Leányos házaknál még megtoldották a következő tréfás rigmussal:

*A ház leányának én most azt kívánom,
Legyen a bolhától csendes nyugodalma,
A farsangon egy cifra lakodalma,
Én is ehhez, ha kell, megadom a vámot,
Éljen és viruljon e háznak minden népe,
Maradjon mindenki békességben!*

A házigazda megköszönte a jókívánságokat, utána pedig borral, pálinkával és süteménnyel kínálta meg a *fársángolókat*. Régebben füstölt kolbászt, szalonnát, tojást is adtak a legényeknek, amit a menet végén haladó szekéren helyeztek el. Eltávozásuk előtt a *szószóló* megköszönte az adományokat:

*Becses ajándékát vesszük köszönettel,
Ahány csepp víz vagyon Csernáton vizében,
Ahány szál fűszál van a rét mezeibe,
Annyi áldás szálljon e család fejére.*

*Kívánok most minden jót,
Zsiros esőt, kövér hót,
Száras bikkfát eleget,
Víg farsangi heteket.*

*Adjatok még itókát,
Bé kell jární még az utcát,
Bé kell menni Ilonkához,
Hátha leült már asztalához?*

*Kedves házigazda, mi most elmegyünk,
Más szállást keresünk,
Mindent szívünkől köszönünk!*

Eltávozáskor egy újabb dalt énekeltek: pl. *Csernátoni torony jaj de messzire látszik, Vékony a nádszál, lehajlik a földre, Felkötöm a rézsarkantyúm, Hideg szél fúj, édesanyám, Esik eső csendesen az árpatarlóra* stb. Menet közben a hangos énekszót a lovak szerszámaira felakasztott csengők hangja, az ostorok pattogása és a legények kurjongatása kísérte.

A második világháború után 1947-től hatalmi szóval betiltották a farsangi felvonulást, csak az 1970-es évek végén szervezhatték meg újra.

A csermátони farsangosok csoportja meglátogatta a szomszédos települések (pl. Márkosfalva, Martonfalva, Albis, Ikafalva és Futásfalva) lakosságát is. A vidám farsangi felvonulás végén az összegyűjtött adományokból nagy lakomát, táncos mulatságot szerveztek.

A farsangvégi táncos multság befejezéseképpen Gelencén és Ozsdolán maszkos felvonulást szerveztek. A játékosok mindkét faluban lóháton és szekereken vagy szánkón vonultak fel.

1989 után mindkét helységben újabb reneszánsza kezdődött a felvonuló jellegű farsangolásnak. A menetben lóháton vitézkötéses legények és férfiak vonultak. Utánuk haladó szekereken lakodalmas menetet utánzó csoport következett. Gelencén az egyik szekér egy rúd végére felerősített, szekérkeréken forgó, szalmával kitömött bábupárt húzott. A csoport tagjai húshagyókedden a templom előtt indultak, majd rendre bejárták a falu utcáit.

Útkereszteződésnél és teresebb helyeken megálltak, a csoportot vezető *szószólók* verses rigmusokban köszöntötték az egybegyűlteket, s meghívták a farsangi periódus utolsó táncos multságára. A zenészek rázendítettek egy táncdallamra, s a szekereken álló székelyruhás fiatalok egy-egy rövid táncot mutattak be a nézők örömére. Az adakozóbb gazdák itallal és süteménnyel kínálták meg a felvonuló maszkosokat.

Az 1989-et követő években a fiatalok Torján is nagy lelkesedéssel szervezték meg a farsangi felvonulást. A maszkosok itt is lóháton meg szekereken vonultak fel. A torjai menet esküvői menetet utánzó, s a lovasok aután haladó szekéren ott ültek a menyasszonynak és a vőlegénynek beöltözött alakoskodók. Az egyik szekéren kályhát helyeztek el, s a mellette álló asszonyoknak beöltözött legények palacsinát sütöttek, s azzal kínálták meg az utcára kitódult bámépszkodókat.

Bölönben a farsangi felvonulást még a második világháború utáni évtizedekben is (rendszerint február utolsó vasárnapján) különösebb értelmiségi beavatkozás nélkül, erős belső igény hatására folyamatosan megszervezték.³

A szokás időpontja nem véletlen, mivel február utolsó hétvégéjén a második világháború kezdetéig Bölönben nagyvásárt tartottak. Az idősebbek arra is emlékeztek, hogy a szájhagyomány szerint a századfordulón egy ilyen vásáros napon a bölöni legények annyira összevekedtek az ajtaiakkal, hogy rendőröket kellett a faluba kihívni, s annak emlékére szervezik meg minden évben ezt a legényünnepet a jelzett időpontban.

Előkészítésében és kivitelezésében a *legények* játszanak döntő szerepet. Ebben a Barcaság szomszédságában fekvő faluban egészen a második világháború végéig működött a legényegylet. A legénytársaság nemcsak a karácsonytól újévig tartó táncmulatság megszervezésére állt össze, hanem egész évben működött.

A farsangi felvonulás vezetői mindig katonaviselt legények voltak. Pár héttel az ünnep előtt elosztották a teendőket és a szerepeket. Rendszerint pénzt gyűjtöttek össze, hogy lovakat bérelhessenek.

A farsangi menetet egy *parancsnok*, *felvezető* irányította, akit a rátermettebb, tiszteletet parancsoló legények közül jelöltek ki. A legénytársaság vezetője századunk elején még székely ruhában vonult fel, a második világháború utáni évtizedekben pedig rendőrtiszti viseletben. Szájában sipot tartott, s annak hangjával irányította a csapatot. 1993-ban kopjafára emlékeztető faragott pálcát tartott a kezében, vitézkötéses kabátját és fekete báránybőr sapkáját piros szalag díszítette. A falubeliek mindig tőle várták el, hogy rendet és fegyelmet tartson, megakadályozza azt, hogy valaki sokat igyon és megrészegegjen.

Mellette két-három székely ruhás *huszár* következett. A második világhétség után rendszerint rendőrtiszti ruhában vonultak fel. Az 1989-es változások után pedig a sepsiszentgyörgyi színháztól kölcsönzött huszár ruhában meneteltek. Feladatuk az volt, hogy rendet tartsanak, összegyűjtsék az adományokat, s feljegyezzék az adakozók nevét.

Az előbbieket után kettes sorban lóháton kocogó nyolc vagy tíz pár maszkos követte. Ez a csoport esküvői menethez hasonló, élén mindig egy bőgatyás *betyár* és *menyasszonya* haladt. Az utóbbit rendszerint kisebb termetű fiúk alakították. Rendszerint két *menyasszonyt* és két *vőlegényt* öltöztettek fel. A második világháború utáni évtizedekben a hatalom nyomására az egyik pár kötelezően román viseletben vonult fel.

Utánuk század eleji öltözetben cilinderes *urak* és városi *dámák*, valamint *cigányok* következtek. A felvonuló *jegyespárok* szerepe eléggé passzív, mivel lóháton szó nélkül járnak be a falut. Az 1989-es változások után tizenkét (pl. magyar, székely, román és cigány) jegyespár haladt a menetben. Az utóbbi években bölönpataki cigányok is felvonulhattak, de ők csak *cigánynak* vagy *románnak* öltözhettek.

A csoportot követte egy *musztikásnak* nevezett archaikus alakoskodó, akit a legöregebb legények közül választottak ki. Egy szánalmas gebén lovagolt, rossz bundát és nadrágot viselt, arcát bőrből készített álarc fődte, a vállán lévő bőrtáskából fekete bors gyanánt *borsikát* árult. Lo-

vának lábára rossz gumicsizmát, foltos nadrágot húztak, fejére pedig szalmakalapot helyeztek. Újabban ő irányította a *cigányok* munkáját, tehát vigyázott az adományok összegyűjtésére.

A bölöni menetet a *bolondok szekere* zárta. A szekér elé befogott lovakat két *bubásnak* nevezett, jelmez nélküli fiúgyermek hajtotta. A rúd végén lévő etetőbe ennivalóként nem szénát, hanem ágakat, vesszőket helyeztek. A szekér három-négy méteres rudat vont maga után, s annak végére erősítették fel a forgó szalmabábukat tartó *táncos kereket* vagy *bolondkereket*. A keréken forgó, egymásra dőlő bábuspárt újabban Ádámnak és Évának, régebben pedig Vándornak és Évának nevezték. Ádám nadrádjára egy túlméretezett műfalloszt illesztettek, arra pedig újabban óvszert húztak.

A felvonuló csoportot az apácai *fúvószenekar* tagjai zárták, akik eléggé jelentős pénzüsszegért muzsikáltak.

A farsangi menet tagjai újabban az unitárius parókia elől indultak, majd elmentek a református lelkészi lak elé. Régebben felköszöntötték a tanácselnököt is. Azok a gazdák, akik fogadták a csoportot, azok utcakapujukat már a farsangosok érkezése előtt kinyitották. A meglátogatott gazdákat, személyiségeket köszöntővel üdvözölték:

*E ház népéhez szólok a fársáng hevében,
Minden jót kívánok csapatunk nevében,
Termése földjének legyen bőséges,
S aki azt használja, legyen egészséges,
Meg ne üresedjék kamrájik, pajtájik,
Tejik, vajik folyjék egész Nagyjaitig,
De sohase jusson el a patikáig.*

A felköszöntött háziak pálinkával, kaláccsal kínálták meg a maszkos csapatot. Rendszerint tojást, kolbászt, sonkát és pénzt kaptak ajándékba. Az összegyűjtött adományokból este nagy lakomát csaptak. Az öregebbek napjainkban elítélik a szokás pénzszerzésre irányuló jellegét.

Miután végigjárták a falu utcáit, felmentek Bölönpatákára is. A megfogadott apácai fúvósok haladás közben fülsiketítő zenét szolgáltattak. A menetben haladó *cigányok* megragadták a bámészkodó lányokat, arcukat bekormozták, s csak fizetség ellenében engedték szabadon őket. Újabban megálltak a kocsmák előtt is, s nagyot ittak a kocsmáros vállalkozó egészségére.

A bölöni farsangi felvonulásnak az 1989-es változásokat megelőző évtizedekben is különleges szerepe meg jelentése volt. Régebben és napjainkban is nemcsak a falu, hanem az egész vidék szórakozási al-

kalmaként működött. Az ünnep reggelén a barcasági és a háromszéki helységekből sok fiatal érkezett a látványos felvonulás megtekintésére. A szokást napjainkban is életben tartja a bölöniciek közös, felszabadult szórakozás iránti igénye, s az ünnepre odafigyelő látogatók és tévések népes serege.

Uzonban a húshagyókeddi felvonulást századunkban az önkéntes tűzoltó egyesület szervezte meg. A falu utcáin végigvonulók csoportját vitézkötéses *huszárok* vezették. Arcukra szakállt és bajuszt festettek. Szintén a menet élén haladt egy *töröknek* beöltözött lovas legény, aki egy három-négy méteres faoszlop végén vontatta Ádámot és Évát, vagyis a keréken forgó bábupárt. Őket követték a *cigányok*, akik egy kóboros szekéren haladtak. A cigánykaravánhoz tartozott a medvetáncoltató is. A *medvét* egy medvebőrbe öltözött legény alakította, akit *gazdája* láncon vezetett. A *cigányok* szekerét szamar vontatta, derekában rongyos ruhás férfiak és nők ültek, a szekér fölötti kóboron fából faragott *gólya* kerepelt, ami a cigányokra jellemző nagy gyermekáldásra utalt. Szintén ebben a csoportban vonult fel egy *kecskealakoskodó* is.

A cigányok csoportja után következtek a lakodalmások. Az utóbbi évtizedekben erre az alkalomra a helybéli tanács uraságéktól származó hintóját kérték kölcsön, s azon foglaltak helyet a *menyasszonyt*, a *vőlegényt*, a *vőfélyt* és a *násznagyot* alakító legények. Az *ifjú pár* rendszerint század eleji városi polgári ruhába öltözött. Ha egy házigazda nem sietett itallal megvendégelni a maszkás csoport tagjait, akkor őt a vőfély a kulacsában lévő káposztalével kínálta meg.

A lakodalmás csoport után egy *stráfszekér* haladt, s azon pedig *kovácsműhelyt* rendeztek be. A szekér vízszintes felületén füstölgő kályha, bőrből készített fújtató, üllő volt található. A *mester* és a *segédeit* alakító legények ezen a mozgó színpadon patkót kovácsoltak. A füstölgő kályha mellett kötényt és fejkendőt viselő *háziasszonyoknak* beöltözött legények álltak, akik túlfűszerezett pánkót sütöttek, s azt árulták a bámmész-kodóknak. A csúfalkodó asszonyokat pedig megdobálták a félig elkészült süteménnyel.

A menetet a tűzoltó egyesület fúvószenekara zárta. Annak tagjai szintén egy szekéren foglaltak helyet. A felvonulók csoportja megállt minden utcasarkon, ahol a zenekar tagjai egy rövid koncertet tartottak. Egy lovasszán húzta a farsangi forgókereket, amelyen két szalmabábu forgott. A tűzoltó egyesületből páran lóháton haladtak a menet mellett, s ők vigyáztak a rendre.

A doktor. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Cigányasszonyt alakító férfi. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

A temetési menet. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Viszik a bagoly koporsóját. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

A bagoly eltemetése. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsang utolsó tánca. Bereck 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Az álpap és társai, Bereck 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Alakoskodó a fordított párteimerrel. Bereck 1993. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán
A bagoly elsratása. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Bányászalakoskodók. Bereck 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Palacsintasütés a mozgó színpadon. Bereck 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangi szalmabábuk. Lemhény 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

A cigánycsalád szekere. Bereck 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Tánc a mozgó színpadon. Ozsdola 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangbucszúztatás. Kézdiszentlélek 1990. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangi szekeresek. Kézdiszentlélek 1990. Fotó: Pozsony Ferenc

Gyónásparódia. Kézdivásárhely 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Farsangi szalmaemberek. Kézdivásárhely 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Az álpap megszenteli a bereckiek koporsóját. Kézdivásárhely 1996.
Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Berecki ördögfiókák a kutya koporsóján. Kézdivásárhely 1996.
Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

A bereciek esküvőparódiája. Kézdivásárhely 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Felvonuló falusi farsangosok. Kézdivásárhely 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Torjai legények palacsintát sütnek a szekéren. Kézdivásárhely 1991.
Fotó: Szabó Judit

Farsangkergetők. Csernáton 1983. Fotó: Pozsony Ferenc

Az ifjú pár. Csernáton 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

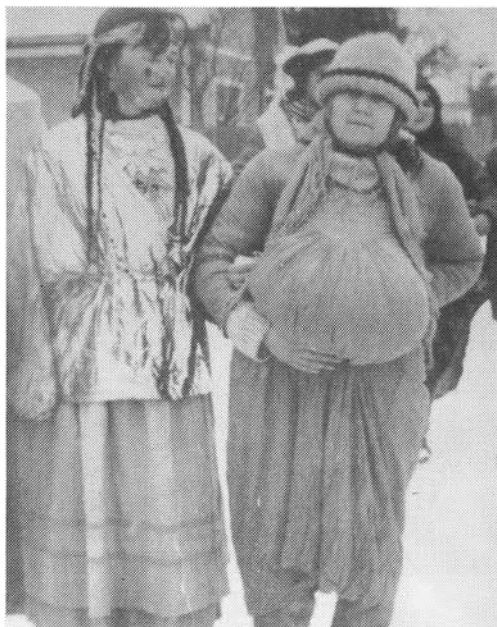

Farsangosok. Csernáton 1993. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangi csónak. Uzon 1980-as évek. Fotó: Varga László

Farsangi terhes asszony. Kilyén 1992. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Farsangosok. Kilyén 1992. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Farsangosok. Bölön 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Az újpárok. Bölön 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

A kéregetők. Bölon 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Farsangi kerék és apácai fúvósok. Bölon 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Megkínálják a fársángosokat. Bölön 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Cigányalakoskodók. Bölön 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Farsangi alakoskodók. Bölön 1996. Fotó: Erdélyi Péter Zoltán

Vonuló farsangi menet. Bölön 1980. Fotó: Páll Antal

Az úri pár. Böllön 1980. Páll Antal

Kecskések. Olasztelek 1986. Fotó: Pozsony Ferenc

A kecskejáték résztvevői. Száldobos 1986. Fotó: Pozsony Ferenc

A kecskések. Bardóc 1986. Fotó: Pozsony Ferenc

A kecske fejése. Olasztelek 1986. Fotó: Pozsony Ferenc

Az árkostiak is lakodalmi menethez hasonló alakoskodó csoporttal vonultak a falu utcáin. A menet élén haladt a *bekérező*, a gazdákat köszöntő lovas legény. Utánuk szekéren vagy szánon következett a násznép (a *vőlegény*, *menyasszony*, két-három *pincér*, két-három *koszorrúslány*), egy *cigánycsalád*, *doktor*, *pénztáros* és a *zenészek*. Az utcákon mindig hangos zene- és énekszóval vonultak fel. Azok a gazdák, akik fogadják a csoportot, azok már kinn a kapu előtt várják a farsangosokat.

Az *első lovas* a következő verssel kért engedélyt a bemenetelre:

*Ez újesztendő küszöbén állunk,
Így illik, ilyenkor szerencsét kívánunk.
Szálljon e házra boldogság és béke,
Minden lakójának legyen egészsége.
Fehér kenyér legyen asztalukon,
A kulacsból a bor sohase hiányozzon.
Padlásukon disznóláb és szalonna lógjon,
S udvarukon majorság s kismalac szerteszét futkosson.*

A többiek zeneszóval vonultak be az udvarra. A *második lovas legény* verses rigmussal köszöntötte a háziakat:

Szerencsés jó napot e ház gazdájának,
 Öregnek, ifjúnak, minden lakójának.
 Farsangi menetünk a szokáshoz híven
 Betért családjukhoz, fogadják szívesen.
 Régen is ezt tették, mókáztak, táncoltak.
 Jó kedvvel indultak a tavaszi munkának.
 Szóljon hát a zene, kezdődjék a móka,
 Jókedy és mosolygás üljön az arcokra.

Utána a harmadik lovas legény köszöntője következett:

Az újesztendőnek még az elején élünk,
 Bizakodó szívvel a jövőbe nézünk.
 Tudjuk, hogy sorsunkat magunk kovácsoljuk,
 Munka és becsület, ez legyen jelszavunk,
 Most hát az Istennek kérjük segítségét,
 Atyai jóssággal biztosan megsegéjt.
 Ugy szoktuk meg régen, kezdetén az évnek
 Jókívánságokat mondunk mindenkinek.
 Bort, búzát és békét hozzon ez esztendő,
 E ház szerencséiben legyen bővelkedő.
 Áldott búzakenyér álljon az asztalon,
 Udvar, ol és korsó soha üresen ne álljon.
 A családi tűzhely békességben éljen,
 A gyermek tisztelje a szülőket híven.
 Józanság és erkölcs honoljon e házban,
 Tisztelettel nézzen bárki e hajlékra.
 Farsangi menetünk ezt kívánja szívből,
 S ezt várjuk mindnyájan az új esztendőtől.

A következő szószóló a lakodalmas menetet behívta az udvarra:

Jöjjenek előre most a táncosaink,
 Vőlegény, menyasszony, ki idetartozik.
 Lakodalmas táncunk s a násznép úgy egybe
 Kívánja, hogy ilyen sok legyen a jövőbe.
 Népesedjék falunk, sarjadjon az élet,
 Új nemzedék álljon majd a régi helyett,
 Épüljön e szép vidék, boldog legyen népe,
 Békesség honoljon ezen ezredvégen.
 Szóljon hát a nóta, perdüljenek táncra,
 Ismerjék meg őket, hogy ki kivel járja.

A verses rigmus végére a muzsikusok táncdallamot zenéltek, s az egész lakodalmas nép vig táncba kezdett. Mikor elcsendesedett a zene és a tánc, a következő *szószóló* behívta a medvetáncoltató cigányokat. A *medvét* alakító legény egy vadászoktól kölcsönzött medvebőrbe öltözött. A *gazdája* láncon vezette be, egy másik pedig dobbal biztatta a táncra:

*Nos táncoljon egyet majd az öreg mackó,
Ő a kis dobszóra tipegő, topogó.
Ismerjük meg őt is, hogy honnét jött és merről,
Vadás tetejéről vagy csak Égettércről.*

A medve táncja után a *szószóló* a *cigányokhoz* fordult:

*Most lássuk a cigány táncospárt,
Hogy miként ropja majd az ő verbunkosát.
Kijárja az biztos, hosszú rokolyával,
Jár a lába s farka, akár a motolla.*

A táncok alatt a fehér köpenyes *doktor* fülhallgatóval megvizsgálta az öregebbeket, a fiatal lányok szívét, a fiúknak hatalmas injekciós tüvel ellátott fecskendőből oltást akart adni. A tarka szoknyás *cigányasszonyok* kéregettek, kártyát vetettek vagy jósoltak. A *pincérek* fehér kabátot, fekete nadrágot és tűzoltósapkát viseltek, kezükben tálcán poharakat és üvegeket tartottak, s úgy kínálgatták a csoport tagjait.

Az utolsó *szószóló* megköszönte a szíves vendéglátást, s adományokat kérve búcsúzott a háziaktól, amiket rendszerint a *kasszás* vett át.

*Meg nem ismételem a jókívánságot.
Búcsúznak, gazduram, most már továbbállunk.
Tarsolyunkba, ha tán úgy gondolja kelmed,
Egy pár tallért dobjon, s mondunk köszönetet.
Ezzel szálljon hát nóta most az indulóra,
Áldás és békeesség szálljon e hajlékra
Csapatunk így ezzel most már továbbállhat!*

A verses adománykérő rigmus végén zeneszóval lassan kivonultak a gazda udvarából. Az árkosi csoport rendszerint meglátogatta a szomszédos falvakat is. Így átvonultak Gidófalvára, Fotosba, Kőröspatakra. Az adományként kapott élelmiszerekből (füstölt kolbász, sonka és oldalas, kürtöskalács, pálinka) a farsangos csoport tagjai közös lakomát csaptak. Az árkosi farsangi felvonulás megszervezésében nagy szerepet játszott Imreh Domokos tanárember, aki a köszöntőversek szövegét is írta. A kőröspataki felvonulást szintén a tűzoltó csoport szervezte.⁴

A farsangvégi menetben csak férfiak vettek részt. Fontosabb szerepet játszott a *bekérező*, az első, második és a harmadik *lovás*. Kőröspatakon

is lakodalmas menetet utánoztak, s ezért *menyasszonyt, vőlegényt, nyoszolyókat* öltöztettek, akik egy szekéren vagy szánon ültek. Régebben ez vontatta a kerékre felszerelt forgó szalmabábokat is. Az említettek mellett gyalogosan haladt a *kecske, a medve* és a *gazdája, az orvos, a kéregető cigányok, kisasszonyok, úrfik* és terhes *asszonyok*. A menet végén haladó szekéren a fúvószenekar tagjai zenéltek.

Kőröspatakon is verses rigmusokkal köszöntötték a háziakat:

*Szerencsés jó napot a házigazdának,
Mű es bébotorkáznánk, ha befogadnának.
Hosszú útról jöttünk játékos jókedvvel,
Farsangi játékunk megosztjuk kelmetekkel.*

A második szószóló így folytatta:

*Jókedvre hangolunk minden élő embert,
Nótáinkra még a jószág es vidáman béget.
Várjuk hát a választ, hogy beengednek-e,
Megkezdjük a mókát, s kendetek ne vessenek.*

A bekérező folytatta:

*Lovasok hát előre, utána a maszkacsapat,
Szóljon a muzsika, se baj, ha a hír elszakad.*

A bevonulás után a házigazda udvarán az *első lovas* köszöntője következett:

*Egy újabb tavasznak a küszöbén állunk,
Úgy illik, ilyenkor szerencsét kívánjunk.
Szálljon hát e házra boldogság és béke,
Minden lakójának legyen egészsége,
Fehér kenyér legyen mindig asztalukon,
A bor kulacsukból soha ki ne fogyjon,
Szalonna, disznyóláb lógjon a padláson,
S a kamrájuk soha üresen ne álljon,
Majorság futkosson szerte az udvaron,
Pajtájkiba bárány, kismalac nyivogjon.*

A második lovas így folytatta:

*A család tisztelje és szeresse egymást,
Szitkozódás, átok ne hagyja el száját!*

A harmadik lovas így szólt a jelenlevőkhöz:

*Most pedig vigadjunk úgy farsangi módra,
Lássuk, mit tartogat a gazda számunkra.*

A medvetáncoltatás után a *harmadik lovas* rigmusa következett:

Az öreg mackónak kicsit fáj a lába,

*De azért dobszóra az övét még eljája.
Cammog örömeben, várja a tél végét,
Hogy a barlangjából ő es kibújhassék.*

A medvetánc után a többi rongyos alakoskodó is táncba indult. Az egyik mókamester így szólt:

*Nézz oda, te Laji, ott az a menyecske,
Úgy szöknek ők ketten, mint két suta kecske,
Hányják a farikot jobbra es, balra es,
Kelletik magikot, ha kell es, ha nem kell es.*

A másik mókamester így válaszolt:

*Dani, édes öcsém, tudod-e, mit mondok,
Nézd meg jobban ökököt, főleg mozdulatjikat.
Vékony a derekik, mint a fosznideszka,
Úgy járnak a táncot, mint a cserkabola.
Gyere, forgassuk meg ökököt igazába,
Münköt se ők szöttek másfajta bordával.*

Dani és Laji tánca után az új pár közös tánca következett. Az egyik szószóló így biztatta őket:

*Vőlegényünknek es viszket már a sarka,
Az ő menyasszonyát folyton táncba hívja.
Csináljanak helyet, forduljanak egyet,
Friss csárdást járjanak fiatalos kedvvel.*

A táncos jelenet után rigmussal búcsúztak:

*Szóljon hát a nóta, most már indulóra,
Még egyszer kívánunk áldást es szerencsét,
Eszendő ilyenkor találkozunk esmét.*

A házigazda itallal, süteményekkel kínálta meg a csoportot. A zenészek viszonzásképpen eljátszották a gazda legkedvesebb nótáját. A farsangi felvonulás végén táncmulatságot szerveztek.

2 A temetést utánzó farsangi játékok

A hajdani Kézdiszék területén fekvő homogén katolikus falvakban temetést utánzó és parodizáló szokásformák is fennmaradtak.

Kézdiszentléleken a farsangi időszak utolsó táncos mulatságát húshagyókedden szervezték meg. Másnap reggel került sor a farsangtemetésre.⁵

A leányok és a legények ruháikat kifordították, s muzsikaszóval indultak a farsang eltemetésére. Századunk elején a *farsangot* egy élő legény alakította. Általában egy mókásabb legény vállalkozott erre a

szerepkörre. Ráfektették egy ajtóra, majd letakarták egy fehér lepedővel, lábai közé egy nagyobb méretű murkot (sárgarépát) helyeztek. Hat keményebb legény vállaira vette a *halottat*, aki útközben kiadósan kortyolgatott a kezében lévő pálinkásüvegből.

A halottas menet végigvonult az utcákon, s a felvonulók tréfás sirsíttal kísérték az elhunyt farsangot. A menetben haladó cigánynének beöltözött alakoskodók adományokat kéregettek az utcára kiállott emberektől. Végül a menet kiért a falu végére, ahol a legényt beborították egy sáncba, majd gyorsan hóval betakarták és nagy jajgatással tréfásan eltemették. Utána elővették a szalmával betakart bábut, azt ott elégették és körbe tácolták. A felvonulás közben összegyűjtött adományokból még egy rövid mulatságot szerveztek.

A farsang eltemetésére Szentkatolnán is hamvazószerdán került sor. A táncmultság végén a fiatal legények és leányok maskarába öltöztek fel. Már előtte való nap megfogtak egy fekete macskát, s azt bezárták egy ládába. A koporsót jelképező deszkaládát temetést utánzó menetben hordozták végig a falu utcáin, szarvasmarhák nyakán használt haranggal „szaggattak”, égő olajos („*degettes*”) rongy helyettesítette a tömjénes füstölőt. Egy tréfásabb legény magára öltött egy fekete szoknyát, vállaira pedig egy fehér női alsósoknyát terítettek. Az így felöltöztetett álpap elbúcsúztatta a *halottat*, miközben a cigányasszonyoknak beöltözött *siratók* hangos jajgatással vettek búcsút a farsangtól. A falu szélén lévő gödörnél az álpap búcsúztató beszédet mondott, majd a ládát felborították, melyből a macska nyávogva kiszabadult és elszaladt. A farsangtemetők erre visszavonultak a táncterembe, ahol elfogyasztották a maradék ételt és italt.

A farsangtemetés Bereckben is fennmaradt. Hamvazószerdán a helybéli legények és a fiatalabb házasemberek a táncos multság legvégén maszkos felvonulást szerveztek. A menetet vitézkötéses *huszárok* vezették. Egy szekéren egy feketére festett koporsót vittek. Húshagyókedd éjjelén a legények titokban megfogtak egy kutyát, s azt a koporsóba zárták. Ezen a szekéren és a koporsón több, kezében villát tartó, ördögfióknak felöltözött fiú foglalt helyet, és a koporsót villájuk nyelével hangosan döngették.

A koporsót szállító szekér után egy kisebb, szamár által vontatott szekéren ültek a katolikus papnak, kántornak, ministránsoknak beöltözött alakoskodók. Egy másik szekéren konyhai kályha füstölgött. Mellette asszonyruhába beöltözött legények túlfűszerezett palacsintát készítettek, s azzal kínálgatták a gyanútlan báméskodókat.

A menet végén a *cigányok* szekere haladt. A rongyos ruhába beöltöztek haladás közben cigánydalokat énekeltek. Szekerükre a vándorló cigány életmód helyi jelképeit (üstöt, fazekakat, tekenőket, seprűket, fakanalakat stb.) akasztották fel, hátul pedig zsineggel kutyát kötöttek a járműhöz.

Századunk első felében a szekereket ökrök vontatták. Az öregebbek emlékezete szerint a farsangos szekerek elé befogott ökrökre nyári nadrágokat húztak, szalmakalapokat helyeztek. Egy ilyen szekéren egy szalmával kitömött bábupárt is szállítottak.

Az összeölelkezett bábuk nemi szerveit túlméretezték. Például Ádámnak fából egy 30–50 centiméteres falloszt faragtak, arra pedig trikolort kötöttek.

A berecki felvonulók csoportja nemcsak a helybeli leányos házakat látogatta meg, hanem átrándultak a szomszédos Lemhénybe is. Útközben a gazdáktól adományokat (italt, kolbászt, sonkát, tojást, újabban pénzt stb.) kéregettek. Ha a kéregetést elutasították, akkor belopakodtak az udvarra, a házba és onnan kisebb tárgyakat csentek el. Századunk első felében a falu felső szegeletében lévő patak partján, 1989 után pedig a templomtéren fejeződött be a felvonulás. Az álpap elbűcsúztatta a farsangot, majd az ördögfiókák nagy döngetéssel a koporsóból kiesztették a kutyát, majd a cigányok jajveszékélése közepette gyorsan elégették a szalmaembereket.

Lemhényben a farsangbűcsúztatók csoportja bagolytemetést szervezett. Egy kisebb méretű koporsóba baglyot helyeztek. A menet élén vitézkötéses kabátban *huszárok* vonultak. A baglyot tartalmazó koporsó után vonult a ferencesek által képviselt barna csuhás szerzetes *barát* és egy *kántor*. Nagyon sokan kéregető cigányoknak, doktornak, indiánnak, köszörűsöknek öltöztek be. Egy lovak által vontatott szán vagy szekér után keréken forgó bábupár következett. A maszkosok csoportja bejárta előbb Felső-, majd Alsólemhény és Kézdialmás utcáit. A felvonulókat mindenütt a gyermekek népes serege követte. Az 1989 után következő években a maszkosok végül a falu Velencének nevezett részét járták be. Ott a falu végén kezdődő hegyoldal aljában gyorsan gödört ástak. A baglyot tartalmazó koporsót gyorsan oda behelyezték, s utána következett a bagoly bűcsúztatója. Mikor a szerzetes *pap* és a *kántor* befejezte a parodisztikus szertartást, akkor kezdődött el az igazi hangos siratás és behantolás. A játékban részt vevő *cigányok* rávetették magukat a koporsóra, ruhájukat tépték, szaggatták, hangosan jajgattak. Végül a sírhant végére a román ortodox temetésekre jellemző keresztet tűzték le. A

maszkosok csoportja a beföldelt farsangi baglyot hangos ének- és zeneszó mellett körül táncolta.

Seres András kutatásai szerint a század eleji Uzonban két gyalogszekérből összeállított „gyászokcsira” egy feketére festett koporsót helyeztek, melyre ráírták: „*Temessük a töltött káposztát!*”

Kiskászonban és Kézdiszentléleken régebben húshagyókedd reggelén a felnőttek arra biztatták a gyermekeket, hogy másszanak ki a Perkőre, mert ott Cibere Domokos és Konc király fog egymással megküzdeni, s a csata helyén számtalan sonkát, kalácsot és kolbászt dobálnak el, amit össze lehet szedni. Egyesek napjainkban is arról beszéltek, hogy Vizkereszt (január 6.) hajnalán, vagyis az ünnepi periódus elején, a farsangi eledeleket jelképező Konc király legyőzi Cibere Domokost, aki majd később a húshagyókedden vívott párviadalban semmisíti meg a farsang megtettesítőjét.

A kiskászoni legények az utolsó farsangi táncmultság végén, hamvazószerda reggelén maszkosan járják be a falut. Az adománykérő legénycsoport élén nyársba húzva sóskáposztát hordoztak annak jelzésére, hogy véget ért a húsos ételben gazdag farsangi időszak és kezdődik a nagybőjt. Az asszonyok a felső-háromszéki katolikus falvakban farsang végén kimosták és kilúgozták zsíros edényeiket.

3. A szüreti multságot utánzó felvonulások

Az 1989-et követő években a Kézdivásárhely környékén fekvő falvakban a farsangbúcsúztató felvonulások a szüreti multságok elemeivel gyarapodtak. Például Bereckben, Gelencén, Ozsdolán vagy Torján a fiatalok csoportját székely ruhába öltözött lovasok vezették. Utánuk a vízszintes felülettel rendelkező szekereken székely ruhás fiatal lányok meg legények táncoltak. A szekereket és a lovakat színes (elsősorban piros, fehér és zöld) szalagokkal és fenyőágakkal díszítették fel.

Ennek a szokásformának az elterjedésében nagy szerepet játszott az, hogy 1990-től kezdődően Kézdivásárhely piacterén a farsangi időszak végén olyan ünnepségeket szerveztek, hogy a hajdani vásártéren rendre felvonultak a környező falvak farsangos csoportjai. Az ott látott szokásformák a következő farsangon már az otthon szervezett felvonulások keretében is megjelentek.

A kisváros főterén megszervezett farsangi felvonulás funkciói teljesen mások voltak, mint a saját faluközösség előtt bemutatott játékok esetében. Nagyobb hangsúlyt fektettek a díszes ruhákra, a színjátéksze-

rúségre, az önmotogatásra. Minden csoport élén olyan táblát hordoztak, melyre ráírták annak a falunak a nevét, ahonnan érkeztek.

Ezek a városban bemutatott játékformák különösen 1990-ben és 1991-ben aktuális politikai színezettel is gazdagodtak. Fontos elemük volt a korábbi kommunista időszak jelképeinek, szimbólumainak megsemmisítése. Több alakoskodó ruhájára az egykori pártcímet meg az ötágú csillagot varrták fel.

A fentebb jelzett években a tradicionális szalmabábuk pártaktivisták vagy a „hón szeretett” diktátor házaspárt utánozták, akiket a játékok végén benzinnel leöntöttek, elégettek és ujjongva körüláncoltak.

Ebben a térségben is népszerű lett a *bányászalakoskodó*. Tehát az 1990-es és az 1992-es bukaresti ellenzéki mozgalmakat botal elfojtó bányászok szervesen beépültek a kézdiszéki falvak farsangi játékszereibe is. A legtöbb faluban ők vették át a korábbi évtizedekben gyakori, szalmával kitömött alakoskodók szerepét, akik a felvonuló csoporttól hamuzsások botjaikkal tartották távol a kíváncsi gyermekeket.

c) Karneváli elemek a háromszéki szokásokban

Kézdivásárhelyen egészen a századunk elejéig fennmaradtak és továbbéltek a céhes tradíciók, s a falusi, paraszti közösségekben gyakorolt imitativ és mágikus (pl. állatalakoskodás, zsánerképszerű felvonulások, temetési paródiák stb.) szokásoktól gyökeresen eltérő szokásformák éltek. A városi közösségekben megjelenő maszkok és játékok nem kötődtek szorosan egy nemzedéki, társadalmi vagy nemi csoporthoz.⁶

A kézdivásárhelyi kantai katolikus főgimnáziumban farsang idején olyan diákünnepséget szerveztek, amikor minden esztendőben egy napra felforgatták a hagyományos diák-tanár viszonyokat. Kézdivásárhelyen a régi ferences iskolai színjátás hagyományai, elemei tovább éltek századunkban is. A XVIII–XIX. században közkedvelt közjátékok (pl. öregasszonyt megfiatalító malom stb.) a második világháború előtti évtizedekben a privát, családi szférában is felbukkantak.

Nemcsak a diákünnepségeken, hanem a polgári családok környezetében is olyan játékformák éltek, melyekben nagyon gyakori volt a korábbi „normális” időszak szakrális – világi viszonyainak felborítása. Nagyon sokan katolikus papnak, püspöknek öltöztek be, meggyóntatták azokat, akikkel az utcán vagy a szomszédos házakban találkoztak. Gyónás után olyan Bibliát csókolattak meg velük, melybe előzőleg szexfótot vagy nemiszervekre emlékeztető rajzokat, szimbólumokat helyeztek.

Nagyon kedveltek voltak a férfi-női ruha- és szerepcserék. Farsangi időszakban még az 1980-as években is a kézdivásárhelyi utcákon esténként század eleji viseletben szaladgáló vagy sétáló *urakkal* és *kisasszonyokkal* lehetett találkozni.

Népszerűek voltak az egzotikus idegeneket megjelenítő játékok is: sokan szerecsennek, emberevőnek, amerikai marhapásztornak, többnejű mohamedánnak, óriásnak, púposnak öltöztek be.

A kézdivásárhelyi Vigadóban megszervezett jelmezes társas bálók hatással voltak a falusi farsangvégi mulatságokra is. A polgáriasultabb falvakban a tűzoltó egyesületek és fúvószenekarok szerveztek városi karneválokat utánzó ünnepeket. A résztvevőket ezekre már nyomtatott plakátokkal és meghívókkal invitálták. Az itt megjelenő maszkokat már nem a tradíciók határozták meg, hanem legfontosabb jellegzetességük éppen a meghökkentő újszerűség és az egyediség volt.

Például Zabolán egy ilyen táncmulatság előtt a fiatalok bemutatták a *Gyimesi vadvirágok* című színjátékot, s a szereplők utána ugyanabban a kosztümben szórakozták végig az estét. A mulatság csúcspontján egy mókásabb férfi feleségével sátoros cigánynak öltözve vonult be a terembe, miközben a rongyos ruhákba becsavart gyermekeik egy számarra helyezett átalvetőből kandikáltak ki.

Néhány faluban azt tapasztaltuk, hogy a korábbi korok farsangi szokásai és az újabb karneváli mulatságok nem különültek el élesen egymástól, mivel szervesen egymás mellett élhettek és napjainkig fennmaradtak. Az archaikusabb, mágikus elemekben gazdagabb formák (pl. temetési paródiák) elsősorban a felvonulások keretében éltek tovább, míg az újabb karneváli elemek (pl. egzotikus maszkok) a farsang végén megszervezett táncmulatságokon jelentkeztek.

A polgárosulás hatására a nagyobb tömegeket, embercsoportokat megmozgató felvonuló jellegű játékformák eltűntek. Helyüket a jelmezes polgári társas bálók vették át, de azok is a kollektivizálás (1962) utáni évtizedben rövid idő alatt eltűntek.

Értelmiségi beavatkozásra az 1989-es fordulat után néhány faluban felújították a felvonuló szokásformákat, melyek jelképeikkel (pl. székely viselet, zsinóros huszár öltözet, magyar nemzeti színű szalagok, kokárdák, magyar és székely himnusz éneklése stb.) az etnikus és a lokális identitást fejezték ki és erősítették meg.

A háromszéki falusi társadalom gyors modernizációja és atomizálódása ezeket a közösségi jellegű, viszonylag nagyobb embercsoportokat megmozgató szokásváltozatokat is el fogja tüntetni, de az idegenforga-

lom és a tévé ezt a leépülő, átalakuló folyamatot ideiglenesen még lassítani tudja.

Jegyzetek

1. Cs. Bogáts 1946. 79. és Páll–Gecse 1983.
2. Seres 1980. 36.
3. Seres 1980. 35.
4. Seres 1980. 34–35.
5. Balázs 1942. 125.
6. Voigt 1992. 549.

Irodalom

- Balázs Márton
1942 Adatok Háromszék vármegye néprajzához. Sepsiszentgyörgy
- Cs. Bogáts Dénes
1946 Történeti adatok a háromszéki székely népszokásokhoz. Ethnographia LVII. évf. 1–4. sz. 78–81.
- Páll–Gecse Éva
1983 A kézdiszarazpataki fonó emléke. In: Népismereti Dolgozatok. Szerk. Dr. Kós Károly – Dr. Faragó József. Bukarest, 128–132.
- Seres András
1977 Az ifjúság téli mulatsága Bodza, Barcaság, Erdővidéken, valamint a Nagy-Küküllő, Nyikó és Homoród mentén. Aluta VIII–IX. Sepsiszentgyörgy, 329–342.
- 1979 Legényszervezetek és az ifjúság téli mulatságai Dél-Kelet-Erdélyben. (Komlósi Előd álnéven). Eth. XC. évf. 1. sz. 92–105.
- 1980 Farsangkergetés I–II. Művelődés XXXIII. évf. 8–9. sz. 62–63. és 10. sz. 33–35.
- Voigt Vilmos
1992 Karneválunk kérdései. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön II. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 547–558.

András Ignác

FARSANGI BIKAÜTÉS CSÍKKÁSZONBAN

A Kászoni-medencében meghúzódó falvak (Kászonzeltíz, Altíz, Kászonimpér, Jakabfalva és Újfalu) – talán a földrajzi elszigeteltség hatására is – archaikus szokásokat őriztek meg napjainkig. Ezek közül ma is élő az úgynevezett farsangvégi *bikaütés*, mely Feltízben és Altízben is szokásban van.

A farsangvégi jelképes *bikaütés* feltehetően az egykori állatáldozatokkal hozható kapcsolatba. Megrendezésére a farsangi periódus végén, tehát a tél végén került sor, s éppen ezért a szokásnak mágikus funkciói is lehettek.

Csíkban a farsang végén gyakorolt parodisztikus *temetési* szokások régiségére vet fényt Orbán Balázs múlt századi leírása. A csíki falvak nagy részében hamvazószerda reggelén egy szalmabábot temettek el tréfás temetési szertartással. Kászonban a temetést utánzó szokás keretében egy bikaalakoskodó jelképes kivégzésére került sor. A falu értékrendjében ez a szokás mindig nagy érdeklődésre számított, jól meghatározott funkciót töltött be, éppen ezért a második világháborút követő évtizedekben sem hagytak fel gyakorlásával. A szokás megrendezése elsősorban a fiatalok feladata volt, s a hagyományaihoz ragaszkodó falu megszólta volna őket, ha nem szervezik meg a szokást. Az utóbbi évtizedekben természetesen változott a szokás forgatókönyve, de lényegét tekintve megőrizte eredeti funkcióját. A kászoni *bikaütés* fennmaradásához az is hozzájárult, hogy nem csak egy szűk csoport élte, az egész falu részt vesz benne, tehát a maga módján mindenki átéli az eseményt.

Hajdanán a szokásra a húshagyókeddi nagy táncmultság utáni reggelen, vagyis hamvazószerda reggelén került sor. A második világháború után a farsangvégi táncmultságot már a kultúrotthonban szervezték meg a legények, s onnan is indultak a *bikával*. A menet élén egy székelly ruhába öltözött legény haladt, aki a csoportot vezette. Jelentőségének kiemelésére kezében fokost hordott. Utána egy szalmával betekert eketaligát húzott két fiatalabb legény, amire egy-két cigány muzsikusknak beöltözött alakoskodó ült fel. Utánuk haladt a *gazda*, aki egy kötél vagy lánc segítségével vezette a *bikát*. A veszedelmes *állatot* három-négy legény favillával irányította, fékezte, nehogy elszaladjon.

A *bikát* alakító legény egy szalmából készített ruhába bújt. Az öltözetére hátul jó nagy farkat illesztettek, fejére pedig egy *radnába járó*

fekete cserépfazakat helyeztek. Arra két nagy *kidülledt* szemet pingáltak, két oldalára pedig egy-egy eredeti bikaszarvat illesztettek.

A *bika* után kettes sorban felvonultak a fiatalok, legények és leányok, mind székelruhába öltözve. A második világháború utáni években a szokásban nemcsak fiatal legények, hanem házások is részt vehetnek. Az 1970-es évektől asszonyok is felvonulnak a *bika* után. A *siratóasszonyokat* azonban napjainkban is férfiak alakítják. Rendszerint egy-egy idősebb asszony régi kászoni ünnepi ruháját kölcsönzik erre a célra.

Mikor az alakoskodók kijönnek a művelődési házból, a zenészek még egyszer talpalávalót húznak, s a fiatalok egyet táncolnak. A *bika* óriási bőgedezés közben neki-nekirohan a nézőknek, mérgesen rázza a nyakába akasztott kolompokat. A gazda türelmesen csillapítja, s a *hajcsárok* is segítenek favilláikkal megfékezni az állatot.

Közben a *nézők* számba veszik, hogy kinek milyen a ruhája, a hajviselete, a párok összetalálnak-e, a farsang idején kinek akadt udvarló, a kapcsolat komolyra fordult-e, kinél lesz majd lakodalom, ki lehet a *bika*, a *cigány*, a *sirató* stb. A nézők között a gyermekek nemigen figyelnek a táncolókra, ők leginkább a *bikával* vannak elfoglalva.

Miután befejezik a táncot, hangos énekszóval és muzsikával megindulnak a falu utcáin. A felvonulókat előre kijelölt három helyen *vásárlók* állítják meg. Régebben a *gazdát* mindig a mulatság fő szervezője, a muzsikásokat fogadó legény alakította. Újabban erre egy rátermettebb házasembert kérnek fel. Vásár közben a következő szövegek, párbeszéddek hangzanak el:

Vásárló: *Kedves bátyámuram, hát mit kér ezér a jószágér?*

Gazda: *Tudod mit, öcsém, ennek az állatnak tízezer az ára, nem es olyan drága.*

Vásárló: *Hát igen sokat kér. Nagyon gyenge. Ezerötöt adok érte. Ennél többet egy fityinggel sem többet.*

Gazda: *Ezerötöt egy ilyen drága állatér?*

Vásárló: *Többet egy vasat sem!*

Gazda: *Kilencezer az ára, ennél ócsubbán nem adom.*

Vásárló: *Hát én ennyit nem adok.*

Gazda: *Hát akkor előre, legények!*

Az elhangzó párbeszéddek alatt közben pálinkát isznak. A kirívó öltözetben megjelenő *cigány* kifigurazza a vásárt. Mivel a bikát eladni nem tudják, tovább folytatják útjukat. A felvonuló menetet megállítja egy második vásárló:

Vásárba viszik a farsangi bikát. Kászonaltíz 1987. Fotó: Pozsony Ferenc

A zsidó sokallja a bika árát. Kászonaltíz 1987. Fotó: Pozsony Ferenc

Taligán húzzák a cigányt. Kászonalítz 1987. Fotó: Pozsony Ferenc

Síratják a megütött és az elégetett bikát. Kászonalítz 1987.
Fotó: Pozsony Ferenc

Vásárló: *Jó napot, jó napot! Mit kér ezért a vacakért?*

Gazda: *Micsoda? Vacak? Vacak magának a térdekalácsa. Ez egy fársangi bika...*

Vásárló: *Igen, igen, egy fársangi bika.* (Közben megpróbálja tapogatni a bikát. Erre az nagyokat döf és bög.) *Nagyon vad ez az állat. Hát ez meg micsoda?* (S közben nézegeti a farkát.) *Ah, ez a nyakkendője.*

Gazda: *Tudja mit, öcsém, ennek az állatnak tízezer az ára, hetedhét országban sincsen ennek párja.*

Vásárló: *Nagyon sok, nagyon sok pénz... adom érte ötszáz lej.*

Gazda: *Mit? Ötszáz lejt? Ezér a szép állatér? Gyertek, fiúk, menjünk tovább.*

A második vásárló a tudatlan úri réteghez tartozó vevőt utánozza, éppen ezért már jó előre városi ruhába öltözik. Ráadásul szemüveget visel, hóna alatt pedig egy aktatáskát szorongat. Mivel a vásár a második alkalommal sem sikerült, a menet továbbvonul a bikával. A felvonulókat megállítja a harmadik vásárló:

Vásárló: *Álljanak meg, álljanak meg! Mit kóstol ez a jószág?*

Gazda: *Nem kóstol ez semmit, csak zabot evett. Tudod mit, öcsém, ennek az állatnak tízezer az ára, nyúljon csak kend a bőrzacskójába.*

Vásárló: *Hát ennek az állatnak bogos a lába, én ezerötöt adok érte.*

Gazda: *Ezerötöt? Ezér a szép állatér? Inkább akkor agyonütöm!*

Erre a gazda nagy felháborodást színelve nekiugrik a kezében lévő fejszével, fokossal a bikanak, de a hajcsárok lefogják:

- *Há, elment az eszed?*

- *Bolond vagy-e?*

- *Ilyen szép állatot elpusztítani?*

Gazda: *Akkor menjünk még előre...*

Közben a menet a felvonulás utolsó színhelyére, a Kászon pataka fölé épített hidra érkezik. Ott egy újabb vásárló várja a menetet.

Vásárló: *Hallja, kend, mit kér ezér a jószágér?*

Gazda: *Hát tudod, ecsém, ennek a jószágnak tízezer az ára, eb legyen, aki megbánja...*

Vásárló: *Nem ér annyit! Nem jó a formája, üres a karimája, csupa csont és bőr a rámája. De hogy maga es jól járjon, adok érte kétezeret.*

Gazda: *Hát, ecsém, igyal ebből a kulacsból, s osztán ígérj többet.*

Vásárló: *Hát legyen vaj háromezerhatszáz...*

Gazda: *Tudod mit, nyolcezeröttszáz.*

Vásárló: *Négyezeröttszáz.*

Gazda: *Hétezerötyszáz!*

Vásárló: *Ötezer!*

Gazda: *Hétezer!*

Vásárló: *Nem éri meg, csak ötezeret adok érte, többet egy fityinget sem!*

Gazda: *Hát én annyit nem adom, inkább fejbe ütöm!*

Erre a gazda a kezében levő fejszével ráüt a bika fejére, vagyis a cserépfazékra, s az széttörve darabokban hull a földre. Utána a bika a földre esik, s az őt alakító legény gyorsan kibújik a szalmamaszkból. Az ott lévők meggyújtják a szalmaruhát, a zenészek rázendítenek egy csürdöngölőre. A siratóasszonyok meg a cigányok szívzsongató módon elkezdik siratni a meghót állatot. A bikát alakító legény egy csürdöngölőt jár a tűz mellett, s a többiek is táncra perdülnek. Közben a siratóasszonyok keservesen búcsúztatják az állatot:

– *Á, te drága állat, mire jutottál, csúffá tesznek, csúfot úznek belőled! Jaj-jaj-jaj-jaj! Á, te drága állat! Még a dákos sem ad pénzt a bőrödért...*

– *Jaj, drága állat, mire jutottál? Megüttek, csúffá tettek! A falu szegényire elégetnek, s a patakba vetnek! Jaj-jaj-jaj! Mennyit mulatánk, mennyit táncolánk! Bár ne születél volna, s a fársáng es tovább tartott volna!*

– *Jaj, jaj, te drága állat! Milyen gyönyörű vótál! Mikor jöttél ki az estállóból, mennyi bornyú bögött utánad! Jaj, jaj!*

A siratóasszonyok jajgatása egyre ritmikusabbá válik, s elkezdenek táncszavakat csujtogatni:

*Hopp, szűz, korom bűz,
ég a leány, mint a tűz!*

*Apró murok, petrezselyem,
a vén asszony veszedelem!*

*Kicsi nálunk ez a ház,
kirúgom az ódalát!*

A tűz körül táncra perdülnek a siratók, s azzal aztán véget ér a látványosság. Az összegyűlt tömeg lassan szétoszlik, de a látottakról tovább beszélnek: „*Látád-e, komámasszony, milyen betyár gazdánk vót ebben az esztendőben? Vót szóbősége, nincs es malé a szájában.*” „*No, ezek ügyesek levének.*” „*Figyelted-e, hogy azon a legényen úgy áll a harisnya, mintha reáöntötték volna?*”

A játékban részt vevő „szereplők” visszamennek a művelődési házba, és ott megbeszélik a történeteket. Utána egészen éjfélig tovább folytatódik farsang utolsó tánca.

A farsangi bikaütésnek kialakult egy színpadi változata is. 1955-ben folklóregyüttes alakult a faluban, mely több alkalommal különböző fesztiválok színpadán mutatta be a kászoni bikaütést. Az ilyen produkciók után természetesen más volt a szereplők véleménye, élménye, lelkiállapota. A színpadon egy nagyon jól behatárolt területen mozoghattak. Legtöbbször nem téli időszakban került sor a fellépésükre, s mivel a nézők nem ismerték a játékot, még vásárost is maguk közül kellett előre biztosítaniuk. Ez aztán visszahatott a faluban eljátszott formára is. Sikertüket legtöbbször a felhangzó taps mennyiségének függvényében mérték le. Ennek a változatnak a funkciója nem lehetett más, mint a szórakoztatás és a nézők elkápráztatása.

A szokás egykori lehetséges funkciója jóval másabb lehetett. A bika ebben a szokásban a farsang jelképe. Megütése, maszkjának elégetése a téltől meg a rossztól való szabadulást célozza. Éppen ezért a bikaütésnek tehát téltemető, tavaszváró jelentése is volt. A cserépfazék széttörésének szintén mágikus eredete lehetett. Egyrészt az ártó szellemek, erők megakadályozását jelentette, másrészt erotikus tartalmat hordozott. Gömbölydedségével a női nemiséget érzékelteti, széttörése pedig az új életbe vetett hitet villantja föl. Ezt erősíti meg a harmadik *siratóasszony* által elmondott mondat:

*Hopp, szűz, korom bűz,
ég a leány, mint a tűz!*

Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a legény fejére helyezett fazekat itt Kászonban *radinába*, vagyis gyermekágyas asszony meglátogatására vitt fazéknak nevezték.

Nem tartjuk véletlennek azt a tényt sem, hogy az utolsó jelenet a Kászon patakán átvezető hidon történik. A kászoni hiedelmek szerint is a víz elviszi a rosszat, elmosza a farsang idején történt bolondságokat, s utána következhet a józan, komoly böjti korszak. A hid mint színhely tehát az átmenetet sugallja.

A kászoni *bikaütés* fennmaradt a legnehezebb, az 1980-as években is. Az 1989-es változások után újabb lendülettel szervezték meg. A bikaütés valójában a kászoni emberek számára olyan szükséges élet-elem, mint a levegő vagy a víz.

Kardalus János

FARSANGBÚCSÚZTATÁS CSÍKMENASÁGON

A Fiság forrásvidékén Pottyond, Menaság és Újfalú tizeseiből kialakult Csíkmenaságon (Menaság) hagyományörző faluközösség él. Ennek tulajdonítható, hogy Menaságot a néptánc, a népdal és a népszokás egyik Hargita megyei forrásvidékének is nevezhetjük.

A népszokások közösséget megtartó ereje és a népi szokásokhoz kapcsolódó népi jogrendszer olyan hatást gyakorol még ma is az emberekre, hogy életvitelükben naponta érvényt szerez a falu rendtartása és annak meghatározó szerepe.

A legváltozatosabb színjátékszerű szokások Menaságon is a farsanghoz kapcsolódnak. Ennek kiemelkedő része a *farsangbúcsúztatás*, az ún. *húshagytati mulatozás*. (Leírásunk 1981-ben közölt adatokat tartalmaz.)

A farsangbúcsúztatás Menaságon három napig tart (vasárnap, hétfő, kedd). Előkészítése a húshagyo vasárnap előtti szombaton elkezdődik. A *legénygazda* vezetésével a fiatalok és a fiatal nősemberek, akik a mulatságok rendezőségét alkotják, szénagyűjtést rendeznek. Szekerekkel indulnak a falu végéről, külön-külön Pottyondon, Újfaluban és Menaságon, és minden olyan házhoz bekopognak, ahonnan részt vesznek a multságokon. A háziak tudják a szokást, és minden táncba menő részére nagy villa szénát adnak. A szénagyűjtés a multság anyagi alapjainak megerteremtését szolgálja. (Voltak olyan csiki falvak, ahol nem szénát, hanem fát, krumplit vagy gabonát gyűjtöttek.) A régi tízes beosztás szerint mindenik tízesből összegyűlt 2–3 szekér széna, amit a szervezők eladtak.

A rendező legények maguk közül leányhívókat neveznek ki, akik felvirágozott (meghívó) pálcával járják a leányos házakat, hívogatni a táncba. Ekkor a leányt a szülőktől elkéreztetik a háromnapos táncra. A táncbahívót *szószólónak* is nevezik, aki szokás szerint verses formába foglalt hívószöveget mond:

*Ünnepre virradtunk, farsangvasárnapra
vezetett csillagunk eme békés tájra.
Húshagyo vasárnap hétfőjén és keddjén
a mi táncházunkban nagy vigasság leszén.
Kedves leányukat engedjék el velünk.
Vigasztaló választ elvárjuk,
hogy utunkat másfelé folytassuk!*

A hívásra rendszerint az apa válaszolt:

*Köszönjük, jó öcsém, a megemlékezést,
aztán a becsület mindennél többet ér!
Elmehet veletek, de hiba ne legyen,
nehogy a rántásunk hamar odaégjen!*

A szószóló legény köszönő szavai:

*Nem lesz semmi baja hajadon lányuknak,
pártáját ne féltse, mert mi azt nem bántjuk.
Kétszer megforgatjuk és megbicegetjük,
kedden reggel szépen haza dőcögtetjük.*

A leány részéről az *igent* az a virág jelentette, amelyet a leányhívók pálcájára a meghívott kötött. A háromnapos multságba meghívtak minden leányt, aki arra érdemes. Azokat a lányokat, akik a falu közerkölcse ellen vétettek, nem hívták meg. Ha azok mégis megjelentek a táncmultságban, akkor a legények kimuzsikáltatták őket.

A szószólók vasárnap reggeltől délig befejezték a leányok meghívását. A leányok a legényekkel együtt, külön tízesenként összegyűltek, *kalákásokat* alkottak. Együtt mentek a vezető gazdához (*legénygazda*), tisztelegtek előtte, majd engedélyt (engedelmet) és bebocsájtást kértek a táncolóházba:

*Lovaink farkára felkötöttük a telet,
így érkezünk ide víg nótaszó mellett.
Mostani napokon nem hegyezünk zabot
Kedves, jó gazdánktól bebocsájtást kérünk,
hogy e három napon vigadozzon népünk.
Pottyondi kalaksis egy ökröt is hozott,
hogy Konc királynak lerója az adót.*

A vezető gazda válaszolt:

*Szállást a lovagnak, abrakot is adunk,
három napra pedig vendégül is látunk.
A tízesek káplári tartsanak itt rendet,
hamvas zacskó érjen felnőttest, gyermeket.*

Ezután kezdődött a vasárnapi táncmultság, amely szokás szerint reggelig tartott. Természetesen a fiatalok mellett a fiatal házások és az idősebbek is egyaránt mulattak.

Hétfőn délután folytatódott a multság, amelyet *szénatáncnak* neveztek. A szénatáncra senki sem fizetett belépti díjat. Ide mindenki hivatalos volt, aki a szombati szénagyűjtésen szénát adott. Aki nem adott, az általában nem is ment a táncba.¹

A harmadik napon (kedden) a mulatozás színjátékos szokáselemekkel keveredett. Ez a farsang utolsó napja, amelyen a *mulatozás* és a *munka* az életvitelben felelseréli egymást, szimbolikusan „Cibere vajda legyőzi Konc királyt”.

A farsang, amely a köztudatban a mókázás, a szórakozás, a bőség időszaka, végéhez ér. Az utolsó mozzanata az elmaradhatatlan felvonulás, amely Menaságon az ún. *kalaksisokban*, azaz farsangi menetoszlopokban történt. Kedden a déli órákban kezdődött meg a falu utcáin.

A farsangvégi felvonulók egyben a farsangtemetés résztvevői. A menetben néhány kötött szerep mellett a résztvevők nagy többsége énekes, táncos fiatal, akik az utcán, amikor a farsangi menet megáll, énekelnek és táncolnak. Ez az esti táncba való toborozást is jelenti. Az ilyen hívogatás nem eredménytelen, mert a falu (tízes) lakóinak nagy része felsorakozik és részt vesz a keddi farsangi ceremónián.

A menetet a *káplárok* irányítják, ők tartják fenn a rendet. A káplárok szerepét nők, illetve asszonyok töltik be. Utánuk következik lóháton vagy gyalog az *indiánnak* öltözött *vezér*, valamint *néhány maszkos férfi* és *nő*. Ezután a kétkerekű taligán ülők csoportja következik. A taligát két férfi húzza, amit *lusták szekérének* neveznek. Ezt követi a lovas szekér vagy újabban lovas kocsis, amelyen két maszkos alak ül. A szekérre szalmát is tesznek, amiből megálláskor az utcán tüzet gyújtanak, és azt körültáncolják. A látványt kiegészíti egy fél szántalpra szerelt forgó szekérkerék s rajta a farsangot jelképező *szalmabábupár*, amelyet a szekér után kötnek, vagy két férfi húzza. A bábuk után közvetlen a *zenészek* mennek. Ezt követi a *táncosok* sora, a szervezett menetoszlop. Ez a csoport énekelve, táncolva verbuválja a falu népét a farsangi népszínjátékra. A menetet az *ökrös gazda* zárja, aki a feleségével együtt hajtogatja az eladó állatot.

Minden emberi alaknak és bábunak meghatározott játéka, öltözete, illetve szerepe van.

Vezér: Indiánnak öltözött, álarc nélküli alak, kezében (térképet) papírtercset tart. Időközben kinyitja azt, s a hollétéről és az irány meghatározásáról tájékozódik. Esetenként lóháton megy s hátrafelé fordulva (fordítva) ül a lovon. Létrával ül a lóra. Nem előre, hanem az utána vonuló menetre tekint. Vezeti az éneklést, megállítja vagy indítja a farsangi menetet.

Káplár: Több alak is lehet, akik a rendfenntartók szerepét töltik be. Emellett a böjt hírnökei, mert kezükben karóba húzott sóskáposztát

Farsangi menet. Csíkmenaság 1985. Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangi szekér szalmaembereket vontat. Csíkmenaság 1985.
Fotó: Pozsony Ferenc

A zsidóvecsernye. Csikmenaság 1985. Foto. Pozsony Ferenc

fitogatnak, azzal fenyegetik a rendbontókat. Öltözetük nyárias, csipkés, városias. A vezér körül mozognak.

Vénleányok: Több álarcos, napszemüveges alak, akik a köztudatban Menaságon a „falu csúfjai”. Ezek különböző vénleányokra (vénkisasszonyokra) jellemző öltözetben (kalap, vállkendő, hosszú ruha, kesztyű, napernyő) és csipkediszekkel tele vonulnak fel. Szerepkörük a vezér körüli tetszelgésben merül ki. Ha a táncra kerül a sor, éppen úgy járják ők is, mint a többiek, és hajlandók a nézők közül is táncospartnerrel választani.

Kíséret: Népviseletbe öltözött, meghatározatlan számú résztvevő. A kucsmájukat felszalagozzák vagy kifordítják. Ők biztosítják a jó hangulatot és vontatják a bábupár és a lusták szekereit. Ezt régen lóval vagy ökörrel húzták. A kíséretben is vannak, akik nyársra húzott savanyúkáposztát fitogatnak.

Bábupár: A menasági menetben a szántalpon vontatott bábupár képezi a tél (a farsang) szimbólumát, amelyet jelképesen eltemetnek (elégetnek). Ezeket úgy szerkesztik össze, hogy menet közben forogjon a kerék, rajta pedig a bábuk „keringőznek” (táncot utánoznak), ami igen látványos, humoros és sajátos eleme a menasági farsangvégi menetnek.

Lusták szekere: A farsangi menet szatirikus (csúfoló) betétje. Aki erre kerül, az „csak egy lépésre áll az elveszéstől”. Persze a vidámság kedvéért mindig kerül egy vagy több vállalkozó, aki felül rá, de a valóságban szorgalmas ember. Századunk első évtizedeiben a *lusták szekere*t még parodisztikusabban szerkesztették meg: a lovak (ökrök) nem vontatták, hanem taszították azt. Tehát fordítva ment, elől a szekér, hátul a ló vagy az ökör.

Ökör: Egyetlen szerepkörrel felruházott állatfigura. Szelíd külsejű, sovány, gyenge állat, amelyet a gazda lépten-nyomon dicsér és eladásra ajánl. Parodikus párbeszéd alakul ki körülötte, míg el nem jön a vásár pillanata.

A játék úgy alakul ki, hogy az ökröt érdekes, játékszerű jelenetek közepette a ceremónia vége felé éppen a vezér vásárolja meg. Ekkor leütik és mint egy áldozatot szimbolikusan elfogyasztják. Az ökör „feláldozása” a farsangi színjáték kiemelkedő mozzanata. Utána a táncos bábupár kerül sorra. Elkísérik a falu (tízes) végéig, ahol elégetik. A bábuk elégetése ének és tánc közepette történik, ami a farsang temetésének a végét jelenti.

Menaságon napjainkban csak egy farsangi menetszlopot alkotnak, amely Pottyondról indul, és a menasági templomig megy. A század elején minden tízesből kitelt a *kalaksis*, és azok Menaságon találkoztak össze. Ott megálltak, fogadták őket a falu vezetői, megadták a tiszteletet, és felhívták figyelmüket a rend fenntartására. A *kalaksisok* nem olvadtak egybe, hanem mindenik visszament saját tízesébe, ahol külön folytatta a farsangtemetési színjátékot.

Este az egész falu népe összegyűlt a kultúrotthonba (táncolóházba, népházba), és folytatódott a tánc. Csak éjfélkor ért véget a vigadozás, amelyet népi színjátékos, parodikus jelenettel fejeztek be.

Éjfélkor a férfiak kifordítják kucsmáikat, bőrbéléses kabátjaikat, s a népház közepén szembefordulva egymással, hosszában két sort alkotnak. Egyik lábukra letérdelnek. Ekkor kezdődik az ún. *zsidóvecsernye*. Ez tehát Konc király és Cibere vajda küzdelme után a Cibere vajdához való csatlakozást jelenti. Ezzel tudomásul veszik a mulatozás végét. Szertartáshoz illő csendben a vezető (az indiánnak öltözött vezér) a zsidóvecsernye szövegének mondásába kezd, amelyet a férfiak letérdelve utána mormolnak:

*Mondá Szent Atyánk egykor Szent Mihálynak,
Hozzon egy urat, urak országából.*

– mormolás (ismétlés)

*Nosza hát, Szent Atyám, mondd el a jeleket.
Miről ismerem fel a grófi feleket?*

– mormolás (ismétlés)

*Taknyos orr, görbe láb, harisnya, cipellő,
Ing, rajta bugyogó, csúnya rongy és szellő.*

– mormolás (ismétlés)

*El is ment Szent Mihály Burkus országába,
Rá is talált Bécsben a grófi csárdára.*

– mormolás (ismétlés)

*No, úri barátom, menjünk mennyországba,
Megmutatom neked, hol az isten háza.*

– mormolás (ismétlés)

*Ich, veis nix habinix, nem menyek én oda,
Tata ment pokolba, én is menyek oda.*

– mormolás (ismétlés)

*Megfogá Szent Mihály a gróf úr szakállát,
Vitte az ég felé, mint holló a fiát.*

– mormolás (ismétlés)

*Nosza hát, Szent Atyám, én urat nem hoztam,
A nagy fáradságom sikertelen vala.*

– mormolás (ismétlés)

*Vörös szakála itt van a kezemben,
És a kehes urat az ördög elvitte!*

– mormolás (ismétlés)

(Tovább kórusban mondják)

*Uram, őrizz meg:
hosszúláb földektől,
csapásos kertektől,
nagy szarvú ökröktől,
vasas taligától,
vastag szalonnától,
vénasszonyok szájától,
fortélyos lótól,
huncut feleségtől!*

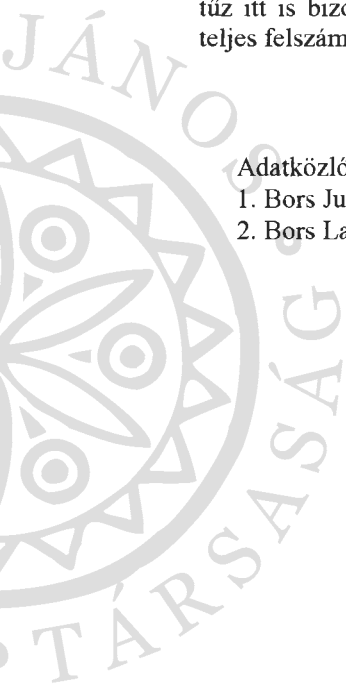
Mind a zsidóvecsernye szövege, mind pedig a ceremónia érdekes népi paródia. Elemei a legkülönbözőbb forrásokból valók.

A menasági farsangvégi felvonulásban, akárcsak Kászonban, megjelenik az egyetlen állatfigura: az ökör. A ma élő adatközlők egyike sem tud magyarázatot adni az ökör jelenlétéről.

Legvalószínűbb, hogy az ősi állatáldozat motívumával van kapcsolatban. A szószóló utal is erre a gondolatra. „*Pottyondi kalaksis egy ökröt is hozott,/ hogy Konc királynak lerója az adót.*” Tehát tisztelgésről van szó áldozathozatallal. Ennek az ősi motívumnak a mai szokásmodellben csak egyszerű, kevésbé tudatosult formája, cselekménye van jelen. A feláldozott állatot a farsangolók fogyasztják el szimbolikusan. Tűzre csak a farsangi mulatozások jelképe, a táncos bábpár kerül. A tűz itt is bizonyos értelemben a rossz szellem, a túlhaladott állapotok teljes felszámolását jelképezi.

Adatközlők:

1. Bors Julianna (1923), Csíkmenaság
2. Bors Lajos (1917), Csíkmenaság

Szabó Kálmán

FARSANGI MULATSÁGOK ÉS FARSANGTEMETÉS CSÍKCSICSÓBAN

Csíksicsóban még ma is élnek olyan népszokások, melyek az esztendő jelesebb napjaihoz fűződnek: pl. karácsonyi betlehe-mes, húshagyókeddi multság és temetés, Jakab-napi zöldágállítás stb.

A faluban a második világháborút követő években betiltották a farsangi játékokat. Az 1989-et követő hónapokban, 1990 *húshagyatján* újból megszervezték. Nem volt nehéz a felújítás, mert még élt a falubeli parasztemberek emlékezetében az egykori játékok modellje. Csicsóhoz közel fekszik Csíkszentdomokos, ahol kevés kivétellel folyamatosan továbbélt a farsangtemetés. Annak híre, hatása szintén erős volt az itteni játékok felelevenítésében is.

Az idősebbek visszaemlékezései alapján a második világháborút megelőző időszakban a farsangi multságok és játékok megszervezése a következőképpen történt:

A két karácsony közötti periódusban minden tizesben (Alszeg, Felszeg és Újfalú) 5–6 idősebb legény, akik több tekintéllyel, jó szervező képességgel rendelkeztek, hozzáláttak előkészíteni a farsangi multságokat.

A farsangi multságokat minden tizesben külön-külön szervezték meg. Minden tizesben volt egy-egy táncház. Az Alszegben Szabó Bertalan hajlékában gyűltek össze a fiatalok, a felszegiek az örmény kúriában vigadtak. A közös farsangbúcsúztatásig még a legények sem léphettek be a másik tizes szórakozási helyére. Ha mégis megtörtént az, hogy egyik két merészebb legény „betévedt” a másik tizes báljára, akkor annak könnyen verekedés, veszekedés lett a vége.

Minden tizesben választottak egy *gazdát*, aki a fiatal legények szervezőmunkáját vezette. Először is számba vették a táncmultságokra meghívandó fiatalokat. Ez nagy körültekintést igényelt, mert ha valakit kifelejtettek, abból „vérré menő” sértődés is következhetett. Az előre elkészített lajstrom alapján hívták a legényeket és a leányokat. Rendszerint a legények saját kedveseiket hívták a táncmultságokba. Akinek még nem volt *szerejeje*, azt a *gazdáknak* kellett meghívniuk. A táncba hívó legények a következő szavakkal kéreztették el a lányokat: „*Tisztelt István bátyám, igen szépen kérem szíves engedelmeidet, hogy a kedves lányukot elvihessem a mi tisztességes lötyenfűtünkbe egy pár táncra.*”

Szintén a *gazdák* feladatkörébe tartozott a táncházak kibérlése, azoknak tisztán tartása, világítása és fűtése is. Ők fogadták meg a zenészeket

is. Bizony igyekezniük kellett, hogy a farsangi periódusra ne hogy a másik tizesbéliek kaparintsák meg a jobb zenészeket. A hagyományos zenekar a következőkből állott: hegedűsből, gardonyosból, klánétásból. A farsangi táncmulatságokba régebben szóban hívták meg a fiatalokat, újabban már névre szóló meghívóval, vagyis *cédolával*. Farsang idején a táncmulatságokat kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap este szervezték meg.

A gyermekeknek is húztak a bálók idején egy-két nótát, de utána következett a *seprűs tánc*, mely során hazaküldték őket. A 12–14 éven aluli gyermekeknek általában vasárnap délután szerveztek külön táncmulatságot, hogy ők is megtanulhassanak táncolni.

A farsangi mulatságok költségeit hajdanán közös adakozásból fizették ki. Rendszerint *szénát gyűjtöttek*, és annak az árából fedezték a kiadásokat. Ha egy kisebb összeg megmaradt, akkor azt a *gazdalegények* közösen mulatták el a kocsmában. A *szénagyűjtés* sajátos ceremóniával járt. A legények megindultak az utcákon egy-két szekérral. Fekete báránybőr kucsmájukra ilyenkor a kedvesüktől kapott bokrétát és szalagokat kötöttek. Rendre elmentek minden meghívott házához, s ott egy-két villa szénát kértek. A szekérral ilyenkor megálltak a kapu előtt, s míg a gazda kihozott egy-két villa szénát, eddig a zenészek húztak egy-egy csárdást vagy keringőt, s megtáncoltatták a házigazda feleségét. Az pedig *pálinkával, rátottával, csörögével, pánkóval* kínálta meg a szénagyűjtőket. Arra is volt példa, hogy nem szénát, hanem krumplit adományoztak vagy káposztát, mivel Csicsó híres káposztatermesztő falu volt. A második világháború utáni években, különösen az 1962-es kollektivizálás után elmaradt a szénagyűjtés, helyette készpénzt adtak a házigazdák. A hagyományosan megállapított összeget felírták egy füzetbe. A szénagyűjtésre hajdanán mindig húshagyókedd előtti hétfőn került sor.

Farsang idején a táncmulatságokban a legények megkínálták egymást pálinkával. A leányok pedig pánkót, csörögét sütöttek. A szeszital hatására nagyon sok esetben véres verekedésre is sor került a mulatságok idején. Éppen ezért a leányokat mindig csak kísérővel engedték el a bálba. Leggyakrabban az anyjuk és nagyanyjuk kísérte el őket. A kísérőket így aztán *falvédőknek* nevezték, mivel a falak mentén elhelyezett lócákról figyelték a fiatalokat.

A farsangi maszkos játékokra mindig húshagyókedden került sor. Általában minden tizes külön csoportot szerveztek, és úgy járta be a falu utcáit. A maszkosok között megemlíthetjük a *borbélyt*, aki egy kovács

által használt fogóval kihúzta a *cigánynak* öltözött legény krumpliból készített fogait. A hagyományos alakok sorában felvonult a *huszár* zsinóros ruhában, csáköval a fején és karddal a kezében. A csoport mellett szaladgált a hammas, aki kifordított szőrös bundát viselt, fejére szintén kifordított báránybőr sapkát tett. Lábára bocskort húzott, arcát pedig rongyból készült álarccal fődte be. Egy bot végére *hammas* zsákot kötött, s azzal ijesztgette a gyermekeket, asszonyokat. A tradicionális, második világháborút megelőző farsangi figurák sorában felvonult a *pap*, a *kántor*, a *halál* és a *zsidó kereskedő* is. Az említett maszkosokon kívül még több székelyruhába öltözött legény is felvonult. A fiúk közül egyesek leánynak öltöztek be. Arcukat rongyálarccal fődtek. A legények egy része ostort tartott kezében, s jó nagyokat *csattogtattak* menet közben. A felvonulók sorában előfordulhattak *bőrös cigányok*, *cigányasszonyok* szatyorral, meszelővel és *kártyavető*k is. A két világháború közötti években medvealakoskodó is megjelent a menetben. Gazdája egy dobort, s az állatalakoskodó annak ritmusára táncolt.

A felvonulás közben pénzt, ételmet kéregettek az utcára kitódult gazdáktól, asszonyoktól. De megkínálták pálinkával, borral és süteménnyel is a vonulókat. Azok pedig hangos szóval hívták meg a gazdákat az utolsó farsangi bálra:

*Esik eső, nagy a sár,
bolond, aki nem vidám!*

*Esik eső, hull a dara,
ázik a szép leány fara!*

*Gyere bálba, Juliskám,
de ne hozd a nagyanyád!*

*Hozd a bálba Juliskát,
ad az anyja rátottát!*

*Esik eső, hull a hó,
hej, mulatni de be jó!*

Miután körbejárták a falu utcáit, a csoportok visszamentek a táncházakba, és ott megkezdődött az utolsó farsangi bál, mely egészen reggelig tartott. A második világháború előtt csak éjfélig vigadhattak. Olyankor asztalhoz ültek, s zene nélkül reggelig mulattak nagy eszem-iszomot rendezve. Ilyenkor ismét előkerült a pálinka, a hagyományos páncó, a

csöröge és a töltött káposzta. Hajnalban a leányok és az asszonyok hazamentek, s a legények készülődni kezdtek a farsang temetésére. Össze gyűjtötték a megmaradt ételt és italt, s azokat egy nagy kosárba rakták, majd feltették egy szamar vagy ökör által vontatott taligára.

A farsangtemetés hamvazószerdán délelőtt kezdődött. Egy legényt ráfektettek egy létrára. Ő volt a *halott*. Általában a legrészegebb legényt szemelték ki erre a szerepkörre. A *halottat* négy legény vállon vitte, s egy fehér lepedővel takarták be testét.

A felvonuló menet élén a zenészek haladtak. Rendszerint halottbúcsúztató, gyászos zenét szolgáltattak. Utánuk következtek a *halottvivők* a *halottal*. Őket követték rendben a következő alakoskodók: a *halál a kaszával*, a *pap* meg a *kántor*. Utánuk jöttek az úgynevezett *késérők* nagy zokogással meg siratással. A felvonuló menet végén az ételt-italt szállító ökrös fogat haladt. Miközben végigmentek a falu utcáin, sok bohókás, tréfás jelenetet improvizáltak. A *halottat* beleborították a hóba, vízbe, sárba, s ilyenkor éktelen nagy jajgatással és sírással emelték vissza a létrára.

A farsangi felvonulás a *Nagykertnek* nevezett helyen folytatódott, ahol találkoztak a tízesek felvonuló csoportjai.

A kertben szalmával tüzet gyújtottak, s az álhalottat beleborították és körülégették. Mielőtt komolyabban meggyúlt volna, hirtelen kiszökött a tűzből és elszaladt. Akkor elővették az előkészített *szalmabábut*, s azt égették el. Ez rendszerint egy férfiruhába öltöztetett, szalmával kitömött bábu volt. Külön gondot fordítottak arra, hogy murok segítségével a nemét kifejezzék.

Az álhalottat és a szalmabábut is az álpap káposztalével megszentelte, majd a következő szöveget mondta el:

*Elküldte az Isten Szent Mihályt a zsidók országába,
 hogy vigyen fel néki egy izraelita lelket.
 Á, szent Atyám, mondjad a zsidó jeleket,
 hogy megtalálhassam a zsidó sereget.
 Rossz bocskor, rossz nadrág és egy rosszabb kabát,
 taknyos orr, csipás szem, attól habzik a szád.
 Niksz nájder, habariks, nem menyek én oda,
 apám a pokolba ment, s én es megyek oda.
 Hatsinges kolbászból legyen a leeresztő köteled,
 hogy meg ne üsd a nagy bográn fejedet.
 Úgy szökjél át a poklon,
 mint nyúl a bokron.*

*Adj, Uram, a cigánynak a sírban bürgöl szárú csizmát,
mert ezen a földön eleget járt meztláb...*

A résztvevők ezalatt hangos zokogásban törnek ki, s elsíratják a *fársángot*. Majd a nézőkkel együtt közösen elfogyasztják a farsangi bálról megmaradt ételt és italt. Azután rendszerint sorba állnak, és fegyelmezetten elvonulnak a katolikus lelkész udvarára. A pap pálinkával, kaláccsal és kenyérrel kínálja meg a farsangosokat. Ott az ő udvarán járják el az utolsó farsangi táncot.

A plébánia udvaráról csendesen bevonulnak a templomba, ahol a katolikus vallás szertartása szerint következik a *hammazás*. Az 1990-es és 1991-es felújítás során is ezt a szokásmodellt játszották el, csakhogy élő álhalott alakoskodó helyett már csak a szalmabábut hordozták végig a falun és égették el. A hagyományos alakoskodók mellett újabb maszkok is feltűntek, különösen 1991-ben. Ezeknek sorában nagy népszerűségnek örvendtek a *bányászok*, akik botokkal voltak felfegyverkezve, és néha-néha megrohmozták a többieket. Ezzel is utalni akartak az 1990-es bukaresti bányászlátogatásra. Az újabb szereplők között megjelent terhes nő, felcsert, vasutast, rendőrt, erdészt alakító alakoskodó is. Ez a folyamat azt jelzi, hogy a szokásrendszer gyorsan adaptálódik, és folyamatosan aktuális jelentésekkel töltődik fel.

Kardalus János

ADALÉKOK A DITRÓI FARSANGTEMETÉS ISMERETÉHEZ

Ha megvizsgáljuk a ditrói farsangtemetést, több olyan sajátosságot találunk benne, ami bebizonyítja, hogy a szokáselemek még egy helységen belül is változnak, gazdagodnak vagy szegényednek. Ditróban a farsangi felvonulást egy kiemelt szerepkörű alakoskodó vezeti. Az utóbbi évtizedekben ez *indián, basa, tudós, pap, prédikátor* stb. volt.

A ditrói farsangtemetés struktúrája elég rugalmas volt ahhoz, hogy a hagyományos, sokszor mágikus motívumok mellett befogadja a jelképes jelentéssel felruházott *történelmi* alakokat is. Ilyen alakoskodónak tartom a *török basát* vagy a felvonulás rendjére vigyázó *janicsárokat*. Ezeknek játéka már hagyományosnak mondható Ditróban.

A farsangi felvonuló jellegű *temetés* rendszerének gazdagítására az utóbbi években is sor került. Igaz, ezek a módosulások ritkábban fordulnak elő, és a legtöbbször csak egy-két évben élnek, s aztán gyorsan el is tűnnek, amikor a közösségben megszűnik az érdeklődés irántuk.

1990-ben a ditrói farsangtemetés idején nemcsak a telet, a vidám szárazokozásokat meg a mulatozásokat temették el, hanem az emberi rossz-szaság foglatának vélt diktátorházaspárt is. A farsangi játékok számára az 1989-ben megbuktatott és kivégzett házaspárnak, Ceaușescunak és feleségének egy-egy koporsót készítettek, s azokkal is felvonultak a menetben. Igaz, hogy előttük ott vitték a hagyományos farsangi halottbábút is, de ugyancsak a *meztisztulás* helyére vitték egy másik székéren a házaspár koporsóit is. Arra is figyeltek, hogy a „hőn szeretett” pár valós arányait is kifejezzék. A *feleség* koporsója jóval nagyobb volt, mint a férjéé. Mindkét fekete koporsóra ráírták az elhunytak nevét is.

A koporsókat végighordozták a felvonulás keretében az egész falun. Majd a végén sor került a szokásos, hagyományosan gyakorolt farsangi jelképnek, a szalmabábnak az elprédikálására, elbúcsúztatására és elégetésére is. Utána kiléptek a hagyományos forгатókönyvből, és előhozták a két koporsót. Azokat szertartásosan körülvették a *siratók*, a *janicsárok*, a *halál* és az *ördög*. Kihangsúlyozott szerepet az *ördög* és a *halál* játszott. Az utóbbi egy kaszával, az ördög pedig egy *ördögollóval* körüljárta a koporsókat, közben a következőket mondták: „*Végre a kezembe kerültetek! Most mentek a pokolba!*” „*De ott sem lesz nyugtotok! Még az ördögök is kikergetnek!*” „*Tüzet nekik, tüzet nekik!*”

Szalmából tüzet raktak, meggyújtották a koporsókat, és miközben a tüzet vidáman szították, körüláncolták azokat. Befejezésükre a felvonulást vezető *basa* a következőkkel búcsúztatta el őket:

*Eljött a farsang utolsó napja,
három maradványt fed be a föld hantja.
A szalmaember mellett örökre nyugosznak,
s ezzel lezárult egy fényes arany korszak.
Kérjük a jó Istent, mint mindég,
hogy ilyen iszonyú korszakkal ne sújtsa népét,
hogy éljünk szabadon, vidáman, remélve.
Konc királyt is legyőzte Cibere vajda,
Ceausescuék is így zuhantak sirba.
Mint őseink tettek, aképp cselekedtünk,
utolsó útjukra őket mi is elkísértük.*

1991-ben a farsangtemetés modelljébe megintcsak új, aktuális alakok és játékmotívumok kerültek be. Abban az évben nemcsak Ditróban, hanem Csicsóban, Alsósófalván, Kézdivásárhelyen is az 1990 júniusában Bukarestben főszerepet játszott *bányászok* jelentek meg a farsangi felvonulók között.

1991-ben a ditrói játékokban megjelent XIII. Szaddam Husszein is két bányász kíséretében. Abban az évben szintén ő volt, tehát Szaddam a farsangi felvonulás vezetője is.

Különösen az 1990-ben Ditróban eljátszott szokásnak volt nagy hatása a falubeliekre. Elevenen élő, igazi funkciója volt az aktuális játékmotívumoknak, szereplőknek. A farsangtemetésben igen nagyszámú *közönység* is részt vett, ami tömegélményt jelentett, s ezáltal felejthetlenné vált a ditrói közösség életében. Az ellenszenvet, a megvetést megidéző helyzetben, amit a közönység is nyíltan kifejezett, látni lehetett a népi humor tömör és figyelmeztető megnyilvánulását, de értékítéletet is. Ilyen megnyilvánulásra csak szellemes, érett közösség képes.

Természetes, hogy a fenti elemek, szereplők nem vonultak be tartósan a farsangi játékokba. Az viszont valószínű, hogy az embereket mindenkor foglalkoztató, kiemelkedő események figurái ideiglenesen bekerülhetnek a farsangi szokások rendszerébe. Segítségükkel a legtöbbször a közösségben felhalmozódott feszültségeket vezetik le. Humoros, tréfás formában kifejezik a közösség viszonyulását, értékítéletét s gyakran lázadását is a „pellengérré” állított személyekkel szemben.

Dr. Balázs Lajos

FARSANG-JELLEGŰ ALAKOSKODÁSOK CSÍKSZENTDOMOKOSON

Újváry Zoltán a dramatikus népszokásoknak szentelt munkája negyedik kötetében jegyzi meg¹ (Újváry 1988. 30), hogy a lakodalom kedvelt játéakai közé tartoznak az ítélkező és álkivégző, illetőleg a kakast vagy más állatot megölő játékok. Utal arra is, hogy a kivégzéssel, megöléssel záruló ítélkező játékok az európai farsang jellegzetes szokáshagyományába tartoztak. Következtetése pedig az, hogy „a nagyszámú példa a lakodalmi és farsangi játékok összefüggéséről tanúskodik. Az ítélkező játékok a lakodalomban a farsangi szokáskörből kerültek át.” Újváry szerint ehhez a folklórjelenség-vándorláshoz, -átvételhez bizonyára hozzájárult az, hogy a lakodalmak főleg farsang idején voltak. Az átkerülésnek az okát Újváry nemcsak a két szokásesemény részleges egyidejűségében látja – és ez nem is lehet kizárólagos ok, hisz a régebbi és általában is végzett statisztikai elemzések is igazolják, hogy lakodalmak, a bőjti időszakot kivéve, egész esztendőben történnek –, hanem a játék funkciójában: a szórakoztatásban, a mulatásban. A lakodalom egy hely, egy lehetőség a színjátszásra, a játékos kedv kiélésére.

A csíkszentdomokosi lakodalmi szokások régebbi és mai változatai alapján úgy tűnik, a fenti ítélet csak részben igaz, még akkor is, ha a betétjátékok elsődleges célja a látványosság, a spektakulum, a szórakoztatás.

Domokoson kizárólagosan csak a lómaszkos – a magyarság legelterjedtebb állatalakoskodása – jelentkezik, éspedig két alkalommal a szokásvonulat egészében.

Az első alkalom már a múlté: a perecrakás rekonstruált szokásáról van szó, mely amúgy is szokás volt a szokásban, külön betétjátéka a lakodalomnak, viszont rendkívül összetett szellemiségű funkcionalitással. (A dramatikus játékok vizsgálata során talán el lehetne tünődni a játékok halmozódásának jelenségén is.)

A pereg, mint már leírtam máshol² (Balázs 1976. 142–147), a násznagy szimbolikus jellegű ajándéka volt, melynek elhozatalára, akárcsak a menyasszonyért, az egész násznép elvonult az esküvő után.

A pereg kivételére érkezett násznépet zárt kapu fogadta. A dörömbölésre, ujjogtatásra megjelentek a ház képviselői, és ezzel mulattató párbeszéd, játék vette kezdetét, melynek „főhősei” a násznépet vezető gazda és a násznagy házat képviselő személyek, illetve a násznép voltak.

Az utóbbiak közül egy férfi lovat vezetett elő, és eladásra kínálta fel. A ló tulajdonképpen kezébe öltöztetett asszony volt, akinek a fejére cserépfazakat kötöttek, az arcát pedig elfedték. A lovat eladó férfi bal kezében a ló kantárszíját fogta, jobb kezében pedig egy rudat tartott. Addig nem engedte be a szállást kereső *fáradt utasokat*, amíg a lovat meg nem veszik a kiszabott áron. Zajosan alkudoztak, de a vásárban nem tudtak megegyezni: „*Nem adod azon alul?*” – kérdezte a kérő gazda.

„*Nem! Inkább megütöm!*” – s a rúddal fejbe ütötte a lovat, a fazék darabokra tört, a ló pedig összeesett. – „*S meg es nyújom!*” – Ekkor a zékét lehúzták, az asszony pedig talpra ugrott.

Megjegyzem, hogy a pereckiadásnak más feltételei is voltak: például a tiri hazai (álmenyasszony) játéka, mely szintén maszkos alakoskodás.

A lóvásárra második alkalommal a lakoma másnap reggelén, a *második béülés* előtt került sor, azzal a céllal, hogy a bágyadt, álmosodó násznépet újra felélénkítse, kacagtassa. Ezt a jelenetet cigányozásnak is nevezik, mivel – Újváry szavával élve – utánzó játék: a tulajdonképpeni szereplők a játékra vállalkozó lakodalmazó násznépből kerülnek ki, viszont cigányoknak maszkírozzák magukat öltözködésükkel, modorukkal, beszédjükkel. Ez a fajta játék viszont már sajátosan farsangi.

A lovat – az egyik játékváltozat szerint – a *vén cigány* vezeti be az udvarba: ő a ló gazdája. A ló hátán ül a *vén cigányné*, szivarazik, s körülötte a *purdék*.

A szöveges, párbeszédés jelenet, vásár az udvarban, a kigyúlt násznép előtt kezdődik. A fiatalabb cigányok árat ígérnek: 25 darab *százast* (vagy *kékhasút*) ígér az egyik, a másik ötvenet, csapkodják a tenyerüket egymáséba. A *purdék* kiabálnak: „*Ne add, apám, annyiért oda!*” Az öreget úgy megzavarják, hogy inkább fejbe üti a lovat, mint hogy odaadja. A cserépfazék széttörik, a ló cigánynéstől elterül, s a *purdék* ráborulva jajgatnak, siratják: „*Szegény ló, jaj, Sári, de jó ló volt!*”

A cigányok hirtelen hangot változtatnak, és kezdik mondani, hogy „*a magyarok ütték meg a drága lovat*”, majd fenyegetőznek, hogy mennek a milíciára, s hozatnak nyomozókutyát, hogy kinyomozza a „*bűnöst*”. Perlekedés, nagy kacagás, zsvivaj után a cigányok békülékeny hangot ütnek meg, és kezdenek pénzt, tésztát, pálinkát kéregetni: „*Adjon, istálom, ennek a gyermeknek egy lejt, hogy keszenje meg!*”

A plébános fogadja a farsángosokat. Csíkmenaság 1985.
Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangtemetés. Csíkszentdomokos 1984. Fotó: Pozsony Ferenc

Vonul a menet. Csíkszentdomokos 1984. Fotó: Pozsony Ferenc

A vénlegény bábakalácsot visel fekete bundasapkáján.
Csíkszentdomokos 1984. Fotó: Pozsony Ferenc

A szalmaember siratása. Csíkszentdomokos 1984. Fotó: Pozsony Ferenc

Elégetik a szalmaembert. Csíkszentdomokos 1984. Fotó: Pozsony Ferenc

Elégetik a farsangi szalmaembert. Csíkszentdomokos 1984.
Fotó: Pozsony Ferenc

Farsangi és tánc az égő szalmaember körül. Csíkszentdomokos 1984.
Fotó: Barabás Zsolt

A zenészek csárdásra zendítenek, a ló felugrik, és a játék táncsal fejeződik be.

A két játék és játékkalkalom összevetése nyomán próbálunk a továbbiakban a jelenség nem minden vetületére kiterő következtetést megfogalmazni.

1. A két betétjáték a hasonlóság ellenére sem azonos célzatú. Az első, a pereckivétel keretébe beépített lóvásár szereplői a násznagy szomszédságából, úgy is mondhatnám, és erre külön ki lehet térni, az illető ház védelmezőiből, vagyis nem a lakodalmazók közül kerülnek ki, és etnikumuktól, társadalmi hovatartozásuktól, foglalkozásuktól nem idegen személyeket, illetve környezetet utánoznak. Tehát nem utánozó játék, mint a hajnali cigányozás, amely nyilvánvalóan az.

2. A pereckivétel lóvására, szerintünk, szerves része annak a dramaturgiai jól adagolt és fokozott akadályrendszernek, amely mind a menyasszony kivételét, mind annak jelképét, a pereckivételt előzi meg. Persze más játékkörnyezetben és más szereplőkkel. Itt fadöntési alkura (erről most nem szólhatunk), lóvásár alkura kerül sor, álperccel bemutatásával is találkozunk. A párhuzam jobb érzékeltetése kedvéért említjük, hogy a menyasszony kivételénél magas fényőről cserépfazakat kellett lelőni, leütni, a két násznép gazdái úgy alkudoznak a menyasszony kiadásán, mint bármilyen vásáron, próbálják egymást félrevezetni, olykor becsapni (pl. a valódi deusz-pálinka – áldomásital helyett teát hoznak ki), az igazi menyasszony helyett pedig álmenyasszonyt vezetnek ki előbb. Tehát egy olyanszerű – legalábbis szándékában – próbatételesorozatnak vagyunk a szemtanúi mind a két szintéren, ami a mesebeli hősré vár, ha az el akarja nyerni a „királylány kezét, fele vagy egész vagyont”. Az már a mese realizmusának a kérdése, hogy hozomány nélkül nem vittek férjhez leányt.

3. Főleg a menyasszony kivétele, de a perccel kivétele alkalmával is a rituális szövegek, cselekedetek – pl. áldomásital és kalács mint rituális étel és ital elfogyasztása – az új pár szerencséjének, boldogságának, termékenységének megalapozását szolgálják. Szerintünk ebbe a sorba szervesen beleillik a fával való foglalatoskodás, a lómaszkos játék, melyek Dömötör Tekla, Újváry Zoltán és mások szerint is a termékenység jelképei, így a pereckivételkor eljátszott lóalakoskodás, szerintünk, funkcionális és nem szórakoztató szerepet töltött be. Még azt az apróságot is idejegyzem, hogy itt a fejbe ütött lovat nem siratják el, mint a cigányutánozó lóvásárkor teszik, hanem talpra ugrik, mint a ciklikusan megismétlődő élet. Így tehát a pereckivétel lovas játékában a termé-

kenységi mágiával való kapcsolatot érzem, mely valahol mélyen az időben termékenységre irányuló cselekedet lehetett. Ezen feltételezésemet a fa és fazék, illetve ez utóbbinak eltörése – mint nemi, szexuális vonatkozású kellékek, cselekedetek jelenléte – is megerősíti. Mondanom sem kell, hogy eme jelentések és jelképek ma már csak a játék tartalmukat veszített kellékei.

4. A fenti érv mellett szól talán még az is, hogy a pereckivétel lóalakoskodása nem egy bizonyos közönség figyelmének felkeltése céljából történik; ez a szándék épp a farsangi felvonulásról és a lakodalmi mulatság lóvásáráról, a cigányozásról mondható el.

5. Mivel ez utóbbi játék esetében a szórakoztató szándék nyilvánvaló, annál is inkább, mivel a lóvásár, a szereplők leleményessége és a médium ösztönzésének függvényében, kártyavetéssel is folytatódik, cigányné módra, mindenképpen elhihetjük, hogy a hajnali/reggeli lóalakoskodás-cigányozás a farsangi szokáskörből kerülhetett át a lakodalomba.

A többi, inkább formai elem összehasonlítására és tartalmi vonatkozásuk elemzésére helyszűke és tematikai okok miatt most nem térhetünk ki.

Befejezésül szükségesnek véljük azonban elmondani eme kis példa alapján is, hogy a népi kultúra elemeinek térben és időben való körforgása, a látszati hasonlóság ellenére is, a különböző környezetű és célzatú rendszerek összefüggésében mindig más és más jelentést nyerhet. Még azt is megjegyezzük, hogy a környezet figyelmen kívül hagyásával végzett szöveg-, rítus-, mítosz-, egyáltalán folklórkutatás végzése adott esetben egy kultúrjelenség differenciálatlanságának, egysíkúságának, árnyalatlanságának káros, tudománytalan következtetésére vezethet.

1991

Jegyzetek

1. Újváry, 1988. 30.
2. Balázs, 1976. 142–147.

Irodalom

Balázs Lajos

1976

Lakodalmi pereg. In: Népismereti Dolgozatok. Kriterion

Újváry Zoltán

1988

Játék és maszk. IV. köt. Debrecen

FARSANG A SÓVIDÉKEN

A farsang a Sóvidéken szokáshagyományokban gazdag naptári időszak. A dramatikus népszokások jelentős csoportja a farsangi periódushoz, ünnepkörhöz kapcsolódik. Ekkor tartották a legtöbb lakodalmat, táncot és bált, ekkor járták a társas összejöveteleket a *fársángolók*. A farsangi multságok *fársáng farkán*, a húshagyókedd körüli napokon érték el tetőpontjukat. Hamvazószerdán reggel több sóvidéki faluban *eltemették a fársángot*.

Az alábbiakban a sóvidéki farsangi szokáshagyomány egészéről próbálok vázlatos képet nyújtani 1979–1983 között végzett gyűjtés alapján.¹ A gyűjtés adatai a következő falvakra vonatkoznak: Atyha, Alsósófalva, Felsősfalva, Korond, Parajd, Siklód, Sóvárada, Szováta.

Január 6-án, vízkeresztkor *béállott, felszabadult a fársáng*. Megszűntek az addig érvényes, munkával és szórakozással kapcsolatos tilalmak. A katolikus családok számára csak akkor szabadult fel a farsang, miután a pap megszentelte a házat, addig nem volt szabad táncot rendezni. A katolikus Atyhában a farsang első napjára már táncot hirdettek, de csak az a leány mehetett, akinek a házában már járt a pap. A sóvidéki reformátusoknál és unitáriusoknál nem volt ilyen szigorú kötöttség. *Két karácsony közin* (karácsony és vízkereszt között) viszont ők sem tartottak fonót, nem vittek ki guzsalyt a kapun. Karácsony előtt minden faluban abbahagyták a fonót, és csak a farsangon kezdtek el újból. A *fonók* és *tollufosztók* általában már október végén, november közepén, a *betakarodás* után megkezdődtek. Tetőpontjukat a farsang idején érték el, ekkor váltak a játékok, az álarcos *maszkurázás*, a táncok színhelyévé, keretévé. Különösen az *asszonyfonókra* érvényes ez.

Farsangi alakoskodás, maszkurázás

A fonók és egyéb társas összejövetelek, a lakodalmak és a kocsmák a farsangi népi színjátszás színhelyei is voltak. A farsangi színjátszás neve a Sóvidéken: *maszkurázás*. *Maszkura* az, aki valamilyen álöltözetet vesz magára, a *maszkurázás* az álöltözetű személyek, alakok cselekvése, játéka. A század elején a maszkurázás a legtöbb sóvidéki faluban szokásban volt. Kisebbségi intenzitással élt a katolikus falvakban (Atyhában és a vegyes felekezeti Korondon, Szováta és Parajdon), ezekben az egyház szigorúbban tiltotta a farsangi maszkurázást.

Az alakoskodás legrégebbi rétege Európa-szerte az állatalakoskodás. Az állatalakoskodás a sóvidéki néphagyományból is felidézhető. Idős

adatközlők *medve-, ló-, kecske-, gólya- és számaralakoskodásra* emlékeznek. Állatalakoknak férfiak, legények vagy házasemberek öltöztek. Az állatalakokká való átváltozás és az ezekhez kapcsolódó játék a két világháború közötti időben, a mai legidősebb nemzedék életében még rendszeres farsangi szórakozás volt, az elmúlt évtizedekben szórványosan fordult elő.

Siklódon az első világháború körüli években medvének, kecskének, lónak és száárnak öltöztek. Medvét úgy öltöztettek, hogy szalmakötegetek fontak, és körültekerték egy férfi testét, külön a lábakat, külön a kezeket, külön a fejét. Másik módja az volt, hogy hosszú, kifordított posztókabátot (kocsókot) vettek a hátukra, fejükre báránybőr sapkát, kezükre gyapjúkesztyűt húztak, arcukra gyapjúálcot tettek, illetve gyapjúval fedték el arcukat. Mindkét esetben a medve négykézlábra ereszkedett. A medvetáncoltató kötéllel vezette a fonóba vagy a lakodalomba. A kecskének fából fejet faragtak, ehhez valódi kecskeszarvat és szakállat erősítettek. A kecskét alakító legény kifordított, hosszú szűrű bundát vett magára, derékből előrehajolt, felsőteste vízszintes helyzetbe került. A bunda alatt egyik kezében a kecske fejét tartó botot fogta, a másikban az alsó állkapcsát mozgó kötelet. Amikor a legény meghúzta a kötelet, a kecske kitátotta, majd összecuska a száját. A kecskének így *kapsogott a szája, kapsogtatott*. A ló- és számaralakot is fából faragták, mégpedig két részből. Az egyik darabból a fejét és az első testrészét, másikkból a farát és a hátsó lábait. A lovast alakító legény elől-hátul a derekához kötötte a lovat. Úgy nézett ki, mintha lovon ülne. A falovat pokróccal terítették le. Menet közben a ló lábait a lovas egy spárgával felhúzta, amikor megállt, leeresztette.

Alsósófalván szalmamedvének, kecskének és gólyának öltöztek, Parajdon kecske- és számaralakoskodásra emlékeznek.

Az állatalakok nem magukra mentek a fonókba, *tollutépőkbe*, hanem mindig kísérté őket egy vagy két *bekérő*. A bekérő lépett először a fonóba, és helyet kért a maszkurák, *fársángok* számára: „*Egy pár fársángot hoztam, megengedik-e, hogy bejőjjenek?*” – ez az általános bekérő formula. Utalhatott arra is, hogy milyen alakokkal jön: „*Egy kellemes vendéggel szeretnének megjelenni. Vadállat formájú, de ne féljenek tőle, nem veszélyes. Ha akarják, bemutatja, hogy mit tud*” (Siklód). A fonóbeliek helyet csináltak a „vendégeknek”, a félenkebb asszonyok és a gyermekek az ágyba vagy a sarokba húzódtak.

Az állatalakoskodók jeleneteihez nem fűződött kötött szöveg vagy párbeszéd. Egy-egy fonóbeli jelenet arra épült, hogy bemutatták, ki mit

tud. A medvét táncoltatta a gazdája, a kecske is táncolt és kapsogtatott. Szájával el-elkapta a csepűt, oda-odakapott az asszonyokhoz. A ló nyerített, táncolt. Az állatalakoskodó táncnak valamikor bőséget idéző, az agrárkultusszal összefüggő funkciója lehetett³. Századunkra a szórakoztató játék jellege vált elsődlegessé. Az állatmaszkok viselői sokféle *csínt* elkövettek, a fonóbeliek pedig azt igyekeztek megtudni, hogy kit rejt a maszk. Ennek megakadályozására a bekérő egy hamuval töltött zacskót vitt a kezében vagy botra kötve. Aki hozzájuk nyúlt vagy közel merészkedett, elzavarta, ütötte, hamufelhőt hintve a házbeliekre. A jelenetek a spontán helyzetkomikumra épültek. A fő szempont az volt, hogy minél több legyen a nevetnivaló. Az „előadás” végeztével a farsangolókat megkínálták főtt kukoricával, pálinkával.

Már a két világháború közötti időben az állatalakoknál gyakrabban keresték fel a fonókat az álarcos, álruhás maszkurák. Maszkurának általában nők – menyecskék és leányok – öltöztek vagy leányok és legények vegyesen. Az ötözésre valamelyikük házában vagy éppen a fonóban került sor. Alsósófalvi szokás szerint az egyik fonóserg asszonyai maszkurának öltözve felkeresték a szomszéd fonót. A maszкура egyedül is mehetett, de legtöbbször többen öltöztek fel egyszerre, és bekérő kísérte őket. Ez utóbbi általában férfi volt, bottal, pálcával a kezében. Az álarcokat bőrből készítették, de leggyakrabban nem maradandó anyagból: kartonpapírból, gyapjúból, női harisnyát húztak a fejükre, gyapjúból, kenderkőcből bajuszt és szakállat ragasztottak. Mások bekormozgatták, belisztezték az arcukat. Siklódon népszerű, kedvelt maszкура volt az *ördög*, a *lakodalmi sereg vőlegénye*, *menyasszonya*, az *üstfoldozó cigányok*. A házbeli jelenetsorban a menyasszony és vőlegény *szérelmi némajelenetet* adott elő. A maszkuráknak nem volt szabad megszólalniuk. A cigányok foltozták a lyukas tepsit, fazekat, s a kalapáccsal egyet a tepsire, egyet a tapaszos ház földjére ütöttek. Másnap tapaszthatja újra a háziasszony. De ezért nem volt szabad megsértődni, haragot tartani. Az emlékezet szerint Parajdon leggyakrabban *vőlegénynek*, *menyasszonynak*, *úrfinak* és *kisasszonynak*, *koldusasszonynak*, *kéményseprőnek*, *disznópásztornak*, Szovátán *ördögnek*, *fogorvosnak* öltöztek. A fogorvos nagy harapófogót vitt, s azt játszotta, hogy mindenkinek kihúzza a fogát. A mesterember maszkurák általában mesteriségük szerszámaival jelentek meg, azokkal rögtönöztek jelenetet.

A maszkurák jelenete is a bekéréssel kezdődött, ez legtöbbször szál-láskérés. Például: „*Balavásárról jön egy uraság, és itt szeretne megszállni. Legyenek szívesek beengedni*” (Siklód). „*Ahogy jöttem az úton*,

egy pár idegen népet találtam, erősen megfáztak. Legyenek szívesek beengedni, hogy melegedjenek” (Alsósófalva). A bekérésre a válasz rendszerint igenlő, de egyben figyelmeztető is: „Beengedjük, ha szépen viselkednek” (Alsósófalva).

Az alábbi maszkurázásra az alsósófalvi Pusztta utcai fonóban került sor 1983 farsangján:

Bekérő (egyik szomszédasszony): *Jó estét kívánok! Ahogy jöttem az úton, találkoztam egy pár fiatal néppel. Idegenek, messziről jönnek, meg vadnak fázva. Lennének szívesek béengedni, hogy megmelegedjenek?*

Háziasszony: *Hogyne, ha szépen viselkednek!*

Bekérő: *Mindenesetre reok poroncsoltam. Jöjjenek bé!*

Megjelenik egy maszkurapár: *úr és úrnő*. Ruhájuk polgári, „úriás” öltözet. Arcukat gyolcsból készült álarc fedi, alatta vattával kitömve, mindketten szemüveget viselnek. Az úr kezében rövid pálca. Körbesétálják a fonót, bólogatással köszönnek. Nyomukban újabb pár fiatal nép érkezik: *székely leány és legény*. Ruhájuk ünneplő székely népviselet. A legény trottyos harisnyjáról azonnal észreveszik, hogy *női személy* bújt belé. Kezében fakanalat tart az esetleges kíváncsiskodók távortartására. A székely pár megáll az ajtó mellett. A fonóbeliek mindkét párt körülveszik, vizsgálgatják, kérdezik:

– *Messzünőt jönnek, drágák?*

– *Ázsiából? (Kacagás.)*

– *Eltévettek?*

– *Ne, te, ennek mindene van: feje, csicse, pinája! Nézzük meg!*

A fonóasszony indul is, hogy megnézzze, de az úr pálcája gyorsabb, hadonászik vele, és ráver a kíváncsiskodó kezére. A többi asszony sajnálni kezdi az úrnőt.

– *El van fáradva szegény, beteg...*

– *Nagy a hasa, nagyon van...*

– *Mind a ketten betegek vattok?*

– *Gyermek van-e otthon? Most sírhat utánatok!*

A kérdésekre a maszkurák nem válaszolhatnak, nem szólhatnak semmit, csak fejjel, kézzel intenek, bólintanak vagy rázzák a fejüket. Nem szabad beszélniük, elnyújtott, elválasztott hangon *bőgnek*. Az úr és úrnő után a székely pár kerül az érdeklődés középpontjába és éppen a legérzékenyebb ponton:

– *Milyen jól áll ezen a legényen a harisnya. (Nagy kacagás.)*

– *Alól is ilyen szépen fel van öltözve?*

Farsangtemetési menet. Alsósófalva 1987. Fotó: Bálint Zsigmond

A temetési menet. Alsósófalva 1982. Fotó: Bálint Zsigmond

A halott siratása. Alsósófalva 1982. Fotó: Bálint Zsigmond

A bűjtös ételek felmutatása. Alsósófalva 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

Körültáncolják az égő szalmabábut. Alsósófalva 1982. Fotó: Bálint Zsigmond

A halott tora. Alsósófalva 1987. Fotó: Bálint Zsigmond

A seregélytánc. Alsósófalva 1988. Fotó: Bálint Zsigmond

Szénáslepedőben hozzák a fonóból hiányzó asszonyt. Alsósófalva 1988.
Fotó: Bálint Zsigmond

A fonóházban öltöztetik Ilyést, a szalmabábut. Alsósófalva 1988.

Fotó: Bálint Zsigmond

A kérdező asszony közeledik, hogy megtapogassa, de a „legény” védekezik, hadonászik a fakanállal. Komikus támadó és védekező mozdulataikon a többiek jól mulatnak. Ezután a székely leánytól szintén a betegségéről érdeklődnek.

– *Jaj, de melege van ennek a leálynak! Hogy ég az orcája!*

– *Ahogy jöttem az úton, egy pár idegen népet találtam, erősen megfáztak. Legyenek szivesek beengedni, hogy melegedjenek. Beteg vagy? Vagy mingyárt lebetegedsz? (Kacagás.)*

– *De azért táncolni tudtok, ugye?*

Ezzel a kérdéssel megfordul a jelenet, az egyoldalú „párbeszéd”. A fonóbéliek *lálázni*, énekelni kezdenek, az asszonyok felkérlik a maszkurákat táncolni. Az úrnőt és a székely leányt férfiként táncoltatják, az úr és a székely legény (mint később kiderült: mindketten nők) férfiként táncolt. Tánc közben mozgásukról, *forgásukról* próbálják kitalálni, hogy kik lehetnek, de nem sikerül. Néhányat fordulnak az asszonyok énekére, csárdást, majd *szökőt* járnak.

Tánc után a bekérő megköszöni a *helyet*. Nincs kínálkozás, a maszkurák hajladozással, integetéssel mennek is tovább. A házbeliek percekig találgatják, kik lehetnek.

A maszkurák nemcsak a fonókat keresték fel, hanem a többi társas összejövetelet: a tollutépőket, a disznótorokat, a farsangi multságokat is. Alsósófalván a két világháború között a lakodalmakba is elmentek. Éjfél után kérték be mint *idegen országból, messziről jött vándorokat*. Megkínálták őket itallal, táncoltak velük, de nem volt szabad felfedni kilétüket. Megtörtént, hogy a menyasszony régi szeretője öltözött maszkurának.

Siklódon a farsangon tartott lakodalmakon egy szekérre vagy szánra maszkurákat ültettek, úgy mentek végig a falun. Ezt *maszkuraszekernek, maszkuraszánnak* nevezték. Közvetlenül a menyasszonyt vivő szán vagy szekér előtt haladt. Arra is emlékeznek, hogy a maszkuraszánhoz egy szekérkereket toldottak, s arra szalmabábufigurákat – egy leányt és egy legényt – erősítettek. Ahogy a szán haladt, a kerék is forgott a figurákkal.

A maszkurázást a két világháború közötti években a hatóságok tiltották, üldözték. Az egyház sem nézte jó szemmel. Az elmúlt évtizedekben az életformaváltás nyomán a maszkurázás szokásrendje átalakult. Intenzitása csökkent, hatóköre leszűkült, így például Parajdon, Szovátán. Másutt – Alsósófalván – változatlanul népszerű téli szórakozás. Megfigyelhető az is, hogy napjainkban a hagyományos maszkurák háttérbe szorulnak, előtérbe kerül a rögtönzés, az egyéni ízlés, a városi, iskolai álarcosbálok hatása.

Farsangi multságok

Említettük, hogy a legtöbb multságot, táncot, bált és lakodalmat a Sóvidéken is farsangon tartották. A vizsgált időszakban a táncok és bálók egész rendszerével találkozunk. Külön mulattak a korcsoportok – legények-leányok, házasok-menyecskék, idősebbek –, és a nagyobb falvakban foglalkozásbeli és társadalmi megoszlás is megfigyelhető.

Atyhában az első világháború előtt a táncrendezők farsangra kifogadtak egy házat. Ez volt a *táncház*. A rendezők megfogadták a zenészeket egész farsangra. Minden csütörtökön és szombat este, valamint vasárnap délután és este tánc volt. A rendezőknél a legények feliratkoztak, hogy ki akar táncházba járni a farsangon. A költségeket a végén elosztották. Korondon is összetársultak a legények, és az egész farsang idejére fogadták a zenészeket. Hetente itt is többször volt tánc. Századunk elején

Parajdon és Szovátán – a két világháború között már Atyhában és Korondon is – a *falu házában*, a kocsmákban vagy az iskolákban tartották a táncmulatságokat. Ezeknek nem volt különösebb farsangi jellegük. A legények meghívták a leányokat, elkéretztették a szülőktől, és a tánc után hazakísérték.

A két világháború közötti időben minden faluban rendeztek ún. *szindarabos bálokat*. A falu fiataljai tanítók, kántorok, más értelmiségiek és iparosemberek vezetésével népszínműveket mutattak be, utána következett a bál. Ez az egész falu mulatsága, nemre, életkorra, foglalkozásra való tekintet nélkül. Korondon kialakult azonban bizonyos szokásrendje. A szindarabokat a farsang végén, a farsang utolsó szombatján, vasárnapján és húshagyókedden mutatták be. Az első előadáson és az utána következő bálon csak meghívottak vehettek részt⁴.

A farsangi mulatságok egyik hagyományos formája az egész vidéken a *fonóbál*. Ezt azok a leányok vagy asszonyok szervezték, akik egy fonóseregbe jártak. Rendszerint valamelyik fonóasszonynál gyűltek össze, állandó fonó esetében a fonóházban. A leányok meghívták a legényeket, az asszonyok fonóbájlára meghívták a férjeket. Ők gondoskodtak az italról, az asszonyok *pocítás kosárban* (fonott kézikosár) ennivalót vittek. Éjfélkor megterítették az asztalt, egymást kínálgatták, ettek-ittak, mulattak reggelig. Ugyanez a szokásrendje a vizsgált időszakban igen elterjedt *kosaras báloknak* is. Kosaras bált szervezhettek utcánként, korszoportonként, foglalkozás szerint stb. Ennek egyik formája a korondi *nyolcas bál*. Ezt nyolc házasember vagy nyolc legény szervezte valamelyikük házában. A kosaras bállokba Parajdon és Korondon gyakran írott meghívóval hívták meg a résztvevőket. Sóváradon a farsangi bált napjainkban is kosaras bálnak vagy *házasember bálnak* hívják. Erre csak házások, férjezettek mehetnek. Éjfélkor egy *nótát* (táncot, táncszózatot) adtak a legényeknek, amikor bemehettek és táncolhattak. Siklódon is kosaras bállok tartottak. Külön szervezték a legények és külön a házasemberek. A farsangi bállokra délután két-három maszkura hívta a falu népét. Székérrel végigjárták az utcákat, és kürtökkel, dobokkal nagy lármát csaptak.

Századunk elején és közepén a nagyobb sóvidéki falvakban tartottak *farsangi bálokat* is. Ezek szokásrendjükben nem különböztek a többi táncalkalmaktól, nem volt álarcosbál jellegük. A foglalkozásbeli és társadalmi megoszlás viszont annál jellemzőbb. Parajdon ebben az időben az 1890-ben alakult Polgári Társalgó Kör szervezte a farsangi bálokat. Ezeken csak a Kör tagjai vehettek részt: iparosok, kereskedők

és néhány földműves. E szűk körű farsangi multságokat minden évben a helybeli örmény kereskedők aktív közreműködésével tartották. Korondon a századfordulón kezdtek farsangi bált tartani valamelyik felekezeti iskola termében. Ezekon a bálokon a község elöljárói, a nagyobb gazdák és a kereskedők vettek részt. A szájhagyomány szerint a farsangi bálokon itt is a helybeli örmény kereskedők mulattak a legjobban. E báltípus elterjesztésében tehát a kereskedő- és iparosrétegnek lehetett szerepe. Szovátn külön rendezett bált az iparegyesület, a községháza, a katolikus egyház, az iskola. A bál előtt szindarabot mutattak be, főként iparosok, kereskedők, de a földművesek báljára nem maradtak. „*Mi mentünk szombat este bálba, akkor az iparosoknak tartottunk előadást. A falusiak becsődültek vasárnap. A szindarabot eléadtuk nekik, de mentünk haza, nem maradtunk a báljukra.*” Alsósófalván a harmincas években korabeli krónikás szerint három farsangi táncmultságot szerveztek. Legjelentősebb a *fejes bál*, a módos gazdák, az egykori lőfők ivadékainak multsága. A második a *húzatók bálja*; ezen az egykori sóhúzatók, lovas gazdák, fuvarosok vettek részt. Az *átalvetős bál* pedig az erdőlők, a tenyeres munkások, a szegény emberek multsága⁵. Az idős alsósófalviak valóban emlékeznek a fogatosok, szekeresek *gyeplős báljára*, a külön szervezett *bányászbálokra*, ezeken a parajdi sóbányában dolgozó alsósófalvi családok vehettek részt, és az erdei munkások *vetős báljaira*. Korondon foglalkozásbeli különbségeket jelzett a juhpásztorok multságaként számon tartott *majorbál*, és a lóvontatású ekével a téli havas utakat tisztító munkások *hóhányó bálja*. A humoros és jellemző megnevezések sorát egészíti ki a Parajdon, Korondon és Alsósófalván szokásos *szürke bál*, a megszürkült fejű emberek, idősebb korcsoportok multsága.

A farsangon tehát minden korcsoport és társadalmi réteg megszer- megfakult, egyben feloldódott a foglalkozásbeli és társadalmi zártkörű- ség. A farsangi bálokat – ahol még léteznek – a művelődési otthonban tartják.

A farsang utolsó napjai

A farsangi multságok az utolsó napokon, a *farsang farkán* érték el tetőpontjukat. Atyhában a farsang utolsó csütörtökét *kövércsütörtöknek* nevezték. Ezen a napon a felnőttek a gyermekeknek rendeztek táncot. Zenészt is fogadtak, egy *furulyást* vagy *klánétást*. A szülők *tették össze a gyermekeket*, táncolni tanították. A délelőtti *kicsidek tánca* este a

felnőttek mulatságával folytatódott. Legtöbb sóvidéki faluban a kosaras, szindarabos és egyéb bálokra a farsang utolsó szombatján és vasárnapján került sor. Még nagyobb megterheltségű *húshagyókedd*: szinte egymásba értek a különböző multságok. „*Szombat este bál vót, kosaras bál. Mentünk, vittek a legények. Vasárnap este rendes tánc vót. Ment férhez egy leán, hétfőn este tartotta a siratót, meghívták az egész falu népit, táncolhattunk reggelig. Kedden vót húshagyó. Monta es édesanyám, hát te bírod-e még?*” (Alsósófalva)

A katolikusoknál húshagyókedden éjjelkor kötelezően véget ért a multság és vele együtt a farsang. Kezdődött a böjt. Szózatán a böjt kezdetét éjjéli harangszóval jelezték: *elharangozták a fársángot. „Éjjelkor elharangozták a fársángot. Tizenkét óraker jött a megyebíró, s elvette a cigány nyírettyűjét. Többet nem lehetett táncolni”* (Szováta). Az egyház képviselője ugyanígy Korondon is véget vetett a farsangi multságoknak.

Sóvidék három falujában, Parajdon, Felsősófalván és Alsósófalván a húshagyókeddi multságokat és egyben a farsangot a másnapi, *hammazószereda* reggeli *fársángtemetés* zárta le.

Parajdon századunk elején a falu *nagyfejű* (okos) emberei hamvaszószerdán reggel a piac közepén sírgödört ásattak, s abba egy élő személyt – rendszerint cigány férfit – fektettek. Mikor elég nagyszámú *bámépszködő* összegyűlt, a „halott” felugrott, és hamuval teli tarisznyájából *meghammazta* a körülállókat. A húszas-harmincas években legények szervezték a farsangtemetést. A húshagyókeddi bál után egyik társukat deszkára, rudakra vagy ládára tették és végighordozták a falun. A negyvenes években két legény maszkurának öltözött, arcukat bekormozták. A halottat rudakon vitték a piactéren ásott gödörhöz. Kiabáltak, jajgatnak, siratták a farsangot. A siratásba beleszótták Konc király nevét is, mintha őt temették volna: „*Allóvájter. Konc király! Elő a Fokhagymával, a Vereshagymával, a Káposztacikával s a Főttpityókával!*”

Ezeket a böjti ételeket karókra kötve vitték a menetben. A halottat alakító legényt derékig, sőt nyakig eltemették, majd a siratás és búcsúztatás után kiásták. A *régi öregek* emlékezete szerint a halottat a határra kellett kivinni, nem volt szabad a faluban eltemetni. Farsangtemetés Parajdon utoljára a negyvenes években volt, azóta csak karókra kötött hagymakoszorúkkal, savanyúkáposztával és *hammas zacskókkal* maszkuráltak a húshagyókeddi bál után a legények. A hatvanas években ez a szokásforma is kimaradt.

Felsősfalván nem élő embert temettek, hanem szalmabábut vittek végig a falun. Két legény asszonynak öltözött, ők siratták a farsangot, a harmadik búcsúbeszédet mondott. A siratás és búcsúbeszéd után a szalmabábut a falu végén elégették. A temetési menet megállt a vénleányok és vénlegények kapuja előtt, letették a halottat, és a siratóasszonyoknak öltözött legények itt elsiratták a pártában maradt leányokat, a farsangon meg nem nősült legényeket:

Jaj, jaj, nyakamra maradtál!

Jaj, jaj, nem vitt el a fársáng!

A menet résztvevői az utcára gyűlt nézőktől italt és kalácsot kaptak. Az adományt korsóba, kosárba gyűjtötték, és hamvazószerdán még egy utolsót mulattak belőle. A felsősfalvi farsangtemetés a harmincas években szűnt meg.

Alsósfalván is szalmabábut temettek. A visszaemlékezések szerint az első világháború körüli farsangtemetési játékban meglelt férfiak vettek részt, ők szervezték. F fiatal házasemberek és legények is bekapcsolódhattak. Az idősebb asszonyok emlékeznek, hogy a harmincas években *asszonyfársángot* is tartottak, a fonósereg temette el a szalmabábut. A férfiak farsangtemetésén asszonyok nem vehettek részt, férfiak öltöztek siratóasszonyoknak. Asszonyok legfennebb a *bubának* – alsósfalvi nevén Ilyésnek – az elkészítésében segítettek. Ilyést a század elején *zsúpszalmából* fonták, a harmincas években inget és gatyát tölthettek meg szalmával vagy sarjúval. Péniszét utánzandó két szem krumplit és egy murkot (sárgarépat) is rögzítettek a gatyájára. Az így elkészített Ilyésnek a farsang utolsó hetén megtartották a *virrjasztóját* is. „*A szomszédban vót egy öreg ház, ott vót a fonó, ott tötöttük meg. A szomszéd szobába tettünk egy padot, arra fektettük, ahogy szokták a halottat. Egy hélig ki vót nyújtóztatva, felravatalozva. Egész héten mentünk a fonóba, virrjasztottuk. A leányokat csaltuk bé abba a szobába, hogy kacagjunk. Mikor jöttek bé a fehérnépek s meglátták, mentek es seggre. Osztán kácágták. Monták, gyertek, nézzük meg, amíg temetik.*”

A farsangtemetés Alsósfalván is a húshagyókeddi bál után kezdődött, hamvazószerdán reggel. A játékra átmulatott éjszaka után került sor, mindenképpen *mámoros fővel*. A játékhoz a szereplők átöltöztek. Álarcot tettek, kukoricahajból bajuszt, szakállat ragasztottak, vagy párnahuzatot húztak a fejükbe, szemnek, száznak, orrnak helyet vágva. Rongyos ruhát vettek magukra és kifordított bundát, némelyek arcukat bekormozták. Úgy *megmódosították a képüket*, hogy nem ismertek rájuk. Itt is vitték a szomszéd falvakból ismert szokásos böjti ételle-

ket – rúdra kötött hagymakoszorút, karóba húzott savanyúkáposztafejeket –, és pléhkolompokkal, pergőkkel, tepsikkel nagy lármát csaptak. A *hammaszacskóból* mindenkit meghammaztak. A spontánul szerveződő menetben az álarcos vagy bekormozott arcú maszkurák és siratók mellett a halottvivők szerepköre különült el. A siratók és a maszkurák közül az egyik – alkalmanként – a búcsúztató feladatát is ellátta. A menetben középen ládában vagy két rúdon *vitték a testet*, utána mentek a siratók, majd a többi résztvevő összeölelkezve. A két világháború közötti időben a báli zenészek is csatlakoztak a menethez, ha nem volt zenész, magukban énekeltek. Az utcakeresztesződéseknél vagy más nevezetes helyeken a vidám temetési menet megállt, és a szalmaembert letették a földre. A siratóasszonyok sorra elsiratták. A siratási jelenetet több helyen megismételték. Menet közben sok spontán játéklehetőség adódott: a maszkurák meghammazták, bekormozták, beszilvaizezték a járóelőket, megtáncoltatták az asszonyokat. Szabad volt ekkor az is, amit máskor a *világért se tettek volna*. Az utcára kigyúlt falusfelek itallal, tésztával kínálták őket. Mára már kikopott, de ezelőtt a játék része volt, hogy bizonyos házaknál a siratásba beleszótték az ott lakókkal, utcabeliekkel történt eseményeket, szokásaikat, a közösségi normáktól eltérő magatartásukat. Ezt *kiprédikálásnak* nevezték. Miután bejárták a falut vagy csak egy részét, Ilyést elbúcsúztatták, és a határon vagy néha a kocsmá előtt elégették. Idős adatközlők emlékeznek, hogy a század elején a szalmabábut tizenkét feleségétől, ötvenkét gyermekétől és háromszázhatvanöt unokájától – az esztendőőtől – búcsúztatták.⁶

A farsangtemetés spontán színjátéka az ötvenes-hatvanas években Alsósófalván is szünetelt. A hatvanas évek végén értelmiségi kezdeményezésre felújították. A felújított változatban nők lettek a siratóasszonyok, mert a férfiakat *nem fogta a figura*, vonakodtak a siratóasszonyok szerepét vállalni. Így a férfiak szerepe háttérbe szorult. Kivétel a papbúcsúztató; a felújított változatban ő irányítja a játékot. A felújított változatot – sóvidéki táncokkal, népdalokkal kiegészítve – többször színpadon, versenyeken is előadták. A nyolcvanas években újból rendszeressé vált az utcai és alkalmi előadás, a hagyományos időpontban és helyen. Az alábbiakban ezt a változatot mutatjuk be röviden, személyes megfigyelés alapján. A gyűjtés időpontja 1982 márciusa.

A felújított változatban a farsangtemetési játék a művelődési otthonból indult és ott fejeződött be. Ilyést a siratóasszonyok készítették. Hagyományos öltözete sarjával kitömött fehér ing és gatyá, fekete lájbi, fekete kalap madártollal, lábán zokni. Lájbjában művirágdísz, mint a

vőlegénynek. Fallosza két szem krumpli és egy murok. A temetés végén az előző évekről maradt szalmabábut égették el, a frissen tömöttet meghagyták jövőre.

Siratóasszonyként vettek részt a játékban Ágoston Lajosné Ágoston Erzsébet (70 éves), Sükösd Dénesné Fülöp Lidia (70), Ágoston Lidia (80), Fülöp Mihályné Molnár Julianna (52), nekik segítettek Bálint Sándorné Lukács Irma (48), Lukács Mária (Zete Mari 50) és több fiatalabb asszony. Mindannyian szerepeltek a játék színpadi változatában is. A siratóasszonyok *másfél széjes* fekete ünneplő szoknyát vettek magukra és *hárászkendőt*, mint a régi öregasszonyok. A fiatalabbak helyi székely népviseletbe öltöztek. *Régi mintára* szintén siratóasszonynak öltözött és részt vett a siratásban Szász Márton (30); szoknyát húzott magára és kendőt kötött. Pulóverének elejét mellmagasságban az asszonyok kitömték. A férfiak közül Bálint Gábor (74), Fábíán (Káli) Sámuel (71) és Kacsó István (80) a harmincas-negyvenes évekbeli farsangtemetéseknek is aktív résztvevői voltak. Az akkori farsangi játék egyik fő szervezője, Fülöp G. Albert (70) betegségére hivatkozva távol maradt. Többek véleménye szerint családja ellenezte, hogy újból részt vegyen *ilyen boldogságban*. Maszkurának egyedül Bálint Gábor öltözött. Báránybőr kucsmáját tollseprűvel díszítette, arcát bekormozta. A többi idős férfi szereplő ünnepi ruhába öltözött, és a böjti ételeket vitte: karóba szúrt savanyított káposztafejet és hagymakoszorút. Sükösd Károly (29) mint búcsúztató pap székely ruhájára fekete hárászkendőt terített, és könyvet vett a kezébe. Halottvivőknek az éppen *kéznel levő* fiatal legények vállalkoztak.

A temetési menet a művelődési otthon elől indult. Beosztása: elől a pap, utána a férfiak pergőkkel, kolompokkal, hagymakoszorúkkal felszerelve, majd a zenészek. Mögöttük vitték Ilyést két rúdon. A *test* után a siratóasszonyok lépkedtek, utánuk a fiatalasszonyok. Hátral a gyermekek, nézők, falubeliek zárták a menetet.

A siratásra a falu központjában, az üzletek előtti téren került sor. Ilyést letették, körülállták.

A pap elnyújtott, szomorú hangon jelentette a gyászhiót:

– *Meghalt már a vén Dobai!*

A körülállók megismételték:

– *Meghalt már a vén Dobai!*

A pap: – *Nem is volt ő már korai!*

A körülállók ezt és a következő két sort megismételték. A résztvevők úgy emlékeznek, hogy a színpadi változat „rendezője” utasította őket arra, hogy a pap szavait ismételjék.

*Italos és jó ember volt,
mikor meghalt, egyet sem szólt.*

Ezután a siratóasszonyok Ilyés fölé hajoltak, s miközben jajgattak, a szalmaembert simogatták. Mások kezüket tördelték, szemüket törülgették, zsebkendővel nyomkodták, kórusban jajgattak: „*Jaj, jaj, Ilyés!*” A közös siratás után sorra elsírták mint feleség, komaasszony, sógorasszony, szomszédasszony. Ágaston Erzsébet mint feleség tenyerét többször össze-összecsapva, óbégatva siratott, rá-ráhajolt a bábura:

*Jaj, Ilyés! Sütni es kéne,
meszelni es kéne,
de tégedet még siratni es kéne!
Nem ülsz ki többet a hid végire,
nem fúvods, nem mondd: járedre, járedre...
Milyen két szép zsebes harisnyája vót neki...
A kezit tette belé, vette ki...
De mijen jól állott neki, jaj, jaj!*

Ágaston Lídia vékony, sírós hangon siratta mint komaasszony:

*Jaj, Ilyés komám, mér hátál meg?
Mér hágytál itt münköt?
Mér hátál meg?
Ki dugja bé a csepegő líkakot
a kapu alatt?
Jaj, Ilyés, mér tuttál itthagyni?*

A körülállók kacagtak. Ezután Sükösd Lídia következett mint sógorasszony. Kezével eltakarta arcát, fejét szomorúan ingatta jobbra-balra:

*Jaj, jaj, drága sógor!
Mér hágytál itt?
Ha tudnák, hogy éltibe,
hogy szerette a sütőtököt!
De most a töke az asztalon,
ő meg a nyújtópadon. Jaj, jaj!*

Hangjában keveredett az elfojtott kacagás és a megjátszott siratás, szavait nagy kacagás kísérte. Fülöp Julianna előbb simogatta, majd megmegrázta a szalmabábut, miközben szomszédasszonyként siratta:

– *Á, lelkem jó szomszédom, milyen nótás kedvű ember vót! A vót a nótája, hogy...* (Énekelni kezd) *Ha meghalok, ki fog engem megsíratni...*

Ekkor a többi körülálló is bekapcsolódik az énekbe:

*Ki fog az én koporsómra ráborulni?
Ráborulna édesanyám, de már nincsen.
Borulj rea, egyetlenegy drága kincsem.*

A felújított változatban sorrendben ezek a siratóparódiák állandósultak. Az asszonyok rendezett siratása után Bálint Gábor a régi mintára fordította a menetet, spontánul is siratott:

*Ilyés komám! Tegnap még együtt pálinkáztunk,
de nem montál semmit!
Bár szóltál volna kettőt-hármat,
hogy meg akarok halni.
Elmentél, meghóttál...
Hát erre hágytál,
erre a koszorú hágymára?
A bójtbe csak evvel élünk.
Ne, Ilyés!*

A körülálló és a nézők nagy kacagása közepette megrázta Ilyés feje fölött a rúdról lógó hagymakoszorút. A siratás után Sükösd Károly mint pap ezt „olvasta” könyvéből:

*Vegyétek fel és vigyétek,
a kert mellé letegyétek!*

A körülállók mindkét sort megismételték. A feleséget alakító siratóasszony megijedt és így válaszolt:

*Jaj, ne vigyék arra,
megakad a karja,
s visszajő a nyakamra!*

A pap:

*Kertet támasszatok véle
Úgyse vót ő már jóféle. (Ismétlés.)*

A halottvivők felvették Ilyést, és elindultak az elégetés színhelyére. Nem járták be az egész falut, csak a főutcán mentek végig. Szólt a zene, s a temetési menet vidám *korcsomai* énekeket énekelt. Például:

*Le az utcán, le végedős végig,
húzza a cigány estétől reggelig.
Hadd tudja meg az a híres dáma,
hogy én többet nem járok utána.*

Elénekeltek a siratásba szőtt éneket menet közben is. Második szakasza így hangzott:

*Ha meghalok, borpincébe temessetek,
fejem fölé szőlőtökét ültessetek,
hadd olvassa, hadd olvassa minden ember,
itt nyugszik egy jó borivó magyar ember.*

Menet és éneklés közben a siratóasszonyok *íjuggattak*, mint lakodalmi menetben. A férfiak a kolompokat, pergőket rázták. Bálint Gábor éneklés közben is siratott. Amikor odaértek, *hogy „ki fog engem megsiratni?”*, közbeiktatva válaszolt: *„Ezt a drága Ilyést mindenki megsirassa!”* Mind a siratási jelenetben, mind a menetben Zeta Mari puliszkával, szilvaízzel kínálta a résztvevőket, siratókat, nézőket, és aki nem fogadta el, bekente szilvaízzel. Szász Márton az asszonyokkal együtt sírt, kacagott, íjuggatott, velük ment a menetben. Aki észrevette, felismerte, nem állta meg kacagás nélkül. Szervezői utasításra a hamvazás elmaradt. Féltették az ünneplőruhákat.

A falu másik tágas utcakereszteződésénél újból letették és elsiratták. Utána a szalmabábut meggyújtották. Míg égett, a temetésen részt vevők összefogóztak, és először *szőköt* táncoltak Ilyés körül. Utána párokra szakadva párostánccal folytatták, míg a tűz teljesen el nem hamvadt. Elégetés után énekelve tértek vissza a művelődési otthonba, és *tort* tartottak. Nyugodalmat kívántak Ilyésnek, a farsangnak. Azzal váltak el az idős férfiak és asszonyok. *„Ha élünk, jövőben is megcsináljuk, jövőben is eltemetjük Ilyést.”*

A farsangtemetés felújított, 1982-es változatának forgatókönyve a spontán, hagyományos játékhoz viszonyítva lényegesen lerövidült és színpadszerű lett. De a fentiek alapján is elmondható: dramatikus népszokás, többszereplős dramatikus játék⁷. A három sóvidéki falu szokásrendszere a magyar farsangvégi szokások több motívumát megőrizte és sajátos formában alakította.

A temetés a farsangi szokások egyik legrégebbi motívuma, párhuzamait Közép- és Kelet-Európában széles körben megtaláljuk. Farsangvégi temetéssel a régebbi és az újabb hazai szokásleírásokban is gyakran találkozunk⁸. Ezekben a temetési játékokban a halott (a szalmabábu) a telet, a farsangot jelképezi. Alaprétegük, egykori funkciójuk mágikus-rituális célzatú⁹. A farsang és a böjt küzdelme középkori eredetű motívuma a télvégi népszokásoknak. Ezt a tréfás küzdelmet a székely dramatikus szokásokban Konc király és Cibere vajda jeleníti meg. A parajdi változatban a temetés magába olvasztotta a farsang és a böjt

megszemélyesített küzdelmét: Konc királyt temetik, győz a Vereshagyma és a többi böjti étel. Régi hagyománya van a farsangvégi vénleány- és vénlegénycsúfolásnak is. Ennek emléke a többfelé gyakorolt tuskóhúzás szokása¹⁰. Felsősófalván a siratás a vénleány- és vénlegénycsúfoló funkciót is magába olvasztotta.

A vizsgált időszakban azonban már nem – vagy elsősorban nem a rituális-mágikus háttér és funkció éltette a farsangtemetési játékot. A vénleányok kicsúfolása és az erkölcsi ferdeségek felemlegetése is lassan háttérbe szorult. Elsődlegessé vált a játék, a szórakoztató funkció. A rítusjelentés elhalványulásával a rítuscelekvés új jelentéssel telítődött, színjátékszerűvé vált. Naptári időszakhoz, a farsang végéhez kötődő rituális temetés egy falusfél siratásává és temetésévé alakult. A farsangtemetés dramatikus szokása népi paródia lett. Az adott közösségekben ez a parodisztikus funkció éltette a szokást, ez a jelentése funkcionális.

A dramatikus játék különböző eredetű folklórműfajokból áll, a legtöbb elhangzó szöveg a siratóparódia. A siratóparódiák a siratóénekek, siratók tréfás vagy gúnyos változatai¹¹. Alsósófalván és a többi sóvidéki faluban a vizsgált időszakban már nem élt a jajszóval történő, hangos, költői szépségű siratás szokása. Siratóparódiát azonban szinte minden idősebb ember ismer. Anekdotaként vagy megtörtént „esetként” társas összejöveteleken sokszor elmondják a hallgatóság szórakoztatására. Előadásuk fő alkalma mégis a színjátékszerű farsangtemetés. A paródia rendezőelve alapján a játékokban dialógussá, dialogizált szövegekönnyvvé válnak. Nem nehéz ráismernünk a dialógusra épülő vígballada – A rossz feleség – részleteire sem („*Jaj, ne vigyék arra!*” stb.). A halálesetet bejelentő szöveg („*Meghalt már a vén Dobai!*”) szintén a temetési paródiákból ismert¹².

Komikus és parodisztikus a látvány és a cselekménysor is. Ennek forrása a mindenén átütő kontraszt. A játék álló helyzetű jelenetekből tevődik össze, de felvonulás is¹³. Többször megállva bejárják a falut. A sóvidéki változatok közül az alsósófalvi dramatikus szokást összetett, belső fejlődésű népi színjátéknak tekinthetjük.

Ez a népi színjáték alkalomról alkalomra más változatban valósult meg. Az előadás tényezői az aktív résztvevők, a közönség és az előadási alkalom. Az egymást követő nemzedékek spontánul elsajátították, nem volt szükség előzetes próbákra. De minden alkalommal létezett egy-két játékírányító. Ők voltak a szervezők, a siratószövegek leghatásosabb előadói. Alsósófalván úgy emlékeznek rájuk mint derék, komédiás

emberekre. Másik állandó jelzőjük: *bolondosok*. „*Apáink örökké temették a farsángot, örökké kerültek olyan bolondosok.*” Ilyen rendezői, játékszervezői egyéniség volt az emlékezet szerint a két világháború között Sükösd Dénes, Szász Zsigmond, Kacsó László, később Fülöp G. Albert, „*aki úgy megsiratta Ilyést, hogy annyi asszony nem került volna össze, hogy úgy megsirassa*”. A játékra legtöbbször átmulatott éjszaka után került sor, olyan lelkiállapotban, amely nem szabott gátat a féktelen jókedv megnyilatkozásának. Fontos tényezője az előadási alkalom: a farsang vége. Felfordított, feje tetejére állított világ, amelyben minden szabad, amit a hétköznapi világában „a világért” se tennének. A játék idején megváltozott az adott közösség „komoly” rendszerősége, excentrikus és „tréfás” „farsangi” rendszerszerűség jött létre, amely szövegben és cselekvésben egyaránt megnyilvánult¹⁴.

A farsang sokféle szokása, játéka emberi szükségletet elégített ki; nemhiába maradt fenn, alakult, változott vidékenként sőt falvanként, koronként és nemzedékenként. A hagyomány által megőrzött, fenntartott népi színjátékban kifejezésre jutott e táj népének életöröme, játékgénye, az élet nehézségeivel, még a halállal is dacoló kedve.

1983

Jegyzetek

1. Az említett évekbeli gyűjtés után 1983-ban összeállítottam a sóvidéki kalendáris szokásokat, az esztendő ünnepeit és jeles napjait, népi játékokat bemutató tanulmányt, részeként annak a közös vállalkozásnak, amely a Sóvidék néprajzi tanulmányozását tűzte céljául. Az elkészült dolgozatok (többek között a népi gazdálkodás, település, építkezés, erdőlés, sóbányászat, fazekasság és más mesterségek, viselet, szokások, vallási néprajz, néptánc, népzene, nyelvjárás tárgykörében) megjelentetésére a bukaresti Kriterion Könyvkiadó a 80-as évek második felében az ismert romániai politikai viszonyok miatt nem vállalkozhatott, bár a sóvidéki kötet többször szerepelt a kiadói tervben. Jelen közlemény az 1983-ban készült összeállítás egyik fejezete. Rövidített, játékleírások nélküli változata megjelent a Művelődés XXXVII (1984) 2. számában. Habár újabb gyűjtéseim nyomán jóval gazdagabb anyag áll rendelkezésre – különösen a napjainkban is gyakorolt fonójátékok és a farsangtemetés változatait illetően –, a szövegben nem változtattam. Ezek bemutatása, elemzése külön tanulmányt igényel.

2. Makkai Endre – Nagy Ödön: *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez*. Kolozsvár, 1939. 135–137.

3. Újváry Zoltán: *Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban*. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen, 1969. 12.

4. István Lajos: *Korondi bálók* című kéziratosa. Adatainak rendelkezésemre bocsátását ezúttal is köszönöm.

5. Vö. Incze Lajos írása a Székelység 1940. X. évf. januári számában 50–53.
6. Kacsó András: *Népi színjátékok Alsósófalván* Hargita Kalendárium, 1972. 241–243.
7. Az alsósófalvi változatról bővebben Barabás László: *Farsangtemetés – alsósófalvi népi színjáték*. In: Bölesőringató, 1984. 97–102.
8. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. II. 30 (csiki farsangtemetés), V. 291–292 (brassói farsang); Szabó Imre: *Farsang és húsvét a dévai csángótelepen*. Néprajzi Értesítő, VII(1906). 91. Harmath Lujza: *Nyárádmonti székely népszokások*. Ethn. X(1899). 44–47; Makkai E. – Nagy Ö.: *i.m.* 142, Vámszer Géza: *Adatok a csiki farsangi szokásokhoz*. Ethn. LXX(1959). 403–405. és *Farsangi szokások Csikban*. Művelődés, 1958. 2. 59–50; Seres András: *Farsangkergetés*. Művelődés, XXXII(1980). 8–9. 62–63. és 10. 33–35.
9. Újváry Zoltán: *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban*. Debrecen, 1978. 227–241.
10. Makkai E. – Nagy Ö.: *i.m.* 8,13,21,39,63,73,109,152.
11. *A Magyar Népzene Tára*. V. (Sirató). Akadémiai Kiadó, Budapest. 1966. 1088.
12. Újváry Zoltán: *A temetés...* 99–103.
13. Uo. 182–188.
14. Voigt Vilmos: *Komikum. Paródia*. In: Magyar Néprajzi Lexikon III. 349, illetve IV. 195.
15. Fontosabb adatközlők falvanként. Felekezeti hovatartozásukat és életkorukat (1983-ban) a nevük után zárójelben közlöm.
- Alsósófalva: Fülöp Sámuel (ref. 95), Fülöp G. Albert (ref. 66), Kacsó István (ref. 80), Bálint Gábor (ref. 74), Kádár Albertné Farkas Róza (ref. 71), Károly Albertné Kozma Anna (ref. 67), Agoston Lajosné Agoston Erzsébet (ref. 70), Fülöp Mihályné Molnár Julianna (ref. 52), Káli Józsefné Károly Anna (ref. 37), Kacsó Zoltánné Fülöp Erzsébet (ref. 38), Kozma Györgyné Molnár Erzsébet (ref. 32).
- Atyha: Miklós Károly (kat. 85), Péter Ignácné Pálfalvi Lidia (kat. 82), Kovács Pálné Máthé Margit (kat. 69), Simó Pál (kat. 67).
- Felsősófalva: Kovács Mózes (ref. 82), Farkas Vilmosné Králl Rebeka (ref. 82), Vágási Sándorné Szőke Erzsébet (ref. 79).
- Korond: Ravasz János (unit. 82), Lőrincz Lajosné Molnos Lina (unit. 72), István Lajos (unit. 62), Balázs Mária (kat. 58).
- Parajd: Simófi Zsigmond (ref. 83), Molnár Ferenéné Szekeres Anna (kat. 73), Lukács Károly (kat. 70), Barabás Béláné Fülöp Zsuzsanna (ref. 68), Szabó Károlyné Bíró Mária (kat. 65), Szekeres Kálmán (ref. 62), Szekeres Lajos (kat. 55).
- Siklód: Hegyi Dénes (ref. 62), Szilveszter Gergely (ref. 81), Balázs István (ref. 71), Hegyi Sámuelné György Julianna (ref. 64), Hegyi József (ref. 59), Hegyi Géza (ref. 56).
- Sóvárad: Újfalvi Elekné Szőcs Karolina (ref. 75), Király László (ref. 65), Király István (ref. 70), Bíró Pálné Gyarmati Rozália (ref. 43).
- Szóvata: Márton Zsigmondné Fülöp Regina (ref. 81), Fülöp József (kat. 71), Kelemen Imre (kat. 70), Kelemen Imréné Pásztor Zsuzsa (kat. 65).

Borbély Bartis Éva

FARSANGOLÁS BERESZTELKÉN

Beresztelke Maros megyében fekszik, a Szászrégent és Kolozsvárt összekötő mezősegi útszakaszon, Szászrégentől 6 km-re. A falu román és magyar lakossága nemzetiség szerint ma már fele-fele arányban oszlik meg. A magyar lakosok protestáns vallásúak. A faluban csupán az I–VIII. osztályos elemi oktatás történik magyar nyelven, ezért a magyar gyerekek a IX. osztálytól kénytelenek a városba ingázni.

Régen a falu lakosai földműveléssel és kendertermesztéssel foglalkoztak. Ma azonban a lakosság 65–70 százaléka Szászrégen ipari létesítményeiben keresi meg mindennapi kenyerét. A város közelsége nemcsak a falubeliek mindennapi életmódján érezteti hatását, hanem jelentős mértékben alakítja, változtatja szokásaikat, hagyományait.

A második világháború előtti években vízkeresztől húshagygókeddig a leányok és asszonyok szombat kivételével minden este fonóba jártak. Általában három-négy fonócsoport volt, külön a leányoknak és ugyanennyi az asszonyoknak. Olyan évek is voltak, amikor minden utcában szerveztek egy fonót. Az odajáró legények és leányok egy-egy véka búzát adtak a háziaknak, amiért megengedték, hogy téli estéiket ott tölthessék. Kendertermesztő falu lévén, ilyenkor a leányok kendert fontak, beszélgettek és várták a legényeket. A fonók kiváló alkalmat nyújtottak különböző játékok bemutatására. A legények, akik között fiatal házasok is elvegyülhettek, sorra látogatták a fonókat. Minden évben a farsang idején a legények közül valaki beöltözött medvének, egy másik alkalommal pedig kecskének, és így jártak a fonóba. A valódi medvebőrbe bújt alakoskodó mellett volt két, *németnek* nevezett személy fehér lepedőbe burkolózva, ők voltak a medve gazdái. Amikor a medve belépett a fonóba, a leányok visítózva, sikoltozva igyekeztek elrejtetni magukat, ki-ki ahová tudott. A medvejáték szövege kötetlen volt.

A kecskefarsangolóktól a leányok már nem féltek annyira. A kecske táncolni kezdett, majd a szarvával a leányok guzsalyait igyekezett felborítani. A jelen levő legények pedig minél több leányt próbáltak a kecske alatt átújtatni. Ez a játék feltételezhetően a párosodásra, házasságra hívta fel az ott lévők figyelmét. Néha a farsangoló legények antropomorf maszkokat viseltek. Ilyenkor került sor az esküvőt utánzó játékra. Magukat menyasszonynak, vőlegénynek, lakodalmas népnek álcázva szórakoztatták a leányokat. Elváltoztatott hangon beszéltek, hogy ne

ismerjék meg őket. Gyakran megesett, hogy még maguk a legények sem tudták, ki rejtőzködik az álarc mögött, főleg ha fiatal házas volt az illető. És ha a kíváncsiság már annyira furdalta őket, akkor a fonó után titokban a házáig kísérték, nyomozták, hogy megtudják, ki volt az.

Akár a magyar nyelvterület legtöbb részén, a leglátványosabb jelene-tekre Beresztelkén is a farsangi időszak utolsó napján, húshagyókedden, *púpos napján* került sor. Az alakoskodók már reggel beöltöztek, és lóháton meg szekerekkel a szomszéd falvakba – Abafájára, Kisfülpösre, Vajdaszentivánra – is ellátogattak. Délután 2 óra körül érkeztek vissza a faluba, és kezdték el a felvonulós farsangolást. A menet élén lovasok voltak, akik „*szépen felöltöztek vitézkötéses mentébe, mint a huszárok*”. Őket az álesküvő alakoskodói követték. Az alakoskodók között volt cigány, várandós asszony, óriás, köszörús vagy borotvafenő, szakács, de volt ló is (igaz, ez ritkábban) csengővel és szekéren hintázó alakoskodó.

Az óriás akkora volt, hogy *a csatornára ráült*, az alakoskodó akkora gólyalábakat készített magának, hogy csak mankóval tudott járni. A borotvafenő „*köszörűjével*” egy szekéren ült. Az egyik alakoskodó játszotta a köszörút. Két fedő volt a kezében, és amikor a társa a lábát nyomta, odataritva a borotva élet, a két fedőt elkezdte súrolni. Ha a köszörús orrát nyomta meg, akkor a fenéshez szükséges víz spriccolt ki a szájából.

Egy másik szekéren szakács állt, és a szekérré felállított kályhán süttötte a palacsintát. Olyan szekér is volt, amelyre egy kisebb körhintát rögzítettek, s ezen két *maszkura* hintázott.

A magyar farsangi hagyománykörben a téltemetést, a halottas jelene-teket, a bíraskodási és kivégző játékokat tekinthetjük a legnépszerűbbeknek. Az álbírószági tárgyalás nyomán alakoskodókat vagy bábukat, illetőleg állatokat ítéltek halálra. Más alkalommal a szalmabábu mint halott személy jelképe volt jelen, akit parodisztikus formában elsirattak, azután megsemmisítettek. Azonban a szalmabábút gyakran a farsangi felvonulás menetében vitték végig a helységen, anélkül hogy meghatározott funkciójá lett volna.

A német nyelvterületen *Hans und Greté*-nek nevezett bábupár magyarul *táncos kerék*, *bolond kerék*-ként ismeretes. A bábupár a *tuskóházhoz* kapcsolódott, ahhoz a szokáshoz, amely a rituális szántás emlékét őrizte meg. Egy dolog azonban bizonyos: a táncos kerék ma már új funkcióval rendelkezik. Embert helyettesítenek a bábuk, és tréfás szokásnak lettek a kellekai. A faluban táncos kerékre is emlékeznek, meg arra is, hogy a kerékre felállított bábukat elégették. De amennyiben ez

az elem megjelent, csakis a szomszéd falvak hatásának tudható be. A bolondkerék nem lehetett hagyományos Beresztelkén, de erre még vizsgálatok.

Az alakoskodók a nézőket bekormozták, természetesen ekkor is a leányok voltak nagyobb veszélyben, ilyenkor csókot lopni is szabad volt. Az utcán álló falubeliek pedig megkínálták őket borral és kürtöskaláccsal. Ezt a napot egész évben emlegették. Ha valaki haragudott falubelijére, vagy megsértődött valamiért, azt mondták: *majd megkapod púpos napján*. Előnye volt az ilyen helyzeteknek az, hogy nem tudták felismerni a *fizetni vágyót*.

A termelőszövetkezet megalakulása után a kendertermesztés megszűnt Beresztelkén. A falu lakosságának zöme a közeli Szászrégen akkor beinduló ipari vállalataiban talált új munkahelyre. Ez a jelenség a fonók eltűnéséhez vezetett, az emberek kénytelenek voltak félig városiakká válni. S ez a kicsit „senkiföldi” életforma túlságosan fárasztotta őket, akár kézimunkázni sem ültek össze többé a leányok, asszonyok. Azoknak sem volt könnyebb a dolguk, akik otthon maradtak, és a termelőszövetkezet tagjaiként továbbra is földműveléssel foglalkoztak: nem a saját földjeiket művelték, és munkájukkal egy bizonyos programhoz vagy tervhez kellett alkalmazkodniuk. Ezen események következtében a farsangi ünnepkör a húshagyókeddi farsangolásra szűkült. Ezt követte az az időszak, amikor hivatalosan betiltották a farsangolást. De a beresztelkiek minden tilalom ellenére sem feledkeztek meg a farsangról. S hogyha már a falu népe nem tudott együtt ünnepelni, mulatni, akkor is egy-két alakoskodó megjelent a rejtettebb utcákban, és néhány portára betérve megnevettette a ház lakóit.

Az 1989-es változások után a farsang újra elkezdődhetett Beresztelkén. A régi farsangi szokáskörből máig csupán a húshagyókeddi felvonulás maradt meg. A felvonulások játékok bizonyos elemei megőrződtek, mások kihaltak vagy jelentésváltozáson mentek keresztül.

Ma a farsangi játékokra való felkészülés néhány nappal húshagyókedd előtt kezdődik. A kultúrházban gyűlnek össze azok, akik valamilyen szerep kiosztására várnak, és a falu tanítónőjének vezetésével rövid jeleneteket tanulnak be, melyek előadására a kultúrház színpadán a bál előtt kerül sor. Az ilyen próbákon általában azt is megbeszéljük, hogy ki milyen maszkot fog viselni a felvonuláskor: ki lesz a menyaszszony, ki a vőlegény, ki a szakács stb.

Farsangi szekér. Berezstelke 1995. Fotó: Molnár Zoltán

Keréken forgó bábupárok. Berezstelke 1995. Fotó: Molnár Zoltán

Farsangi szekér. Berezstelke 1995. Fotó: Molnár Zoltán

Palacsintasütés a szekéren. Berezstelke 1995. Fotó: Molnár Zoltán

Húshagyókedd délelőttjén az asszonyok megsütik a cukorba, dióba vagy mákba forgatott kürtőskalácsot. Néhány évvel ezelőtt még volt olyan asszony, aki szép idő esetén a hagyomány szerint kint az udvaron sütötte. Ma már nemigen fordul elő, sőt sokan már farsanghétfő estéjén megsütik, főleg azért, mert kedden délelőtt nem hiányozhatnak a városi munkahelyükről.

Az alakoskodók kedden délután 3 óra körül kezdik el az öltözködést, és 4 órakor gyülekeznek a református templom előtt, ekkorra már a városba ingázók is hazaérnek. Elindulnak és végigjárják a falu többségükben magyarok által lakott utcáit. A menet élén lovasok vonulnak, akiknek az öltözete főleg vőfélyekre emlékeztet, de látható közöttük indián vagy egyéb, meghatározhatatlan maszkot viselő alakoskodó. A lovasokat szekér követi, melyen a lakodalmat utánzó játék résztvevői ülnek: ményasszony, vőlegény, zenészek, lakodalmások. Az őket követő két-három szekéren vegyes maszkos alakoskodók ülnek. Közöttük felismerhető asszony, részeges vénasszony, cigány, gerilla (terepszinű ruhába öltözött, gázmaszkot és játék gépfegyvert viselő alakoskodó), rabló, apáca, köszörűs, szakács. Énekszóval vonulnak végig a falun, néhol meg-megállva. Ha felállítják a bolondkereket, akkor ennek vontatására a menet közepén kerül sor. Az alakoskodók sorát állatokkal meg- rakott szekér zárja. Természetesen a szakács meg a köszörűs külön- külön szekéren vonul. Játékukról azt lehet mondani, hogy az 1930-as évek óta semmit sem változott. A palacsintasütő szakács szekere szász hatásként került be a beresztelki farsangi szokáskörbe.¹ A szászok farsangoló játékaiban volt megtalálható a mozgó színpad. Ennek a mozgó színpadnak a maradványa a kályhás szekér.

Régen az alakoskodók leginkább a legények és fiatal házások voltak. Ma azonban a gyerekektől az idősekig minden korosztály képviselteti magát.

A felvonulások játékok jellegét külső tényezők is jelentősen befolyásolják. Amikor a faluban megjelent a Duna TV stábja, a játékok előadásszerűvé váltak. Az alakoskodók és nézők közötti közvetlen kapcsolat elmaradt. Egy másik évben pedig, amikor egyetlen videokamera sem volt jelen, kevesebb volt ugyan az alakoskodó, azonban a játékok közvetlenebbek voltak. Az alakoskodók ijesztgették a leányokat, kergettek, bekormozták, de még a csóklopás sem maradt el, akárcsak régebb. Az alakoskodók között ma is fedezhetünk fel új maszkokat. Ezek az újonnan megjelenő maszkok és elemek a mai élet valamely alakját vagy jelenségét parodizálják. Ilyen volt az idén, 1995-ben, az *Intertour* felira-

tos szekér, melynek oldalán egy tábla lógott a következő felirattal: „*Ha a dolgát elvégezte, utazzon le Budapestre!*” Ez egyértelműen a rengeteg, naponta induló Marosvásárhely-Budapest buszjárat kigúnyolása. De ilyen volt a pornográf folyóiratot forgató apáca alakja, aki ölében egy kartonpapír táblát tartott, melynek szövege azt magyarázta, hogy egy bordély építéséhez gyűjt adományokat. Az apácának öltözött alakoskodó a hirtelen elszaporodott, hetivásárokból, templom előtt, a város főterén kéregető, templom vagy kolostor építéséhez adakozásra felszólító ortodox papokat és apácákat neveteti ki. A jópofa, szívből megnevetető humor mellett a keserű, fekete humorra is rátalálhatunk. Ilyen alak volt a felfegyverzett katonája, aki önkéntesként toborozott Csecsenbe.

A beresztelki farsang kezd a szászrégeni magyarok farsangjátékává is válni. Ezt nem csak az mutatja, hogy a kigúnyolt alakok a város életéből valók, hanem az is, hogy a nézők között évről évre egyre több régeni lakos számlálható.

Az újonnan bekerült elemek mellett az állatos szekeren a döglött tyúkot is meg lehet találni. Ez nem volna más, mint a természet szellemének bemutatott áldozat maradványa? Feltételezhető. De az bizonyos, hogy ezt a funkcióját a beresztelkiek ma már nem ismerik.

Kissé furcsa eleme a beresztelki farsangi játékoknak a bolondkerék, mely hol felbukkant, hol pedig évekig nem is lehetett hallani róla. Napjainkban való megjelenése azonban főleg a kutatók és a videokamerák jelenlétének köszönhető. Ennek az elemnek az idegenségét bizonyítja az a konfliktusos jelenet, amely az idej játékok során adódott. Ugyanis a beresztelkiek nem tudták, mi legyen a szalmabábukkal: égessék el, vagy tartsák meg, hiszen jövőre is jól fog. Vagy legalább a fejét tartsák meg!² Végül eldőlt, hogy elégetik. Újabb kérdés vetődött fel: hol? A kultúrház, avagy a templom előtt?³ Elég egyértelmű tehát, hogy a bábuégetés nem volt hagyomány Beresztelkén. Helyi hagyomány esetében ilyen vitára nem került volna sor.⁴

Újabbban, 1989 után, az utcán felvonuló játékot istentisztelet követi, annak ellenére, hogy a farsangolás jelentősége éppen az, hogy a társadalom és vallás által előírt erkölcsi szabályok, normák tréfásan fellazulnak ebben az időszakban. Az erkölcsi szabályok fellazulása mellett az erotika is fontos szerepet kap a farsangi játékokban. A kolduló apáca, a csókokért harcoló legények meg a nőknek öltözött alakoskodók játéka jó példa erre. Éppen ezért idegennek találok a játékokat közvetlenül követő istentiszteletet. De főképpen azért, mert utána még előadás és bál következik, tehát a farsangolás az álarcok, a maszkok levevésével még

nem ér véget. Az istentisztelet, szinte azt mondhatni, a dolgok közepébe vág.⁵

Este a kultúrházban rövid színdarabokat játszanak a beresztelkiek, majd az előadást bál követi. Régebb a húshagyókeddi bált a *házások báljának* nevezték, mert ők szervezték, és jelen volt öreg és fiatal egyaránt. Ma is el-eljárnak az idősebbek, de számuk évente csökken.

A beresztelki farsangnak legfontosabb funkcióját abban látom, hogy szórakozni, nevetni akarnak. Vendégeiket is ezért hívták a közeli Magyaróról és Vajdaszentivánról.

A farsangi játékok mai és eredeti jelentése között térben és időben igen nagy távolság van. A szokásokat illetőleg számos magyarázatra lelhetünk: a vegetáció elpusztulása-újjaszületése, a természet szellemének hozott áldozat egykori emléke, a tél legyőzése, a szórakozás és a böjt közötti harc vagy egyéb, a szokás szereplői által nyújtott magyarázatok.⁶

A szokás még él. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az egymást követő években (1993, 1994, 1995) a farsangoló játékok többekévé eltérőek voltak. Eltérőek olyan értelemben, hogy minden évben a játékoknak sajátos hangulata volt, ridegebb vagy bensőségesebb – a videokamerák jelenlététől függően. A különbség akár az ötletek szintjén is megfigyelhető volt. A játékok, alakoskodások ötletekben hol szegényebbek, hol pedig gazdagabbak voltak.

Véleményem szerint a hagyománnyá válás kezdeti fázisaként jegyezhető fel az, hogy minden évben az alakoskodók az általuk társadalmi környezetükben megfigyelt vagy átélt jelenséget parodizálják. Az efféle időszerű humor pedig mindig élővé fogja tenni a beresztelki farsangoló játékokat.

Jegyzetek

1. Régebben a környéken szász települések is voltak: Dedrád, Bátos, Szászrégen, Teke stb. Az utóbbi években viszont a szász lakosság tömegesen kitelepedett. Ma (1995) az említett települések lakossága nagyrészt román nemzetiségű.

2. A bábu fejét különösen értékesnek tartották, mert egy boltban vásárolt játékbaba feje volt. Nem jószívvvel égették el.

3. A helyzet komikuma akkor hágott a tetőfokra, amikor a vitába beszállt a videokamerás hölgy, biztatva a beresztelkieket, hogy égessék el a bábút: „... égessék el, hiszen azért vagyunk itt!”

4. Ugyanakkor azt is furcsának találtam, hogy olykor egyszerre több, két-három bollandkerekét is föllállítottak, máskor pedig egyet sem.

5. Ez talán azzal is magyarázható, hogy 1989 előtt hivatalosan tiltott volt a vallás gyakorlása és ma már nem az, ugyanakkor fontos szerepet játszik a falu életében.

6. Újváry Zoltán: *Játék és maszk*. I. Debrecen, 1983.

Irodalom

Újváry Zoltán

1988

1990

Játék és maszk. I, III, IV. Debrecen. 1983.

Farsang. Debrecen

Szabó Judit

A HÚSHAGYÓKEDDI PALACSINTASÜTÉS KÖRTVÉLYFÁJÁN

A jeles napokhoz fűződő népszokásaink közül talán a farsangbúcsúztatók mutatnak legtöbb szint, a legnagyobb változatosságot. Ezek közül való a felső-marosmenti Körtvélyfája húshagyókeddi szokása, a palacsintasütés.

A falu Maros megyében, Szászrégen és Marosvásárhely között a 34-es országút mentén fekszik. Mintegy ezerkétszáz lelket számlál, közsgközpontja a tőle két kilométerre fekvő Gernyeszeg. Lakosságának zöme református magyar. Ezenkívül van hat-nyolc gyergyói származású katolikus székely család, akik még a hatvanas években a termelősövetkezetesítés elől költöztek ide, valamint tíz-tizenkét román, illetve román-magyar vegyes család és néhány református hiten lévő, magát zömmel magyarnak valló cigány család.

A faluban a húshagyókeddet a környező református falvaktól eltérően ünnepnek tartják. Annak ellenére, hogy hiedelem nem tiltja a nagyobb munkákat, mint amilyen a mosás, a kenyérsütés, az ünneplés miatt nem kerül rájuk sor. Az alkalmazásban lévők számára húshagyókedd természetesen munkanap. Az ünnepnek három fontos mozzanata van: az első a családon belüli, amelynek fénypontja a kiadós ünnepi ebéd. Az utóbbi időben a családok az ünnepi ebédet a hazatérő ingázókhoz igazítják. Az ünnepi étrendből elmaradhatatlan a tyúkhúsleves és a kürtőskalács. Az ételek készítésében a generációs különbségek jól nyomon követhetők. Az idősebb asszonyok még mindig ragaszkodnak a levesből, főtt tyúkhúsból, mártásból álló menühöz, míg a fiatalabbak ugyanabból az alapanyagból kedvük, ízlésük szerint mást is készítenek.

Az ünnep második, az egész közösség előtt zajló mozzanata a maszkás felvonulás, a palacsintasütés. Szervezői minden esetben a szokást jól ismerő idősebb emberek.¹ A maszkások és a palacsintasütők katonaság előtti korú legények. Kiválasztanak egy pár szép lovat. Régebben valamelyik szereplő legény apja adta oda, a termelősövetkezetesítés óta minden évben a szövetkezet legszebb lovait kérték kölcsön. A vezetőség² a szokást jól ismerő emberekből állt, így érthető, hogy támogatták a fiatalokat, és rendelkezésükre bocsátották a fogatot kocsisával együtt.

A szekeret valamelyik maszkás szüleinek házánál készítik elő. Régebben a vidéken használatos, elég rövid szekerre feltettek egy kisebb főzőkályhát, körülötte szorongott a két-három legény. A kályha alá a szekér derekába száraz tűzifát raktak, egy fazékban a megkevert pala-

csintatésztát, egy korszóban vizet a tészta hígításához, olajat vagy zsírt, fakanalat, villát, serpenyőt, tányért. Egy tálban előre megsütött palacsintát vittek magukkal. A kellékekről a résztvevők valamelyikének az édesanyja gondoskodik.

Az 1991-es felvonuláskor egy nagyobb rakfelületű, ládás, gumikerekű szekeret kaptak kölcsön, kényelmesen elfért rajta öt maszkás, a két palacsintasütő és a bakon a kocsis.

A hagyományos főzőkályha helyett fűrészporrall működő dobkályhát szereltek fel, és a benne lévő tartály kitarított az egész felvonulás ideje alatt.

A legények közül kettő női ruhába öltözik, fejükön kendő, előttük kötény, az arcukon harisnyából vagy rongyból készített álarc. Ők sűtik a palacsintát. A többiek, a maszkások feltűnő, ríktő színű ruhát, kifordított bundát viselnek. Fejükön kendő, sapka vagy csúcsos papírsüveg van, amelyet tarkára pingálnak vízfestékekkel vagy teleragasztanak színes papírokkal. Az arcukon szintén rongyból vagy harisnyából készített álarc van, amelynek száj körüli részét vastagon bekenik lekvárral és megtűzdelik kendermagostyúk-tollal.³ Fejükön álhaj vattából, kenderkócból, de feltűnik az igazi női paróka is, orrukon motoros-szemüveg. Kezükben nagy bádogtölcsérek láthatók, amelyeket a papírsákókhhoz hasonlóan kidíszítettek. Egyiküknél dob van. A felvonulókhoz, a maszkásokhoz tartozik a *falás*. Rendszerint magas termetű legény, aki gólyalábon kíséri a szekeret, csak akkor ül fel, ha nagyon elfárad. A kapukon, kerítéseken belát, be is hajol, bekiabál, főleg oda, ahonnan nem jön ki senki a felvonulókat megcsofolni.⁴

A tüzet meggyújtják, két legény elkezd sütni a palacsintát, a dobos erősen veri a dobot, így indulnak útnak. A dobszóra az utca mindkét oldalán kitódulnak az emberek a házakból. A dob elhallgat, és az álarcosok mély elnyújtott hangon a következő szöveget kiabálják:

*Hallja falu, hallja,
mindenki meghallja!
Ma este beáll a maszkabál.
Legényeknek 25 lej,
leányoknak 20 lej,
nézőknek 15 lej,
gyermeknek 500 lej,
vénesszonyoknak 100 lej,
vagy maradjanak otthon.
Másfalusiaknak 200 lej.*

.....
*Figyelem, figyelem,
 mindenkinek figyelem!
 Vőlegénynek, menyasszonynak,
 öregnek és fiatalnak,
 mindenkinek figyelem!
 Hat órákor beáll a maszkabál!
 Aki nem jön el a bálba,
 nőjön sósuborka az orrára.*

.....
*Aki nem jön el a bálba,
 ragadjon fel a villanyfára!*

.....
*Aki nem jön el a bálba,
 ragadjon a fűtő oldalára!*

.....
*Maszkabál, maszkabál,
 mindenkinek maszkabál.*

A fenti szöveget hol kórusban, hol egyenként kiabálják. A hanghordozásuk pontosan olyan, mint a faluban ma is nélkülözhetetlen hirdető, aki kürttel vagy dobszóval hívja fel a lakosok figyelmét a közérdekű tudnivalókra.

A dobolásra, kiabálásra kitódulnak az emberek a házak elé, meghallgatják a hirdetést, integetnek a maszkásoknak. A gyermekek rendületlenül kísérik a szekeret, füttyölnek, rikoltoznak, mintegy segítenek a figyelemfelkeltésben. Tisztes távolból és lehetőleg a gyalogjárón követik a szekeret, mert a palacsintasütők egy-egy kanál híg tésztát gyakran közük loccsantanak. Hasonlóképpen egy-egy félig sült csirizes palacsintadarabot is. Ez többnyire ehetetlen. Az előre elkészített ízletes palacsintából az ismerősöknek dobnak egyet-egyét, amit az illető ügyesen el is kap. A szekér végigjárja az egész falut, betérnek a legkisebb utcába is, mert ha valamelyik falurészt, akár a legfélreesebb házakat is kihagyják, az ott lakók nagyon megsértődnek, és a szemrehányás sem marad el. A megtisztelés kölcsönös. A felvonulók megtisztelik a lakosokat azzal, hogy a házuk előtt végigmennek, és bálba invitálják őket, a lakosok pedig azzal, hogy kijönnek, megbámulják a maszkásokat. Ez nagyon fontos számukra, akkor elégedettek, ha minél többen látják-hallják őket. Ezért az utóbbi években mindig úgy időzítették az indulást, hogy akkor

érjenek a vasúti megállóhoz, amikor az ingázók érkeznek a vonattal mindkét irányból.

A maszkásoknál pálinka is van, útközben kortyolgatnak belőle, ez oldja a hangulatot, fokozza a kedvet, de arra nagyon vigyáznak, hogy be ne rúgjanak, mert az szégyen. A kocsis különösképpen vigyáz magára, mert a lovakért, a szekérért és a rajta ülőkért ő a felelős.

Amikor bejárták az egész falut, visszatérnek a kiindulási helyre, a fogatot, a kellékeket visszaadják, levetik a maskarát, és készülnek a bálra.

A húshagyókeddi ünneplés zárómozzanata az esti bál, ahol még a hagyományos táncrend szerint, hagyományos zenére táncolnak. Ebben az évben „rezesbandát” fogadtak, a mezőfelei fúvósokat hívták meg.

A Körtvélyfájával szomszédos magyar vagy román–magyar vegyes lakosságú falvakban, mint amilyen Gernyeszeg, Vajdaszentiván, Magyarpéterlaka, a szokás nem honos. Húshagyókeddi bált ezekben a falvakban is tartottak-tartanak, de ezt nem előzi meg a körtvélyfáihoz hasonló ceremónia.

A szokás múltbeli vonatkozásait kutatva a falubeliek véleménye meglehetősen ellentmondásos. A legfiatalabbak egészen ötven-hatvan éves korig úgy tartják, hogy ez *ősi szokás, mióta a világ világ, mindig volt*. A hetven-nyolcvan éves korosztály gyermekkorából nem emlékszik rá.⁵ A legidősebbek, a kilencvenévesek határozottan állítják, hogy az ő fiatalkorukban nem volt szokásban.⁶ A szokás meglétére több erdélyi szász községből van adat.⁷ A körtvélyfái szokás szász eredete is teljesen bizonyos. A falutól négy kilométerre fekszik Petele (német nevén Birk), amelynek lakossága teljes egészében szász volt a második világháború végéig. Több körtvélyfái adatközlő tud a petelei szászok ilyen farsangi szokásáról.⁸ A szász szokás magyar átvételét egy beresztelki adat is igazolja⁹, amely szerint itt is volt maszkás palacsintasütés, felvonulás az ötvenes években.

A körtvélyfái szokás átvételének pontos idejét nem sikerült megállapítanom, de minden valószínűség szerint 1925–1930 közé tehető. Ettől fogva évente megtartották, még a legsötétebb diktatúra idején sem maradt el egyszer sem, bizonyára azért, mert nem lehetett semmiféle politikumot belevinni és mert nem volt vallásos jellegű. A szokás ma is élő, amint fennebb is jeleztem, alkalmazkodott a változó körülményekhez. Hiedelemháttére egyáltalán nincsen. Célja a játék, a mókázás, és kifejeződik benne a közösség tagjainak összetartozása, egymás iránti tisztelete és megbecsülése.

A szokás ismeretének birtokában megdöbbentő felfedezésként hatott számomra az 1991-es kézdivásárhelyi téli kalákán a torjai csoport szeke-re, amelyen két legény palacsintát sütött. A szokás felső-háromszéki felbukkanásának magyarázata a következő: Kurcsi Balázs körtvélyfái születésű tanító falujában tanított 1970-ig, és akkor felesége szüleinek kérésére hazaköltöztek Torjára. Kurcsi Balázs itt kultúrotthonigazgató lett. Évente kellett készülődniük a Megéneklünk, Románia fesztiválra. Ő próbált torjai szokásanyagot összegyűjteni és az akkori igényeknek megfelelően színpadra alkalmazni, de a meglévőt kevésnek, szegényes-nek találta és „feldúsította” az otthonról ismert szokás elemeivel.⁹ A torjaiak már vagy hét alkalommal mutatták be falujukban a húshagyókeddi szokást, és szerepeltek vele az 1991-es téli kalákán. Egy év múlva a szokás továbbterjedését láthattuk a 92-es felvonulásban, már az ozsdolai szekéren is sült a palacsinta.

A húshagyókeddi szokások közül a fenti csupán egy és a maga nemében eddig feltáratlan a magyar népszokások között, de leírása egyvel több bizonyág az interetnikus kapcsolatok meglétére, a szokások szí-vösségára, alkalmazkodó képességére, térbeli és időbeli vándorlására.

Jegyzetek

1. Az 1991-es év húshagyókeddjén, február 12-én a felvonulás szervezői voltak: Szász József (54), Bíró János (40), Szabó Margit tanítónő, a kultúrotthon igazgatója, akinek itt mondok köszönetet azért az önzetlen segítségért, amellyel lehetőséget biztosított a szokás filmezésére.

2. 1991 februárjában a helybéli termelőségvetkezet már felbomlóban, átalakulófélben volt, de vezetősége ilyen körülmények között sem tagadta meg a fiatalok kérését, és a kocsist korábban elengedte munkából, hogy kellőképpen felkészüljön.

3. A maszkák álarca a dúsgazdag históriájában szereplő ördögmaszkokra emlékeztet, amelyről Volly István szól *Egy régi eredetű népi játék* című dolgozatában. In: *Iskoladráma és folklór*. 186.

4. A gólyalás az 1991-es felvonuláskor elmaradt a menetből, mert nem gyakorolt eleget, és nem tudott járni a gólyalábbal. Ehhez hozzájárult az alkoholfogyasztás is.

5. Ezt többször hangsúlyozta Mező István (Vízi) 80 éves adatközlő.

6. Veress Jánosné Szász Anna, aki 1900-ban született Körtvélyfáján, és ott élt 1923-ig, férjhezmenetelig, nyomatékosan figyelmeztetett arra, hogy ebben az időszakban a szokás nem létezett a faluban.

7. Hanni Markel, a kolozsvári Folklór Intézet német kutatójának szíves közlése szerint a szokás ismeretes Hóltővényben, Kercen, Prázmáron, Szászhermányban. Saját gyűjtemsem alapján ismeretes a Beszterce melletti Szászújfaluban is.

8. Bíró Róza (Nyúl) 67 éves adatközlő a petelei szászok farsangi felvonulására így emlékszik: „*A szászok csinálták ezt Petelében. Én egyszer láttam. Négylovas szekérral mentek szép szász öltözetben, a palacsintasütő előtt himzett fehér kötény volt, szászul kiabáltak.*”

9. Szabó Árpád beresztelki származású tanár szíves közlése.

10. Kurcsi Balázs kiegészítő adatai a körtvélyfái szokáshoz: 1942–1943-tól emlékszik a szokásra mint tanítóképzős diák. A felvonuláshoz önként jelentkeztek a legények, és a bálszervező kezesek válogatták ki őket. Volt olyan év is, amikor több szekérral vonultak. A kocsisok sohasem viseltek álarcot. A palacsintához valót a maszkások adták össze. A szekéren zenészt nem vittek, nem ittak, és nem álltak meg sehol, lassú lépésben hajtottak végig minden utcán. Az 1945–1950 közötti időszakban az egyik fő szervező Rácz Sándor volt, aki maga sütötte a palacsintát, amit el is lehetett fogyasztani. A kész palacsintát csak az utóbbi időben vitték. (Ézt megerősíti Mező István is.) Előfordult, hogy a maszkások erőszakkal elvették a hirdetőtől a rézkürtjét erre az alkalomra. Kurcsi Balázs tudatosan honosította meg a torjiaiak körében a szokást.

Asztalos Enikő

SZÉKELYKAKASDI FARSANG

A Maroskeresztúr községhez tartozó, Marosvásárhelytől csupán 6 km-re fekvő Székelykakasdon 1979 óta folytatnak néprajzi gyűjtőmunkát. Az 1227 házzal rendelkező magyar lakosságú falu 110 cigány család is lakja. Mindannyian reformátusok. A vizkeresztől hamvazószerdáig tartó farsangot a ma is élő népszokások között tartják számon.

Minden adatközlőm megegyezett abban, hogy a régi farsang színtere a fonó volt. A fonó Szent Márton napján kezdődött. Este, szürkületkor gyűltek össze. Pálinkát kínáltak, főztek kukoricát, kalácsot sütöttek. *„Vót 4–5 óra reggel, mikor hazajöttünk. De nem tótt jól!”* – mondta a 74 éves Bajcsiné Kovács Zsuzsanna. A fonót vagy szerbe szervezték, vagyis egyik héten az egyiknél, másik héten a másiknál, vagy kivettek egy szobát, de nem kellett érte fizetni, hanem vittek fát a fűtéséhez, takarították, rendben tartották. Két sor pad állt a szobában, az elsők dolgoztak a leányok, asszonyok, a hátulsón ültek a legények. Három fonó volt a faluban: alszegi fonó, nagygazda fonó (ami a falu közepét jelentette, ahol a módosabbak laktak) és a felszegi fonó. Népdalokat, nótákat, Petőfi-dalokat énekeltek, néha muzsikáltak is. Előbb a fonóasszonyok és a leányok gyűltek be, s lassan beszállingóztak a legények is.

A farsang Kakasdon is játékot jelentett, kikapcsolódást. Fonóházi *fársángoknak* konfirmált, még nem házas legények és néha fiatal leányok öltöztek fel. Mindig valamelyik háztól indultak el, ahol összegyűlt a csoportos jelenet „jelmeze”, vagy ahol a szülő vagy a nagyleánya a fiút átöltöztette. Egyik fonó fársángnak beöltözve meglátogatta a másik fonót, vagy útrakelt más nyárádmonti falvakat felkeresni. Ha a csoportok átmentek Szentmiklósrá, Csibára, Lukafalvára, Lőrincfalvára, csak reggelre kerekedtek haza. Ha az utcán két fársángos csoport találkozott, bemártották egymást a hóba, a patakba, megdobálták egymást játékból, de ilyesmitől nem származott harag.

A fársángok három kísérővel mentek. Kettő bement a fonóba, s bekérezte a fársángokat: *„Idegen szállókat beeresztenek?”* vagy: *„Pár idegen szállókat beengedtek?”* *„Ha jól viselitek magatokat!”* – volt a válasz. A harmadik kísérő kint maradt *hajtani a kutyát*. Bárki lehetett kísérő, ez a tisztség szinte sorra járt, mindenkire rákövetkezett.

A fársángoktól megijedtek, főleg a fiatal lányokak, s az asszonyok mögé bújtak. A férfiak nőknek, a nők férfiaknak öltöztek be, de leginkább mégiscsak férfiak öltöztek fársángoknak. A falunak nem volt zene-

kara, ezért többnyire énekszóra, füttyre táncoltak a fonóbeliekkel. Aki fárságnak öltözött, arcát eltakarta csipkével, harisnyával, esetleg bekenete szilvaizzal, zsirral, liszttel, korommal. Igyekezett nem sokat beszélni, de táncmodoráról vagy letépett álarcáról gyakran sikerült felismerniük a fonóbelieknek. Csakis a fonóházakba mentek csoportosan, házakhoz nem. Nem is igen találták volna otthon a leányokat, asszonyokat, hiszen éppen a fonóban voltak. 70–75 éves adatközlőim arra emlékeznek, hogy ördögnek, halálnak, berbécznek, lónak, medvének öltöztek legszívesebben régen a kakasdiak. A fársángokat nem volt szokás megkínálni, de a fársáng minden ehetőt felkutatott a szobában: az asztalról, a kemencéről, s még a lerbe is benézett.

A három legfontosabb farsangi menet Székelykakasdon a lakodalom, a temetés és Rózsa Sándor és bandája.

A lakodalom, a *vendégséges menet* szereplői a vőlegény, a menyasszony, a koszorúleányok, a vőfélyek és az eskető pap. A pap a református lelkési palástot egy vénasszony fekete szoknyájával utánozta. Szövegét rögtönözte, ezért nem maradt fenn ilyen szöveg, nem is volt semmilyen más szabálya a szövegalkotásnak, csak az, hogy a Bibliát ne keverje bele. Az ifjú párt elbúcsúztatták a WC-től, a disznópajtától, a tehéntől. Néha zenész is ment velük hegedűvel. A pap azt mondta: „*Fogjátok meg egymását!*” – s megfogták egymás kezét vagy máshol is. A vőfélyek lakodalmi rigmusokat kiabáltak: „*Álljatok meg a hidon, pisiljen a menyasszony!*” Két-három *rikoltó asszony* is volt: „*Az az asszony ki van állva, a nagy szája ki van tátva!*”, „*A menyasszony így meg úgy, a pendelye tiszta húgy!*” Ha valahol a vőfélyek igen elszólták magukat, a fonóbeli asszonyok hozzájuk vágták a guzsalyt. Ennek elkerülésére a fársángok inkább kétértelmű szavakat használtak.

A *temetéshez* rámát készítettek, mely két méter hosszú és 60–70 cm széles volt, összehevederezve, letakarva két fehér lepedővel, hogy a kettő közötti hasítékon, közepén, a halott ki tudja dugni a fejét. Az a fiú, aki a halottat játszotta, önként jelentkezett. Ezzel is háztól indultak s fonókba mentek. A halottnak pityókafogakat tettek, s a lábán járt a rámában, csak a fejét dugta ki. A rámát négy fiú vitte. Lábtól két eszimat mozgattak a rudak végén. A pap süvegformát tett a fejére, fekete szoknyát kanyarított a nyakába. Néha a halottat az ördög is kísérte, jelezve, hogy a halott egyenesen a pokolba kerül. A halott arca liszttel, az ördögé korommal volt bekenve. Volt két sirató, akik a faluban hallott visszás siratókat gúnyolták ki. A halottat gyóntatta a pap: „*Mikor paráznalkodtál utoljára?*” A halottat is mindentől elbúcsúztatták, mint az ifjú párt.

A *Rózsa Sándor és bandájában* szerepelt Rózsa Sándor 6 betyárral. Öltözetük: fehér ing, fersing, fekete lájbi. Szerepelt Rózsa Sándorné is (szintén férfi) tiszta feketében. A betyárok késsel a kezükben vonultak be, énekelve: „*Erdélyország gyászban van*”, s a késeket a mestergerendába vágták, vagy a magukkal hurcolt székbe. Ittak s énekeltek: „*A kakasdi csárdában...*” Rózsa Sándorné nem ivott. Ezután ők is táncoltak a fonóbeliekkal, akik folyton a kilétüket akarták felfedni, ezért elváltoztatott hangon énekeltek, s fogták nagyon a csipkefüggönydarabot az arcuk előtt, vagy a rájuk kent festékben bíztak.

A *medvetáncoltatás* is kedvelt kakasdi játék volt. Medvét kétféleképpen öltöztettek: vagy szalmát kötéllel tekertek s rácsavarták egy emberre, vagy bő, rongyos ruhát tömtek ki szalmával. Volt úgy, hogy ezt a szalmát meg akarták gyújtani, vagy meg is gyújtották a fonóbeliek. A medve is álarcot viselt. Ez az öltözködésmód is kihalt, csak a régiék emlékeznek rá.

A *fonóbúcsú* egyúttal a farsang végét is jelentette. Húshagyókedden tartották, s a *púpos napjának* nevezték. A farsángok beöltöztek szegényeknek és kéregettek. Pánkót, kürtöst kaptak, pityókát, murkot, petrezselymet, s volt, aki csuszát rakott a kosarukba. Nem vonultak végig az utcán farsangot temetni, hanem lakomát rendeztek a fonókban. Ettek tésztaféléket (ami begyűlt), főtt törökbúzáat cukrozva vagy cukorrépadarabokkal édesítve. Mivel a falu népe református, a böjt ugyan nem állt be, de a mőkázás véget ért.

A nagyobb farsangi menetekre ötletszerűen került sor, s csak addig éltek, amíg a fonóházak működtek, a 60-as évek közepéig. A kendertermesztés megszűnésével, a fonóházak bezárásával a farsang gyökeresen átalakult. A lakosság zöme a városi gyárakba ingázik, tehát nem mőkázhat hajnalig. A farsangolás ma azt jelenti Kakasdon, hogy 5–6 fiatal legény meg néha leány is ötletszerűen beöltözik. Ma már házról házra járnak. Ruházatuk ragasztott szakáll, festett bajusz, festett szemöldök, régi, rongyos kalap és ruha. A 70-es évek végén, a 80-as évek elején egy hegedűs cigány kísérte őket a faluból. Mikor egy-egy házba bementek, ott nagyon kezdtek keresni valakit vagy valamit. Fiókokban, szekrényben, ágy alatt keresgéltek, míg végül „megkapták”, amit kerestek, s akkor táncoltak, de inkább csak ugrándoztak a hegedűsőzóra a háziakkal. Legtöbb 15 percet tartózkodtak egy háznál. Ahol felismerték őket, onnan azonnal eltakarodtak. Az elhozott kisebb tárgyat másnap visszavitték. A szokás ma is ilyen formában él a faluban.

Általában adatközlőim sajnálják a régi jó farsangokat, s legyintenek, hogy a mai fiatalok „nem tudnak semmit”.

A gyűjtést Gidófalvi István 34 éves székelykakasdi lakos segítségével végeztem.

Adatközlők:

Bajcsiné Kovács Zsuzsanna (74)

Czirjékné Blaga Georgeta (25)

Gidófalvi Lajos (62)

Kovács Sándor (72)

Tövissiné Gidófalvi Katalin (46)

László János

A FONÓ ÉS A FARSANGI NÉPSZOKÁSOK GEGESBEN

Geges falu Maros megye kisebb településeihez tartozik. Földrajzilag a Kis-Küküllő egyik mellékvölgyében fekszik, de sokan a Nyárárdmentéhez tartozó bekecsalji falunak tartják. Lakóinak száma 481. Református vallásúak, kivéve egy-két családot. Mezőgazdasággal, állattenyésztéssel foglalkoznak. Az utóbbi tíz évben fellendült a zöldségtermesztés. A falu hajdani híres gyümölcsösei nagyrészt kivestek, egyedül a szőlő tartja magát. Gyenge minőségű talajából kitartó, szívós munkával sarcolja a falu népe a megélhetést. A földhöz, a mezőgazdasághoz való kötődés folytán bizonyos mértékig megőrződött a falu zárt jellege, így egyes szokások is elevenebbek, mint másutt.

A mezőgazdaság kollektivizálása gyökereiben változtatta meg a falu szellemi életének arculatát, és megindította a régi szokások, hagyományok gyors elsoványodási folyamatát. Megváltozott a gazdasági struktúra, s így az ehhez kötődő hagyomány, népszokás szintén változott. A 60-as évekig nem volt család, amely ne termesztett volna kendert, ugyanis a vászonneműek kb. 80%-át házilag állították elő. Az új viszonyok között a nagyon szűkre szabott háztáji föld nem nyújtott lehetőséget a kender termesztésére, így ez a nagyon fontos növénykultúra teljesen elsoványodott. A kender megmunkálása, megfonása megfeszített munkát jelentett az asszonyok számára, melyet a hosszabb őszi esték beálltától egészen a farsang lejártaig végeztek. A közös együttlét enyhített ezen a munkán, s megteremtette a kikapszolódást jelentő szórakozás formáit is.

A farsangi ünnepkör sem önmagáért volt, hanem a fonókhoz kötődött. A faluban a farsang csak annyiban élt, amennyiben kapcsolódott a közösségben, csoportban végzett termelési tevékenységhez. A fonó késő ősszel kezdődött, amikor a mezőről betakarítottak mindent, tehát *megvót a takarodás*. Novemberben kezdtek, s úgy december első feléig, a disznóvágások megkezdéséig tartott ez az őszi szakasz. A fonót, vagyis a *kórust* utcánként, valamint korosztályonként szervezték, illetve *hítták meg*. Minden évben, mikor *eljött az üdő*, akkor valamelyik asszony *béhitta a kórust*. Elment házról házra, vagy üzent, hogy „*ma östére szüvesen látom kórusba*”, mire a „*jól van, lemenyünk*” válasz a beleegyezést jelentette. Aki kórusba szándékozott menni, az legkésőbb hét órára ott volt, azon túl már nem is várták. Fél tizenegy-tizenegy óráig fontak, ekkor a szomszédságban soron következő asszony „*akkó hónap öste szüvesen látok mindenkit*” meghívással köszönt el a többiektől. Nagy szégyen volt, ha az utcából valakit nem hívtak, pedig

ez is előfordult, ha az illető *erőssen túsos*, azaz pletykás volt, *hordosza a más házát*. Kora délután a kórust meghívó asszony már készült a fogadásra: takarított, rendbe tette a lámpákat, hogy jól világítsanak, kályhát pucolt, a családnak korán felszolgálta a vacsorát, elmosogatott, a szomszédból székeket kért, hogy mindenkinek legyen helye. A házigazda gondoskodott aprított fáról, hogy jó meleg legyen, és egész este lehessen tüzelni. A fonót a legjobban az iskolás gyermekek várták, mert ekkor nagyon sok történet, komoly, sikamlós vagy humoros hangulatú elbeszélés, igaz történet hangzott el. A gyermeknek az is öröm volt, ha valamilyik asszony almával ajándékozta meg.

A kórus minden családban esemény volt. Az asszonyok ilyenkor levetették a napi szennyes gúnyát, nem vettek ünneplőt, de megfésülködve és tiszta ruhába öltözve mentek a kórusba. Kijáró lámpákkal sorakoztak be, ezeket az ajtó előtt gondosan eloltották, hogy ne bűdösítsenek be a házba. A kórus szokásokat teremtett, és egyben megőrzője is volt a hagyományoknak.

Újév után, *a farsang idején* ismét megkezdtek a kórusba járást, tartott egészen húshagyókeddig. Mikor egy pár hetet már jártak, megkezdik a „*kénációt*”. Az első alkalommal főtt törökbúzával kínálgattak. Ilyenkor csak tíz óráig fontak, ekkor félretették a guzsalyakat, a szoba közepén egy székre helyezték a levesestálban a megcukrozott főtt törökbúzát, körbeülték, mindenki kapott egy kanalat, s egy tálból fogyasztottak, de a közelmúltban már mindenki külön tányért kapott. Volt eset, „*amikó egy kerüllőbe asszuság vagy kakas vót a kénáció*”.

A farsang második felében van a *nagykénáció*. Ilyenkor a kórust hívó háziasszony sütkölözik; kóttos kiflit, tepertyús pogácsát, darázsfszket, csörögét vagy pánkót, a gazda meg bort vesz elő. Másnap este a következő háznál ismétlődik meg. A farsang vége felé, amikor abbahagyják a kórust, megtartják a *végzést*. A végzést olyan háznál rendezik meg, ahol jó nagy szobák vannak. Ez közös multság, amelyben férfiak is részt vesznek.

A farsang időszaka – a multság, a tréfálkozás, az áradó jókedv megnyilatkozásának ideje – a téli hónapokban a falu életében hangsúlyozottabbá válik, amelyet a korábbi feszes munkaritmus fellazítása is magával hoz.

Az álarcos dramatikus játék, azaz a farsángolás a legkifejezőbb megnyilvánulása a népi alakoskodó szereplésnek. Az álarcos csoport legtöbbször lakodalmi menet, amelyet egy kísérő vezet, aki amolyan ceremóniamester, közvetítő a farsangosok és a háziak között. A *farsangi*

menet nem megy minden házhoz, csak ahol fonó, azaz kórus volt, mert az a közösség volt a megfelelő partner. A modern színház feloldja a zárt színpadi szereplést, a játékba bevonja a közönséget is. Ez megfigyelhető a farsangi dramatikus szokásainkban is. Megvan az íratlan szereposztás, és létezik a játék etikája is.

A *fársángok* különlegessége a *szerepjátás* és az *álarc*, ők kerülnek a beszédet, hogy ne ismerjék fel, mutogatnak, játszanak. A kórus tagjai incselkednek, tréfálkoznak, ők tehát beszélnek, nem kimondott nézők, akiket szórakoztatni akarnak, hanem a játék résztvevői is. Évődnek a „vendégekkel”: „*Hajjátok, vajon ez a menyasszon szűz?*” „*Nem hiszem, mer a menése nem olyan. Biztos van borjú alatta.*” „*Hát a vőlegénynek vajon van ízéje? Meg kéne nézzük!*” Ilyen szöveg folyik a kórus részéről. De az etika tiltja felismerni a fársángokat, még akkor sem nevezik meg, ha egyiket-másikat esetleg felismerték. Nem szabad hozzájuk nyúlni, álarcukat letépni. Különbözik erre is fel vannak készülve, mert van a kezükben egy-egy vaskosabb pálcá, s ha valaki az álarcukhoz nyúlna, rávernek a kezére, s ezért nincs harag, ez jogos önvédelem. Már a jövőtelkor illik megijedni a csúnyább maszkoktól, visitani, esetleg menekülni a szoba másik sarkába. Ez a gesztus amolyan kedveskedés, a jól sikerült maszkírozás elismerése. Van eset, hogy a háziak borral való megkínálás-ajánlata ellenében *kiadják magukat a fársángok*, azaz levelezik álarcaikat, de ezzel már vége az alakoskodásnak, elmúlik a varázs. Más esetben a gazda kilép utánuk a sötétbe, mert kint már beszélgetnek, hogy a hangjuk után felismerje őket, és a bentlétőknek felfedje a kilétüket.

Ma is él a *húshagyókeddi* vagy „*püposnapi Sódorvajda-járás*”. Húshagyókedd estéjén a gyermekek lefekvése után a szülők fánktésztából kicsi kürtöskalácsot, közepén lyukas pánkókat és különböző alakokat sütnék. *Hammazószereda* hajnalán felagatják az ajtó előtti fák ágaira, lerakják a tornác fájára stb. Azután felébresztik a gyermekeket, hogy gyorsan menjenek ki, mert járt a Sódorvajda, s elhullatta a „*csonka kardot*”. Persze, óriási az öröm: „*Né, itt is van; né, ott is mennyi; jaj, de magasan van!*” és kosárba szedik össze. Ahol nincs gyerek, ott már estefelé sütkölöznek, és az idősebbek visznek a szomszéd- vagy rokon gyermekeknek. A süteményt hozó asszony a kendőjét behúzza a szemébe, összeborzolja a haját, kifordítja felső ruháját, a süteményt kint lerakosgatja erre-arra, aztán bekopog a következő szöveggel: „*Jaj, éppen jöttem errefelé, s há látom, hogy összeverekedett Cibrevajda Sódorvajdával, még ingemet is megtépásztak, s a nagy verekedésbe*

elhullatták a csonka kardot, mennyen ki ez a gyerek s szeggye össze.” Ha pedig behozza a süteményt, akkor azt mondja, hogy ő biza felkapdosta a csonka kardokat s behozta a gyermeknek.

A süteményt mindig Sódorvajda hozza. Hamvazószerdán a felnőttek megérdeklődik a gyermekektől, hogy „*na, mit hozott a Sódorvajda?*”, mert ha nem hozott semmit, akkor az a gyermek biztosan rossz volt. A gyermeknép nagy örömmel dicsekszik a Sódorvajda-járással. Annyi más szokással ellentétben ez még ma is tartja magát, a gyermekek igénylik és várják a Sódorvajda csonka kardját.

Csergő Bálint

A FARSANG KÜKÜLLŐKEMÉNYFALVÁN

Küküllőkeményfalván (v. Udvarhelyszék – Udvarhely megye – ma Hargita megye) a *fásáng* vízkereszt napjával (jan. 6.) kezdődött és húshagyatig – húshagyókeddig – tartott. Ez az időszak volt a *vigalmi idő*, a lakodalmak, táncok, bálok, színelőadások fő ideje. A *hammazószerdával* kezdődő és húsvét szombatjával végződő nagyböjten, valamint a karácsonyt megelőző adventben, továbbá a két karácsony – karácsony és vízkereszt napja – között, az egyházi tilalomhoz szigorúan ragaszkodva semmiféle nyilvános, de még házi mulatságot sem rendeztek. Némi kivételt jelentettek a fonók vagy *guzsalyasok*, továbbá a *tollufosztó kalákák*, amikor a háziak és a megjelent kalákások vidáman elszórakoztak, de ének, zene és tánc nélkül.

A farsang időtartamában a köznapi beszédben megkülönböztették a *fásáng farka felé*, majd az utolsó hetében a *fásáng farka* időszakot.

A falu kicsi lévén – a lélekszám 700 körül mozgott –, a katolikus szokás szerinti házszentelés vízkereszt napján reggeltől estefeléig lejárt. A pap, a kántor, a megyebíró (egyháztanács elnöke) és a harangozó, két ministráns gyermek, ún. *vidimusz* jelenlétében a Felszezen, majd délután az Alszezen házról házra járva rövid egyházi szertartást végzett. Három-négy házzal előttük járt két *csengettyűs* gyermek, akik szijra erősített *sántussal* csengettek be a házakhoz és megkérdezték: „*A szent keresztet elfogadják-e?*” – mire a háziak azt felelték: „*Elfogadjuk.*” A csengettyűsöket némi aprópénzzel ajándékozták meg. Ekkor a házbeliek a szép abrosszal megterített asztalon meggyújtották a kis virágcsokorral díszített gyertyát, és ünneplőbe öltözve várakoztak.

A kapun belépve a házszentelők énekeltek: *Három királyok napjáról megemlékezzünk...*, majd az ajtó elé érve a kántor így szólt: „*Láttuk az Úr csillagát napkeleten*”, mire a *vidimuszok* így folytatták: „*és eljöttünk őt imádni*”. Az ajtón belépve a pap köszöntött be: „*Békesség e háznak*”, mire a kíséret folytatta: „*és a benne lakóknak*”.

(A *vidimusz* név a beköszöntő latin nyelvű szövegéből származik: „*Vidimus stellam Domini ab oriente, et veniemus adorare eum.*” Hasonló eredetű a *sántus* elnevezés is: a mise alatt az oltárnál a ministráns fémből öntött csengettyűvel csengetett a pap *sanctus, sanctus, sanctus* szavaira.)

A házban a pap rövid áldást mondott, miközben kiemelte az egyik *vidimusz* kezében lévő üstöcskéből a szenteltvízhintőt, és meghintette a szoba négy sarkát, majd sorban csókra nyújtotta a házbelieknek a magá-

val hozott feszületet. Következett az ajándékozás: a megyebíró kosarába, a harangozó átalvetőjébe néhány tojást, egy-két kupa szemespaszulyt, mások pénzt adtak, a vídimusz üstjébe fémpénzeket dobtak. Néhány háznál a házszenelők elfogadtak egy-egy pohár pálinkát, szeltek kalácsot is.

A házszenelők, miután még néhány barátságos szót váltottak a házbellekkel, a kántor pedig krétával felírta az ajtóra: G. M. B. (Gáspár, Menyhárt, Boldizsár) és az évszámot, „*Víg fásáangi napokat!*” kívánással távoztak. Közben a leányos házaknál az egyházi ruhák varrása céljából a leány kis virágcsokrocskával díszített fehér, fekete vagy piros cérna matringocskát akasztott az egyik vídimusz nyakába, aki aztán jó hangosan visszakiáltotta az ereszből: „*Jó fonó, jó fonó, korán felkelő, hat lovas hintón vigyenek férhöz!*” Nagy szégyen volt, ha a leány elfelejtett cérnát adni, mert a vídimusz kicsúfolta: „*Rossz fonó, rossz fonó, hamuban heverő, délig aluvó, tyúkszaros taligán vigyenek férhöz!*”

A házszenelések végeztével a csengettyűsök és a vídimuszok külön-külön egymás között osztották el a kapott pénzt, a többi ajándékon a pap, a kántor, a megyebíró és a harangozó osztozott.

Szokásban volt, hogy a már megszentelt házaktól egy-két felnőtt elkísérte a házszenelőket a következő három-négy házhoz, amint mondják, azért, hogy *az új esztendőben a kender jó sűrűn és magasra nőjön.*

A vízkereszt napján megszentelt gyertyát gondosan őrizték. Ha az év folyamán *erőssüdő* (zivatar) közelgett, ezt a gyertyát meggyújtották, hogy elhárítsa az *istenítéletét* (villámcsapást), és azt égették a haldokló fejénél is, hogy elűzze a gonosz lelket.

Évszázadunk húszas-negyvenes éveiben a fiatalság szindarabokat tanult be a kántortanító vezetésével, kivétel nélkül mindig népszínművet (pl. A falu rossza, Piros bugyelláris, A cigány, Tót leány, Felhő Klári, Gyimesi vadvirág, A betyár kendője, A csikós, Az obsitos, A karikagyűrű, A vén bakancsos és fia, a huszár, Lúdas Matyi). A szindarabot a betakarodás után, októberben kezdték tanulni az iskolában. A főpróbát a két karácsony közötti vasárnap este tartották, amelyre csekély belépti díjért a gyermekek és öregek mentek el. A fő előadás után vízkereszt napján este volt. Utána mindenki hazament vacsorázni, majd egy óra múlva kezdődött a *szindarabos bál* és tartott virradatig. Muzsikálni valamelyik zetelaki cigánybandát fogadták meg.

A farsang idején aztán minden vasárnap délután, a vecsernye végeztével *beállott a tánc* és tartott reggelig, feltéve, ha verekedés miatt az éjszaka folyamán szét nem oszlott. Néha egyszerű táncmulatság helyett

kosaras bál volt, amelyet rendszerint a fiatal házaspárok rendeztek. Minden házaspár kosárban ünnepi vacsorát, süteményeket és italt hozott, amelyet megterített asztalok mellett a résztvevők egymást kínálgatva fogyasztottak el.

A táncokra, a bálókba szokás volt meghívni rokonokat, legényeket, leányokat más helységekből is, de legények eljöttek külön meghívás nélkül is. A kosaras bálókban ezeket az idegeneket is asztalhoz ültették, a délután kezdődő táncok alkalmával pedig a vacsoraszünetben a rokonok, ismerősök magukkal vitték őket és megvendégelték.

A húshagyókeddet megelőző *húshagyó vasárnap* ünnepi étkezés járt a családban: húsleves, sült vagy töltelékes káposzta, pánkó, csöröge és ital, vecsernye után pedig beállott a tánc, a bál. Ekkor rendszerint közki-vánatra megismételték a vízkeresztkor bemutatott szindarabot.

Húshagyókedd munkanapnak számított, csupán csak a vacsora volt ünnepi, a család keretében. Néhány háznál rokonok, jóbarátok, komák családjai együtt vacsoráztak, szórakoztak éjjelig. Másnap hamvazószerdával kezdődött a nagyböjt. Reggel úgy mondták, hogy „*az éjjel a Széki dombon [kis magaslat a Felszeg szélén] Cibre vajda összeverekedett Sodor vajdával és Cibre vajda győzött*”. (Cibrének hívták a hústalan leveseket!) Azzal vigasztalódtak, hogy húsvét napjára virradólag a két vajda ismét összeverekedik, és akkor Sodor vajda fog győzni.

Küüllőkeményfalván az öregek sem emlékeztek egyéb farsangi szokásokra. Volt azonban egy gyermekmondóka, amelynek keményfalvi változata így szól:

*Vót eccer egy embör,
vót szakálla kendör,
bükkfa harisnyája,
cserefa gagyája,
tehenszar kalapja,
lószar bokrétája,
szalmaszár pipája,
kutyaszar pálcája.
Felmászott a fára,
leesött a sárba,
kitörött a lába.
Kilenc kutya húzta,
a tizedik nyúzta,
Rózszi néni siratta,
Farkas bácsi kacagta.*

(Rózsi néni a róka tréfás neve volt!)

Lehetséges, hogy ez a mondóka a régi farsangtemetés, esetleg a *csu-ma* (pestis, dögvész) idején készített, az erdőbe kivitt vagy vízbe fojtott szalmabábu emléke.

Kun Kriza Ilona

FARSANGTEMETÉS TOROCKÓN

Torockó az Erdélyi-Érc-hegység keleti felében egy szűk völgyben fekszik. Lakosai vasbányászattal foglalkoztak, és közéjük német családok is települtek. A mezővárosi fejlődés útjára lépett unitárius falu a szomszédos Torockószentgyörggyel nyelvszigetet alkot, s talán ez is oka annak, hogy a falu népi kultúrája nagyon sok archaikus vonást őrzött meg.

Bár a farsangi ünnepkör már vízkeresztől megkezdődött ebben a helységben is, mégis a legszínesebb szokások az ünnepi periódus végén éltek. Ilyenkor táncmulatságokat, vagyis bálakat szerveztek, ezt a vidám ünnepsorozatot zárta le a *farsangtemetés*. Hajdanán a farsangot húshagyókedden temették el, de a második világháború után a farsangtemetést az ünnepi periódus utolsó vasárnapján szervezték meg.

A farsangtemetésben csak legények vehetnek részt. Ez a szokás valójában *lakodalmas* menethez hasonlít. A menet élén és végén fehér lobo-gós gatyába öltözött, piros mellényes, árvalányhajas, ostoros betyárok haladnak. A menetet *muzikusok* vezetik. Újabban népdalokat és népies műdalokat játszanak. Őket a *pap* meg a *kántor* követi. A papnak öltözött legény sötét öltönyben van, fejére fekete kalapot tesz, vállaira pedig palástot utánzó ágytakaró kerül. Kezében imakönyvet tart. Mellette halad a menetben a *kántor* is, aki szintén fekete öltönyben van s hosszú sötét kabátban. Fejére szintén fekete kalapot tesz, és sötét szemüveget visel. Kezében egy énekeskönyvet hordoz. Utánuk halad két legény. Egyik *vőlegénynek* öltözik, a másik pedig *menyasszonynak*. Öltözetük valójában az egykor használt torockói ünnepi viseletből áll. Őket követi a sorban az *úrfi* és a *kisasszony*. Mindkettő a század eleji városi, polgári viseletet próbálja utánozni. Az *úrfi* sötét pantallót és frakkot visel, fehér ingének nyakára csokornyakkendőt kötnek, fejére pedig cilindert helyeznek. A *kisasszony* leggyakrabban valamilyen világos színű, földig érő selyemruhát visel, vállaira selyem- vagy horgolt kendőt terítenek. Fejét fátyolos kalap borítja. Az *úrfi* meg a *kisasszony* után három pár torockói ünnepi viseletbe öltözött fiatal halad. A menetben vitézkötéses mellényben és csáköval vonuló magyar *huszárok* is részt vesznek. A csoport után régebben kisgyermekek egy kisszekéren húzták *farsangi Döme* koporsóját. Újabban a szekeret egy számár vontatja, de azt is kisgyermekek irányítják. A koporsó után két *vénleánynak* öltözött legény halad. Viseletük a torockói lányok hétköznapi ruhadarabjaiból áll. Alhajat kenderből készítenek, fejükre pedig fejkendőt kötnek. Kezükkel

kötél segítségével egy kisebb fatuskót húznak, s haladás közben éktelelenül siratják *farsangi Dömét*. A menet körül még számtalan maszkos alakoskodó halad. Köztük találkozhatunk *ördöggel, halállal, doktorral, gólyával, kéregető szenesemberrel, zsidóval, cigányokkal, kitömöttekkel, bohócokkal* stb. Az ördögöket alakítók legtöbbször fekete ruhában vannak, farkuk és szarvuk van, hosszú vörös nyelvük lóg, a kezükben villát tartanak. A halál szintén sötét ruhában szaladgál, kezében pedig kaszát hordoz. Mindkét alakoskodó igyekszik bekormozni a báméskodókat. *Doktorok* csak régebben szerepeltek a maszkosok között. Rendszerint fehér köpenyt viseltek, nyakukban hallgatót hordottak, kezükben pedig fecskendőt utánzó hurkatöltővel gyógyították a megvizsgált és megtapogatott menyecskék fájós porcikáit. A gólyaalakoskodó odament a lányokhoz, megcsipkedte őket, s megígérte nekik, hogy babát hoz a következő tizenkét hónapban. A *szenesember* rongyos ruhába öltözött kéregető koldust alakított. A *zsidót* alakító legény rendszerint pantallót viselt, hosszú kabátot, kezében sétapálcát tartott. Fejére elnyűtt kalapot helyeztek, kenderből pedig bajuszt és szakállat készítettek. A *cigányok* szintén viseltes ruhákban szaladgáltak. Karjukon vitték az elmaradhatatlan szatyrokat vagy kosarakat, melyekbe összegyűjtötték a kéregetett élelmet. A menet körül *kitömött* alakoskodók is haladtak. Régebben lobogós fehér bőgatyát és inget tömtek ki szalmával, arra pedig harangokat és csengettyűket kötöttek. Arcukat harisnyából készített maszkkal fődtek le, fejükre pedig kifordított báránybőr kucsmát tettek. Kezükben botot hordoztak, végére pedig egy zsineggel *hammas zsákok* kötöttek, a menetet bámuló nézőket azzal alaposan beporozták.

A menet előtt, után és mellett szaladgáló maszkosok a kapuk elé kijövektől kéregettek. A báméskodókat bekormozták. Régebben ellopták a lányok szalagjait, kikapták kezükből a zsebkendőt, s csak fizetség ellenében adták vissza.

A farsangi menet rendszerint a falu egyik végétől indul, s zeneszó mellett bejárják rendre a falu utcáit. A felvonulás idején nagyon sok ember tódul ki az utcára. A maszkosok igyekeznek provokálni őket, a *vénleányok* pedig hangosan sopánkodnak egy-egy ügyesebb fiatalembernek, hogy miért nem veszi őket feleségül. Közben hangosan zokognak, s törölgetik orrukat meg szemüket. A betyárok időközönként patogatják ostoraikat. Pár teresebb helyen meg-megállnak, s ott meghívják a nézőket a farsangi temetésre.

Miután bejárják a helység utcáit, visszatérnek a falu központjába. Ott megkerülik a templomteret, majd odavonulnak a *Vajornak* nevezett

csorgóhoz. Körbeállják a cementvályút, s a *pap* meg a *kántor* feláll egy cementpadkára. A maszkosok csoportját körülveszik a bámészkodó falusiak. Tőlük távolabb az egész teret a *betyárok* zárják körül, akik ostoraikkal egyszerre pattogatni kezdenek, hogy kezdődhet a *temetés*.

A parodisztikus szertartás kezdetén az álpap felolvassa a *prédikációt*. Régebben fejből mondta a rimes, tréfás szöveget, újabban a papot alakító legény már csak felolvassa a búcsúztatót. A *kántor* közben meg-megismétel egy-egy szókapcsolatot, esetleg felelget tréfásan a *pap* kérdéseire, vagy megismétli az állelkész utolsó mondatát. Közben a maszkosok hangosan siratják az eltávozott Dömét.

A szöveget évente megújítják, s benne a szokás lényegét verselik meg. Felsorolják az elmúlt évben történt falubeli fonáságokat, azokat kigúnyolják. A szöveg harmadik egységében a *farsangi Dömétől* történő búcsúzkodás hangzik el.

Példaként az 1990-ben elhangzott szöveget és változatát közöljük:

*Eltelt újra egy év, s a hagyomány szerint
utolsó útjára kísérik Dömét, a szegényt.
Ő volt a vidámság s a megtestesült jóság,
de azért nem kerülte el ő sem a sorsát.
A vidám farsagnak az ideje letelt,
ráhúztuk Dömére a halotti leplet.
És elindult újra a farsangi menet,
melynek útja megint a Vajorhoz vezet.
Itt nyugszik halottunk, a jó farsangi Döme,
aki minden jó földi javat a hasába töme.
Nem volt semmi baja, nem volt veseköve,
megüté ez évnek az első mennyköve.
Tegnap reggel igen sokat lakmározott,
s ezzel önmagának, jaj, de sok bajt hozott.
Mert nem fogadta meg azt a jó tanácsot,
hogy vigyázz, Döme, mert jóból is megárt a sok.
Mehalt farsangi Döme, gondolom, mi lelte,
nagy mulatság közben távozott el lelke.
Amíg élt, jólétben vidáman mulatott,
nem is ravataloztuk fel, csak egy napot.
Nem teketóriáztunk, koporsót faragtunk,
nem sírtunk, jajgattunk, nem is óbégattunk.
Elhoztuk sírjához ezen a szekéren,
itt nyugszik előttiünk most ezen a téren.*

*Tegnap este evett még finom vacsorát,
nem is gondolta, hogy ma üljük a torát.*

(A kántor itt közbeéneкли:

*És bánatunkban még ma este
megisszuk a borát.)*

*A farsangtemetés Torockón is szokás,
ezt nekünk örökbe ükapánk hagyták.
Ezért ezt a szokást tovább is kell vinnünk,
ha mi kiöregszünk, folytatja gyermekünk.
Jövönk titkaiba bele nem szólhatunk,
nem tudhatjuk mi sem, van még hátra napunk?
Akik még megérik, meglátják e téren,
hozzák-e még Dömét halottas szekéren.
Most, midőn megnyugszik a farsangi páránk,
arra kérünk szépen, figyeljetek most ránk.
Ez a tetem, amit Dömének nevezünk,
megérdemli, hogy lerójuk utolsó kegyeletünk.
Kik őt elkisérték az utolsó útjára,
mind felirattattak papnak lajstromába.
Ha ezekkel a közönséget nem untatom,
akkor, díszes népség, halld, mert bemutatom.
A betyárok elől s hátul teremtik a rendet,
ostorcsattogásuk veri fel a csendet.
Csapjátok, betyárok, az ostort keményen,
úgy, ahogy őseink is csapkodták régen.
Hadd hallják meg ma is hetedhét határban,
Székelykő alatti bányavároskában
farsangtemetés van, s nem is kicsi dolog,
hisz az egész falu körülöttünk forog.
A sort mi vezetjük a kántor komámmal,
ki a csattogástól biz már nagyot is hall.
Igaz, kolléga?*

(A kántor éneкли: *Ki a csattogástól...*)

*Utánunk jönnek a torockói párok,
bizony régen varrták nekik a ruhájok.
A hetyke vőlegény díszes bokrétával,
karján menyasszonya aranyos pártával,
karcsú lábán piros, rakott csizmácskával.
A menyecskék is mind szépen felöltöztek,*

telt keblükre szép posztó mejrevalót vettek.
 Cifra keszkenőjük hátra vagyon kötve,
 a kék muszuly elé cifra kötényt téve.
 Kényesen tipeg s finnyás kisasszonyunk,
 úrfi komámmal is rokonságban vagyunk.
 Ők ketten úgy élnek, mint a hal a vízben,
 s így sétálnak mindig főtől talpig díszben.
 A magyar pár is csak mindig cifrálkodna,
 mintha Torockón csak tánc és muri volna.
 Két huszár legényünk vitéz természetével
 most is menyecskéket keres a szemével.
 S gurul szegény Döme a kicsi szekéren,
 hogy a farsang napján legyen mit nézzetek.
 Maradt a tavalyról vénlányunk is kettő,
 nincs is kilátásban nekik a menyegző.
 A hajuk ritkul már, tartásuk sem kecses,
 ejnye, válogatni azért nem érdemes.
 Egy kicsikét sánta, s hiányzik öt foga,
 faráról meg csúszik le a szép rokolya.
 A másik meg púpos, a lába is görbe,
 szegény fejét inkább vinnéd a gödörbe.

(Erre a vénleányokat alakítók éktelenül sírni kezdenek.)

Sírhatok, vénleányok, könnybe lábadt szemmel,
 hátha akad nektek is egy legény,
 az sem baj, ha kicsit bugyuta a szegény.
 Mert még a cigánynék is mind megelőztek,
 és ahányan voltak, sorban férjhez mentek.
 Gyermeket is szültek egy egész csapattal,
 itt is van Mári a kölyökkel vagy hattal.
 Csapjátok, betyárok, az ostort keményen,
 úgy, ahogy azt szokás farsangtemetésen.
 Úgy látom, néhányan unják, amit mondok,
 s homlokát borítják egyéb ügyek, gondok.
 Pizskálja az orrát, úgy tetszik szövegem,
 fene a sok betűt, mindjárt befejezem.
 A fekete ördög bizony munkálkodik,
 leányok orcája rögtön pirosodik,
 mert a ronda mindent bekent e festékkal,
 ne haragudjatok, lányok, türijfetek el.

Kisérik a farsangi Döme koporsóját. Torockó 1990. Fotó: Pozsony Ferenc

Fársangi ifjú pár. Torockó 1979. Fotó: Pozsony Ferenc

Fársángosok. Torockó 1979. Fotó: Pozsony Ferenc

A farsangtemetési menet. Torockó 1979. Fotó: Pozsony Ferenc

A kéregető „zsidók”. Torockó 1979. Fotó: Pozsony Ferenc

*Ez már így a szokás sok esztendő óta,
 hogy a lányok arcát befesti pirosra.
 Csak a lelketek ne adjátok neki,
 mert azt azon nyomban feketére festi.
 Van kutyapecérünk, van zsidó és cigány,
 tetves, bolhás banda, s részeg is valahány.
 Így teljes a menet, van itt mindnek helye,
 s itt van mindeniknek kedvese meg neje.
 Van itt még valahol egy pár, elég délceg,
 messziről látszik, hogy mindkettő részeg.
 Szegény asszonykának lóg a harisnyája,
 férje kissé megdőlt, s félre áll a szája.
 Farsang Döme útja itten ér ma véget,
 ez a csürhe banda számára kéreget.
 Tojást, kolbászt, hurkát adjatok s szalonnát,
 kinek egyebe nincs, adjon egy főtt hagymát.*

5

*Meg kell vendégelni a szegény muzsikust,
hozzatok neki is egy jó nagy darab húst.
Ennyi volna akkor a mi szép menetünk,
most elmondom néhány szóban falusi életünk.
Megszólunk mindenkit, aki megérdemli,
s ha akar, próbáljon másképp viselkedni.*

A pap jelére a betyárok ostoraikkal egyszerre pattogatni kezdenek, mire az ördögök farsangi Döme koporsóját bedobják a csorgó alatti vályúba és bottal szétverik.

Miután a koporsó széttörése befejeződött, s annak darabjai leúsznak a csorgó vizén, újra megszólal a pap:

*Meghívok mindenkit a Döme torára,
és az azutáni szép farsangi bálra.
Gyertek szeretettel, ti sok drága hívem,
s ezzel befejeztem beszédem. Ámen.*

A koporsó szétverése után a maszkosok csoportja bemegy a fogadóba, ahol a menet közben összegyűjtött tojásból a kocsmárosnéval rántottát süttetnek. Ha kolbászt meg szalonnát is kaptak, akkor azt is a tojás közé aprítják. Farsangi felvonulás közben tréfásabb fiúk azt is megtehték, hogy egy újonnan vásárolt éjjeliedénybe beledobták a konyhában süülő kolbászt, s úgy vitték utána el magukkal.

Az összegyűjtött pénzből italt vásároltak, valamint kenyeret süttetek az asszonnyal. A felvonulásban részt vevő legények este nyolc óráig együtt isznak, vigadnak. Utána elmennek a lányok után, s elkéretetik őket az utolsó farsangi bálba. Hajdanán a torockói farsangi bál is húshagyókedden volt, de az utóbbi évtizedekben közvetlenül a felvonulás után rendezik meg.

A torockói farsangtemetés az 1970-es években idegenforgalmi látványossággá alakult át. Ez a téltemető farsangi szokás jó alkalmat kínált a Fehér megyei szórványban élő magyar fiataloknak a találkozásra, a közös szórakozásra. A hatóságok többször megpróbálkoztak az 1980-as években azzal, hogy az odaindulókat akadályozzák. Aranyosszéki, Fehér megyei, valamint kolozsvári diákok gyalog is vállalták az utat Torockóig. A hatalom szorításában többleterőt kapott ez a farsangvégi szokás. Az 1989-es fordulat után több száz kilométer távolságról is érkeznek autóval meg autóbusszokkal érdeklődők, látogatók. Éppen ezért ez a szokás egyebek mellett a szórványban élő magyarság megmutatkozásának egyik lehetséges alkalmává vált, valamint jelentős szerepe volt abban, hogy a zárt közösség identitását meghatározza és megőrizze.

Farsangtemetés Torockón

1

*Húshagyókedd újra itt van már,
A vidám farsang ideje gyorsan lejár.
Összegyűlt újra a nagy menet,
Végighúzzák az utakon a szekeret.*

2

*Az ó év már eltelt, az új esztendő megérkezett,
Örömteli szívvel köszöntlek titeket.
Csorduljon az ostor a torockói völgyben,
Vegyen részt mindenki a farsangtemetésben.*

3

*A víg napok után ez lett az ő vége,
Mehalt és kivisszük most a temetőbe.
Őt is letesszük most a temetőbe,
Hogy társai mellett pihenjen békében.*

4

*Az utolsó úton énekkel kísértük,
Ostorpattogással meg is tetéztük,
ősi szokás szerint úgy, mint réges-régen,
A rég élt nagyapák tréfás idejében.*

5

*Kik itt körülálljuk gyöngé koporsóját,
Hallgassuk meg az ő vidám búcsúzóját.
Inkább nótaszóval vigadjon, örvendjen,
De azért közülünk senki se könnyezzen.*

6

*És ti, vénleányok, nem szabad sírnotok,
Majd csak megkönyörül az Isten rajtatok,
mint a legényeken, kik két héten át
Nem tudták kinyitni a kocsma ajtaját.*

7

*Mert az be volt zárva, meg ki sem volt nyitva,
Anna néninek biz nem volt semmi bora.
Sem bora, sem pálinkája, semmi nem volt eladója.*

8

*Mert ma nem úgy van, mint apáink korában,
Mikor összegyűltek sok-sok fonóházba,
hol nagypó mesélt sok vidám gyermeknek,
Miközben az orsók szaporán peregetek.*

9

*A régi divatnak mindörökre vége,
Nem járnak már lányok a fonóestébe.
Kapuban lányoknak nem vallnak szerelmet,
Apó meséjére nem hallgat a gyermek.*

10

*Csak az a nagy baj, hogy nem volt lakodalom,
Pedig jó lett volna, vagy jó szép vigalom,
ősi viseletben szép menyasszonyt látni
És enyedi borral vidáman mulatni.*

11

*Így nem köszönhetünk sehol új családot,
Néptelenek lesznek a szép ősi lakások.
Gyéren hallatszik ki kisgyermek sírása,
Fiatalok s vénék vidám kacagása.*

12

*Pedig milyen szép a farsangi mulatság,
Népes lakodalom és az ősi nóták,
De látom, sok gyermek ezzel nem törődik,
Inkább a szülővel kötődik, vesződik.*

13

*Elhagyják a falut és elmentek innen,
Mert a blokklakásnak párja nincsen.*

*Ott szántani nem kell, kapálni sem lehet,
S üzletből meg lehet venni a kenyeret.*

14

*Nem sokat dolgozik, nem izzad meg soha,
Alig várja, hogy már legyen 3 óra.
A kapa, a kasza tenyerét nem töri,
Én nem vagyok paraszt, csak városi.*

15

*És vannak még sokan, el akarnak menni,
És szégyelli magát, hogy ő torockói.
De majd megbánja ő, ebben biztos vagyok,
S ha máshol van rangja, azok csak cafrangok.*

16

*De igen sokat beszéltem itten,
Az ilyen beszédnek fizetése nincsen.
Hát, hogy tinektek is és nekem is legyen,
Zúgjatok, ostorok a torockói völgyben!*

17

*Ha volt bő termésünk, az a mi érdemünk,
A kilós pityóka a mi büszkeségünk.
A mák is jól termett, mégis egy-egy házban
Máktejet is isznak, hogy aludjanak jobban.*

18

*Aludni azt lehet, de tenni is lehetne,
De úgy látszik, ehhez kevésnek van kedve.
Pedig tenni kéne, ha nem is olyan sokat,
Mert más nem intézi a mi dolgainkat.*

19

*A fiatalokra fogtak addig mindent,
S ezután is vajon, hogy ők tettek mindent.
Mert egy valakin kívül senki sem törődik,
Mindenki karba tett kézzel nézelődik.*

20

*Dehát hagyjuk ezt el, még van más bajunk is,
Ezután is vajon árván élünk mi itt?
Fiatalok vagyunk, kultúrfőnök kéne,
De nincs kit javasolni erre a tisztségre.*

21

*Olyanok vagyunk, mint egy szegény árva,
Kinek nincs itt földje, se hazája.
És mi mégis akarunk békén itt élni,
És egy szebb jövőben boldogan remélni.*

22

*A mai farsangnak nem volt vidám tora,
Kevés helyen fogyott a szőlőnek bora.
A tavasz közeledik, új életfakadás,
Meleg napsütésben diszes virágnýilás.*

23

*Igy a szép leányok mehetnek a rétre,
Míg a fiúk ridegen néznek a szent ügyre.
Igazán sajnáljuk, de nincsen mit tenni,
Szár az torokkal kell a nagybőjtbe menni.*

24

*Ki ma búslakodik, mint szomorú vénlány,
Hűséges, jószívű házastársra talál.
S muzsikaszó mellett, vidám nászmenetben,
Felzendül a nóta újra víg örömben.*

25

*Ne feledjük soha drága őseinket,
Hordjuk büszkeséggel népviseletünket.
Torockói ruha, torockói párta
Ne penészedjen a festett ládában.*

26

*Szép népviseletünk több százados múltja,
Akinek van, megőrzi, szigorúan titkon tartja.
A kasztenben három lakat mögé dugja,
Nem mutatja másnak, félünk, nehogy ellopja.*

27

*Bezzeg a régi időkben nem kellett ettől félni,
Mikor az óriás leánya lejött a hegyről szétnézni.
Akkor még nem loptak, akkor vaskenyeret ettek,
Mégis a végén torockói gyászba estek.*

28

*Irigység, gyűlölet rajtuk ki ne fogjon,
Az igazság miatt harag ne fakadjon.
Az a boldog ember, ki mindent megtehet,
Kinek jó gymorra van, s mindent ihat, ehét.*

29

*De ki nem ehetik, s a bort nem ihatja,
Az a saját sorsát méltán sajnálhatja.
De azért mindenben tartsuk a mértéket,
Nehogy elszalasszuk a lejtőn a féket.*

30

*S az élet szekere gyorsan elinduljon,
S egy éles kanyarban velünk elboruljon.
Lassan és biztosan haladjunk előre,
Tovább egy lépéssel farsangi zenére.*

31

*Szólhatnék még a falu tisztaságáról,
Mi sem vagyunk előbb, ahogy vannak máshol.
Szemetet kivinni a vásártérre szabad,
De csak ha befogod a hámba magad.*

32

*Nem fogna jól vajon egy szekér és számár,
Amely hónaponként a falun körbejár?
Rossz cipő, rossz fazék, elvinné ő szépen,
S nem zörögne minden utca végén.*

33

*Most pedig ennyi beszéd és mondás után
Köszönjük, mit adtatok, a kolbászt meg szalonnát.
Hogy meg is ehessük, kocsmába menjünk át.
Ott rendezünk vig tort a halotti farsangnak,
Mert ezután ránk bűjtös napok várnak.*

34

*Vigan, szomorúan dolgoztunk, hogy tudtunk.
A vénleányokkal eddig nem volt dolgunk,
De most itt vannak már a nyakunkba növe,
Hogy mondjuk meg nekik, kiből mi lesz jövőre.*

35

*Reméljük, jövőben újra találkozunk,
S a vénleányokból kevesebbet hozunk.
A tavaly volt három, most is van még kettő,
De ezeknek, úgy látszik, nem kell hárászkendő.*

36

*Pedig már ideje, hogy férjhez menjenek,
És adjanak nekünk két-három gyermeket.
Azért, vénleányok, mostan ne sirjatok,
Majd csak megkönyörül az ég is rajtatok.*

37

*Őseink is így mulattak, farsangot temettek,
Cifrás karikás ostorral nagyokat pergettek.
Betyárok, hát húzzátok rá, talán majd meghallják,
Hogy szokásunkat továbbvigyék, hát.*

38

*Szívemből kívánom, hogy a gyászoló nép
Tartsa meg szokását és a viseletét.
És ezzel búcsúzom, induljon a menet,
A kocsmában vár ránk az utolsó kenet.*

39

*Húzzátok, betyárok, pattogjon az ostor!
A torockói völgyben vígan folyjon a tor!
Tort ülünk Torockón, a farsang torát,
Megisszuk mi most a kocsmá egész borát.*

40

*Nem számít, kit tettünk ma a nyújtópadra,
Csak legyen kiadós, bőséges a tora!
Mert a mulatságot soha meg nem vetjük,
A jó ételt, italt mindnyájan szeretjük.*

41

*És ím, az utolsó felvonásnak vége,
Itt nyugszik a farsangi Döme,
Megütötte 1983-as év időköve.
Viszontlátásra jövődre!*

Amen

Keszeg Vilmos

EMLÉKEK AZ ARANYOSSZÉKI FARSANGRÓL

A farsangosok

A fonósházakhoz jártak a farsangosok. Édesanyám idejében már jártak házról házra is, mert nem voltak fonók. Az igazi farsangosok csak a fonósházakhoz mentek.

A farsangosok *maszkuráknak* öltöztek, és végigjárták az összes fonót. Táncolni kellett velük citeraszóra, vagy ha az hiányzott, hát akkor énekszóra.

Volt úgy, hogy ha a lánynak udvarolt egy legény, de külön fonóba jártak, akkor a lány felöltözött maszkurának, és elment, hogy lássa, mit csinál a kedvese, vagy fordítva, a legény ment a lányhoz.

A farsangosok nem mutatkoztak be, a kéreztetőnek nem volt szabad elárulni, hogy kik a „szegény vándorok”. Úgy el voltak öltözve és kifestve, hogy lehetetlenség volt felismerni őket.

A farsangosokat verssel is fogadták. *„Ha az este jöttél volna,/ palacsintát ettél volna./ De az este nem jöttél,/ palacsintát nem ettél.”*

A maszkurásokkal táncolni kellett. Ahol voltak férjes asszonyok is, ott tánc közben az asszonyok mondtak egy-egy versikét. *„Egerbegyi nádasan / otthagytam az ujjasam.”* Vagy a legényeknek gúnyból mondták azt is, hogy *„Házasodjék meg az úr,/ mert az úr már vén kandúr”* (Fábián Zsuzsa, Egerbegy).

Ha valaki erőszakkal akarja felderíteni, hogy ki rejtőzik az álarc alatt, azt a farsángos megütheti anélkül, hogy neki bántódása essék, s ezt a jogot mindenki ismeri Egerbegyen.

A farsangosokat magukhoz szólítják a vénasszonyok, s csak amúgy mondják nekik a „*norokat*”. Például a menyasszonynak ezt: *„Álljanak meg a hídon,/ pisíljen a menyasszony.”* *„A menyasszony így meg úgy,/ a p...a tiszta húgy.”* Ezeket a versecskéket dallamosan mondják, s még tapsolnak is hozzá. *„Járompáca, belfa./ fogd a f...t, Éva.”* *„Hosszú szárú loboda,/ bötet hagyatt a p.../ de az enyém nem hagyatt,/ még az öste kikapatt.”* *„Ha egy húszast ad az úr,/ hová tetszik, oda szúr.”* *„Most érkeztek Szebenből,/ foly a zsír a s...kből.”* *„Kicsi leány, ne rikolts,/ nálam van a p...kócs.”* *„Heppentyű, vaskestyű./ s lábad közt a csengetyű.”* *„A p...nak nincsen álla,/ mégis megnőtt a szakálla./ Olyan borbély borotválja,/ kinek nincsen szeme, szája”* (Szász József, Egerbegy).

A fiatalok (férfiak, asszonyok) farsangosnak öltöztek fel. Azon igyekeztek, hogy ne lehessen őket felismerni. Egy háznál öltöztek fel, ott is

vetkeztek le, és ott megették közösen, amit kaptak. Mert az egyiknél örökké volt egy kiskosár, és abba, aki akart, raktak almát, körtét, kalácsot (Szász Levente, Kövend).

Emma néni azt mondta, hogy ő is farsangolt leánykorában. Űgy mondta, hogy ő férfinak volt felöltözve, és meg akarták nézni, hogy ki, de kísérőjük nem engedte, ugyanis, ahogy ő elmondta, a farsangolóknak volt egy kísérőjük, az ő esetében egy öreg ember volt egy pálcával, és amikor a farsangolók kilétét meg akarták tudni, felemelte a pálcáját, és készen volt jó nagyokat húzni a kíváncsiakra. Azt mondta, hogy az ő idejében nem sokáig gyakorolták, mert városon történt gyilkolás miatt a farsangot betiltották (Bíró István, Szentmihály).

Eltérítették a házigazda figyelmét, és a kemencét jól meggyújták fával, még a lerbe is tettek, mikor a fa meggyúlt, füst keletkezett, ezt a cselt más házaknál is végrehajtották, de nem ugyanaz a személy (Daczó Katalin, Szentmihály).

A kéreztető az ajtóban megállott, és mondta, hogy nem lesznek szívesek beengedni valami vendégeket, mert hideg van és messziről jönnek. Volt, aki nem engedte be őket, mert ameddig egy része bent volt a házban, a másik része addig lopta a szalonnát és a kolbászt.

Amikor bementek, kezét fogtak mindenkivel. A kecskének a nyakára volt kötve egy kötő, aki húzta, már a házban volt, a kecske még a kapuban. A cigányok táncoltak, az ördög szökdelt fel az ágyra, fel az asztalra, a vénkisasszonyok sírtak, hogy őket nem veszi senki feleségül. A betyárok táncoltak, el szokták járni a kállai kettőst vagy a székely verbungot. Voltak, akik rosszkodtak, megtöltöttek egy rosszabbacska cserépfazakat hamuval és kinn odavágták. A házban a kemence mellé húzódtak, s mielőtt kimentek volna, az előre elkészített bors és csípőspaprika keverékkel behintették a kemencét és kimentek (Szász Levente, Kövend).

Öltözet

Felöltöztek cigánynak, a lányok fiúnak, fiúk lányoknak, menyasszonynak, vőlegénynek, sőt még papnak is, aki megeskette őket. Volt halál is, szalmaember is.

A szalmaembert úgy készítették, hogy megfacsarták a szalmát, és rátekerítették egy legényre úgy, hogy megkezdték az egyik lábánál és befejezték a fejénél. Feltették egy szánkára, és úgy húzták végig a falun. A fonónál bekérezttették, megfogták és bevitték. Bent jókat kacagtak rajta.

Pénteken járt a halál. A haláltól mindenki félt. Még a legények is féltek, hiába tudták, hogy ki a halál.

A halál fehér lepedőben volt, répából volt a foga, szilvaízzel bekenve az arca, rajta még tollu is volt. Fel volt kötve egy létrára. Utána jöttek a siratók, szintén fehér lepedőben és fekete hárszkenőben. Elsiratták a halált. Ha beszéltek hozzá, csak sziszegett, ha csiklantották, nem kacaghatta el magát.

A lányok félelmükben székre, kanapéra, ágyra másztak, amit a legények nagyon élveztek. „A haláltól, attól nagyon féltünk. Mikő kísértük haza a lányokat, csak annyit kellett mondani, hogy jön a halál, azok má szaladtak is, vagy bújtak el, vagy hozzábújtak a legényhez” – emlékezik egy 70 éves bácsi (Fábián Zsuzsa, Egerbegy).

Felöltöztek rongyos ruhákba, ki menyasszonynak, ki púposnak, ördögnek, menyecskének. A legfélelmetesebb mindig a halál volt (Szász József, Egerbegy).

Mikor betyárnak öltöztek, akkor a férfinak pörgekalap, árvalányhaj a kalapjára, fekete lájbi, bő, lobogós fehér ingujj, bő csipkés gatyva volt az öltözete. A lánynak pedig testhez álló, alól bő, ráncos parasztszoknya, gyöngyös lájbi, a fején piros, fehér babos kendő, piros csizma a lábán (Béres Éva, Mészkö).

A halálnak nagy fehér köpenye, rajta fekete szem és nagy orr. Cigányoknak is szoktak öltözni, ezt élvezték a gyermekek. Rongyos, foltzott ruha volt rajtuk, mucskosak és kormosak, egy csomó rossz edényt bevitték a házba és elkezdték verni. Szoktak öltözni vőlegénynek és menyasszonynak. Szép hosszú ruhába, sok gyönggyel, ékszerrel a nyakukban és a fejükön. Különféle állatoknak (Koncz Erzsébet, Kövend).

Ördögnek, kecskének, halálnak, kisasszonynak, úrfinak, cigánynak (Ágh Erzsébet, Rákos).

Menyasszonynak, vőlegénynek, betyárnak és ördögnek szoktak öltözni. Például egy fiú felöltözött ördögnek. Bekenték szilvaízzel, és utána tettek rá tollut (Kiss A. Éva, Várfalva).

A kéreztető

A farsángosoknak volt egy bekéreztetőjük, aki bekéreztette őket mint szegény vándorokat (Fábián Zsuzsa, Egerbegy).

Saját ruhájában volt, ő volt a kéreztető. Bement ahhoz a házhoz, ahol a fonó volt, és megkérdezte a házigazdától, hogy valami farsángosokat kísér, beengedik-e, szívesen fogadják-e őket? A fonó asszonyok egyhan-

gúlag kiáltották: „Szívesen fogadjuk, jöjjenek be” (Koncz Jutka, Kövend).

Farsangtemetés

Mikor a farsangnak vége volt, akkor az asszonyok káfoltak, vagyis azon az estén nem fontak, csak ettek és ittak (Béres Éva, Mészkö).

Húshagyókor azoknak a legényeknek, akik azon a farsangon sem házasodtak, dróttal a derekára kötöttek egy butykót, és végig kellett húzniuk a falun.

Fonóbevezéskor nagy multság volt. A lányok vittek tésztát, a legények bort, rendezték a cigányt, és nagy dáridót csaptak (Fábián Zsuzsa, Egerbegy).

Húshagyókedden eltemették a farsangot. Elöl mennek a betyárok, akiknek az öltözete fehér csipkés gatya, fekete lájbi, fekete kalap és benne árvalányhaj. Lábukon bokszesizma, rajta rézsarkantyú, kezükben ostor, amellyel csattogtatnak, és ezzel csalják ki a népet. Az ostort 8 és 16 ágból fonják, végén kenderből csapó, ez adja a hangot. Utánuk megy a pap és a kántor, azután az ördög fekete ruhában, rajta hosszú farkok lóg. Nagy piros nyelve van. Ezt az embert általában magasnak választják. Egy kicsi szekérben húznak egy koporsót, amire rá van írva: „Farsang temetése”. Az ördög húzza maga után. Utána megy a falu legöregebb legénye, aki egy csutkot húz maga után, mellette egy vénleány, együtt siratják a farsangot, hogy ők még ezen a farsangon sem tudtak megházasodni. Utánuk jönnek a cigányok, muzsikások és a kéregetők. Adnak nekik pénzt, italt, pánkót, kalácsot (Koncz Erzsébet, Kövend).

Húshagyókedden van az úgynevezett farsangtemetés. Ezen az ünnepen, az úgynevezett farsangtemetésen a fiatalok felöltöznek betyárnak, akik le a főutcán ostorral csattogtatnak, utánuk jönnek a zenészek, akik zenélnek és énekelnek. Ezek után jön egy fiatal pár, aki egy koporsót hoz, ami papundekliből vagy vékony lécből van csinálva, a koporsó után jönnek az öregasszonynak felöltözöttek, és siratják a farsangot. Közben jön egy ördög és egy bohóc, akik korommal összekenyik az utcára kiállt lányokat, asszonyokat. A végén jön még egy fiatal pár, akik egy butykót húznak a földön. A lelegején pap jön, aki majd eltemeti a farsangot.

A falu közepén levő hídnál megállnak, összegyűlnek, és a pap a híd fájára feláll, elmondja a mondókáját, eltemeti a farsangot. Itt a hídon összetörik a koporsót, beledobják a patakba, az öregasszonyok siratják, és ezzel befejeződik a farsangtemetés (Ágh Erzsébet, Rákos).

A torockóiak végigfarsangolják mind a hét egymáshoz közel levő magyar falut. A bojtárok ostorjukat csattogtatják, a varjú kosarat fog a kezében és kéreget. Ki amit ad, elveszi, főleg tojást vagy egy lejt szoktak adni az emberek, s aki nem ad, annak az arcát bekormozza. A bojtárok a koporsót viszik, amivel a farsangot temetik. A koporsó után két vagy több öregasszony sír. Utánuk az angyal és az ördög megy. Mikor elérkeznek az utolsó falu végére, eltörik a koporsót, és így vége lesz a farsangnak (Csegezi Piroska, Kercsed).

Az aranyosszéki falvakban közel ötven éve nem él az itt bemutatott farsang. Amit ma annak neveznek, egészen más elemekkel rendelkező szokás. A fentebbi szövegek a század első felének szokásállapotát rekonstruálják. Nem személyes élmény alapján, mert a beszámolók szerzői az 1980-as években voltak középiskolás diákok. Ezért nem állítható, hogy a hajdani szokás hiteles képét örökítették meg. E kép több is, kevesebb is, mint a hajdani szokás: egy új struktúrába ágyazott töredékek összessége. A múltból alkotott kép egy szegmentuma.

FARSANGOLÓK SAJÁTOS ÖLTÖZÉSMÓDJA SZÉKEN

A hagyományait minden területen kitartóan őrző székiek farsangi szerepjátékaikban is éppoly gazdagok, mint ének- és tánc kultúrájukban vagy díszítőművészetükben. Náluk is zömmel mindent megtalálhatunk a búcsúztató vidám népi szokásokból. A *kezdőfarsángos* szalmaöltözetétől a *moszcurák* hosszú orrára kötött egeres jelmezéig az egyéni ötlet mellett sok az általános jegy, de mindeniknél a lényeg az, hogy felismerhetetlenül mások legyenek, mint a mindennapi életben. Ezt a mozgás- és hangelváltoztatás mellett elsősorban az öltözékekkel érik el. De milyen legyen az öltözet egy olyan nagyközségben, ahol még az 50-es évek derekán, amikor az alábbi gyűjtést végeztem, töretlen egységben élt a népviselet, olyannyira, hogy a falujukba visszakerülő értelmiségiek közül is volt, aki visszaöltözött? Csupán a *lovasfarsángosok* cigányai, kovácsai, zsidói használtak rongyos városi holmikat, gondosan ügyelve, hogy semmi se legyen rajtuk otthoni, népviseleti darab. Ezeket a ruhákat bizonyára városi munkaadóktól szerezték be.

Minden más alakoskodó a meglévő öltözetet formálta át erre az alkalomra oly módon, hogy az kárt ne szenvedjen, és utána tovább is használható legyen.

A *lovat*, mint annyi más faluban, két verinkával (pokróccal) beborított legény alakította, a *pásztoroknak* s *kecskéknél* öltözők pedig egyszerűen visszajukra fordították ujjasaikat, szőrükkel kifele a bundákat, s csupán fejüket kellett a másság érdekében álcázniuk szemükbe behúzott bundasapkával, állatmaszkkal.

A megszokott ruhacsere, hogy a lányok fiúknak, a fiúk lányoknak öltöznek, már olyan speciális öltözködésmódot is létrehozott, amit kizárólag farsangkor alkalmaztak.

A *ruhás farsángosokat* megszemélyesítő legények például fersing helyett 4-5 ruhát (női kötényt) kötöttek kerekén magukra – innen az elnevezésük –, bársonyos lékrit vettek fel, s a lányok kézben hordott kis piros keszkenyőjéből tettek álarcot, melyet a fejükre kötött nagy keszkenyőhöz rögzítettek.

A *betyárok* a régi széki viseletben használatos bő fehér gatyába, piros surcba (köténybe) öltöztek, szőrkalapot tettek, melyet kis bokrétával és 3-4 körbecsavart pántlikával díszítettek. Hátul 6-8 pántlikát is lelógattak róla, hogy verje a hátukat. A fehér gyapotingre vett kék lájbi fölé két – a női viseletben használt – nagyrojtos zsalikendőt kötöttek oly

módon, hogy a háromszögre hajtott kendők derékszögű sarkai a vállakon omoljanak le. A keskeny sarkakat a vállal ellentétes oldalon a derékon kötötték göcsre. Ezáltal a két kendő egymást keresztezte a mellen és a háton. Az álarcként használt piros keszkenyőt a kalaphoz tűzték hozzá. Pikkelyes szíjjal és a csizmára szerelt sarkantyúval tették még látványosabbá az öltözetet.

A betyárokkal együtt jártak a *szászleányoknak* felöltözött lányok. Ezek ruhája a pendelyre elől-hátul felkötött *szíleskendőkből* állt. A *szíleskendők* azok a gazdagon díszített törülközők, melyeket a lakás szépítésére szoktak használni. A kendőket kettőbe hajtották, hogy csak a pirosuk látszodjék. Ha keskenyebb volt a színes csikja, *ökörhúgyasan* (zegzug vonalban) két sor pántlikát varrtak rá akkorát, hogy az az egész kendőfelületet betöltötte. A *szíleskendők* meghajtása alatt 1–1 pántlikát vezettek át, ezeket kétoldalt csokorra kötötték, és odavarrták a kendőhöz. A fehér ingre fillentyűs lájbit öltöttek, nyakukba zsalikeszkenyőt tettek. Kibontott hajukat hátrakötött selyemrojtú keszkenyő fogta le. Az arcot itt is piros keszkenyő takarta.

A múlt századi polgári viseletet imitálták a *kisasszonyok* vagy *tunikások*. Ezek a lányok egy 12 varratos gyapotpendelyre 3 konfirmáláshoz használt fehér kötényt kötöttek kereken, melyeket felhajtottak tunikának, azaz mindeniket 2 helyen lentről 1/3 rész magasságban felcsíptek, s kissé feljebb odatűzték. Az ilyenképpen raffolt tunikára hurkosan elhelyezett piros pántlikát tettek díszítésnek, melyet csak felül öltöttek oda, hogy mozgás közben szabadon loboghasson. A kötények szélére is pántlika vagy galand került piros és zöld színben. Az ingre a vállakhoz varrottásokat tűztek, ezek cifra takaróruhák vagy akár párnacsúpot is lehettek. Ha e célra viselő *szíleskendőt* használtak, a dísztelen középső részt végigvezették a háton, hogy a vállakra csak a színes végei kerüljenek. A lájbira keresztben is tettek vagy egy kendőt, vagy egy párnacsúpot. A *kisasszonyok* kibontott hajára férfi szalmakalap került, melyet piros keszkenyővel vontak be, s 5–6 tollas bokkrétával, lelógó pántlikákkal s ezüst- és aranszálakkal díszítették. Gyakran a ruhára is felöltöttek egy-egy halszemet (flittert), fémszálat.

Párjaik, az *úrfik* vagy *fiúk* úgy öltözködtek, mint a betyárok, csak ők fehér surcot kötöttek, a lájbi alatt pedig elül-hátul 1–1 *szíleskendőt* húztak ki a karnyílásokon, s ezeket lobogós ingujj formálva összevarrták. Szalmakalapjukat szintén piros keszkenyővel vonták be, bokkrétával, pántlikával s aranszálakkal díszítették, de mérsékeltebben, mint a *kisasszonyok*at.

Az örökszép széki népdalkultúra kreatív erejére jellemző, hogy e farsangi alakoskodáshoz is megteremtette a találó énekeket:

*Ezek a szép szászleányok
kihúzás kendőbe járnak.*

*Ki van húzva a kendőjek,
elhagyta a szeretőjek.*

*A kisasszony karjai
nem akarnak hajlani.*

*Meg kell annak hajlani,
ha a betyárt meg akarja ölelni.*

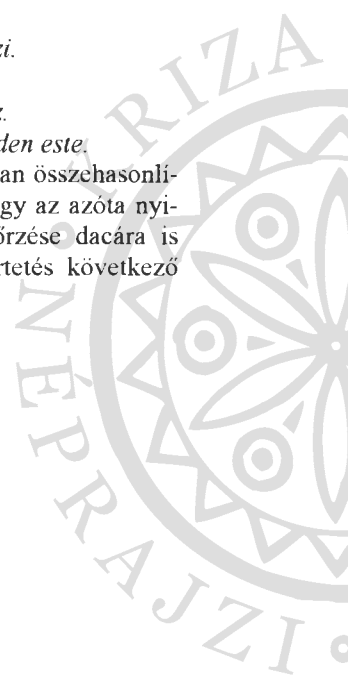
A kisasszony azt hiszi, hogy a betyár elveszi.

Ne higgye azt előre, semmi válik belőle.

A kisasszony piparéz, mindig a tükörbe néz.

A kisasszony gyöngye teste megkívánja minden este.

A jó 33 évvel ezelőtti gyűjtést sajnos nincs módomban összehasonlítani a mai farsángosok jelmezeivel. De feltételezem, hogy az azóta nyitottabb életmódra váltó lakosság minden hagyományörzése dacára is módosított szokásain. Így szolgáljon ez a rövid ismertetés következő gyűjtőik és feldolgozóik segítségére.

Balla Tamás

MAGYARDÉCSEI FARSANG

Hajdanán Magyardécsén is a fonóházakban éltek a színes farsangi maszkos szokások. Általában már november elejétől az asszonyok és a lányok külön megszervezték a fonókat. Egy-egy háznál, egy nagyobb szobában fontak, varrtak, tollat fosztottak. A szorgos munka mellett nemcsak a fiatal lányok, hanem az asszonyok is vidáman szórakoztak. Megbeszélték a falu eseményeit, meséket és mondákat hallgattak, énekeltek, játszottak. A lányok csak a saját utcájukban szervezett fonóházakba járhattak el. A legényeknek joguk volt más utcabéli házakat is meglátogatni. Szilveszter estéjére zenészt hívtak, énekeltek és táncoltak. Az asszonyok ilyenkor elhívták férjeiket is a közös mulatságba. Igaz, éjfélkor, mikor az óévet elharangozták, minden nőnek otthon kellett tartózkodnia, mivel szerencsétlenséget jelentett, ha újesztendőben az asszony lépett be elsőnek a kapun. Éjfélről a férfiak és a legények külön csoportokban kántálni indultak. A *kántások* csengőkkel felszerelve jártak házról házra. Az utcákon is nagy zajkeltéssel közlekedtek: rázták a csengőket, ostorokkal pattogtattak, tehén szarvából készített kürttel hangosan kürtöltek. A házak előtt református vallásos énekeket énekeltek. Ezzel az újesztendői *zajkeltéssel* Magyardécsén kezdetét vette a farsangi periódus.

Az igazi vidám szórakozás csak ettől az időponttól kezdődött a fonóházakban. Itt maszkos alakoskodók, úgynevezett *maszkurások* is megjelentek. Magyardécsén rendszerint kétféle csoportot különítettek el: az elsőbe tartoztak az úgynevezett *szép fársángosok*, a másodikba pedig a *csúf maszkurások*. Mindkettőben csak legények vettek részt. Az utóbbiak általában egyéni kezdeményezésre öltöztek be cigánynak, rongyosnak stb. Legtöbbször arra törekedtek, hogy felismerhetetlenek legyenek. Egyedül vagy kisebb csoportokban benéztek egy-egy fonóházba, és ott rémitgették az egybegyűlteket. Kilétüket igyekeztek titokban tartani.

A *szép maszkurások* csoportja több személyből állt. A csoportot rendszerint egy *bekérő* vezette. Utána következett a *furulyás*. Mindketten ünneplő ruhába öltöztek. Lábukra fekete bőrcsizmát húztak, *priccses nadrágot*, fehér inget, posztókabátot, vagyis *puszlit* öltöttek magukra. Fejükre fekete báránycsőr kucsmát helyeztek, melyre hátul egészen a bokájukig érő piros szalagot kötöttek. A *menyasszony* általában valamilyik frissen férjhez ment lány fehér ruháját kölcsönözte el. Mellette állott a *vőlegény*, aki ünneplő viseletben volt, s mellére valamilyen virágot illesztettek. Őket követte a *menyecske* világos égszínkéék vagy ró-

zsaszín *lájbis fersingben*, csipkés alsó *fersingben*, fehér *tászlis ingben* és fekete csizmában. Hajára kenderfonalból kontyot készítettek, s fejét fehér keszkenővel borították be. Arcát szintén fehér fátyollal fődtek. A csoportot a *fehér* meg a *piros* betyár zárta. Lábukon bőrcsizmát viseltek. Testükre fehér, illetve piros lobogós *bógatyát*, bő ujjú *inget*, fekete és piros *lájbit* vettek. Fejükre fekete, kerek *kolozsvári kalapot* tettek, arra *árvalányhaját* illesztettek. Kalapjaikat piros meg fehér szalagokkal kötötték körül, melyek hátul szinte a földig értek.

A *szép fársángosok* csoportját rendszerint az asszonyok öltöztették a fonóházban. A faluban jó előre már elhíresztelték, hogy mikor fognak megindulni. Az alakoskodók mindig onnan indultak, ahol felöltöztették őket. Rendre meglátogatták a többi fonóházat, tolltépőket és azokat a családokat, akik már előre jelezték, hogy fogadják őket.

A *bekérő* mindig előrement, és belépett a házba. Ott megkérdezte a háziakat, hogy szívesen látják-e a magyarországi betyárokat. Ha igennel válaszoltak, akkor kiment és behívta társait. Azok zene- és énekszóval bevonultak a hajlékba. Elöl a menyasszony és a vőlegény, majd a fehér betyár, a menyecske, a piros betyár s végül a furulyás. Az ajtó mellett állott meg a bekérő, aki mindig onnan nézte végig a játékot. Bent a szobában a furulyás elkezdett zenélni, s egy sajátos dallamra eljárták a *rezgőtáncot*. A dallamra körbejártak a szobában egymás után, egyet-kettőt lépegettek előre, majd helyben topogtak.

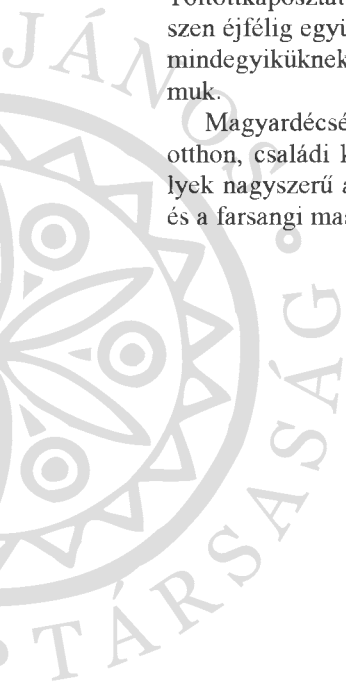
Mikor befejezték a táncot, akkor a *menyasszony* és a *menyecske* pénzért tartotta a kezét. Miután megkapták fizetségüket, ugyanabban a sorrendben, ahogy beléptek, távoztak a fonóházból. Amikor végigjárták a falut, visszatértek ahhoz a fonóhoz, ahol őket felöltöztették. Ott már terített asztal várta őket. Reggelig zeneszóra énekeltek, táncoltak, ettek-ittak, de csak azok, akik abba a fonóba jártak.

Más alkalmakkor szintén az asszonyok öltöztették fel a *kecskéseket*. Ebbe a csoportba hárman tartoztak: a *bekérő*, a *furulyás* és a *kecske*. A kecskemaszki feje fából volt kifaragva, s azt egy botra illesztették fel. Alsó állat spárga segítségével mozgatta, csapkodta. A kecskét alakító legény két kézzel, előrehajolva fogta a botot. Hátára ünneplő *szőrlepedőket*, arra pedig színes pántlikákat és csengettyűket aggattak. A *bekérező* lépett be elsőnek a meglátogatott házba. Engedélyt kért a belépésre. Ha szívesen fogadták, akkor furulyaszóra a *kecske* is belépett táncolva. A házban a furulya dallamára ugráló táncot járt, közben ritmikus csapkodott az állával, megijesztette a gyermekeket és a nőket. A kecsketánc végén kitarta száját, és oda pénzt tettek a háziak. A *bekérő*

megköszönte a kapott ajándékot, és furulyaszó mellett egy másik ház felé tartottak. Végül mindig ahhoz a fonóházhoz tértek vissza, ahol őket felöltöztették az asszonyok, s ott gazdag mulatsággal folytatták az estét.

Húshagyókezd előtt tartották meg minden évben a fonóévad búcsúestjét. Ilyenkor ételt, italt vittek a fonóházakba, zenészt fogadtak, és reggelig mulattak. Az asszonyok zárt körű mulatságokat szerveztek. Úgy tartották, hogy farsang végén az asszonyok parancsolnak mindenben. Férjeiknek nem volt mit keresniük a fonóházi asszonymulatságban. Töltöttkáposztát főztek közösen, kalácsot sütöttek, és bort hoztak. Egészen éjjelig együtt ettek, ittak, táncoltak és mulattak. Éjjél előtt azonban mindegyiküknek már otthon kellett lennie, mert akkor véget ért uralmuk.

Magyardécsen még napjainkban is varrnak meg fonnak, de már csak otthon, családi körben. 1970-75 táján megszűntek a közös fonók, melyek nagyszerű alkalmul szolgáltak a közös mulatságokra, szórakozásra és a farsangi maszkos alakoskodásra.

Mitruly Miklós

FARSANGI ALAKOSKODÓ JÁTÉKOK KRASZNÁN

1964 januárjában szülőfalumban két farsangi játékot sikerült leírnom. Közülük csak az egyik, a leánykérős volt eleven hagyomány, a másikat, a halottas farsangost már csak az adatközlők emlékezete őrizte meg.

1967 januárjában aztán a Vetye utcai asszonyfonóban hallottam a harmincas években dívott másféle maskarásokról is, de sajnos minden próbálkozásom és minden igyekezetük ellenére csak elnagyoltan vagy csupán töredékesen tudták feleleveníteni a szóba került alakoskodó játékokat.

Elöljáróban még csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy szülőfalumban, amelynek társadalmáról és kulturális életéről már szoltam volt a Nyírk 1992-es I. számában közölt tanulmányomban, a következőkben ismertetendő játékokra kizárólag a farsang idején került sor, a megnyilvánulások színhelyei a falubeli fonóházak, amiket a nevezett időszakban bármelyik este felkereshettek a *maszkurások*, szombat és vasárnap kivételével, amikor nem gyűltek össze a fonókban. Nagy ritkán, főként a hamvazószerdát megelőző három estén az is megesett, hogy egy-egy népesebb családhoz is ellátogattak, fonóba nem járó jó ismerősökhöz, rokonokhoz, illetve valamelyik játékos családjához. A játékhoz nem kapcsolódott adománygyűjtés, legfeljebb egy-két pohár borral és valami tézsfélével kínálták meg végül a farsangolókat, ha kedvükre való volt a játék, főként az egyes családoknál, mindenekelőtt húshagyókedden. Az alakoskodók arca vagy a felismerhetetlenségig be volt festve, kormozva, lisztezve, vagy pedig fátyol, zsebkendő takarta.

Mitikus alakoskodás

Egyetlen olyan fonóbeli játékot említettek a Vetye utcaiak, amelyben nem állatokat s nem embereket, hanem képzeletbeli lényeket elevenítettek meg a legények, a harmincas években meglehetősen gyakran.

Halál-farsangos. Szereplői: *halál* palást formában magára terített fehér lepedőben, kifordított fehér kucsmával a fején, arca belisztezve, nagy krumplifogakkal, az ajak és a fogsor közé illesztett jókora krumpliszelettelől vicsorgó szájjal; 2-4 *ördög* bekormozott arccal, rongyos, fekete ruhában, nadrágjuk fenekéhez dögölt bivaly vagy vágott marha farka, ennek hiányában rongyból készített fark varrva, fejükön csúcsos, piros, tollseprűs papírsapka, szájukban krumplifog, kezükben kétágú villa.

Mielőtt bementek volna a fonóba, az ablak előtt vagy alatt csúnyán, ijesztően visítottak, majd berohantak – bekérezkedés nélkül – a házba. Az ördögök ráleheltek valakire, leginkább arra, aki jobban félt, vagy akire haragudtak valamiért, s azt a halál az ördögök segítségével felkapta, kivitte az udvarra, belefürösztötte a hóba, vagy ha volt kút a közelben, ráültette a *kútgárgyára* (a kút kávájára).

Miként a vázlatos leírásból is kitűnik, e játéknak a szórakoztatás mellett nem másodrendű funkciója volt az ijesztés, s az alakoskodók egyikének-másikának alkalmat adott arra, hogy enyhe formában megtoroljon valamely sérelmet. Nincs tudomásom róla, hogy a magyar nyelvterület más pontján lejegyeztek volna hasonló játékot, bár például a kalotaszegi Mérán sem volt ismeretlen a farsangi halál-alakoskodó, aki – miként más felállású csapatban Krasznán is – pusztá jelenlétével s mozdulataival ijesztgette a fehérnepeket; a Maros megyei Pókán pedig egy *vénasszonyt* üldözött, s rátalálva megseprúzta és fojtogatta (Makkai-Nagy 91, 142.).

Állatalakoskodó játékok

Kizárólag legények vettek részt az ide tartozó, a korabeli farsangosok és nézők szemében bármiféle kultikus-mágikus aspektustól mentes, pusztán szórakoztató, legfeljebb még az idegen, egyébként nem látogatott fonókban való körülnézést szolgáló játékokban.

Medve-farsangos. Szereplők: *bekéreztető*, *medve* s az őt *hajtó* és *vezető* személy. A medvét alakító játékos keze és lába egy-egy guba ujjába bújtatva, hátán egy kisebb szalmazsák, amit a két gubaaljjal letakartak, s egy kerékkötő láncsal a derekán átkötöttek. Bekéreztetés után a medve négykézláb ment be a fonóba, társaitól vezetve és hajtva. Mászkált mindenfelé „szamócat szedni”, a többiek pedig ütötték a hátát, azaz a kitömött szalmazsákot.

Kecske-farsangos. Szereplők: *bekéreztető*, *kecske* és 2 legény, szerepmegnevezés nélkül. A kecskét két, kellőképpen öltözött, derékban meghajlott legény alakította úgy, hogy a hátulsó átfogta az elülsőt. A bekérezés után bevonuló kecske hátán egy legény ült, egy másik pedig fejte, miután bekéreztek, s a tejjel – a sajtárban magával hozott meszes vízzel – locsolta a jelenlevőket.

Gólya-farsangos. Erről, sajnos, mindössze annyit sikerült egészen biztosan megtudnom, hogy a *gólyának* álcázott legény a madár csőrét megtettesítő fakelepelővel csattogtatott. A gyermekáldással kapcsolatos gólyamese ismeretében valószínűnek látszik, hogy volt szimbolikus – de

nem mágikus – jelentése, s miként máshol, Krasznán is csipdestebökdöste a lányokat, asszonyfonóban a menyecskéket.

Zsánerfigurás alakoskodás

A parasztitól eltérő mesterségeket és életmódot folytató személyek jellegzetesnek vélt habitusait, megnyilvánulásait utánzó alakoskodások szintén kedveltek voltak, bár nem sokféle zsánerfigurát elevenítettek meg önálló jelenetekben.

Cigányasszony-farsangos. A *cigányasszonyt* illúziókeltőn öltözve, cipőpasztával vagy korommal feketére mázolt arccal egyaránt játszhatta férfi és nő. Hangját elváltoztatva jósolt kártyából vagy tenyérből. A közvélekedés szerinti cigányos kiejtéssel, hanghordozással utánozta a cigány jósnők beszédét, arra törekedve, hogy jóslataival derűt keltsen a hallgatóság soraiban, akár a jövőjére kíváncsi személy rovására is. Ötlelesség, szellemesség, imitációkészség szükségeltetett ehhez a szerephez, mert minden előkészület ellenére megtörténhetett, hogy váratlan feladat előtt találta magát a játékos, olyan nem szokványos állapotú, helyzetű személy kívánt jósoltatni, akire előzőleg nem számított.

Plánétás farsangos. Bekéreztetés után a *plánétás ember*, aki előre megírt jóslatot tartalmazó cédulákat árusított, négy legénnyel egy nagyobb ládát hozat be, amelybe egy legény van bújtatva. Ő helyettesíti a plánétát húzó *madarat*. Madárhang utánzása helyett szájmuzsikán játszik, s a jóslatra kíváncsiak számára kidug egy-egy cédulát. A jóslatok nemegyszer obszcén vagy kétértelmű szövegében egyaránt szó esik jövőről és jelenről, bekövetkező szerencsés eseményről, intim kapcsolatokról, emberi gyengeségekről és fogyatékoságokról, de mindenképpen nevetésre készíti a jelenlevőket, kivéve esetleg a cédulahúzókat. Különösen akkor van derűltég, ha véletlenül vagy szándékosan, előre elhatározottan egy-egy többé-kevésbé találó szövegű cédulát ad ki a madár, aki tudja, hogy ki az, aki éppen plánétára vár. Néhány szöveg mutatóul: „Magát egy cigány szereti.” „Vigyázz, te csalfa, két szék közt a pad alatt maradsz.” „A maga pináján szőr sose volt, nem is lesz.” „Anyámasszony katonája, nincsen vér a pucájába.” „Pár hónap és megházasodsz, ingyen kapsz ellős tehenet.”

Kéményseprő-farsangos. Kéményseprőhöz hasonlóan öltözve vagy éppen kéményseprőtől kölcsönzött ruhában, seprűvel és kotróval vagy csak utánzatukkal felszerelve jelent meg. Némán végezte munkáját: kormozott és kotort mindenhol, ahol tudott, csak a kéményben nem.

Kovács-farsangos. Szereplők: *bekérezetű, kovács és 2–3 inas.* Patkót, szeget, kalapácsot vittek magukkal. Bekormozott arccal és kézzel, szó nélkül látták el teendőiket. Az inasok – akár erőszakosan is – felémelték a kiszemelt lányok lábát, a kovács pedig „megpatkolta”, olykor – nem szándékosan – meg is vérezte őket. Bujkáltak is előlük a lányok.

Betyár-farsangos. Az utcabeli legények vagy cimborák számától függően több-kevesebb, de legalább 4–5 legény öltözött betyárnak. Szövegük, valamely cselekmény és helyzet által megszabott szerepük nem volt. Ilyenképpen nem jeleníthettek meg semmiféle konfliktust. Ahhoz egyébként más, velük szembenálló felek is kellett volna. Betyár voltuk csupán a korabeli helyi népviselettel eltérő, közkeletűen betyárosnak tudott öltözetük jelezte, elsősorban a bőgatya, a lobogós ingujj és – ha lehetőség volt rá – sarkantyú. Szerepük mindössze arra szorítkozott, hogy dalolva érkeztek a fonóba, s tánra kérték a lányokat, illetve asszonyfonókban a menyecskéket és azokat a korosabb, de nem idős nőket, akikről lerítt a hajlandóság a tánra.

Heterogén farsangos. A szakirodalomból nem ismert jobb kifejezés híján így nevezem azt a többszemélyes felállást, amelyben ki-ki kedve, ötlete, képességei és lehetőségei szerint *legénynek, leánynak, menyecskének, nem paraszti foglalkozást űző férfinak, ténsasszonynak, naccságának, betyárnak* öltözik, vagy *halálnak* maszkirozza magát, s ki-ki jelmeze által meghatározott módon, másoktól függetlenül viselkedik, tehát meglehetősen amorf, esetről esetre változó társulatban látogatják meg a fonóházakat, s ott a lányok vagy asszonyok lálázó nótázására tánra kerekednek, tánra kérik egyik vagy másik jelenlevőt. Efféle farsangosok a hatvanas évek elején is voltak még.

Legénynek, illetve leánynak nagyon sokszor, de – hangsúlyozni kívánom – nem mindig a másik nembeliek öltözködtek. A női ruhát öltő legények nagy gonddal ügyeltek arra, hogy könnyűszerrel ne lehessen felfedni valódi nemüket. Ugyanis a fonókban tánra kért legények, mielőtt készek lettek volna a kérésnek eleget tenni, igyekeztek meggyőződni arról, hogy valóban leány-e a tánra invitáló személy. Mert ha utóbb kiderült, hogy nem, rajtuk nevetett a fonó népe.

Szertartásparódiák

Krasznán az emberi élet két fontos eseményéhez, a lakodalomhoz és a temetéshez kapcsolódó szertartást parodizáló farsangi játék volt ismeretes. Mindkettő jól körvonalazható szerepeket, az alkalom megszabta keretek között szabadon alakított prózai szövegeket és kötött formájú

szóbeli hagyományok beillesztését feltételező többszereplős alakoskodás. Legfőbb szereplőjük a *pap*, akinek találékonyaságától, szellemességétől, megfigyelő-, utánzó- és előadókészségétől függ elsősorban, hogy mennyire sikeres, hatásos, valóban szórakoztató, derűt keltő a játék.

Lakodalmas farsangos. Szereplők: ünneplő népviseletbe öltözött s lefátyolozott *vőfi*, *vőlegény*, *menyasszony* – csak szerep szerint lány, valójában legény –, *pap* – olyan jelmezben, mint a halottas játékban –, meghatározatlan számú *násznép*.

A vőfi bekérezte a farsangosokat, bevonulásuk után elmondott egy odaillő lakodalmi rigmust, majd a játék legfontosabb mozzanata következett, az esketés. A pap előre mondta – részletekben – az eskü szövegét, amely rendszerint halmozta a trágár kifejezéseket, és nevetésre készítő volt, az ifjú pár pedig megismételte. Végül a vőfi újból elmondott egy megfelelő rigmust, s mindannyian távoztak. A násznép szerepe annyiból állott, hogy jövet is, távozóban is dalolt, teljesebbé tette a szokáshagyomány megjelenítését.

Halottas farsangos. A megörökített játék menetét és a *prédikáció* szövegét a 43 éves Mitruly Katalin és a 45 éves Szűcs Imre idézte fel emlékezetéből. Mind a ketten aktív részesei voltak a játéknak a harmincas évek második felében.

Szereplők: 6–6 *halottvivő legény és leány*, miként a nagylány és legény korukban elhunytak egykori temetésén szokásos volt, ünneplő ruhában, csizmával a lábukon, a legények sötétkék priccsesnadrágban és zsinóros lábliban, fehér ingujjal, széles karimájú kalappal a fejükön, a lányok – nem férfiak lányruhában, hanem valóban lányok – tiszta fehérbe öltözve, lengyelingben, alsószoknyában, fersingben, köténnyel, pántlikával a hajukban; *közbejáró* (így nevezték a halálesetekkor a hozzátartozók helyett fontos ügyeket intéző személyt), ugyanúgy öltözve, mint a legények; *pap*, palást helyett valami fekete terítőben, papi süveggént beütött tetejű fekete báránybőr kucsában, könyvvél a kezében; *kántor*, kölcsönként pantallóban, kiskabátban, kezében könyv; *halott*, legényesen öltöztetve, de kalap nélkül.

(Játék:) A közbejáró bekopogtatott, megkérdezte a házigazdát, ad-e helyet, hogy egy nagyon kedves halottat elprédikáljanak. Az igenlő válasza a fonóbeli nők letették a guzsalyt, mindenki hátrahúzódott, helyet készítettek a halottnak és a farsangosoknak. A közbejáró két széket kért, amire a koporsót tegyék, s aztán kiszólt a társainak, hogy bejöhetnek. Mivel az ajtó sehol sem volt olyan tágas, hogy egyszerre befér

volna rajta a koporsó és két oldalán minden halottvivő, a lányok vitték be a halottat koporsóaljzat helyettesítő hosszú tekenőben vagy deszkából durván összeállított alkalmi tákolmányban három halottvivő rúdon. A halott le volt takarva szemfedőt helyettesítő függönnyel vagy csipketerítővel. A koporsót vivő lányok után előbb a legények mentek be s aztán a pap és a kántor. De mielőtt a közbejáró kivételével bárki is bement volna a tulajdonképpeni fonóhelyiségbe, a szobába, már a konyhában rákezdték mindannyian a következő dalra, amit csak bevonulásuk és a koporsó elhelyezése után fejeztek be.

*A krasznai nagy toronyban megszólalt a harang,
húzza aztat, húzza aztat három fehér galamb.
Bár csak igaz volna, hogy az nekem szólna.
Szép lányok visznek a temetőbe, babám tesz a sírba,
babám tesz a sírba, gyászos koporsóba,
fejem felett márványkereszt, nevem ragyog rajta.*

(A falu magyar földműves lakossága ugyan református, semmiféle keresztet nem állít a temetőben, de a dalbeli márványkereszt senkit sem zavar. A fontos az, hogy a dal megfelel az alkalomnak.) Miután az éneklés befejezéséig mindenki elhelyezkedett, előállott a pap, s elpredikálta a halottat. Arca mindvégig komoly volt, ezzel ellentétben viszont megnevetető a szövege. A pap ugyanis arra törekedett, hogy lehetőleg minél több tréfás színezetű eseményt, mozzanatot, kifejezést szőjön be az elhunyt „erényeit”, a haláleset körülményeit vázoló, a figyelmeztető tanulságokat levonó és a halott nevében búcsúzó beszédbe. A farsangosok fogadtatásától és a fonó közönségének pillanatnyi összetételéről, azaz attól függően, hogy volt(ak)-e jelen olyan személy(ek), aki(k)nek a papot alakító személy imponálni kívánt, a halotti beszéd hosszabb vagy rövidebb, ötletesebb vagy laposabb volt, de egy bizonyos szintű elvárásnak mindenképpen eleget kellett tennie, miként az egykori *pap* állította, akítól az alábbi prédikáció származik:

Kedves halotti gyülekezet, akik egybegyűltetek itt, ennél a halottas hajléknál! Tudjátok, hogy egy nagy eset történt ennél a halottas háznál. Szegény Jóska megnyugodott! Hirtelen jött a nagy eset. Még a tegnap ott volt, tudjátok tik, hogy hol volt, éppen veletek volt. Azt is tudjátok, hogy milyen volt. Én hallottam, éppen közületek egy páran mondtátok, hogy Jóska szegény milyen jó fiú volt. Nagyon jó volt, hűsleges volt. Szerette dolgozni, de legtöbbit a jányok után sziszletni. Jaj, jaj, jaj, meghótt Jóska! Tudta mindenki, hogy ez lesz a sorsa. Eljött az idő, hogy ilyen

fiatalon meg kellett halni. Alig élt tizenkilenc évig, és már el kellett búcsúzni ennek a földnek a színéről.

Igen tisztelt szomorú halotti gyülekezet! Most már tudjátok, hogy meghótt szegény Jóska. Mer tudjuk mindnyájan, hogy az az ifjú, aki szerelemmel és ivászattal tölti el az élet órájait, akkor huny el, mikor nem is képzeli. Jaj, jaj, szegény Jóska átzarándokolta a nagy világot, az összes borpincéket a falujába, nem nízve, hogy Nagy-hegy, Mocsár-hegy vagy Rózsás vagy Csonkás. Mindegyikbe meg szeretett jelenni, és már nemhogy pohárral koccintva, már még a vederbe is belehajulva. Ivutt szegény Jóska, de nagyon ivutt! A falu népe mindig mondogatta: Jóska, mi lesz veled, ha szerelemmel és ivászattal foglalkozol? Jóska nem is törődik vele, ő mindig nagyobb súlyt fektetett inkább az ivászatra. Ivutt, ivutt. Nem számított neki, hogy mennyit ivutt! Mindig a legjobb borokat itta, még eccer utójára a jó is rosszá vált neki. Na de mégis, mégis nem gondolt Jóska ez életre, mégis a csonkási bort legjobban szeretve. Azt mondta Jóska: Csak még egy litert, de semmiféle másbú, csak a csonkásibú! És amikor megitta ezt az egy liter csonkásit, ez lett a végső órája. Megitta és meghala. De itthagya azt a sok nőt, akit elcsábított. Egyiknek szerelmet, a másiknak házasságot, a másikkal meg ippeg úgy volt, hogy holnap lesz az esküvője. Tehát meghótt szegény Jóska. És minden fuccsba tért.

Igen tisztelt szomorú halotti gyülekezet! Hiszitek-e vagy nem hiszitek-e, hogy meghótt Jóska? De azt higgyétek el, hogy nem hótt meg Jóska, csak elaludt, me[rt] lesz még neki egy boldog reggele!

Kedves testvérek! A szegény Jóska még mindenek mellett a sok bajai között még meghatta, szegény írásba, hogy ha még az a boldog reggele elkövetkezik, amikor találkozni fogunk együttesen, semmit ne tegyen senki, csak annyit, hogy egy litert, de semmi más fajtábú, csak a csonkásibú.

Kedves testvérek! Most már búcsúszóval búcsúzik el tőletek, általam. Kíván búcsúzni tőletek, megköszöni kedves szüleinek azt a sok türelmet, amit túrt a részéről. Most pedig kíván a jó rokonoknak, a jó szomszédoknak, kíváltképpen annak a sok megcsalt lányoknak. Kívánja, hogy boldogok lehessenek ezután is, és ne írje őket semmiféle csalatkozás.

Kedves testvérek! Ezzel búcsúját bezárja, és kívánja, hogy legyetek boldogok e föld kerekségén mindnyájan. Én most már elmegyek, és többé nem leszek! Isten veletek! Ámmen!

Miközben a pap prédikált, a halottvivő lányok sírtak. A beszéd elhangzása után a halottvivő legények felfogták a koporsót, indultak kifelé, s mindannyian énekeltek:

*Temető kapuja
sarkig ki van nyitva.
Arra járnak a szép krasznai lányok,
sej, szedik rólam a virágot.
Szedjétek, szedjétek
rólam a virágot,
csak aztat a fehér liliomot,
hej, soha le ne szakisszátok.*

Édesanyám, Mitruly Ferencné Dézsi Borbála szerint a halottas farsangost 1910 körül már játszották a faluban. Lévén 1891-es születésű, akkor már nagyleány volt, szemtanúja a játéknak. Arra is emlékezett, hogy a bevonuláskor elhangzott dal szövege némileg eltér a fennebbi szövegtől. Annak utolsó két sorát nem énekeltek, az első kettőt pedig emígyen:

*A krasznai kis toronyba szólnak a harangok,
mind azt mondják, mind azt mondják, nekem szólnak azok.*

A halottas játék a harmincas években különös jelentőségre tett szert: a legtöbbré becsült farsangi alakoskodás volt Krasznán. Míg a „közönséges maszkurások” válogatás nélkül bármelyik fonóba beállítottak, ha éppen úgy hozta kedvük, a halottas farsangolók csak az „érdemesített” helyekre mentek, az asszonyfonókat sem zárva ki, oda, ahol volt egy-egy leány, amelyeknek valamelyik szereplő legény udvarolt, illetve ahol a játékosok valamelyikének közeli rokona is jelen szokott lenni.

Érdekessége a krasznai játéknak, hogy a magyar nyelvterületen egykor széles körben elterjedt és több leírásból ismert halottas játéktól eltérően nem férj és apa, hanem legény a halott; sem a szövegben, sem a cselekményben nincsenek obszcén mozzanatok (falosz-imitáció és simogatása); nem kizárólag férfiak vesznek részt benne, ami talán összefügg az előbbi sajátságával.

Társadalmi különbséget tükröző játék

Ismét jobb híján élek ezzel a típusmeghatározással egy olyan farsangi játék minősítésekor, amely egy közhelyszerű reális társadalmi jelenség köré szövődik, ahhoz nevezetesen, hogy a világon vannak szegények és gazdagok, anélkül azonban, hogy az ellentétes anyagi helyzet

ellenséges érzületet ébresztene, összeütközéshez, konfliktushoz vezetne a két társadalmi kategória játékbeli képviselői között.

Leánykérős farsangos. Olyan énekes-táncos, lényegében állandó, de nem változtathatatlan „szövegekönnyvvel” rendelkező, többszereplős játék a szóban forgó, amelynek másholi előfordulásáról nincs tudomásom, hacsak nem veszem számításba a témájában részben hasonló *Házasuló királyfi* balladájának gyermekjáték-változatait. Pedig két leánykérő neve azt gyaníttatja velem, hogy nem Krasznán kialakult eredeti népi játékhagyománnyal van dolgunk, hanem más vidékről, más helységről odaszármazottal. Szülőfalum paraszti névadásában és névhasználatában ugyanis sem a Margitka, sem az Iluska, de még csak a Margit és Ilus sem fordult elő. Természetesen lehet más magyarázat is: a játék esetleges félnépi eredete.

Szereplők: *bekéreztető*, aki később – egy mondat erejéig – rezonőri szerepet is kap, bundában, kucsma a fején, bot a kezében és – amikor nem beszél – pipa a szájában; *bíróné*, jómódra valló s idősebb nőhöz illő sötétebb színű ruhában, természetesen népviseletben, mint az összes többi szereplő; *Margitka*, a bíróné leánya, a fiatalokat megillető világos színű, ünnepnap-délutáni viseletben; *barátnője*, a Margitkáéhoz hasonló öltözetben; *leánykérő* legény, ugyanúgy öltözve, mint a halottas farsangosban a legények, azzal az eltéréssel, hogy kalapjában bokréta, a láblíja zsebében piros zsebkendő van, miként a valóságban is azoknak a legényeknek, akik már huzamosabb ideje járnak ugyanazon lányhoz; *Pallaginé*, szegény asszony, korának és anyagi helyzetének megfelelő tisztes öltözetben; *Iluska*, Pallaginé leánya, nem ünnepi, de nem is otthon vagy a mezőn munka közben hordott ruhában, hanem „kijáráson” öltözve. Mindenik szereplő arcát kis fehér fátyol takarja el, kivéve a bekéreztetőt, aki keménypapírból készült, öreg embert ábrázoló festett álarcot hord.

(Játék:)

Bekéreztető (kopogtatás után, a bentől kiszóló háziasszony „tessék”-jére belép):

Hipt [!] estét, hopt [!] estét, füstös kolbászos, perces jó estét! A házigazda lenne szíves olyan ötszemélyes paddal szíveskedni, valami eljegyzést akarnánk itt csinálni.

(A beleegyezés után a fonóbeliek felszabadítanak egy padot, s mindenki által látható, a farsangosok számára könnyen megközelíthető helyre teszik.)

Bekéreztető:

Csak meg ke köbözni azt a padot, ugyi, hogy ötszemélyes, mer ezek...

(Köbözi, azaz kopogatja bottal a padot.)

Egy, kettő, három, négy, öt. Na jó lesz! Gyertek bé!

(A többiek bevonulnak énekelve:)

Szüret után van az idő, házasodni kéne,

én meg, anyám, férjhez mennék, ha valaki kérne.

Az a legény, ki hozzám járt, elment katonának,

ha hazajön, egy fiatalabb kislányt választ babájának.

(Amíg az ének tart, kérő a barátnővel táncol, közben bíróné s Margitka leül a padra, tánc végeztével a barátnő is. Kérő a bíróné felé lép, az feláll, egy lépéssel a legény elé megy, kezét fognak.)

Kérő: *Szerencsés jó estét, bíróné asszonyom!*

Bíróné: *Isten hozott, Endre fiam! Ugyan mi járatban vagy?*

Kérő: *Én a bíróné asszonyom leányát szeretném feleségül venni.*

Bíróné: *Azt biza jól teszed, Endre fiam, mert mi gazdagok vagyunk és ügyesek. Száz kita kenderünk van, megfontuk, megszüttük, meg is varrtuk. Már csak ez a kicsi van (mutatja), mindjár meglesz ez is. Ilyen ügyes lesz a lányom is, azt biza elveheted, Endre fiam.*

Kérő: *Na jó, a napokba vissza fogok jönni a megbeszélés végett. Isten veletek!*

Bíróné: *Viszontlátásra, Endre fiam!*

Kérő (Pallaginé felé megy, aki Iluskával együtt az ajtó mellett húzódott meg, s kezét ad): *Szerencsés jó estét, Pallaginé asszonyom!*

Pallaginé: *Isten hozott, Endre fiam! Ugyan mi járatban vagy?*

Kérő: *Nekem bizony fontos terveim volnának. Én a Pallaginé asszonyom lányát szeretném feleségül venni, ha Pallaginé asszonyom is nem ellenezné.*

Pallaginé: *Hát én nem ellenzem, Endre fiam, de hogy mersz te ide jönni a bíróné gazdag házától az én szegény házamhoz? Hiszen nekem nincs vagyonom, mit a lányomnak adjak, csak a ruha, ami rajta van.*

Kérő: *Hisz kell nekem vagyon? Csak a kedves kis Iluskám!*

Bekéreztető: *Hm, hm, hát még az öreg Pallagi!*

Kérő (Iluskához fordulva): *Gyer elé, öleljelek keblemre! Te vagy az én vagyonom, te vagy az én boldogságom!*

Kérő és Iluska (Leülnek a pad üresen maradt végére s éneklük):

Nem kell nekünk semmi más,

csak mi szeressük egymást.

Ez az én gazdagságom,

ez az én boldogságom.

*Szeress, babám, sokáig,
egészen a halálig!*

Margitka (az éneklés közben, a barátnővel helyet cserélve kérő mellé ül. Ének végén hozzá fordulva): *Fordulj felém, Endre, szeress engem!*

Kérő: *Nem kellesz sem te, sem a vagyoned. Csak a kedves kis Iluskám. Iluskám el nem hagyom soha!*

Margitka (fejét lehajtva énekel):

*Jaj, istenem, de szégyellem,
hogy a babám másat szeret, nem éngem.*

Barátnő (Margitkához fordulva): *Sose búsulj, Margitkám! Kerül a nagygazdának, ha féllába sincs.*

(Mindannyian felállnak, bíróné és Margitka az ajtó felé húzódnak, a többiek dalolnak):

*Zöld fűre szokott a harmat leszállni,
jaj de bajos egy legénytől elválni.
Az elválást, az elválást nem annyira sajnálom,
csak igazán szerettelek, azt bánom.*

(Dalolás közben a jegyepár táncol, a többiek körülállják, majd együtt távoznak.)

A játék cselekménye és szövege emlékeztet ugyan a *Házasuló királyfi* balladájára, de nem annak a drámai megjelenítése. A kettő szövegében a legcsekélyebb szó szerinti egyezés sem mutatható ki. A balladából elmaradhatatlan próbatétel, a lényegesen különböző öltözetben és alakban való kétszeres megkérés itt nem kap helyet. A királyfi helyett meghatározatlan vagyoni helyzetű falusi legény a kérő, akit a többi szereplő egyaránt jól ismer, s akit nem utasít el sem a gazdag, sem a szegény asszony és leány, ellenkezőleg, szívesen fogadják itt is, amott is. Mindezek folytán nem olyan kiélezett a gazdag-szegény ellentét, mint a balladában, noha kétségtelen, hogy a játék is a szegény lány pártján áll.

A bemutatott farsangi alakoskodás menetét és szövegét, mint már említettem, 1964 januárjában jegyeztem le, illetve vettem magnetonfonszalagra. Úgy, ahogyan az végbement a felszegi leányfonóban. Előadói – a szereplők felsorolása rendjében, zárójelben életkoruk feltüntetésével – a következő Sár utcabeli fiatalok voltak: Cseke Árpád (22), Birta Erzsi (18), Tóth Katica (19), Tóth Kriszti (22), Sólyom Ilka (17), Bogya Katica (19), Papp Klári (17). Láthatjuk: a legény szerepét játszó farsangos valójában leány volt. Így van ez évek óta. Sólyom Ilka előtt Tóth Zsuzsa és Fehérvári Irma töltötte be a kérő szerepét a móka kedvé-

ért, hogy *nagyobb legyen a figura*. Magam viszont arra gyanakszom, az ok az is lehetett, hogy kevés volt általában s nyilván még kevesebb a szerepre alkalmas és azt vállaló legény a Sár utcán. Hogy a kérő leány voltát a hangja elárulja, az nem volt akadály, ellenkezőleg, éppenséggel segített a bevallott célt elérni. Az természetesen elengedhetetlen követelmény volt, hogy a legényt alakító leány tudjon legényesen táncolni, mint ahogyan a bírónének tudnia kellett *dicsekedve beszélni*.

A játékosokkal elbeszélgetve kiderült, hogy a lánykéréssel 1961-ben kezdett farsangolni ez az „új gárda”, amelynek azóta csak két tagja cserélődött ki, mert egy leány közben férjhez ment, a korábbi bekéreztető pedig 1964-ben már nem vállalta a szereplést. A többiek, öten, együtt maradtak, ha részben változott szereposztással is. Nem csoda hát, ha szinte valamennyien tudják mindannyiuk szövegét. Az egyik szerepcserére azért került sor, mert a bíróné korábbi alakítója 1963–1964 telén nem járt a fonóba, s nem volt ideje próbálni, a kevésbé igényes barátnőszerepet viszont továbbra is el tudta vállalni. Megtudtam ilyenképpen, hogy bár a csoport már negyedik tele farsangolt a szóban forgó játékkal, a fellépések közben próbált saját fonójában, nem jelmezesen. Próbált, mert még csak véletlenül sem akart szégyent vallani a többi fonó közönsége előtt, akik évről évre tudtukra adták, hogy várják őket.

(Összefoglalás helyett) Noha a kender termesztése és házi feldolgozása sokat veszített abból a jelentőségéből, aminek a második világháború előtt örvendett, a hatvanas évek első felében még nem szűnt meg Krasznán. Következésképpen még volt néhány leány- és asszonyfonó, ahova nem kizárólag a fonás kedvéért gyűltek össze. Ez is magyarázza, hogy volt farsangi alakoskodás is, bár nem olyan változatos és gyakori, mint három évtizeddel korábban, amikor is az élő folklór egyik rendkívül gazdag, sokféle játékot felölelő tartománya volt.

A háborút megelőző évtizedekben a fonóbeli fiatalok nagy része nem csupán nézőként, hanem aktív résztvevőként is ápolta a farsangi játékhagyományt, a farsangolás szokását. Óhajtották, kívánták a játékot. Ennek bizonyítéka az is, hogy a szereplésvágy kielégítésére, az alakoskodással járó élmények gazdagítására olykor még az olyannyira változatos játékhagyomány sem volt elegendő. A több vagy a másféle iránti igény jelentkezett abban a tényben, hogy 1933–1936-ban a Sár utcai fiatalok olyan játékkal farsangoltak, amelynek eredetije irodalmi alkotás, Gyallay Domokos egyfelvonásos vígjátéka, a Csodatevő orvosság. A mű az 1934-es Erdélyi Magyar Naptárban jelent meg, s egy év múlva

már játszották, persze nem ragaszkodva mereven a szöveghez. „*A javábú szedtek ki*” – mondotta az egykori szereplők egyike, Vadas Erzs. A férfi szerepeket legények, a nőieket leányok alakították 1935-ben, maszkosan. Sorra járták vele a leányfonókat. A következő évben az utcabeli asszonyok is átvették, a férfi szerepeket is ők játszották, leány- és asszonyfonóban egyaránt megfordultak.

Szómagyarázat

pendely – Krasznán nem 'alsószoknya', nem is 'hosszú női hálóing', hanem az ing alját lefogó, a farokat és a combokat takaró, közvetlenül a testen viselt, szoknya formájú vászon fehérnemű. Erre vették fel a vastagabb bolti kelméből varrt alsószoknyát, afölé a szoknyá(ka)t s rá az ugyancsak üzletből vásárolt vékony, könnyű anyagból készült fersinget.

sziszletni – valószínűleg a *szimatol* és a 'császkál, kujtorog, sündörög' jelentésű *csöszlet* főnévi igeneves alakjának egybevonásával, szövegyitással keletkezett, magába foglalva mindkettő jelentéstartalmát. E hangulatfestő szót sem Krasznán, sem máshol nem hallottam, a MÉSZ-ben és a tájszótárakban is hiába kerestem. Közleményeim megírása után értesültem marosvásárhelyi származású kolléganőmtől, J. Nagy Máriától, hogy szülővárosában nem ismeretlen e kifejezés, ő maga is szokta használni, ugyanolyan jelentéssel, mint krasznai adatközlőm.

IRODALOM

- Dömötör Tekla
1968 Népi színjátéktípusok. Műveltség és Hagyomány X. 161–172.
Makkai Endre–Nagy Ödön (szerk.)
1939 Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez. Kvár.
Újváry Zoltán
1978 A temetés paródiája. Debrecen
1988 Dramatikus népszokások. Játék és maszk IV. Debrecen
1990 Dramatikus népszokások, népi színjátékok. Magyar Néprajz VII. Budapest. 265–328.

Major Miklós

FARSANGI SZOKÁSOK SZILÁGYNAGYFALUBAN

Szilágynagyfalu a Felső-Berettyómente (Berettyó-felvidék) legnépesebb települése. Lakóinak száma 3400 fő, többségükben (76%) református magyarok. Népeségének fő megélhetési forrása ősidők óta a növénytermesztés (gabona, gyümölcs- és szőlőművelés) és az azt kiegészítő állattenyésztés (szarvasmarha).

A farsang itt is, mint a többi magyarlakta vidéken vízkereszt napjától (január 6.) húshagyókeddig tartott, és mindig a fonók keretében zajlott.

A fonók az őszi betakarítás (málészedés, szüret) után (novemberben) kezdődtek, akkor, amikor a kendert megtilolták, *borostával vagy téhejjelel megecsetelték*. Igyekeztek húshagyókeddig befejezni, hogy utána megkezdhesék a szövést. A faluban azt tartották, hogy „*a rendes asszonynak a vászorról kell megennie a húshagyókeddi lepényt*”.

Mintegy 25–30, jórészt 60–70 éven felüli idős asszonyt és férfit kérdeztem meg a farsangi szokásokkal kapcsolatban, s az adatközlők által elmondottak kisebb árnyalati különbségekkel az egész Felső-Berettyómentére vonatkoznak.

A téli időszakban szokásos foglalkozások (kukoricahántás, napraforgómorzsolás, tollfosztás) mellett a fonóknak volt a legnagyobb szerepük. Az alföldies jellegű népi öltözet (bógatya, ing, pendely) meg az intenzív gabonatermesztést folytató Berettyómente megkövetelte a búza tárolásához és szállításához szükséges nagy mennyiségű zsákvászon szövését. Szilágynagyfaluban szinte nem volt olyan család, amely kendertermesztéssel, szövéssel ne foglalkozott volna. A második világháborút követő években a gyárilag készített vásznak elterjedése, valamint a mezőgazdaság szövetkezetesítése ezt a foglalkozást is visszavetette. Egyre kevesebben természetettek kendert, az 50-es évek végén már csak elvétve. A 60-as évektől kezdve a kender termesztése teljesen megszűnt. Az 50-es évek elején megszűntek a fonók is, velük együtt pedig kihaltak a farsangi szokások. Ma már csak a falu idős lakosai emlékeznek a régmúlt idők mozgalmas és szép szokásaira.

A farsangok megszervezését Szilágynagyfaluban mindig a sorozás előtt álló, de már udvarolgotó, 16–18 éves suhancok végezték. Több, 5–8 tagból álló csoportot alakítottak, akiket több kíséző-bámuló követett. Ezek farsángosnak felöltözve fonóházról fonóházra jártak, és mulattatták-szórakoztatták a fonóbelieket.

A fonók helyét úgy választották ki – utcánként kettőt-hármat, fizetés ellenében, melyet a fiúk álltak –, hogy a helyiség minél nagyobb legyen, minél többen férhessenek el benne.

A farsangok mindjárt vízkereszt után indultak be. Az öltöztetés az egyik kijelölt fonóházban történt, a lányok segítségével. A megkérdezettek 3-4-féle fársángos csoportról tettek említést. A legelterjedtebb volt a *betyár-fársángos*. Általában 5-6, betyárnak felöltözött fiúból állott. Öltözetük: fekete posztókalap árvalányhaj bokrétaival; bő ujjú gyöcs- vagy kendervászonból készült ing, felette fekete mellény; térdig érő bűgatyá, lábukon csizma. Öltöztetésükkor ingükre a lányok 4-5, szélükön himzett, mintás zsebkendőt vagy szöttes kendőt aggattak fel.

Igen elterjedt volt a *kovács-fársángos* is. Ezek voltak az igazi maszkurások. Keménypapírból kivágott álarcot viseltek. A szem fölött tollból szemöldököt ragasztottak. Ők is bűgatyában jelentek meg, de előtte *bűrkötőt* (bőrkötényt) hordtak. Volt köztük mester és inasok. Egy kisebbfajta üllő volt náluk, melyhez kint, az ajtó előtt kalapácsot vertek, hogy csengő hangjával jelezzék jövetelüket. A magukkal hozott szegekkel a fonóbeli lányok csizmáját patkolták meg.

Halál-fársángos. Öltözetében több változat ismeretes. Legelterjedtebb az, amikor fejére fehér turbánt helyeztek, testére lepedőt terítettek, kezébe sarlót vagy kaszát adtak.

Egy másik változat szerint a halált megtestesítő személy feje fölött takarmánytököket tartott. Belé szemet, orrot, száját vágta. Majd belsejében égő gyertyát helyeztek el. A halált arcukat korommal bekent, rongyos ruhát hordó ördögök kísérték. A halál a következőket mondta:

Drága háznépe! Jó estét kívánok!

Én vagyok a halál,

Imádkozzanak, drágáim, mert eljött az óra:

Most már tovább nem kímélek senkit, semmit,

még ma éjjel mindenkit lekaszabolok,

én vagyok a halál.

Minden ördög fogjon be valakit!

Hallottam olyan esetről is, amikor az ördögök a fonólányok közül néhányat összefogdostak, s a falu szélén levő temetőbe hurcolták vagy egy másik fonóházhoz. A halál-fársángos mondókáját a fonóbeliek megdöbbenve, csendben, félelemmel, „*nagy szomorúsággal*” hallgatták, annál is inkább, mert ilyenkor „*menni kellett a pokolba*”. Nem volt tánc, móka, a lányok közül sokan elbűntak.

A *menyasszony-fársángos* szokása már ritkább volt. A csoport menyasszonyból, vőlegényből, vőfélyből, násznagyból és esketőpapból állott. Ezt a fajta fársángost gyakran a *bábás fársángos* kísérte, akinek a kezében deszkából összetákolt doboz volt, benne nyávogó kismacskával, mely már a lakodalmon megszülető gyermeket jelképezte.

A farsangok mindig a fonóházakban zajlottak le, s a bekérezkedés utáni mutatóványokat, „bolondságokat”, mondókákat, kivéve a *halál-fársángost*, mindig még vidámabb, most már táncban megnyilvánuló, önfeledt szórakozás követte. A néhány percig tartó tánc és borozgatás után a fársángosok egy más utcában zajló fonóház felé vették útjukat.

Húshagyókeddkor volt a *kiköszöntő*, amikor a fonóházak bezárták kapuikat. A fársángolás is véget ért. Erre a napra fiatalok, öregek egyaránt nagy gonddal készültek. Az asszonyok lepényt, nagykürtős-kalácsot sütöttek, húslevest, töltöttkáposztát főztek. A férfiak pedig a bort állták. Kezdődött a hamvazószerdái tartó evés-ivás, mulatozás, farsangi bál. A talpalávalót cigánymuzsikusok vagy fiatalokból verbuválódott citerások, szájharmonikások (flótások) szolgáltatták.

Farsangtemetést vagy téltemetést megjelenítő dramatikus játékok ugyan nem voltak, de az evés-ivás, vigasság és tánc mindenképpen a tél múlását, a tavasz közeledtét jelezte.

Bokor Irén

FARSANGI SZOKÁSOK SZILÁGYPIRBAN

A farsangi ünnepkör kezdete Szilágypirban is január 6., vagyis vízkereszt napja. Régebben a farsangi periódus kezdetét a legények nagy zajkeltéssel, ostopattogatással, kolompolással hozták a falu tudomására. A második világháborút követő években a hatalom nyomására elmaradt a fiatal legények zajkeltéssel egybekötött felvonulása.

Szilágypirban is a humoros játékok, maszkos alakoskodások színtere egészen az 1960-as évekig a fonó volt. A fonók valójában már az őszi munkák befejeztével kezdődtek. Külön csoportba jártak az asszonyok és külön a leányok. A 10–12 éven aluli lányok az asszonyok fonójába mehettek el. Szombaton este szervezték meg a *hívott fonókat*, amikor még 20-nál is többen összegyűltek, s akkor csak a *gazdának* fontak. A fonóházakban körülbelül tizenegy óráig dolgoztak. Közben meséltek, énekeltek, beszélgettek és tréfálgattak. A leányok fonójába korábban érkeztek a *jányok*, mint a legények. Azok általában szórakoztatták a lányokat. Lesték, hogy mikor ejti el egy leány az orsóját, hogy tudják azt megszerezni. Ha sikerült kezükbe kaparintani, akkor csak csökört váltották vissza. Ha egy leány nem váltotta ki az orsóját, akkor a legények kimentek az utcára, s a fonal végét az utcaajtóhoz kötötték, majd addig vitték az orsót, ameddig a fonal tartott. Ott ismét egy kerítéshez, kapuhoz kötötték. A leánynak nem volt más választása, ki kellett mennie, és vissza kellett tekernie a fonalat az orsójára. Leggyakrabban tizenegy után táncoltak meg szórakoztak. Ilyenkor játszották a *kútba estem* vagy a *fekete-fehér* játékokat.

Farsang idején még színesebbé és érdekesebbé vált a fonó, mivel ott szervezték meg a maszkos alakoskodók felöltöztetését. Néhány fiút felöltöztettek farsangi maskarának. Fejükre harisnyát húztak, ócska holmikat adtak rájuk. Utána átküldték egy másik fonóházba, hogy kilesék, ott mi történik. Mások elküldték egy-egy disznótorba, ahol hurkát, kolbászt meg pogácsát kaptak. Azzal visszamentek, és a fonóházban közösen elfogyasztották.

A fonóházi alakoskodók csoportja rendszerint három személyből állt. Egy fiú felöltözött *férjnek*, a másik *feleségnek*. Az asszonyt alakító legény hasára egy kisebb párnát erősítettek, hogy gyermeket váró feleségnek tűnjön. A harmadik farsangos legtöbbször kosaras vagy tarisznys *cigányasszonynak* öltözött. Bementek egy-egy házhoz, ott jól tréfálgoztak a háziakkal, s azokat komolyan megfenyegették:

*Aki a farsangost üresen bocsájta,
juttassa az Isten a cifra fosásra.*

*Ki nem adja falatját,
kerék vágja a nyakát!*

A háziak erre legtöbbször ételmet, kolbászt, szalonnát ajándékoztak a maszkosoknak, amit a *cigányasszony* kosarába vagy tarisznyájába tettek.

A farsang végét körültekintőbben megünnepezték. Ilyenkor a fonóban sem szabadott fenni. Úgy tartották, hogy aki megszegi e tiltást, annak *folyófüves* lesz a következő évben a kendere. A fonóházi vendégeket főtt *tengerivel*, kukoricával kínálták meg. Másik jellegzetes farsangi eledel a *hagolytűdő* volt, amit aszalt gyümölcsökből készítettek. Szilágypír híres volt a szőlő- meg a gyümölcstermesztéséről. Nyáron meg ősszel a gyümölcsöket kenyérsütés után a kemencében megszalatták, és eltették vászontarisznyába kötve télire a padláson. Farsang idején az aszalt gyümölcsöt megmosták, majd forró vízzel leforrázták, utána tiszta vízben megfőzték, s a levéllel együtt tálalták a vendégeknek.

1962-ben a kollektivizálással egy időben megszűntek a fonók.

Húshagyókedden Szilágypírban is szokás volt a farsangolás. Ezen a napon a gyermekek is beöltöztek maskarába, és meglátogatták a szomszédokat, akiktől mustármagot kértek. Ilyenkor tésztát, diót vagy pénzt kaptak viszonzásként, de az is előfordult, hogy seprűvel kergették el őket. Húshagyókedden minden családnál sütöttek-főztek. Reggelire *kolbászt* és *oldalast* kellett enni, „*hogy nyáron meg ne csípjén a kígyó*”. Ebédre tyúkhúsleves, töltöttkáposztát és süteményt készítettek. Ilyenkor rendszerint *fánkot* meg *csörögét* sütöttek. A húshagyókeddi lakomából megmaradt ételt másnap a szegényebb rendű családoknak ajándékozták.

A második világháború idején szűnt meg Szilágypírban az ünnepkört záró *tuskóhúzás*. Napjainkban az öregebbek már nem is emlékszenek pontosan arra, hogy húshagyókedden vagy hamvazószerdán szervezték-e meg ezt a szokást. A legidősebbek a játéknak három változatát is elmesélték.

A farsangvégi táncmulatság után reggel a legények befogtak négy ökröt egy szekérbe. Az állatokat gazdagon feldíszítették szalagokkal. A szekér után kötöttek egy *dückerőt* vagy favágó tőkét. Azt oda szállították, ahol vénleány élt. Megálltak a kapuja előtt, ostromaikkal nagyokat pettoztattak, harangjaikkal harangoztak meg kolompoltak, miközben ezt kiáltották:

*Akinek van vénjánya,
hajtsa ki a gulyára!!*

Más idősebb szemtanúk arra emlékeztek, hogy hamvazószerdán a falubeli legények kisszekéren vagy szánon tuskót húztak a pártában maradt lányok kapuja elé, s azt otthagyták, miközben bekiabálták nagy zajkeltés közepette:

*Akinek van vénlánya,
hajtsa ki a csordára!!!*

Többen emlékeztek olyan esetre is, mikor fiatal suhancokat fogtak be a számba vagy szekérbe, s utána tuskót húztak. Ezt a különleges fogatot nagy zajjal, ostorpattogatással és kolompolással kísérték. Végigmentek a falun, s a vénleányok kapuja előtt megálltak. Nagy zajkeltés és kolompolás közepette kicsúfolták a pártában maradt hajadonokat, majd egy tuskót *felejtettek* a kapujukban.

Az 1940-es évektől már csak éjszaka, titokban tréfálták meg a pártában maradt vénleányokat és az öreglegényeket. Rendszerint úgy helyeztek egy-egy tuskót az utcakapujuk elé, hogy reggel ne tudjanak az utcára kijönni.

A második világháború után a vénlegényeket áthívták segíteni, s miközben egy-egy fadarabot, rönköt odább tetettek, jót nevettek rajtuk a szomszédok.

Az 1940-es évek végére teljesen megszűnt a tuskóhúzás Szilágypírban is. A közép- és fiatal nemzedék tagjai már nem is hallottak róla.

Csobán Endre Attila

„FÁRSÁNGOSOK” ÉRKÖBÖLKÚTON ÉS ÉRSEMELYÉN BEN

Érköbölkút a két világháború közötti periódusban önálló közigazgatási egység volt, saját tanácsházzal, postahivatallal. Határában helyet foglalt egy közepes terjedelmű középnemesi (Bónis-) birtok, több kismemesi és nagyzadai domínium. A falu homogén magyar nemzetiségű és református vallású volt (ma is az). A harmincas-negyvenes években erőteljes polgárosodási tendenciát mutatott.

A farsangi szokások közül itt egyedül a disznótorhoz kötődő férf–női (ellentétes nemű) travesztiajáték élt ebben a periódusban. Ez a szokás is kizárólag a rokonságon, szomszédságon, baráti körön belüli szűk körökre korlátozódott. A játékban zömmel férfiak (legények) vettek részt, a női nem (leányok) csak nagy ritkán, kevés számban. A jelmezeket elhasznált, kidobott, rongyos ruhadarabokból, lábbelikből állították össze, korommal sminkelték az arcokat, kezeket. Álarcot nemigen használtak. A játék este zajlott, szereplőit *fársángosoknak* nevezte a közönség.

A játék „forgatókönyve” a következő: megjelenés az utcára néző ablakok alatt; erős kopogtatás az utcai ablakokon; ráijesztés a kilépőre; bevonulás a házba széles mozdulatokkal, hangos, harsány köszönések, ölelgetések, csókolgatások, kézfogások, cirógatások (komikus, karneváli hangulat); ajándékkikérő rigmusok skandalása; az ajándékok megkapása, borozás; elmenetel, esetleg átöltözés után visszajövetel, közös vacsora a disznótort ülő családdal. A „*fársángosok*” jutalma a disznótoros vacsora tartozékaiból került ki (hurka, kolbász, kalács, bor, pálinka stb.). Az ajándékot úgymond „munkabéreként” követelték a fársángosok.

Speciális énekei nem voltak a farsangolásnak.

Az erős polgári hatások nyomán ezt a formáját a farsangi travesztiajátéknak már úgyszólván a szomszédolás egy fajtájának is nevezhetnénk, hiszen a „*fársángosok*” rendszerint nem is meglepetésszerűen érkeznek, hanem előreküldik vagy kiszivároztatják érkezésük hírét, maguk pedig a rokonságból, szomszédságból, baráti körből kerülnek ki. A játék – rövid szünet után – gyakran közös vacsorában, asztalozásban, beszélgetésben folytatódik. Ének nem társult a játékhoz. Olyan példáról nem tud az adatközlő, hogy egy téli estén több disznótoros házat is meglátogatott volna ugyanaz a „*fársángoscsoport*”; a polgári észjárás szerint gondolkodó közösség a széles körű farsangolást koldulásként ítélte volna el. Mára már a szokásnak ez a fajtája is teljesen kihalt.

A múlt századi viszonyokról nagyon keveset tud az adatközlő. Halvány emlékek (szülői elbeszélések) alapján feltételezi, hogy a XIX. sz. végén még lehetett farsangi felvonulás Hegyközszentmiklóson, valószínűleg Érköbökúton is. A menetben fontos szerepet töltöttek be az ostorosok (zajkeltéssel járt a menet); a fő jelmeztípust szintén a férfi–női travesztiák képezték. A menetben lovasjelmezek, valódi lovasok, esetleg lőjelmezek is lehettek.

Érsemlyént a két háború közötti periódusban Köbökútnál is polgárosodottabb fejlődési stádiumban találjuk. Önálló közigazgatási egység, sok jól jövedelmező középnemesi, nagygazdai birtokkal, vallási megoszlása kb. 2:1 arányban református/katolikus. A XIX. sz. elején állítólag a helység lakosságának egynegyede nemesi származású volt.

A farsangi szokások közül itt is csak a disznótor eseményéhez kötődő, felcserélt nemű (férfi–női) travesztiajáték élt ebben a periódusban, esküvőparódia jelleggel. A játék szereplőit a közösség *maskaráknak* nevezte; a játék szintén este, sötétedés után zajlott. Maga a játék itt nem más, mint az esküvő beépítő, ill. eltávolító rítus szakaszának parodisztikus változata, szexuális konnotációkkal is telítve. A jelmezek kellékei közül újként tűnnek fel a nagy, lepelszerű elemek a menyasszony öltözetében (lepedő, rostálóponyva); a liszt és pirospaprika a menyasszony sminkjében. A vőfélynék szalagos botja volt. A szereplők között a két nem kb. egyenlő arányban képviseltette magát. A játék szereplői: menyasszony és koszorúslány, ill. vőlegény és vőfély. Külön ajándékkérési rigmus nincs. Itt is megtaláljuk az ablakkocogtatást, de a gazdára való ráijesztést nem; csak a gazda egyszerű rászedéséről van szó. Érdekes, hogy a polgárosodottabb körülmények ellenére ez a játék nem volt olyan szűk körre korlátozott, mint az érköbökúti (itt távolabbi ismerősöket is szívesen láttak). Mára ez a szokás is kihalt. Farsangos menetről, nyilvános, közös farsangünneplésről semmilyen emléke sincs az adatközlőnek.

Adattár

– [...]

– *Hát, olyan kimondott fársángos menet nem vót mán én gyermekkoromba' se, azt csak szegíny anyámtul hallottam, hogy az ezernyócszázás évek vigin még Szemiklóson* így csapatjával is járták az uccát, oszt kongattak, csergettek, kolompot, vasfazokat, rossz fedőt, ki*

* Hegyközszentmiklós

mit tanált, kapta-fogta, vitte magával, zajongott vele, majd megsiketült bele a falu...

– És ennek mára már semmi nyoma sem maradt?

– Hát, most mondom, hogy olyan valóságos fársángi menet nem vót már én gyermekkoromba' se, se itt, se Szemiklóson, 'sz még mint gyermekfélük, jártunk oda nem is eccer-kéccer. Hanem így a családon, komaságon, atyafiságon belől még megtörtint, hogy disznótor alkalmával felöltöztek fársángosnak, főleg a leginyemberek...

– S ez hogy volt?

– Hát, összeszedtek mindenféle ringy-rongyot a ház körül, oszt kiötözött nimék úgy, hogy még tán a saját idesannya se ismert vón' rá, ha íccaka tanálta vón' az uccasarkon...

– De hát mégis, miből állt ez az öltözet, s minek öltöztek?

– Hát, kifordították a gubának a szőrös felit, meg rossz, koszos surckötőből kötöttek fejkendőt, rossz, ellökő ruhákat, egy nagy rossz, sáros csizmát húztak, a kipeket bekenik jó vastagon korommal...

– És csak ennyi volt a pláne az egészben, vagy öltöztek valaminek?

– Ja', hogy miknek ötöztek? Hát, a fírfiak átaljába asszonnak, lyánnak, a lyánok meg legínnak, fírfinék. De lyányok nem is igen csináltak ilyet, csak nagy ritkán.

– Álarcot, maszkot nem készítettek?

– Nem nagyon. Azt nemigen. Eccer mintha emlékeznék rá, hogy valami disznótökből vagy sütőtökből csinált álarca vót egy fársángosnak, aki jött hozzánk, de mind húzta a fejit jobbra-balra, nem tudott tülle járni... Na, csak elég a hozzá, hogy én időmbe' mán fársángosnak nem illett csak úgy akárhova menni. Fársángosnak rokon ment a rokon disznótorjába, vagy koma a komáéba, esetleg annak a fija, lyánya, aki a disznótorba fogadott hentes vót. Este, sötétedis után jártak, ugyi, fársángolni, mer' akkorába van mán a disznó feldőgozva, de meg oszt mán abba' jaz időbe' ki se ment vóna napvilágon olyan ötözíkbe' az uccára senki se... Osztán a bemenisnél figuráltak, bolondoskodtak; legelőbb jó erőssen megdübögtették az uccai szobának az ablakát, ahun sötít vót, hogy mennyik ki valaki a házbúl, oszt ijesszik meg... De hát valójába' a mán legtöbb esetbe' úgy vót, hogy tutták, hogy jönnek... Osztán bementek, akkor meg kaptak el odabe' mindenkit, a kezit szorongatták, jól összevissza csókolgatták, hogy aggyistem jóestét, kedves vigné asszony, kedves ángyomasszony, aggyisten, Pali bátyám, míg jó mocskos-kormos nem lett az egisz család. Akkor mán, mint hivatlan

vendégeket, kezdték vóna őket tuckolni kifele, de hát nem mentek addig, míg valamivel meg nem kínálták őket. Nekiálltak, oszt mondták, hogy:

*Én is fogtam fülit-farkát,
aggyanak egy vágás hurkát!*

– És mivel „jutalmazták” a farsangolókat?
– *Hurkával, kolbásszal, kaláccsal, borral, ami a disznótoros vacsorára vót.*

– Meghívták őket vacsorára?

– Dehogy hítták, még a kellett vón', hogy olyan mocskoson asztalho' ültessék őket. Hanem azír megtörtint, hogy gyorsan hazamentek, átötöztek, oszt visszajöttek, ha szomszíd vagy közeli rokon vagy a hentes családja vót.

– Énekelni énekeltek-e a „fársángosok”?

– *Hát, ha bekángyiztak a jó bortúl, amit kaptak, oszt ott ragadtak, igen...*

– De nem úgy, hanem a farsangolásnak voltak-e valamilyen sajátos, velejáráó énekei?

– Nem emlíkszek, hogy lett vón' ilyesmi.

– És olyanról nem tud Gizella néni, hogy ilyen „fársángosok” mondjuk téli estéken disznótoros háztól disznótoros házig jártak volna?

– *Nem, hát hijába ment vóna, úgyse engedték vóna be. A kódusnak, ha jött kiregetni, mindig adtak valamit, sose ment el üres kézzel, de becsületes magyar ember nem csinált ilyet. Mer' ugyi, valóságos kóduláskint festett vóna, ha nem rokonho', ösmerőshö' megy, hanem egy ezeridegenhe'.*

– És arról a régi farsangról, amit már csak hallomásból ismer, tudna-e még valamit mesélni Gizella néni?

– *Nem sokat tudok én arról, naggyábúl annyit, amennyit az elébb mán mondtam.*

– De hát mégis, esetleg valami mondókát vagy éneket nem emlegettek a szülők ezzel kapcsolatban?

– *Hát... nem. Nem. Mán úgy értem, hogy amit a fársángosok mondtak vóna. De nagy szavajárása vót szegény anyámnak, mikor kérdeztik, hogy e' vagy a' hun van, huvá ment, oszt ű ippen nem tudta, hogy: „Elment fársángosnak!” meg „Elment a lúba dübörögni!” Gondolom, lúnak is ötözhetek akkoriba, a fársángosok, vagy lúháton is jártak, tuggya a szöszmadzag. De lehet az is, hogy egy szikrándi köze sincs egyiknek a másíkáho'. De mán ebbül nem ilünk meg, fijam [...]*

Elmodta: Czapp Józsefné Végh Gizella (74)

Gyűjtés helye és ideje: Érköbölkút, 1991. dec. 21.

Lejegyezte: Csobán Endre Attila

- [...]

- *Fársangi felvonulás az nem vót mán én kislyánkoromba se, csak így disznóvágáskor, este ötöztek fel az emberek maskarának. A fiú lyánnak ötözött, a lány meg fiúnak; a „lyány” arcát, ruháját beszórták jól liszttel, csak úgy csepegett a liszttől, meg pirosaprikával kipirosították, egy rossz kötő vót neki a menyasszonyi fátyol, egy szakadt lepedő vagy hara* a menyasszonyi ruha. A vőfi vett egy rossz, kifordított gubát vagy hosszúbundát, rossz kalapot, az arcát bekentik pernyével, korommal, egy szallagos botot a kezibe, oszt mehetett. Vagy ha lányos ház vót, akkor a fiú vót a vőlegény, a lány a koszorúslyány. Osz estendet bekocogtattak jó erősen az ablakon; míg a gazda kiment, hogy megnizze, mija, addig ezek bementek. Oszt ha legínyes ház vót, elkezdtek mondani, hogy: „Itt a szíp menyasszony, elveszi-i a vőlegény?” Vagy ha lányos ház vót: „Itt van a vőlegény, de hun a menyasszony?” Oszt addig nem nyugodtak, míg a háznál való legínyt, lyánt úgy össze nem ölelgettik, csókolgatták, hogy merő egy liszt vagy korom legyik. Ha hamarább attak nekik hurkát-kolbászt, bort, kalácsot, ezt-azt, akko' nem tapogatóztak annyit [...]*

Elmondta: Csobán Teréz (62)

Gyűjtés helye és ideje: Érsemlyén, 1992. VII. 25.

Lejegyezte: Csobán Endre Attila

* rostálóponyva

Dukrét Géza

FARSANGI SZOKÁSOK HEGYKÖZTÓTELEKEN

Bár a farsangi időszak január 6-án, vízkeresztkor kezdődik a farsang kihirdetésével, s egészen hamvazószerdáig, a nagyobbik kezdetéig tart, a Hegyköz néhány falujában, mint Tóteleken is, valójában csak 3 napot tartott: farsangvasárnapon, farsanghétfőn és húshagyókedden. Sok faluban a hamvazószerdát követő napon, az egynapos böjt után a böjtöt felfüggesztették, hogy a farsangi maradékot elfogyaszthassák. Ennek a napnak *zabáló-*, *torkos-* vagy *tozódóscsütörtök* a neve. Tóteleken *kővércsütörtöknek* nevezték. Itt utoljára a 80-as évek elején tartottak farsangot, melynek fő szervezője, lelke a tanítónéni volt.

A farsang már szombaton délután megkezdődött. Az asszonyok süttöttek-főztek farsangi ételeket három napra: húslevest, töltöttkáposztát, kocsonyát és farsangi fánkot. Ezek egy ház asztaláról sem hiányoztak. Szombat délután elindult a hírhordó szekér. A lovakat, az ostort tarka papírszalagokkal díszítették. A legények, amennyien csak a szekérre felfértek, nagy papírsákóval, plakátokkal voltak felszerelve. Egyik dobolt, másik dudált, a többiek kurjongattak, a lovak nyakában csengők csilingeltek. Ahol sok népet láttak, megálltak, és vicces kiabálások, rigmusok mellett adták hírül a farsangi multságokat:

*Azt dobolták Szentesen,
aki fázik, reszkessen.
Aki miránk haragszik,
dögöt egyen tavaszig,
azután meg egeret,
míg a szeme kimered.
Aki máma búsul,
elibünk ne álljon,
mert elhúzzuk a nótáját
a farsangi bálon.
Tovább nem mondom.
Egy szó mint száz,
a farsangon jó szórakozást.
Ne sajnálja azt a pár lejt senki,
mert megéri.
Estére a színpadon
A gyimesi vadvirágot megtekintheti.*

Szombaton este megkezdődik a *szerepes bál*. Más szóval szombat este vidám műsort, esetleg színdarabot mutattak be, melyet a tanítónéni

tanított be, főleg a fiatalságnak. A rigmus utolsó sora is erre utal. Ezen a bálon mindenki ott volt. Az asszonyok fánkot, az emberek egy-egy demizson bort vittek, s mikor megéheztek, ettek, ittak. Az utóbbi időben tombolát, cukrásztésztaát árultak, valamint sört sorsoltak ki.

A farsangot mindenki névnapjának tartották - úgy mondták viccesen: a *bolondok napja*. Ha két ember találkozott, így köszöntötték egymást: „*Sok nevünk napját éljük, testvér!*” Azt mondták egymásnak: „*Most ünnepelj, testvér, mert ha farsangkor dolgozol, akkor aratáskor beteg leszel és kiráz a hideg.*”

Vasárnap délután az iskolások szerepeltek, melyet gyermekbál követte. Este folytatódott a felnőttek báljával, mely hajnalig tartott. Ekkor a legények elindultak a zenészekkel együtt a faluba, a lányos házak elé éjjelizenét adni, elsősorban azoknál, akikkel együtt mulattak az éj folyamán. A nótaszóra a házigazda felkelt és lámpát gyújtott.

Ekkor az utcáról mindenki bement, a házigazda pedig pálinkával, kolbásszal, szalonnával, sonkával, majd borral kínálta a vendégeket. És így mentek végig a falun. Ez azt jelentette, hogy amelyik leány elfogadta a legény szerenádját, az már a jövő farsangra menyecske lett.

Hétfőn délfelé újra összegyűltek a *tél temetésére*. A lótartó gazdák befogták a lovakat a szekérbe vagy a csengettyús szánba. A lányok felültek a szekerekre (szánokra), a legények egy része lovakon, bő ujjú ingben, hófchér nadrágban, papírszalagokkal és csengőkkel felszerelve haladt a szekerek mellett, a többi legény pedig összefogózva a szekerek mögött. Leghátul a cigányok mentek zeneszóval, nagy kurjongatások mellett. Egy legényt felöltöztettek öregembernek, s egy lócára fektették, melyet vagy szekéren, vagy targoncával körülhordtak a faluban. Egy-egy sarkon megálltak, a kántor elprédikálta a telet, hogy a farsanggal véget ér, el kell temetni, majd a fiatalok elkezdtek táncolni és énekelni. Majd mentek tovább, miközben énekeltek:

*Végigmentem a tóteleki nagy utcán,
kétfelőlről hajlik rám a tulipán.
Közepéből szakasztottam egy virágot-virágot,
szeretőmre senki ne tartson számot.*

*Végigmentem a tóteleki nagy utcán,
betekintek kisangyalom ablakán.
Éppen akkor vetette meg az ágyat, az ágyat,
háromágú rozmaringgal septe ki a házat.*

*Végigmentem a tóteleki temetőn,
elvesztettem a piros bársony zsebkendőm.
Aki azt a zsebkendőt megtalálja-találja,
harminchárom páros csók lesz az ára.*

*Réten, réten, sej a tóteleki réten,
elvesztettem a zsebbe való késem,
késem után a karikagyűrűmet,
azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.*

*Szagos a rozmaring, szagos a rozmaring,
földre hajlik az ága.
Gyere, kisangyalom, kedves kisangyalom,
ülj az árnyékába.
Nem ülök, nem ülök én az árnyékába,
vasaltas a ruhám, megver a jó anyám máma.*

Azok a legények, akiknek nem fogadták el az éjjelizenéjét, mikor az illető házhoz értek, a következőket énekelték:

*Amerre én járok, amerre én járok, még a fák is sírnak,
gyenge ágaikról, gyenge ágaikról a levelek hullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el engem,
mert akit szerettem, mást szeret, nem engem.*

Ezután a szekerekhez kötött fatuskót leoldották, majd odaláncolták az utcaajtóhoz, közben nagy kurjongatások között kiabálták:

*Akinek van vénleánya,
hajtsa ki a gulyára!*

Hétfőn délután zenés gyermekbál következett, amelyre azok a gyermekek is eljöttek, akik már rég elköltöztek a faluból. A zenészek ugyanúgy játszottak, mint a felnőttek bálján. A gyermekbál 8 óráig tartott, ezt követte a felnőttek bálja.

Kedd este az asszonyok bálja következett, ahol mókás menyecskek megtartották a „kendervetést”. Először készítettek egy szalmával kitöltött rongybábut. Este 9–10 óra felé, amikor a legjavában táncoltak, vagy 10 asszony bevonult a mulatozók közé. Elöl ment a főnök, aki vitte a bábut. Az egyik vetette a kendert: mindenféle magot szórt szét, lehetőleg úgy, hogy az a bámészkodó közönség szemébe, hajába hulljon. Utána elgerebelte. Jó hosszú rózsafát vagy tövises akácágat húzott, viccesen *salapált*, utána meglocsolta csuporral, s közben, akit lehetett, szembe spriccolt. Majd körbeálltak, táncoltak, s nagyokat ugrottak,

miközben kiabálták: „*Ilyen nagyra nőjön a kendtek kendere, ni!*” Aztán ha a nyáron valakinek apró maradt a kendere, így szólongatták: „*Hej, te nem ugrottál, látod, elég nagyot farsangon.*” Majd vig mulatozás közben elérkezett az éjféli. Ekkor meghúzták a harangokat, annak jeléül, hogy véget ért a farsang és kezdődik a nagyböjt. Elhallgatott a zenekar, fogták a bábút, amely a telet jelképezte, és elvitték a legközelebbi folyóhoz vagy tóhoz és beledobták, hogy úgy menjen el a tél, ahogy a víz elviszi a bábút, és jöjjön a tavasz. Utána nagy csendesen hazamentek.

Hamvazószerdán nem ettek semmit. Hamvazószerda a katolikus vallású lakosságnál szigorú böjti nap volt. Neve onnan származik, hogy az őskeresztények vezeklésként hamut szórtak a fejükre, majd – egyházi szertartásként – a XII. századtól általánossá vált a hamvazkodás.

Hamvazószerdát kövércsütörtök követte. Ezen a napon minden, farsangról megmaradt húsos ételt elfogyasztottak. Utána az asszonyok kimosták szódával a fazekakat, és 6 hétig nem fogyasztottak semmiféle zsíros vagy húsos ételt. Amikor eljött a húsvét, először sonkát főztek, és elvitték a templomba megszenteltetni, hogy a hosszú böjt után ne betegedjenek meg.

Adatközlő: Formittág Teréz (48)

A gyűjtés ideje: 1982

Bagosi József

1947-ES FARSANGI BETYÁROS BERETTYÓSZÉPLAKON

A Bihar megyei Berettyószéplak jelenleg Margitta után a Berettyó-völgyi települések közül a második legnagyobbnak tekinthető. Először 1291-ben említik írásos dokumentumok. A Turul nembeli Széplaki Lőrincet tudjuk első birtokosának. A tatár pusztítások után újból benépesítik a falut. 1327-ben I. Károly védelmébe vette, ezzel is elősegítette a betelepítését.

Id. Bagosi József még emlékszik arra a betyáros jelenetre, amellyel 1947 telén járták a házakat. Ötven évvel ezelőtt, a hideg téli esteken furcsa csapat bolygatta meg a szövő-fonó, málét fejtő és mézzel, cukorral ízesített főtt szemes tengerit evő berettyószéplakiak békés estéit. Így mondja el a gondosan megszervezett koreográfia szerinti jeleneteket. *„Hét magas termetű fiatal ember (Kálmán József vezér, id. Bagosi József, Bagosi Lajos, Sánta Mihály és Bagosi Sándor vagy Szabó Vince betyárok) állt össze, s az öregektől tanult szövegekkel és dalokkal ijesztgették a csendesesen dolgozgató vagy beszélgető falusiakat. Az ijedelem végül nevetésbe, közös nótázgatásba csapott át.”*

Két férfi, akik közül az egyik terhes nőnek volt felöltözve (Kovács Mihály és egyik társa), ijedséget színelve rontottak be az előre megbeszélt házba. *„Bújtassanak el, bújtassanak el – kiabálták – üldöznek a betyárok.”*

Mire a háziak felocsúdtak, a két bekergetett a ház közepén álló asztalt borította fel, a férfi az ágy alá bújt, majd a szekrényből dobálta ki a ruhákat, s oda próbált bebújni. A nő a vetett ágyba feküdt be.

„Jaj, meglesz, jaj, meglesz a gyerek!” – kiabálta a vetett ágyat szétzóró „terhes” asszony.

Közben a férj ismét az ágy alá bújt, s az asszonyt ágyastól borította fel.

Kintről a betyárok hangja hallatszott.

Az alvezér lépett be:

*Bejöttem az uraságnak házába,
betyárbandámat kint hagytam ajtajába.
Felkérem a házigazdát,
szíveskedjék beengedni a betyárbandát,
mert ha nem, felgyújtom a házát.*

A házigazda nem tagadta meg a bekéreztetést, főleg ha ilyen „fenyegetéseket hallott”.

Kintről már hallatszott a betyárok nótája:

Rózsa Sándor ha bemegy a kocsmába:

*Kocsmárosné édesem,
/:van-e bora, kedvesem:/
Van egy kicsi, de nem jó,
nem betyároknak való.
Nem vagyunk mi betyárok,
/:útonálló zsványok:/
/:Nem bántjuk mi a szegényt:/
/:csak a nagygazda legényt:/
/:Azt se bántjuk egyébert:/
/:csak a pénzes erszényért:!*

A megnyugtató nótá után bejöttek a betyárok. Körbe álltak. Középen a vezér. Lábukat széttették, hiszen ők voltak a marcona legények, akiket illett tisztelni.

A vezér következett:

*Vezér vagyok, annak tartom magamat,
a kocsmárosné viseli a gondomat.
Ha gondomat viseli, jól teszi,
mert részben hasznát tőlem veszi.*

Közben kiteszi igen erélyesen a perselyt az asztalra.

*Akkor perselyem lecsapom asztalára,
felkérem, szánjon bele valamit,
mert másképp kioltom életét.
Erre a gazda ijedtében mit teve:
perselyünket ezüsttel, arannyal megtöme.
Így indultunk utunkra.*

Ennek ismerik egy teljesebbnek tűnő változatát:

*Betyár vagyok, betyárnak tartom magamat,
csaplárosné viseli gondomat.
Részünkről sok hasznát elteszi.
A minap is bementünk egy úrnak házába,
perselyemet kivágtam asztalára.
Azt mondtam, abáljon bele valamit,
mert feláldo(zó)m életét.
Erre az úr is ijedtében mit teve?
Kített perselyem megtöme arannyal, ezüsttel.
Így eresztett utunkra.
El is mentünk dolgunkra.*

*A falutól nem messze
utánunk jött csendőröknek ezerede.
Csendőröknek egyikét, mely tiszt volt,
perselyemmel homlokon vágtam, hogy meghótt.
Alighogy kispaj lovamra felpattantam,
kispaj lovannak a jégen kitört a lába,
így maradtam egy szál ingbe-gatyába.
Szánj meg, uram, egy pár garassal.*

A fizetés után énekeltek még néhány betyárnótát.

Ezután a betyárokat a gazda borral kínálta. Mikor az utolsó megbeszélt nótát elénekelték, az üldözöttek indulhattak a másik házhoz *borogatni*.

Az itt ismertetett berettyószéplaki farsangi dramatikus játékhoz hasonlókát gyűjtött össze Szatmárban Ferenci Imre és Ujváry Zoltán. Ők a betyárfarsangolót a dramatikus népi színjátás szempontjából igen figyelemreméltónak tartják.

A szoba, ahol az egész farsangi játék lezajlik, ideiglenesen színpaddá alakul át, ahol a szereplők és a ház lakói helyezkednek el. A máskor spontán szemlélők itt aktív szereplőkké válhatnak, közbeszólásaikkal irányítják az előadás menetét, bátorítják vagy gátolhatják a játék kibontakozását.

Tóth Erika

A FARSANG EMLÉKEI AZ AVASI MAGYAR FALVAKBAN

Aldozat a három avasi magyar falu (Avasújváros, Kőszegremete és Vámfalu) farsangi hagyományainak a leírását tartalmazza. A három falu bár nem tőzsomszédja egymásnak, de köztük nem nagy a távolság; ezenkívül gazdasági-társadalmi kapcsolatok is összekötik őket. Az Avasi medence falvait románok lakják, ez alól az említett három község képez kivételt. Vegyes házasságok előfordulása ma is kivételesnek számít a magyar helységekből, s annyira ritka, hogy nem változtatja meg a települések etnikai összetételét.

A három falu farsangi szokásai fő vonásaikban megegyeznek, ezért leírásuk a három falu adatainak összevonásával történik; a kivételeket, eltéréseket jelezni fogom.

Kőszegremete és Avasújváros esetében a farsangi szokáskör már csak az emberi emlékezetben él, Vámfaluban bizonyos elemei még megőrződtek napjainkig. Az előbbi két település esetében a szokáskör gyakorlásának megszűntét a hatvanas évek közepére tehetjük. Az adatközlők a farsang megszűnésének okát a kollektivizálásban, a fiatalok gyárakba való áramlásában, a televízió elterjedésében, a megváltozott életmódban látják.

Kőszegremetén és Vámfaluban a farsangot felvonuló jellegű játék előzte meg. Szilveszter éjszakáján „*behajtották*” a farsangot, utolsó napján (február utolsó napjaiban) pedig „*kihajtották*” vagy „*visszahajtották*”. A farsang első napját *farsangvasárnapnak*, *bekezdésnek* nevezték, az utolsó napját *kimúlónak* vagy *farsangvégnek*. Nem kötik pontos időponthoz az első, illetve az utolsó napot, bár tudnak arról, hogy katolikus falvakban ezek pontosan rögzített dátumok. Az év utolsó napján a fiatalok, gyerekek – főként a fiúk – összegyűltek, beöltöztek különböző jelmezekbe, maszkokba, és éjfélkor elindultak óriási zajkeltés közepette végigjárni a falut, *kihirdetni a farsangot*, illetve *eltemetni az óévet*. Erre vonatkozóan különböző állítások hangzottak el, egyesek *farsangi felvonulásnak* nevezték (a kőszegremeteiek), mások, a vámfalusiak pedig *óévtemetésnek*.

Vámfaluban ez a szokás napjainkig fennmaradt, emellett a farsangi alakoskodás néhány eleme is megőrződött, de már más funkcióban, baráti körben, disznótorokon, és nem a közösség nyilvánossága előtt jelenítődik meg. A felvonulás résztvevői különböző eszközöket: kürtöt, ostort, kolompot, csengőt használtak zajkeltés céljából, és *végigladangolták az egész falut*. A falu közepén, a templom előtt gyüle-

keztek, majd az *Alsóvégről* elindultak és a *Felsővég* irányába végigjártak a falut, kihirdették a farsangot. „*Azt kiabálták, hogy hajtsák a farsangot, meg hogy »akinek van szüzeánya,/ hajsa ki a szüzgulyába»*”. Avasújárásban nem volt neve sem az első, sem az utolsó napnak, februárt nevezték *farsanghónapnak*.

A farsang volt az év legvidámabb időszaka, a figyelem középpontjában nem annyira a munka, mint inkább a közösségi szórakozás állt. Az évnek ebben az időszakában működtek a fiatalság együttlétét lehetővé tevő fonóházak, ekkor tartották a disznótorok nagy részét, valamint névesték és lakodalmak is estek erre az időszakra. A fonók élete megkezdődött már karácsony előtt, és február végéig-március elejéig tartott, ekkor elkezdtek szólni. A falvakban egyidejűleg több fonó is működött, ezeknek több formája is ismeretes volt.¹ Egy fonóba 10–16 lány, asszony járt; este 6–7 körül kezdték a munkát, 12–1 óráig voltak ott. Itt a fonás mellett sor került játéokra, táncra és farsangolásra is. Az egyik legemlegettebb játék a *zálogosdi* volt², de kedveltek voltak a *kútba estem*³ és a *hajdú-bíró-szegényember* is⁴. Munka közben énekeltek, mesét mondtak, olvasmányaikat mesélték el egymásnak, és táncoltak is minden este. Farsang idején türelmetlenül várták a farsangolók megérkezését (a fiúk és a farsangolók 9–10 körül érkeztek), majd maguk is beöltöztek *maskurának*.

A farsangi előkészületekre (pl. csoportok szerveződése, szereplők kiválasztása, ruházat-maszk készítése, jelenetek megbeszélése, szerepek gyakorlása, betanulása, beöltözés) az adatközlők nem fektettek nagy hangsúlyt, bár minden bizonnyal ezeknek is megvolt a maguk izgalma, de nem voltak olyan látványosak, mint maguk a játékok, jelenetek. „*Ki minnek öltözött be, azt úgy egymásnak kitalálták: egybegyülekeztek a fiúk, oszt megbeszéltek. Nem vót szerep, mindig kitaláltak valamit, mikor mért jártak.*” Barátokból, szomszédokból verődött össze egy-egy csapat, a jelmezek elkészítésében minden tag részt vett. Főleg rongyos ruhákat, az arc eltakarására szolgáló ruhadarabokat (kendő, harisnya), állati maszkok esetében állatbőrt, zsúpot, szaalmát, az állat különböző testrészeihez hasonló eszközöket használtak fel. A jelmezkészítés fő elve, hogy a viselője ne legyen felismerhető.

A faluban egyszerre több fonó működött, több farsangoló csapat járt a falut. Nemcsak fonókba tértek be, hanem disznótoros házakhoz is névestéket ülőkhöz is, bár ilyen helyekre csak a közeli rokonokból, barátokból álló csoportok. A farsangolók főként fiatalokhoz, közelálló korúakhoz mentek, idősekhez nem. Mindig volt velük egy jelmez nél-

küli *bekéreztető*, ő volt az, aki bekopogott, és megkérdezte, hogy beengedik-e a farsangolókat. A csoportok létszáma változó volt, attól függően, hogy milyen jelenet került bemutatásra.

Voltak állatalakoskodók is, de nagyobb számban fordultak elő olyan játékok, amelyek központjában valamilyen emberi tevékenység, az élet valamely jelenségének a megelevenítése, paródiája állt. Az állatalakoskodók közül a leggyakrabban emlegetett a *medve* és a *kecske*. A medvét szalmával vagy zsúppal burkolták be, a fejére álarcot tettek (vagy kendőből, vagy volt egy speciális medveálarc), a lábaira csengőket kötöttek és négykézlábra állítva vezették vagy rúdon vitték. „*Becsavarták szalmával, nem tudott menni, rúdon vitték. Meg akarták gyújtani, de a többi nem hagyta, csak viccelődtek.*” A medve szerepe az ijesztgetés volt, a csengők zaja, a medve dörögése el is érte a megfelelő hatást. A *kecske* jelmeze rongyos, kifordított ruha vagy állatbőr volt, a fejére kecske- vagy kosszarvat rögzítettek, ezt helyettesíthette fakanál is, sőt volt, hogy egy egész kitömött kosfejet tettek a fejükre. A kecske funkciója a medvéhez hasonlóan az ijesztgetés: „*A kecske ugrált a ház közepin, bőgött, vót szarva, felugrott a padra is.*”

Az *ördög* és a *halál* az avasúvárosi farsangolásban jelenik meg. Funkciójuk megegyezik az előbb említett állatfigurákéval: ijesztgetni akartak. Az ördög arca, keze fekete volt a koromtól, fekete rongyos ruhába bújt, a fejére fekete kucsmát, arra pedig tollseprűt tettek. Aki halálnak öltözött, azt feje fölé emelt karral beburkolták fehér lepedőbe, a kezében egy sarlót fogott, így hajlongott, dőlt jobbra-balra, közben ijesztő hangokat adva ki.

A játékok másik része a falu életében is előforduló események paródiája, ilyen a temetés- és a lakodalomparódia.

A *temetési* jelenetet néha megelőzte egy *kivégzési* jelenet. Fehér lepedővel burkolva jelent meg a hóhér, bitófát állítottak vagy mímelték, és kivégezték a halálraítéltet. Az alakoskodó úgy tett, mintha meghalt volna, a pap temetési szertartásba kezdett, de mire a halottat eltemették volna, az feltámadt. Ez képezte a jelenet komikumát. A pap fehér lepedőben vagy sötét ruhában, szalmakalappal a fején, nagy, piros könyvvel a kezében végezte a szertartást. Így jelent meg a *lakodalmi*, esketési jelenetben is. Az alakoskodók a lakodalmas játékban jelennek meg a legnagyobb létszámban. Egy nagy násznépre való csapat alakult ki, ez képezte a lakodalmas menetet. Ez a jelenet egyike volt a legközkedveltebbeknek. A fiatal párt vagy két fiú, vagy két lány, vagy egy lány és egy fiú játszotta, de ez utóbbi esetben a szereposztás fordítva

alakult, ez képezte a komikum alapját, a parodisztikus esketési szöveg mellett. A fenti jelenetek alkalmat adtak egy, az úgynevezett „normális” időszakban tisztelt személy kigúnyolására is. Miután a pap megtartotta a szertartást („*jók legyetek, egymást szeressétek, egymást megbecsüljétek...*”), táncos mulatozás kezdődött.

Ugyancsak táncos mulatsággal ért véget a *betyárjelenet*. A *betyár* fehér bőgatyát vagy fekete posztónadrágot viselt, valamint fehér inget, fekete *puszlit* (mellényt), fekete csizmát, a fején fekete kucsmát hordott, arcát álarc fedte (kendő vagy harisnya), kezében pedig ostor volt. Általában *kisasszonyok* társaságában jelent meg, maga a jelenet pedig fogadói mulatozás utánzása volt.

Gyakori a farsangi játékokban a népeletből vett személyek cselekedeteinek, jellemző vonásainak utánzása. A farsangi figurák repertoárjában megjelenik: a *cigányasszony*, *kéregető*, *orvos*, *írnok*, *kéményseprő*, *katonatiszt*, *öreg*, *juhász*, *pásztor*, *szálláskereső fiatal pár*, *kispulyás asszony*, *anyját sirató fiatal lány*.

A *cigány* kéregetőként, kereskedőként, mint edényreparáló, ablakos, kártyavető cigányasszony jelenik meg. Jelmezét rongyos ruhából állítja össze, arcát eltakarja vagy bekeni korommal. Az *írnok* adót szed, az *orvos* gyógyít, jelmezét fehér köpeny képezi, arca el van rejtve, a *koldus* pénzt, ételmet kéregettet, a *fiatal pár* még lakodalomra is hívogatható. Nagyon mulatságosnak tartották az *öreg* figuráját, tehetetlenségével, esetlen viselkedésével mindig sikerült megnevettetnie környezetét. Ruhája rongyos, szakálla szöszből volt, bottal járt: „*olyan öreg vót, azt hitték, hogy ezeréves*”.

Mint már említettem, jelmezkészítésnél azt tartották a legfontosabbnak, hogy viselője ne legyen felismerhető („*maskurának öltöztünk, hogy ne ismerjenek meg minket*”), és legyen minél riasztóbb, a megszokottól minél eltérőbb („*ringye-rongyos vót, a vót a fontos, hogy minél csúfabb legyen*”).

Szerepeket, kötött szövegeket nem tanultak be, többnyire rögtönöztek, a jeleneteket improvizációra építették. Voltak jelenetek, amelyekben nem is igen beszéltek, hiszen felismerhetőkké váltak volna, inkább csak dörmögtek, bólogattak, mutogattak. Az alakoskodók, *maskurák* célja a szórakoztatás volt. Jeleneteik során mindig nagyon vigyáztak arra, hogy ne ismerjék fel őket, a háziak, fonóbeliek pedig igyekeztek megtudni, kit rejt az álarc. A jelenetek bemutatása után szinte mindig evés, ivás, mulatozás, tánc következett. A farsangosok igyekeztek meg-

tréfálni a háziakat, de ez néha fordítva is megesett: *„Vót olyan, hogy megtréfálták a farsangolókat, krumpliból tortát csináltak nekik. A közönség nevette őket, kérdezősködtek, de azok nem feleltek, csak bólogattak, mint a némák. Mikor cibálták őket, akkor lementek. Vót, hogy a farsangosok nem akarták megmondani, hogy kik vótak, de olyan is vót, hogy később levetkőztek, táncoltak, a lányokat hazakísérték.”*

Erre az időszakra nem vonatkoznak étkezési előírások, tabuk pedig különösen nem. A nagy lakomák időszaka volt ez, elég csak a disznótoros vacsorákra, névestékre, téli ünnepekre gondolni, de a fonókban is mindig elékerült valamilyen finomság. A lányok sütöttek valamit, a fiúk vittek bort, volt alma, aszalt gyümölcs: alma, som, cseresznye, szilva (*„úgy hittuk, nyálazó”*), piritott napraforgómag, sültök, sültkrumpli, a még ma is ritka téli finomságnak számító cukrozott főtt kukorica: *„cukros málét főztünk, egy tálban tettük az asztalra, csak kanalakat tettünk, úgy ettük”*.

Zártkörű asszonymultságot, az adatközlők szerint, nem szerveztek ezekben a falvakban, bár az egyik kőszegremetei adatközlő valamikor hallotta az apósától, hogy fonalmosás után pálinkával melegedő asszonyok az egyik udvaron táncra kerekedtek, őt nem engedték maguk közé, és ő bosszúból *„közéjek hajította a koltóstoját”*. Ez a történet utalhat zártkörű asszonymultságot egykori léteire.

A szokásban változásra nem emlékeznek: *„kihalófélben vót az, nem fejlődött, csak kihalt. Kollektívizálásor sok minden elmaradt, meg a televízió mióta van...”*

Funkciójával kapcsolatban jegyezték meg: *„szórakozásnak találták ki az öregek valamikor, egyébként nem lehet vélni”* – fogalmazta meg az egyik adatközlőnk.

Jegyzetek

1. Egy faluban egyszerre több fonó működött. Külön fonóba jártak a lányok és az asszonyok. Soros fonónak nevezték a fonóknak azt a formáját, amikor sorba jártak egymáshoz, más-más házhoz fonni. Volt a fonónak egy másik formája is, mikor kibéreltek egy szobát egész télre, ide a lányok vittek magukkal fát és petróleumot. A bérbe adott szobáért utolsó este a gazdának fontak, az pedig megvendégelte őket. A fonóházban való elhelyezkedés a következőképp alakult: *„Vót egy tűzhely, két sor pad. Elöl ültek a nagyobbak, a kicsiket hátraültették: oszt fonjál ott a sötétben.”*

2. A fiúk elvették egy tárgyat (fejkendő, orsó stb.) a lányoktól, amit azoknak ki kellett váltaniuk, a legtöbb esetben csókkal, vagy más, a többiek számára szórakoztató büntetés elvégzésével. Amennyiben nem váltották ki, a fiúk eltörték az orsót, meggyújtották a szősz

a guzsalyon, vagy *felmatóolták* (felcsavarták) a fonalat a kerítésre: „*ha csúfolni akarták a lányt, ha valamiér megharagudtak rá*”.

3. Egy párbeszédén alapuló játék:

Fiú: *Kútba estem!*

Lányok: *Ki húzza ki?*

A fiú mond egy nevet, a lány kihúzza, aztán megcsókolják egymást.

4. Négy papírdarabra felírtak egy-egy szót: *hajdú, bíró, szegényember, tolvaj*. Ebben a játékban egyszerre csak négyen vehettek részt, de egyidejűleg több négyes csoport is játszhatta. Mindegyik húzott egy-egy cédulát, anélkül, hogy tudták volna, kihez melyik került. Aztán egy párbeszéd következett:

Bíró: *Mi veszett el, szegényember?*

Szegényember: *Hat ökröm, szekerem meg egy pockos verebem!*

Bíró: *Kire gyanakszik?*

A szegényembernek el kellett döntenie, hogy a másik két – eddig meg nem szólaló – játékos közül melyik a tolvaj. Amennyiben sikerült eltalálnia, a bíró a tolvaj számára kimér egy büntetést, amit a hajdú hajt végre; ha tévedett, akkor ő kapja a büntetést.

Hajdú: *Hányat neki, bíró uram?*

A bíró válasza mindig olyan büntetést fogalmaz meg, amely a közönség számára szórakoztató.

Adatközlők:

Avasújváros:

Bakné Pajzos Ilona, sz. 1926

Cseh Etel, sz. 1913

Lajos Erzsébet, sz. 1939

Tebécs Elemér, sz. 1914

Kőszegremete:

Dohi Mihály, sz. 1907

Henter Margit, sz. 1927

Sike Ferenc, sz. 1921

Sike Ferencné, sz. 1926 (született Vámfaluban)

